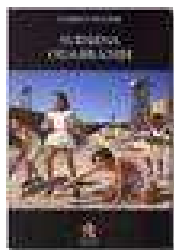

Darko Polšek

**Sudbina odabranih.
Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije**

**ArTresor
Zagreb 2004.**

Sadržaj

I dio: Uvod: što je eugenika

Što je eugenika? Izbor eugeničkih kriterija

Kratka eugenička pretpovijest

2. dio: Eugenička obećanja i zablude

Laissez faire eugenika

Ljevičarska eugenika

Rasna higijena u Njemačkoj

"Tri generacije imbecila posve je dovoljno". Američka eugenika

Eugenika u Kini

Tri razdoblja hrvatske pseudo-eugenike

3. dio: Nova eugenika i njezini kritičari

Bioetička pitanja nove eugenike

Nova eugenika, trgovina ljudskim tkivima i neki zanimljivi pravni slučajevi

Koje je vrste eugenike selekcija spola djeteta?

Patentiranje života

Stavovi javnosti prema genskoj tehnologiji

Dvije kritike nove eugenike

Sloboda kloniranja

Zaključak

Dodatak I. Pravna regulativa o kloniranju u EU

Dodatak II. Internet stranice s dokumentacijom o pravnoj i socijalnoj regulaciji medicinski asistirane reprodukcije i upotreba novih tehnologija na području genetike

Bilješke

Literatura

Indeks imena i pojmova (?)

Ocu Berislavu i majci Slavici

Uvod

“Narodi koji će se najozbiljnije pozabaviti svojom genetskom budućnošću najvjerojatnije će i imati budućnost.”

C. D. Darlington

«Dok je strah da će manipulacija ljudskim genomom stvoriti nad-rasu danas izlišan, bojazni o idealnim pojedincima različitih vrsta mnogo su realističnije. Preostaje etičko pitanje trebaju li te bojazni biti bojazni ili nade.»

John Harris, *Clones, Genes and Immorality*, 1998.

«Liječnik ne liječi “čovjeka”, već Kalijasa ili Sokrata ili neku drugu osobu sličnoga imena, osobu koja je ktomu slučajno i čovjek. Stoga ako čovjek ima teoriju bez iskustva i ako zna univerzalno a ne zna pojedinačno što je sadržano u univerzalnome, on će često promašiti u liječenju, jer liječiti treba pojedinačno.»

Aristotel, *Metafizika I*, 981a, 9

U ovoj se knjizi po prvi puta u Hrvatskoj sistematičnije obrađuje problematika eugenike - zaboravljene doktrine o poboljšavanju bioloških odnosno genetskih osobina naroda i rasa. U neslavnoj povijesti ideje o kontroli rađanja dobrih i poželjnih te spriječavanju rađanja nepoželjnih, posebno između tridesetih i pedesetih godina prošloga stoljeća, zabilježene su stotine tisuća žrtava, od kojih su neke žive i danas. U toj povijesti eugenike, kako ćemo vidjeti, neslavne epizode i nesmotrene izjave pružili su i najveći likovi zapadne civilizacije: Platon, Thomas Morus, Friedrich Nietzsche, Goethe, Charles Darwin, Bertrand Russell. Oni talentiraniji poput Francisa Galtona, nobelovca Hermanna Mullera, biologa Juliana Huxleya, liječnice Margaret Sanger, pisca G. B. Shawa ili pak H. G. Wellsa, u njoj su odigrali važniju ulogu. Tome nizu talentiranih treba pribrojiti golemu vojsku značajnih liječnika i znanstvenika s područja genetike čije se znanje iskorištavalo za nasilje nad pojedincima. Neki poznati državnici poput Winstona Churchilla i Woodrowa Wilsona po pitanju eugenike ostajali su samo na riječima, dok su drugi, poput Adolfa Hitlera i cijele čete sličnih umova, nažalost imali dovoljno moći i zlokobne smionosti da skupinu ideja o nasljeđivanju povežu s kontrolom rađanja te da ih i primijene u službi totalne kontrole stanovništva.

Da tijekom posljednjih desetak godina nije došlo do golemog napretka genske tehnologije koja je ljudima omogućila pozamašan katalog novih načina medicinski asistiranog poroda, začeca, novih oblika socijalnih organizacija obitelji, eugenika bi vjerojatno ostala zarobljena u neslavnoj ropotarnici prošlosti. Stvaranje potomstva međutim toliko je bitno pitanje za sve pojedince (a katkada nažalost i za cijele narode) da današnji politički forumi poput Europskoga parlamenta, Vijeća Europe ili Ujedinjenih naroda, povezivanju novih tehnologija na području reprodukcije u

kontekstu ljudskih prava posvećuju vrlo veliku pažnju. Strah pred rađanjem nove eugenike vodi razna politička tijela isuviše često i isuviše brzo u drugu krajnost, u novu društvenu regulaciju sa suprotnim predznakom: u zabrane. Takve deklaracije donose se u ime ljudskih prava, a pri tome se zaboravlja kako se danas, za razliku od prošloga vremena, ljudi svjesno i svojevrijedno koriste tim novim tehnologijama kako bi *ostvarili* svoja ljudska prava, odnosno svoje pravo na potomstvo.

Teza je ove knjige da postoje goleme razlike između povijesnoga nasljeđa i današnjih ili budućih oblika eugenike. Negdašnja je eugenika pojedince izriješkom lišavala njihovih prava, dok im današnje nove tehnologije medicinske asistencije upravo *omogućuju realizaciju* tih inače apstraktnih prava. Negdašnje su eugeničke nacije ili vlade ljude lišavale slobode, podvrgavale ih raznim oblicima prisilnih operacija, zabranjivale brakove "nepoželjnih"... Postupak sterilizacije, kojim se osobi bez njezina znanja, emisijom rentgenskih zraka s izvorom ispod njegova sjedala uništavao reproduktivni potencijal, danas bi se samorazumljivo smatrao zločinom. Laički se čini posve jasnim da su grozote stare eugenike posve dovoljan argument, dokaz, da nam takvi eksperimenti više ne trebaju. *Nomen est omen*. Međutim, kao što pokazuje spomenuti eugenički primjer, takav stav predstavlja isuviše grub kategorijalni i misaoni rez. U ovoj knjizi želim prikazati jasniju sliku opasnosti i mogućnosti. Kako bismo stekli jasniju sliku opasnosti i pogrešaka, potrebno je uroniti u povijest. Ali za prosudbu obećanja i već postojećih oblika nove tehnologije na području reprodukcije potrebno je imati dovoljno poštovanja prema tragedijama pojedinaca koje nastaju zbog nemogućnosti stvaranja potomstva.

Katkada nam se čini da je manje zlo ako država zabrani pojedincu da ostvari svoje potrebe sredstvima koja se nama čine nemoralnima. Ali temelj liberalne i demokratske države sastoji se u zabrani da država intervenira u stvari koje se ne tiču drugih, odnosno u pravu pojedinca da ostvaruje svoju sreću, ako svojim postupanjem ne narušava prava drugih, pomoću sredstava koje on smatra primjerenim. Ta tzv. negativna sloboda, sloboda pojedinca da se drugi ne upliću u njegove pojmove slobode ako se oni ne tiču drugih, bitno je drukčiji izvor eugenike od negdašnjeg zahtjeva za poboljšanjem rase. I upravo je ta točka najbitnija razlika negdašnje i današnje eugenike. Lišavanjem prava pojedinaca na reprodukciju zato što neki postupak medicinske asistencije smatramo nemoralnim, *de facto* činimo glavnu pogrešku starih eugeničara.

Dana 27. lipnja 2000. godine svi su svjetski mediji objavili da je karta ljudskoga genoma dovršena. Zajedničkom izjavom to su otkriće objavili američki predsjednik Bill Clinton i britanski predsjednik vlade Tony Blair. CNN je tome događaju posvetio cijelodnevni program. Time, Newsweek, Spiegel, pa čak i naš Globus objavili su

naslovne stranice najavljujući tu temu. Veliki heroj te objave, Craig Venter vlasnik kompanije Celera, privatnik koji je u brzini očitavanja gena s ljudskih kromosoma strategijom sačmarice (shotgun) nadmašio cijeli svijet "javne znanosti", imao je posebnog razloga za slavlje.

Dok pišem ove retke, vijest o završetku stvaranja karte ljudskoga genoma i nije posve točna, nema nikakve sumnje da dugoočekivano otkriće najavljeno za godinu 2005., a ktomu sada već i standardni postupak kloniranja primata, te eksperimenti sa zametnim stanicama, (htjeli mi to ili ne) postavljaju temelje civilizacijskoga razvoja u trećem tisućljeću. Genetika svakodnevno puni novinske stupce. Samo tijekom današnjega dana, 20. lipnja 2003. objavljene su dvije vijesti – o dešifriranju kromosoma Y, i o novom slučaju dizajnirane bebe u Britaniji. Očito već neko vrijeme živimo u razdoblju znanstvene i socijalne revolucije usporedive s otkrićem vatre ili kotača, o razdoblju otkrića nakon kojega ljudski život više neće biti isti.

U genetsko-socijalnoj revoluciji na pragu trećeg tisućljeća najveću će ulogu odigrati medicina. French Andersonovi pokusi osamdesetih godina s implantatima zdravih gena danas su već dio pretpovijesti, poput antičke ideje homunkulusa u spermiju u odnosu na IVF. Sada, po objavi karte ljudskoga genoma, preostaje nam dešifriranje individualnih svojstava, koji će omogućiti pojedinačno prekranje medicinskih aplikacija, dobivanje lijekova za pojedinačne pacijente. Prema "Vizijama" Michio Kakua "(d)o 2010. moći ćete dobiti pisano izvješće o vašim osobnim rizicima za oboljenja od nasljednih bolesti, a do 2020. godine moći ćete ući u dućan i dobiti svoju sekvencu DNK na CD ROM-u, koju ćete potom kod kuće analizirati na svom Macintoshu... Izvadit ćete CD iz džepa i reći: ovdje je jedan čovjek – to sam ja!" Ulazimo, kako tvrdi William Haseltine, u razdoblje predviđanja bolesti prije nego li se ona pojavi. Premda je ta svakodnevna borba za znanstveni prestiž široj javnosti gotovo nevidljiva, te joj je s vremena na vrijeme potrebna poneka objava predsjednika Amerike i Britanije kako bi vremenski označila kontinuirana promjena, čini se da danas ipak svima jasno kako je medicinska revolucija doista na pomolu. Za oboljele – ona će doći prekasno. Za konzervativne brižnike božje objave – ona dolazi prerano: nije li istina da u tu revoluciju ulazimo etički posve nespreni? Može li naša konzervativna ljudska priroda prihvaćati konzekvence otkrića genetike onom brzinom kojom se ona objavljuju?

Nesumnjivo najvažnija pitanja tiču se naše eugeničke socijalne budućnosti. Tom je problemu posvećena ova knjiga. Riječ je o pitanjima genetičkih poboljšanja pojedinaca ili obiteljske etiologije. Prenatalna dijagnostika učinila je značajne korake. Kako ćemo vidjeti u poglavlju o laissez faire eugenici, danas primjerice pet različitih kombinacija genetskih roditelja može selektirati spol i brojne druge karakteristike svog potomka izborom oocita ili spermija surogatnoga roditelja; današnji roditelji mogu iz većeg broja zametaka izabrati zametak koji neće biti nositelj važnije

nasljedne bolesti; današnji roditelj, poput Britanke Diane Blood, može imati potomstvo začeto spolnom stanicom mrtvoga supruga.

Uz to postoje i nenamjeravane socijalne posljedice genetske revolucije. Godine 1997. DNK dokazi potvrdili su nevinost liječnika Sam Shepparda koji je 1954. bio optužen za ubojstvo svoje supruge. DNK testovima u SAD-u promijenjeno je 25% sudskih presuda za silovanje u koje je bio uključen FBI od godine 1989., što je navelo predsjednika SAD-a da ustanovi nacionalnu banku DNK. Afera Rieken u Njemačkoj imala je sličan sadržaj: u travnju 1998. testirano je 12000 muškaraca kako bi se pronašao identitet silovatelja i ubojice dviju djevojčica u pokrajini Ems. U Zagrebu primjerice djeluje zavod koji se bavi genetskim utvrđivanjem identiteta žrtava domovinskoga rata...

II

Ova je knjiga namijenjena hrvatskoj publici. Razlozi za rad na povijesti i budućnosti eugenike stoga su višestruko važni. Kako istraživanja eugenike kod nas uglavnom uopće nisu poznata, budući da je Hrvatska u jednome povijesnome trenutku pokušala sudjelovati u pseudo-reformističkom projektu za poboljšanje rase, da je riječ o izuzetno zanimljivoj povijesti, katkada strašnoj - pa čak i najstrašnjoj (uzmemo li u obzir nacistički genocid), a katkada urnebesno smiješnoj, povijesti u kojoj su sudjelovali i još uvijek sudjeluju najveći umovi XX stoljeća, te da će se svih nas zbog napretka genetike prije ili kasnije početi ticati povijest eugenike, mislim da je opravdano nastaviti s takvim istraživanjima.

Cilj ove knjige jest ocrtati povijest eugenike kako bi se stekli primjereni sudovi o zabludama negdašnje znanosti i politike, o opasnostima koje mogu uslijediti u primjeni znanstvenih dostignuća, odnosno kako bi se izbjegle grozne zablude i stranputice znanstvene politike.

Zanimljivost tematike jest upravo u tome da je nemoguće posve odbacivati ili zabranjivati znanstveni napredak, ali da je s druge strane vrlo teško odrediti granicu primjerenosti primjene znanstvenih dostignuća. Drugim riječima, moje zanimanje za eugeniku ne proizlazi iz stava da bi javnost trebala *en gros* zabraniti sporna genetska, medicinska ili psihološka istraživanja, već da bi trebala biti upoznata s povijesnim besmislicama, kako bi lakše kormilarila između Scile opravdanog znanstvenog napretka, i Haribde njegove grozne primjene.

Nažalost, za znanost možda po prvi puta u povijesti vrijedi isto što je nekoć bilo popularno reći za politiku: "ako se ti ne baviš njome, ona će se početi baviti tobom". Odnosno, kako je to izrazio poznati botaničar i genetičar C. D. Darlington: "Narodi koji će se najozbiljnije pozabaviti svojom genetskom budućnošću najvjerojatnije će i

imati budućnost.” (cit. prema R. Pearsonu 1995.) Zemlje koje se neće baviti svojim nasljeđem, bit će osuđene na to da se druge za njih počinju brinuti. Premda se ove rečenice pomalo preozbiljne, moje je zanimanje za eugeničku tematiku potaklo upravo shvaćanje da se neke zemlje (pogotovo Sjedinjene države) doista brinu za svoju “genetsku budućnost”, dakako ne više restriktivnim imigracijskim zakonima i brojnim prisilnim sterilizacijama kao u prvoj polovini XX stoljeća, već beskonačnim raspravama o tendencijama koje se tek naslućuju, i koje su u Hrvatskoj uglavnom odsutne.

Ako se nekome čini da ove rečenice pretpostavljaju neku vrstu budućnosti Aldous Huxleyeva *Vrlog novog svijeta*, imat će gotovo posve pravo. Brojne knjige današnjih sociologa (primjerice Fukuyama 2002, Postman 1996., Kitcher, 1998.) započinju upravo konstatacijom da se doduše Orwellova utopija nije ostvarila, ali da je Huxleyeva na vidiku. Aldous Huxley je bio eugeničar kao i njegov u znanosti poznatiji brat Julian. Stoga čitatelji samo njegova *Vrlog novog svijeta* neće steći nije bio u bio je vidjet ćemo da njegova utopija pisana ne samo s kritičnim interesom za eugeniku.

Javnost mnogih zemalja danas smatra da je vrlo jednostavno zabraniti znanstvena istraživanja, primjerice na zametnim stanicama, i da je cijela priča s “poboljšanjima” rase, populacije i pojedinaca toliko “odiozna” da je vrlo jasno kako se time ne treba baviti. Za brojne društvene znanstvenike, pogotovo lijeve promjenjencije, stvar je toliko nalik na situaciju pred Drugi svjetski rat, kada se prosvjetiteljski racionalizam pretvorio u svoju negaciju, naime kada je znanost «stajala na ulazu» u koncentracijske logore (kako tvrdi Ernst Klee), kada su se u ime znanja provodila znanstvena istraživanja na ljudima kao zamorcima, kada je uništena duhovnost i individualnost pojedinaca, kao što su to tvrdili Horkheimer i Adorno u svojoj *Dijalektici prosojetiteljstva*, da je vrlo jasno kako bi javnost u demokratskim društvima trebala preuzeti glavnu riječ i zaboraviti eksperte i ekspertize, tehokrate koji zagovaraju “interes znanosti” jer u njoj vide *svoj* interes. Znanost može pogriješiti jer ona nije bezinteresna, iznad privatnih interesa. Primjer nacističkih eksperimenata na ljudima, kada se čitava medicinska struka upregnula u Endloesung, to dobro pokazuje. Ali kako ćemo pokušati pokazati, takav je stav pregrubo sredstvo za prosudbu današnje znanosti; takvo pojednostavljenje više prikriva negoli otkriva; takva opcija (zabranjivanja znanstvenih istraživanja) danas više nije tako jednostavna, a niti bi bila ispravna. Točno je da se mogu zamisliti situacije u kojima bi neki Fuehrer ponovno počeo koristiti znanost za svoje nehumane svrhe. Ali, to nije realno. To nije realno s obzirom na bitno različitu situaciju u kojoj se nalazimo, naime, kada shvatimo da genetički pogon danas pokreću ljudi koji dobrovoljno traže medicinsku pomoć, neplodni parovi koji traže medicinsku i genetsku asistenciju kako bi ostvarili svoj veliki životni cilj – dobivanje potomaka, i gotovo cijelo čovječanstvo koje traži sve preciznije lijekove za više ili manje teške bolesti. Problem dakle nije u znanosti već u politici, i to možda najviše u politici koja je navikla na

zabrane, odnosno na poticanje mjera u ime nekih "kolektiva", u politici kojoj se čini samorazumljivim da "viši ciljevi" (kakav bi mogao biti zabrana nekih genetskih istraživanja) samorazumljivo smiju prevladati pred privatnim, pred ljudskim pravima pojedinaca u društvu. Najveću opasnost stoga ne smatram prepuštanje da znanost "radi svoje", već upravo suprotno, u politici zemalja koje vrlo lako prihvaćaju da takozvani opći ili kolektivni interes prevlada onaj privatni. Jer upravo je takva kolektivistička politika bila uzrok stravičnim posljedicama eugenike.

Mnogi društveni znanstvenici, crkveni velikodostojnici, pa čak i cijeli socijalni pokreti i «nevladine udruge», danas se diče ulogom suca s pištaljkom koji ispunjava legitimni društveni i znanstveni zadatak, a to je da upozori na štetne postupke, procese ili odluke prije negoli se dogode štetne posljedice. Pri ostvarivanju te svoje društvene ili znanstvene funkcije, bilo bi dobro spomenuti da se u *političkim* raspravama odgovornost pojedinaca ne može sastojati (isključivo) u «ranom zviždanju» ili pozivu na uzbunu. Sve su praktične odluke, pa tako i političke, donose na temelju procjene koristi i šteta. Bilo bi izuzetno dobro kada bi pojedinci koji se danas zalažu za zabranu genetskih istraživanja (recimo na zametnim stanicama) bili upoznati s načelima znanosti o kojima govore, o tehnikama i koristima koje nam donose takva istraživanja. Bilo bi dobro kada bi pozivači na uzbunu bili svjesni velikog broja pojedinaca, u bolnicama ili domovima, koji od medicine s pravom očekuju pomoć.

III

Međutim, posve je moguće da i današnja, tzv. privatna ili laissez-faire eugenika ili pak eugenika budućnosti, utemeljena na pravu pojedinaca na vlastito usavršavanje, na reproduktivnu slobodu, slobodu izbora ili neko drugo temeljno pravo, jednoga dana društvenim pritiskom na pojedince ipak postane "klasična" eugenika. Premda je takva mogućnost prilično daleka, upravo je zbog takve opasnosti potrebno raspravljati o eugenici.

Dva su osnovna pitanja vezana za eugeniku, tj. genetska "poboljšanja" populacija i pojedinaca:

1. da li se poboljšanja *mogu* izvesti? Odnosno postižu li eugeničke metode rezultate?
2. da li se poboljšanja *smiju* izvoditi?

Kada bismo proučavali isključivo povijest eugenike, odgovor na oba pitanja bio bi apsolutno niječan. Razmotrimo li sredstva kojima su se koristili negdašnji eugeničari, i opravdanjima koje su pružali za svoje postupke, kada shvatimo koliko je ljudskih života žrtvovano u ime "poboljšanja rase", ne samo u nacističkoj Njemačkoj koja je odobrila i realizirala projekt eutanazije "nesposobnih", već i u drugim zemljama poput Sjedinjenih država, koliko je patnji prouzročeno lošim izvedenim, a još lošije opravdanim postupcima nedobrovoljne sterilizacije, kada shvatimo da genetika

nasljeđivanja još uopće nije bila dovoljno poznata, jasno je da odgovor mora biti niječan.

Kao što ćemo vidjeti, današnja je "eugenika" u izvjesnom smislu bitno drukčija. Danas je, na žalost mnogih ideološki opredjeljenih pojedinaca, ali na sreću mnogo većeg broja ljudi kojima je potrebna stvarna medicinska asistencija, na gorenavedena pitanja odgovor pozitivan! Posve je jasno da je nasljedne bolesti moguće izbjeći prednatalnim "screeningom" embrija, dakle lišiti roditelje i njihove potomke patnji u sljedećoj generaciji. Koliko žena danas već zna za amniocentezu? I koliko je takav postupak već rutinski! (Štoviše, ima li danas dovoljno opravdanja za lišavanje standardnih prednatalnih postupaka kao što je ultrazvučni pregled, protiv kojega je nekoć bilo dosta ljudi?) Danas još samo najneobrazovaniji osporavaju opravdanost takvih prednatalnih postupaka, posebno u slučajevima kada su oba roditelja nositelji smrtonosnih nasljednih bolesti, ili kada je riječ o starijim trudnicama.

Znanstvena rasprava koja je nekoć bila najrelevantnija za procjenu opravdanosti eugeničke selekcije, rasprava između R. Fischera i R. Punetta koju spominjemo u daljnjem tekstu, naime spor oko toga koliko je generacija potrebno "negativno selektirati" da se neki defektni recesivni gen izbaci iz populacije, danas je posve sporedna. Odgovor na gorepostavljeno prvo pitanje za oba je genetičara bio pozitivan, ali su se odgovori Fischera i Punetta za ljudske populacije razlikovali u nekoliko desetina tisuća godina. Ali danas više nikome ne pada napamet da se na onaj stari eugenički način, recimo nedobrovoljnim sterilizacijama, vrši negativna selekcija. Nema sumnje da bi tako nešto bilo primjer u kojemu je lijek gori od bolesti. Istraživanja zametnih stanica međutim ubrzo će omogućiti da se uzroci monogenih nasljednih bolesti izbace iz loze, a da nijedna generacija i nijedan pojedinac zbog toga ne trpi invazivne metode starijih eugeničara i političara, baš kao što je danas prednatalnom dijagnozom moguće izbjeći da samo naš potomak naslijedi bolesni gen.

Osim toga, postoje brojne druge, u izvjesnom smislu *stvarnije* brige koje ulaze u spektar buduće eugeničke problematike. One su prvenstveno političke prirode. Brojni sociolozi, politolozi, filozofi, medicinari, genetičari o njima danas samo spekuliraju. Bitne teškoće neće se ticati genetike i znanstvenih postupaka, već demografije (koliki je optimum rađanja), ekonomije (tko će moći platiti medicinske postupke), politike (što će činiti država blagostanja ako se dođe do jaza genetski poboljšanih i genetski prirodnih), filozofije (kako će kontrola potomstva utjecati na naše poimanje samih sebe u odnosu prema drugima), prava (hoće li medicinska poboljšanja narušiti našu koncepciju jednakih prava odnosno društvenoga ugovora), sociologije (hoće li, neovisno o rješenju pitanja jednakih prava, ljudi ipak očekivati ili implicitno prisiljavati druge na "genetske popravke") i tako dalje. Riječ je o bitnim pitanjima. Zbog toga je potrebna rasprava o eugenici, i u povijesnom smislu (kao primer onoga što se ne smije raditi) i u aktualno-teorijskom smislu, jer spekulacije o

tome što bi se moglo dogoditi, mogu imati utjecaj na kanaliziranje socijalnih rješenja koja nam već danas nude genetika i medicina.

Zahvale

Želim zahvaliti Fulbrightovoj komisiji na dodjeli stipendije za studijski boravak u Sjedinjenim državama. Želim također zahvaliti Institutu Otvoreno društvo Hrvatska koji mi je 2001. dodijelio stipendiju za studijski boravak na St. John's Collegeu u Oxfordu. Gordanu Vurušiću s Indiana University u Bloomingtonu zahvaljujem za pristup dokumentima do kojih bih inače teško mogao doći. Krešimiru Paveliću i njegovim suradnicima s Instituta Ruđer Bošković u Zagrebu zahvaljujem za vrlo dobru suradnju, detaljno čitanje dijelova ovoga teksta, i inicijativu pri uređivanju našeg zbornika *Društveni značaj genske tehnologije*. Iz istih razloga zahvaljujem kolegama iz Instituta Ivo Pilar. Gospođa Vlasta Petrak s Medicinskog fakulteta u Zagrebu i Jere Jareb s Instituta za povijest dali su mi nekoliko korisnih sugestija za proučavanje hrvatske eugenike. Kreši Kufrinu zahvaljujem što mi je ustupio rezultate svojih istraživanja javnoga mnijenja o genskoj tehnologiji, koje s veseljem navodim. Susreti s Diane Paul (čiji su me tekstovi naveli na istraživanje eugenike), s Jane Kaye i sudionicima Genetics Forum na St. Catherine's College u Oxfordu, koji su dali vrijedne primjedbe na tekst o laissez-faire eugenici, s Justine Burley, te s Michaelom Parkerom i suradnicima na Ethox Institute of Health u Oxfordu, bili su mi vrlo inspirativni. Sudionici dubrovačkog simpozija Sociology of the Sciences, posebno Peter Stachel i Elvio Baccharini, dali su mi korisne primjedbe na neke tekstove. Zahvaljujem svim urednicima časopisa u kojima su objavljeni dijelovi teksta, te urednicima ArTrezora gospođi Kiš i Bojanu Marottiju. Napokon, zahvaljujem svim laissez-faire eugeničarima u svojoj obitelji, a posebno svojim roditeljima ocu Berislavu i majci Slavici.

Dijelovi knjige ranije su objavljeni u sljedećim časopisima i zbornicima:

Rasna higijena u Njemačkoj (Filozofska istraživanja)

Američka eugenika (Prolegomena)

Ljevičarska eugenika (Filozofska istraživanja, i Čović)

Laissez-faire eugenika (u: DP Društveni značaj genske tehnologije, Lacković)

Selekcija spola i kineska eugenika (u Socijalna ekologija, i Cifrić)

Što je eugenika? Izbor eugeničkih kriterija

U ovoj knjizi pratit ćemo jednostavnu "idealno-tipsku" podjelu eugenike - prema njihovim političkim zastupnicima, ili točnije prema ideologijama na kojima se eugenika gradila ili provodila. Izrijeком spominjem tri "ideologije" koje možemo uvjetno zvati "desnom", "lijevom" i "liberalnom".

Desničarska eugenika (koju većina laika smatra "jedinom") smatrala je da je moguće spriječiti rađanje nesposobnih i poticati rađanje sposobnih kako bi se unaprijedila "genetska slika" naroda ili rase. Najveći broj zastupnika desničarske eugenike smatrao je da država ima legitimno pravo određivati koji pojedinci i parovi imaju pravo na reprodukciju, a prijestupi takvih normi strogo su se kažnjavali.

Ljevičarski eugeničari su smatrali da kapitalizam dovodi do disgeničnosti, tj. do reprodukcije nesposobnijih pojedinaca. Ne smije se izjednačiti socijalni uspjeh i genetska kvaliteta pojedinaca. Bogati nisu genetski obdareniji. Jedini način da se čovječanstvo "spasi" od socijalnih i genetskih zala jest da se prvo uspostave pravedni kriteriji socijalne raspodjele. Samo su rijetki ljevičarski eugeničari izvukli krajnju konzekvencu takvoga stava: kada se riješe socijalni problemi (navodno nastali zbog kapitalizma) i uspostavi socijalna ravnopravnost, tada će isključivo genetski determinirani kriteriji određivati političku i socijalnu sudbinu pojedinaca. Tada će se moći opravdati "rasizam".

Prema klasičnim eugeničarima **liberalna**, ili kako je ja nazivam "**laissez-faire**" **eugenika** ne može postojati, jer je kriterij državne intervencije u genetski pool naroda ili čovječanstva jedino sredstvo kojom se može postići poboljšanje rase. Nove tehnološke mogućnosti "poboljšanja" ili izbora osobina potomstva međutim postavljaju nov politički kriterij – novu mogućnost eugenike koja nastaje priznanjem reproduktivnih prava pojedinaca, priznanjem da pojedinci sami smiju odlučiti koje će tehnike medicinske asistencije koristiti za vlastitu reprodukciju, odnosno u izboru raznih embrija, koje će embrije ili njihove osobine izabrati. Stoga je posve moguće da nastanu eugeničke posljedice na temelju privatnih, autonomnih odluka pojedinaca.

Međutim, kako ćemo vidjeti u poglavlju o kineskoj eugenici, postoje barem neki oblici privatnih izbora koji su djelomično nalik klasičnoj eugenici – naime u standardiziranome izboru spola fetusa. Premda se takvi postupci standardno zbivaju u komunističkoj Kini (ali i u drugim azijskim državama poput Indije) takvu eugeniku nije opravdano zvati ljevičarskom. Kako bih izbjegao problem koji je nastao zbog isuviše jednostavne tipologije, u tome sam poglavlju takvu eugeniku jednostavno nazvao "klasičnom".

Upravo zbog toga nedostatka pojednostavljene tipologije (koja, kako ćemo vidjeti, ima svoje prednosti) čitatelju možemo ponuditi i druge kriterije podjele eugeničkih

metoda i ciljeva. Drugu, sličnu i nadam se također opravdanu tipologiju ponudio sam u razlici između **klasične (ili stare) eugenike**, koja se može definirati kao bilo koji socijalno *prisilni* oblik intervencije nad pojedincem zbog poboljšanja genetske konstitucije populacije, i **novе eugenike**, koju definiram kao proizvod privatnih odluka pojedinaca o karakteristikama vlastitoga potomstva.

Ali postoje i drugi kriteriji za proglašavanjem nekog postupka eugeničkim. Primjerice, prema kriterijima Diane Paul (Paul 1998:95-116), eugenika se može definirati prema sljedećim dihotomijama:

1. namjera/posljedica
2. znanost/socijalna politika
3. prisila/dobrovoljni izbor
4. pojedinačno/socijalno

Namjera/posljedica. Ako eugenika znači imati eugeničke namjere, onda selektivni abortus (i abortus uopće) ženskoga djeteta (u Kini i drugdje) nije eugenički jer primarna namjera takvih postupaka nije utjecaj na “poboljšanje” genskoga poola populacije. Međutim posve je jasno da zbroj takvih pojedinačnih odluka stvarno i bitno utječe na genski pool, te da su takvi postupci prema posljedicama eugenički. Strategije kineske eugenike, koje uključuju smanjivanje broja ljudi s niskim IQ, ili pak prevencija rađanja eugeničke su i po namjerama i po posljedicama.

Znanost/socijalna politika. U vrijeme osnivača eugenike, Francisa Galtona, eugenika se smatrala čisto znanstvenom disciplinom. Međutim eugenički se postupci ne odvijaju sami od sebe, već traže socijalne subjekte koji je vrše ili nad kojima se vrše eugenički postupci. Tako dolazimo do rezultata da socijalne posljedice određenog pojedinačnog eugeničkog izbora mogu biti odbojne samim subjektima koji su izabrali takav postupak. Riječ je o tzv. “domaćoj eugenici” (Wertz 1993), eugenici koja nastaje kao zbroj individualnih postupaka. Takva eugenika nastaje kada individualni izbori nisu stvarno individualni, odnosno kada se izvode u društvenom kontekstu koji ograničava ili mijenja izbor, odnosno kada kolektivni rezultati individualnih odluka dovode do socijalne diskriminacije pojedinaca ili grupa koji nisu utjecali na eugeničku politiku. Kada je riječ o kineskoj eugenici, doista možemo reći da individualni izbor spola djeteta nastaje kao posljedica socijalnog konteksta, tj. politike “jednoga djeteta”, te da je takva politika ograničila izbor. Isto tako, zajedničko djelovanje subjekata koji su izabrali eugeničku politiku, *de facto* dodatno ograničava one koji se njome nisu poslužili.

Prisila/dobrovoljni izbor. Ova je dihotomija vjerojatno najvažnija pri definiranju eugenike. Velik broj teoretičara misli da je eugenika samo onaj skup postupaka i socijalnih politika koji se vrši nedobrovoljno, tj. prisilno. Mi smo koristili širu definiciju koja obuhvaća i rezultate postupaka na temelju slobode izbora. U slučaju kineske eugenike, nema nikakve sumnje da odredbe novoga zakona o zdravstvenoj

zaštiti majki i djece o "postupanju u skladu sa medicinskim *savjetom*" u slučaju genskih poremećaja, imaju izriječom prisilni karakter. Da dobrovoljni ali nenamjeravano eugenički izbor može predstavljati prisilu za druge, pokazuje slučaj koji spominje Kitcher (1996). Kada eugenički izbor postane standardna praksa, primjerice u slučaju kozmetičkih poboljšanja, kako će roditelji s ideologijom "prirodnosti" i "spontanosti" pred vlastitim djetetom i društvom opravdati svoj "nemar". U slučaju kineske eugenike i politike rađanja jednoga, po mogućnosti muškog djeteta, ograničava budući izbor takvih pojedinaca ali i drugih parova. Stoga, kao što smo vidjeli, ni dobrovoljni izbor, koji u zbroju daje kolektivnu akciju, ne možemo odbaciti zbog njegovih eugeničkih, a potom i "nesvjesno prisilnih" rezultata za druge.

Individualno/socijalno. Obično se misli da su eugenički postupci samo oni kojima su namjere socijalne. Takav oblik eugenike je najeksplicitniji. Kao što ćemo vidjeti, kineska eugenika je nesumnjivo socijalno orijentirana. Ali za razliku od Paulove, mi koristimo eugeniku u širem smislu (iz treće dihotomije), stoga i brojne individualne potupke, poput individualnog izbora spola djeteta, možemo klasificirati kao eugeničke.

Mislim da se možemo složiti da pitanje kategorizacije eugeničkih postupaka nije najbitnije. Postoje stvarni problemi koji zahtijevaju racionalna rješenja. Slobodni izbor (*laissez-faire* eugenike) i negiranje medicinskoga paternalizma za sada je najbolje rješenje. Međutim, postoje brojne naznake, da gomilanje "slobodnih izbora" u slučaju PSS dovodi do bitnih makrosocioloških pitanja na koje ni genetika, a ni problematika ljudskih prava za sada nema univerzalne odgovore. Primarna namjera ove knjige nije bila napraviti najbolju tipologiju eugeničkih postupaka. Želio sam što detaljnije opisati niz socijalnih posljedica koje nastaju u okvirima ideje o "genetskom poboljšanju". Argumentacija u prilog *laissez-faire* eugenike neovisna je o tipološkom razmišljanju. Smatra li čitatelj da postoje bolje tipologije, slobodno ih može prihvatiti, a da pri tome osnovna argumentacija knjige, čini mi se, i dalje ostaje na snazi.

Kratka pretpovijest eugenike

Why, I said, the principle has been already laid down that the best of either sex should be united with the best as often, and the inferior with the inferior, as seldom as possible; [\[459e\]](#) and that they should rear the offspring of the one sort of union, but not of the other, if the flock is to be maintained in first-rate condition. Now these goings on must be a secret which the rulers only know, or there will be a further danger of our herd, as the guardians may be termed, breaking out into rebellion.

[\[460b\]](#)

And I think that our braver and better youth, besides their other honours and rewards, might have greater facilities of intercourse with women given them; their bravery will be a reason, and such fathers ought to have as many sons as possible.

[\[460c\]](#)

The proper officers will take the offspring of the good parents to the pen or fold, and there they will deposit them with certain nurses who dwell in a separate quarter; but the offspring of the inferior, or of the better when they chance to be deformed, will be put away in some mysterious, unknown place, as they should be.

And we grant all this, accompanying the permission with strict orders to prevent any embryo which may come into being from seeing the light; and if any force a way to the birth, the parents must understand that the offspring of such an union cannot be maintained, and arrange accordingly. [461c](#)

Platon, Država

Osnovni korijen eugenike jest briga za zdravlje potomstva, stoga nije čudno da takvu brigu u obliku utopijskih ili konkretnih socijalnih projekata, pokušaja kontrole i ostvarenja utjecaja na željeno ili neželjeno potomstvo, možemo naći u nizu klasičnih dokumenata i djela filozofije. Međutim, kako postoji bitna razlika između brige za zdravlje (vlastitih) potomaka, i brige nekog kolektiviteta za brojnost i kakvoću potomstva, u kontekstu rasprave o povijesti eugenike zadržat ćemo se na drugoj vrsti brige, odnosno na izvorima koji su pružali primjere na koji način kontrolirati kvalitetu potomstva.

Stari zavjet

U Starome zavjetu, kao i u drugim religijama, smatralo se da su djeca – Božji dar, odnosno kako se Bog brine da oni «pravi» vjernici prežive, a oni «krivi» propadnu. Jedan od primjera iz Biblije jest opisu naroda Amalekita (Knjiga...) u kojem se tvrdi kako bezbožnici nemaju potomstva i kako su osuđeni na umiranje. U širem smislu

možemo reći da sve velike religije drže vjeru načinom ostvarenja obiteljsko-prirodnoga blagostanja, odnosno dobivanja zdravih potomaka. U Starome zavjetu postoje također i mnoga mjesta na kojima se rađanje ljudi uspoređuje s uzgojem stoke.

Platon

Začetnikom eugenike obično se smatra Francis Galton, ali već kod Platona nalazimo vrlo razrađene, brojne primjere eugeničkih postupaka koje bi vladar morao imati na umu radi ostvarenja kolektivnoga «dobra». Stoga, kada bismo eugenikom nazivali i razmišljanja i upute koje su nastale prije same tvorbe riječi «eugenika» u Galtona, Platon bi zasigurno trebao biti proglašen njezinim rodonačelnikom.

Galtonova ideja prema kojoj se ljudska reprodukcija, po ciljevima i sredstvima može usporediti s uzgojem stoke, pojavljuje se kod Platona u četvrtoj i petoj knjizi *Države*. U petoj knjizi Sokrat izriče opće načelo eugenike: «Ako želimo biti dosljedni, i ako želimo imati kvalitetni uzgoj, moramo sparivati naše najbolje muškarce s najboljim ženama što je više moguće, a inferiorne muškarce i žene što je rijeđe moguće, kako bi dobili i uzgojili nasljednike samo najboljih" (459e). Ali ta načela, dodaje Sokrat, vladar treba sakrivati, jer će se inače stado pobuniti (460b). Službene se mjere sigurnosti prikrivaju institucijom himenskih festivalima na kojima se bračni partneri izvlače na lutriji. Javnost treba vjerovati da je ta državna lutrija posve slučajna. Djeca koja se stvaraju iz takvih brakova bit će zajednička, odnosno odgajat će ih država, dok će se djeca nelegitimnih i nedopuštenih parova, tj. od slabijih roditelja, «odbacivati», odnosno sakrivati od roditelja. Vladar radi ostvarenja Dobra mora određivati tko može rađati, odnosno koliko koji par smije imati djece. U petoj knjizi *Zakona*, Platon dodaje: «Kao što pastir i uzgajivač stoke čisti svoje stado, tako i zakonodavac mora očistiti državu».

Morus i Campanella

Prema Patricku Parrinderu (1997.) “nakon Platonove *Države*, eugeničke upute Moreove *Utopije* i Campanellinog *Grada Sunca* možemo nazvati relativno liberalnima”. U Morusovoj utopiji, zaručnik i zaručnica moraju se jedno drugome goli pokazati prije potpisivanja bračnoga ugovora, kako nakon sklapanja braku ne bi došlo do neočekivanih i neželjenih posljedica. Premda partneri imaju slobodu izbora, izbor spolnoga partnera, u “izvjesnom je smislu poput kupovine konja”. Parrinder dodaje, kako smo danas ostvarili Moreov cilj zaštite “pred neugodnim iznenađenjima”. Neugodna iznenađenja Morusova pripovjedača očito se odnose na fizičke deformacije roditelja koje utječu na potomstvo.

U Campanellinom *Gradu Sunca* (1623) brakove sklapa Veliki Majstor (vladar) uz pomoć glavnih pomoćnika, imajući na umu sposobnost rađanja superiorne djece, odnosno on smije odlučiti da samo takva djeca ostanu na životu.

Teorija degeneracije i onanizma

Prema teoriji degeneracije koja se razvijala u ranom 18. stoljeću i trajala tijekom cijelog 19. stoljeća, glavni uzrok degeneracije bio je onanizam. Utjecaj te teorije bio je dovoljno jak krajem 19. stoljeća da je zatvorski liječnik u Jeffersonvilleu, Indiana, Harry Clay Sharp počeo izvoditi sterilizacije na zatvorenicima. Zbog popularnosti koju je ostvario Sharp, takvi su postupci doveli do prvog eugeničkog zakona o eugeničkim sterilizacijama (vidi poglavlje o američkoj eugenici).

Charles Darwin i njegov nećak Francis Galton

Bez obzira na različite pokušaje "očišćenja" Darwina od eugeničkih i socijaldarvinističkih ideja (primjerice u Diane Paul 1995.), nema sumnje da je Charles Darwin vrlo jasno izrekao ideju koju pripisujemo njegovome nećaku Francisu Galtona o smislu uzgoja i odgoja superiorne rase. Tako primjerice u *Podrijetlu čovjeka*, Darwin piše: "Kao i u divljini, tjelesno i duševno slabi ubrzo se eliminiraju; a oni koji opstaju obično pokazuju snagu i vrlo dobro stanje zdravlja. Mi, civilizirani ljudi, naprotiv, činimo sve da spriječimo proces eliminacije; gradimo azile za imbecile, osakaćene, bolesne; mi donosimo zakone za siromašne, a naši medicinari čine sve što je u njihovoj moći da do zadnjega trena očuvaju život svakoga. Postoje razlozi za vjerovanje da je cijepljenje očuvalo tisuće ljudi, koji bi zbog svoje slabe konstitucije inače podlijegli boginjama. Stoga slabi članovi civiliziranih društava šire svoju vrstu. *Tko god je ikada nešto čuo o uzgoju domaćih životinja neće sumnjati da takvi postupci moraju biti krajnje štetni za ljudsku rasu. Nevjerojatno je kako brzo želja ili krivo usmjerena briga dovodi do degeneracije domaće rase; ali osim samoga čovjeka, gotovo nitko nije takav neznalica da dopusti da se pare njegove najgore životinje.*" (Darwin, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* 1874:205-6 cit. prema Stove 1994. str. 9; kurziv moj). Darwin dodaje kako će, ako nesposobniji počnu rađati više djece od sposobnijih, doći do evolucionog regresa. (Paul, 1995:6)

Premda je velik dio *Podrijetla vrsta* posvećen umjetnoj selekciji kako bi se pokazala mogućnost analognog djelovanja prirodne selekcije, Darwin se u u tome djelu nije bavio uzgojem ili odgojem superiorne rase. Međutim, Francis Galton je *Podrijetlo vrsta* čitao upravo na taj način. "Ne bi li se ljudska rasa mogla na sličan način popraviti.... Nije li moguće riješiti se nepoželjnih, i multiplicirati poželjne?...Ne bi li čovjek mogao evoluciju uzeti u svoje ruke?... Ono što priroda čini slijepo, polako i bez milosti, mi bismo mogli učiniti brzo, blago i s uvidom.» (Galton, citirano prema Kevles 1985:3).

Galton je postao poznat godine 1869. po svojim istraživanjem prirodnih talenata, koje je izabirao prema enciklopedijama eminentnih pojedinaca, analognim današnjim *Tko je tko*. Proučavanje podrijetla, tj. pedigreea, takvih pojedinaca dvijesto godina unatrag, dovelo ga je do zaključka u djelu *Nasljeđivanje genijalnosti*, tj. *Hereditary Genius* iz 1869. da se u renomiranim obiteljima češće rađaju sposobni potomci. «Nasljednost vlada ne samo fizičkim odlikama, već i talentom i karakterom.» Takvo ga je uvjerenje

vodilo k dodatnom zaključku «da je tijekom nekoliko uzastopnih generacija sasvim moguće stvoriti vrlo darovitu ljudsku rasu pomoću pravilnih sklapanja brakova» (Galton, 1869:1).

Galton je u svojim spisima koristio različita imena za isti postupak umjetne selekcije poželjnih, tj. dobro-rođenih (eu-genos) ljudi. Jedan od tih pojmova je i *stirpikultura*, ali je prema riječima relativno lijevo orijentiranog sociologa Lestera Warda, «zbog raznih šarlatana taj pojam degenerirao, pa je postao neprihvatljiv za osjetljivije ljude» (1913:738.) Takav Wardov zaključak nije izvjestan, jer se riječ «eugenika» s istim značenjem poboljšanja ljudske populacije prihvatila s velikim entuzijazmom. «Taj se pojam koristio isključivo u znanstvenim krugovima, ali je danas upravo zapalio svijet, i sada obraća pozornost svim klasama» (Ward, 1913:738)

Po objavljivanju knjige *Hereditary Genius*, Darwin je svojem nećaku poslao pismo s čestitkama: «Mislim da nikada u životu nisam pročitao nešto zanimljivije i originalnije», a Alfredu Russelu Wallaceu, recenzentu te knjige, poručio je da «se slaže sa svakom riječju te pohvalne recenzije» (cit. prema Paul,

U članku «Nasljedni talent i karakter» iz 1865., kojim je najavio svoju osnovnu misao iz već spomenute knjige, Galton je predložio da država potakne kompetitivna ispitivanja kojima će se utvrditi nasljedna kvaliteta (tj. zasluga), kojim će se nagraditi pobjednici takvih natjecanja vjenčanjem u Westminsterskoj opatiji, i dotacijama poticati širenje brojnih eugenički «zlatnih» obitelji. Država bi prema Galtonu trebala rangirati ljude, tj. djecu, prema kvaliteti brakova. Oni nevaljali (unworthy – nedostojni da žive) jednostavno će se segregirati u samostane, gdje se neće moći ploditi i množiti. Tko su bili dostojni a tko nedostojni? Zanimljivo je da Galtonovim razmišljanjima, unatoč njegovim brojnim afričkim putovanjima i usputnih potvrdi tvrdnji o rasnim razlikama, nisu dominirali stavovi o «inferiornim rasama», kao niti entuzijazam prema talentima na području poslovanja i trgovine. Upravo je to trgovačko lukavstvo zamjerao Amerikancima. Također je smatrao «da je nasljedna aristokracija katastrofalna institucija za našu vrijednu rasu». Polazeći od gorespomenutog Dawinova navoda i pretpostavke da su karakter, dispozicije, enerija, intelekt i fizička snaga isključivo naslijeđeni talenti, Galton je prvi isticao tipični eugenički stav o «rasnoj degeneraciji» Njemu se činilo da najbolji pojedinci ostavljaju najmanje potomaka. U složenom modernom životu, upozoravao je Galton, ako se nastavi taj trend, situacija će biti katastrofalna. Nije dosljedno poboljšavati pasmine domaćih životinja, a ljudsko nasljeđivanje ostaviti nedirnutim. Stoga je u spomenutom članku iz 1865. predložio primjenu metoda uzgajivača na ljudski rod. «Kada bi samo dvadesetinu troškova i muka potrošenih na poboljšanje rasa konja i krava koristili za poboljšanje ljudske rase, kakvu bi galaksiju genija mogli stvoriti!» (Galton, 1865:165.)

Prema Galtonu, izvor eugeničkih poboljšanja trebao je biti sloj intelektualaca. Eugenika je za Galtona trebala postati znanstveni nadomjestak za crkvenu ortodoksiju, sekularnu vjeru i religijske zapovjedi. Krajem života odbacio je misao da bi država trebala određivati i regulirati brakove, ali se i dalje nadao da će njegova nova religija potkrijepiti dobrovoljnu praksu eugeničkih brakova (Kelves, 1985.).

Odnedavno, središnje mjesto istraživanja Galtonovih stavova o eugenici počinju dobivati dva njegova neobjavljena djela, literarne utopije *Kantsaywhere* i *Donohues*, koje su ostale tek u naznakama, prema Parrinderu, zbog drastičnih revizija njegove nećakinje. Djela su preživjela zahvaljujući Karlu Pearsonu (Citati Galtona prema Pearson, 1930:3A:416). Ona su važna jer u njima, za razliku od prijespomenutih, Galton razvija ideje negativne eugenike. Galtonova *Kantsaywhere* (*Nemogurećigdje* – što je iskvareni engleski prijevod riječi *utopija*), moderna je analogija Platonove Države. «Umjesto prevarantskih himeničkih lutrija, crkvenoga suda ili sajma konja kod kod prethodnika, u *Kantsaywhere* vlada sustav općeg obrazovanja i akreditacije kako bi se postigli eugenički ciljevi." Ključna je institucija te države nacionalno sveučilište, poznato pod imenom Eugenic College. Na to sveučilište dolazi glavni junak, nastavnik statistike, koji počinje zavoditi Miss Allfancy (gospođicu Svijevole). Glavni junak shvaća da ako želi oženiti mladu damu, mora upisati College i steći barem isti stupanj u području eugenike kao i ona. Što će oboje dobiti više ocjene, to će više djece moći imati. Što će se dogoditi ako ne bude dobar u eugenici? Prema onima koji nemaju adekvatne stupnjeve u eugenici, država će se odnositi blago, ako poštuju zabranu rađanja. Ali u suprotnome «blagost se mijenja u oštre sankcije.» Oni pak koji se ne uspiju upisati niti na niže kurseve, odnosno položiti blaže testove upisa na eugenički koledž, imat će sljedeću sudbinu: «Takve su osobe kao pojedinci nepoželjni, oni su opasni za zajednicu, jer je praktično izvjesno da će se, ako ih se ne kontrolira, razmnažati. Njih stoga treba držiti pod prismotrom, ili im se prijeti sve dok ne emigriraju.... A što se tiče ludih i mentalno nesposobnih, na *Kantsaywhere*u ima pogodnih mjesta gdje ih se može deportirati.... Rađanje djece nesposobnih građani *Kantsaywhere*a smatraju zločinom protiv države» Njih se deportira u radne logore (Pearson 1930, 3A:420-1). Kako tvrdi Blacker (1952.) Galtonov je stav u djelu *Kantsaywhere* bio da se isključivo eugenikom može postići Benthamova utilitarna doktrina o najvećem blagostanju za najveći broj ljudi. Kada se postigne veće znanje o nasljeđivanju, predviđao je Galton, doći će do Svetoga rata protiv navika i predrasuda koje ugrožavaju fizičke i moralne sposobnosti naše rase.

Galtonove ideje o idealnoj državi početkom XX stoljeća nisu imale šireg utjecaja jer je tekst objavljen tek kasnije i to u razmjerno nepoznatoj Pearsonovoj ostavštini. Ali to ne znači da se iz njegovih glavnih djela nije moglo razlučiti što bi bilo potrebno da se ostvare eugeničke namjere. Premda se čini da su radni logori, prismotre, deportacije, prijetnje, leksik koji je svojstven razdoblju nacizma, on se koristio, pa čak dijelom i ostvario već i u Galtonovo doba. Imam na umu samostalne radne logore za

nesposobne, koji su se već od šezdesetih godina 19. stoljeća počeli otvarati u Sjedinjenim državama.

Daniel Kevles u svom velikom djelu *U ime eugenike* (1985:9), kojim pokušava pružiti uravnotežen stav prema eugeničarima, tvrdi da je jedan od razloga Galtonovog entuzijazma prema eugenici frustracija zbog neplodnosti njegova vlastita braka. Koliko je to točno, od vrlo je sporedne važnosti. Galton je bio protiv Malthusovog učenja o ograničenju rađanja, jer bi time, tvrdio je Galton, došlo do smanjivanja sposobnijih klasa. A nije vjerovao niti u to da se sparivanjem kvalitetnijih jedinki dobiva neotpornost ili neplodnost uočena kod selektiranih pasmina domaćih životinja. Zanimala ga je frenologija (disciplina koja je trebala utvrditi jasne korelacije veličine glave ili mozga i mentalnih sposobnosti), ali se čudio kako takvu jasnu korelaciju sam nije mogao uočiti. Središnji dio Galtonove argumentacije u djelima *Hereditary Genius* i *Record of Family Faculties* bilo je korištenje statistike. Dok su Galtonove eugeničke ideje mrtve, njegov je doprinos statistici i njezinom korištenju u znanosti ostao od izuzetne važnosti.

Kratkom skicom Galtonovih eugeničkih rješenja završavamo pretpovijest eugenike. Prije negoli nastavimo s "pravom" povješću eugenike, nije naodmet najaviti glavnu temu knjige, ideju o laissez-faire eugenici.

Laissez-faire eugenika

Šezdesete su donijele seks bez prokreacije, osamdesete prokreaciju bez seksa.

Lori Andrews (American Bar Foundation)

Doći će do kvantnog skoka u negativnoj i pozitivnoj eugenici.

Andrew Kimbrell (Human Body Shop)

Nove tehnologije ljudskog inženjeringa predstavljat će potpuno nov put evolucije. To će biti kraj ljudskog života kakvoga poznajemo.

Leon Kaas (Making Babies - the New Biology and the Old Morality)

I ARGUMENT IZ PRAKSE:

RAZNOLIKOST. RAZMJERI NOVE, LAISSEZ-FAIRE EUGENIKE

Razmotrimo na trenutak nekoliko novinskih vijesti:

- Washinton Post (24. travnja 1997:A1) izvještuje da je nakon normalne trudnoće 63-godišnja žena iz Kalifornije rodila zdravu djevojčicu iz transplantiranog jajašca mlađe žene. Žena je lagala o svojoj dobi, jer programi plodnosti u SAD-u obuhvaćaju žene "samo" do 55 godine života. Time je oborila dosadašnji rekord najstarije roditelje, koji je dotada držala 62-godišnja Talijanka.¹
- Jeruzalem Post (22. veljače 1998) izvještuje da je izraelska vlada zabrinuta zbog sve većeg broja narudžbi tzv. "cybersperme", "kibernetičke sperme" tj. donacija sperme preko poštanskih narudžbi. Razlog sve većeg broja e-mail narudžbi iz svjetskih banki sperme jest kruta regulacija o donaciji sperme u Izraelu.² Brojni oglasi svjetskih banki sperme preko Interneta nude spermu katalogiziranu prema rasi, religiji, obrazovanosti, koštanoj strukturi, boji kose i očiju, etničkom podrijetlu, SAT rezultatima donatora. Sperma je testirana i na bolesti HIV, hepatitis B i C, gonoreju, sifilis, klamidiju, Tay-Sachs sindrom, talasemiju, i druge bolesti. Sumnje u ispravnost podataka iz kataloga sperme na Internetu objavio je i BBC (10. srpnja 1998.)³, prenoseći skeptični stav Britanske organizacije za ljudsku fertilizaciju i embriologiju.
- Repozitorij sperme u Escondidu, Kalifornija, koji nosi popularni naslov "Banka sperme Nobelovaca" i katalogizira isključivo spermu znanstvenika s kvocijentom inteligencije višim od 130, te sportaša s olimpijskim odličjima, objavio je u ožujku 1998. da je iz sperme dotične banke dosada rođeno 223 bebe.⁴ ABCNews.Com

1 Weiss, Rick. 1998. "63-year-old woman gives birth", Washington Post, travanj 24:A1

2 Siegel, Judy. 1998. "Government warns of mail-order cybersperm", Jeruzalem Post, 22. veljače, www.jpost.com/Archive/22.Feb.1998/News/Article-7.htm

3 BBC News, 1998. "Internet sperm alert", 10. srpnja www.news.bbc.co.uk/hi/english/latest_news/newsid_129000/129992.stm

4 "Wanted: Sperm of Nobel Prize Winners" www.nhk.or.jp/formu/life/e/case/c-001.htm

objavio je stenografske zapisnike razgovora s majkama tako začete djece, pod naslovom "Geni i geniji".⁵

- Od prve bebe iz epruvete, poznate "Baby M." (Mary Beth Whitehead), rođene 1986. godine u Londonu, broj IVF beba stalno raste. Prema statistikama iz SAD-u, broj tako začete djece, samo od donirane sperme iznosi 30.000 godišnje (NPR:22. studeni 1997.)⁶
- U ožujku 1991. u britanskom je tisku izbio skandal oko «djevičanskog rađanja», kada se saznalo da se jedna dvadesetgodišnjakinja u Birminghamu podvrgnula in vitro fertilizaciji a da nikada prije nije imala spolne odnose.⁷
- Medicinski institut IOM iz Washingtona objavio je da će uskoro proizvesti kontraceptivne lijekove kojima bi se tehnikom cijepanja DNK privremeno onemogućila plodnost spermija (New Scientist 8. lipnja 1996.)⁸
- New Scientist (24. veljače 1996.) objavio je da Jackson Laboratorij u Bar Harboru radi na fertilizaciji iz "primordijalnih oocita", odnosno od folikula što dozrijevaju u jajnicima žena od njihove vrlo rane mladosti. Time se pokazalo da je moguće "uzgojiti" zrela jajašca in vitro. Takva metoda uzimanja tkiva jajnika u još spolno nezreloj dobi, prema eksperimentatorima Johnu Eppigu i Marilyn O'Brien, može koristiti umjesto dugotrajne hormonalne terapije kod zrelih ali neplodnih žena.⁹
- Originalno provedena na miševima, upravo spomenuta metoda uzimanja tkiva jajnika, kako javlja Washinton Post (9. veljače 1998:A1), postala je praksa i s ljudima. Dvadesetogodišnjoj pacijentici Stacie McBain, koja boluje od raka, uzet je uzorak tkiva jajnika radi eventualnog kasnijeg korištenja u reprodukciji. Kemoterapija kojoj je trenutno podvrgnuta pacijentica onemogućila bi reprodukciju. Uzimanjem tkiva jajnika (koje rak nije zahvatio), pacijentica će eventualno moći produžiti vijek svojih gena.¹⁰
- Roger Short iz Ginekološke klinike u Melbournu objavio je da transplantira stanice ljudskih testisa u miševu, kako bi miševi proizveli ljudsku spermu. Time bi se muškarcima koji boluju od manjka sperme ipak omogućila reprodukcija (New Scientist 31. siječnja 1998., članak pod naslovom "Surogatni očevi").¹¹
- Yoshinori Kuwabara, ginekolog s Medicinskog fakulteta u Tokiju objavio je (New Scientist, 25. travnja 1992.) da je njegova radna skupina uzgojila janje u gumenoj maternici. Umjetna maternica, prema japanskim liječnicima, moći će se koristiti u slučaju poremećaja dotoka kisika i kod ljudskih fetusa.¹²

5 <archive.abcnews.go.com/onair/ptl/html_files/transcripts/ptl1001.html>

6 Smith, Stephen. 1997. "Fertility Rase: Surrogate Motherhood", NPR, 22. studeni, www.news.npr.org/features/197711/20_smiths_fertility/part4

7 Chris Shore. 1992. «Virgin Births and Sterile Debates», Current Anthropology, Vol. 33. #3, lipanj 1992, str. 295-301.

8 Day, Michael. 1996. "A brave new world for family planning", New Scientist, 24. veljače, www.clone.newscientist.com/nsplus/insight/fertility/eggs.html

9 Coghlan, Andy. 1996. "Immature eggs seed a revolution", New Scientist, 24. veljače, <clone.newscientist.com/nsplus/insight/fertility/eggs.html>

10 Weiss. Rick. 1998. "Fertility Innovation or Exploation", Washington Post, 9. veljače:A1

11 Aldhous, Peter. 1998. "Surrogate Fathers", New Scientist, 31. siječnja, <clone.newscientist.com/nsplus/insight/fertility/surrogate.html>

12 Hadfield, Peter. 1992. "Japanese pioneers raise kid in rubber womb", New Scientist, 25. travnja

- Rick Weiss u članku o kozmetičkoj genetskoj terapiji (Washington Post, 12. listopada 1997.) objavljuje kako klinike koje se bave genskom terapijom primaju sve veći broj narudžbi za kozmetička genetska poboljšanja. Riječ je o zahtjevima za promjenom boje kože, za povećanjem mišićnog obujma, za genskim lijekovima protiv ćelavosti. Sva su ta genetska poboljšanja danas moguća, ali još nisu poznati njihovi sporedni efekti. Za takva poboljšanja ne postoji pravna regulativa, a istraživanja javnoga mnijenja pokazuju da je Američka javnost sklona takvoj upotrebi genske tehnologije, pa je samo pitanje dana kada će se takva poboljšanja doista standardno i izvoditi.¹³
- BBC je 29. lipnja 1998. godine objavio da je Britanka Diane Blood, nakon dobivene dvogodišnje pravne bitke za mogućnost osjemenjivanja pomoću sperme svog od meningitisa preminulog supruga, začela dijete i da se fetus razvija normalno.¹⁴
- Godišnje izdanje časopisa Der Spiegel, ponovilo je članak iz travnja 1998. pod naslovom "Pokušaj broj 3889", u kojem se izvješćuje o masovnom genskom testiranju njemačkih muškaraca (12.000 testova) pod sumnjom za silovanje i ubojstvo dviju djevojčica u pokrajini Ems. Masovni test donio je rezultat: utvrđen je identitet ubojice Ronnyja Riekena.
- Kanadski časopis MacLean (28. rujna 1998.) objavio je članak u kojem se tvrdi da sve više djece rođene od donirane sperme ima psihološku potrebu upoznati "svoje prave očeve".¹⁵

Napokon, tu su dvije, možda najradikalnije vijesti:

- Associated Press je 20. siječnja 1999. godine objavio da je National Institute of Health (Sjedinjenih država) po prvi puta financirao projekt kojim se eksperimentira na tzv. "stem cells", odnosno stanicama odgovornim za rast svih tkiva. One postoje samo u ranim stadijima ljudskih embrija. Genska promjena takvih stanica (za razliku od genske terapije somatskih stanica) mijenja i gensku strukturu svih potomaka novonastalog embrija.¹⁶
- 17. prosinca 1998. New York Times je objavio vijest da je tročlana eksperimentatorska skupina u klinici Kyunghee u Seulu uzgojila prvi ljudski embrio iz obične, somatske stanice jedne tridesetogodišnjakinje, prema metodi korištenoj u dobivanju ovce Dolly. Kako Korejski zakon (nejasno) zabranjuje eksperimente s fetusima, skupina je dobiveni klon uništila.

Unatoč tome što neke vijesti tek najavljuju postupke koji će svoje posljedice imati tek u budućnosti, nema nikakve sumnje da se pred nama odvija velika genetička revolucija koja će promijeniti tijek ljudske povijesti, naše biološke temelje i naša razmišljanja o budućnosti. Nobelovac John Watson, voditelj projekta Humani

13 Weiss, Rick. 1997. "Cosmetic Gene Therapy's Thorny Traits", Washington Post, 12. listopada

14 Warr, Jane. 1998. "Hugs and kisses for sperm case woman", BBC News 29. lipnja, <www.news.bbc.co.uk/hi/english/health/newsid_121000/121986>

15 Maclean, 28. rujna 1998. "The children of sperm donors. Pressure grows to identify anonymous fathers".

16 Neergaard, Luran. 1999. "Disputed Stem Cell Research Financed", AP 20. siječnja, <dailynews.yahoo.com/headlines/ap/19990120/hl/cell_research_3.html>

Genom, posve je točno izrazio bit te revolucije izjavom: "Nekoć se mislilo da je naša sudbina u zvijezdama; sada znamo da je ona u genima." Kontrola djelovanja ljudskih gena već sada ima goleme razmjere, stoga je sasvim umijesno govoriti o novoj vrsti eugenike. Prije negoli razmotrimo njezine moguće pravne, etičke i socijalne implikacije, pogledajmo pobliže dosadašnje razmjere te genetičke revolucije.

Razmjeri genetske revolucije na današnju humanu prokreaciju

Utjecaj na genetski pool čovječanstva danas je moguć slijedećim metodama:

1. Reproduktivnom asistencijom
 2. Genetskom asistencijom
 3. prednatalitetnom i
 4. postnatalnom dijagnostikom oko 5000 nasljednih bolesti
 5. izborom reproduktivnih stanica
 6. intervencijom u gene
 7. somatskih stanica (rekombinantnim DNA lijekovima)
 8. gameta
 9. zigota
 10. uzgojem tkiva za presađivanje (uzgojem transgeničnih životinja s ugrađenim ljudskim genima)
 11. kloniranjem
 12. molekularnim (dobivanje lijekova: insulin, tPA, EPO)
- dodatno je najavljeno kloniranje
13. somatskih stanica radi implantacija uzgojenih tkiva
 14. odnosno transplantacija jezgre (kloniranje u popularnom smislu riječi).

Dijete može danas imati i do pet roditelja: 1) donatora sperme, 2) donatora jajašca 3) surogatnu majku, 4-5) dva ugovorna roditelja. Tih pet mogućih roditelja može izabrati tridesetak načina začeća djeteta. Među van-prirodnih načina fertilizacije izgleda ovako:

1. IVF (oplodnja in vitro)
 2. GIFT, (prebacivanje gamete u jajovod)
 3. ZIFT, (prebacivanje zigote u jajovod)
 4. TET (tubal embryo transfer)
 5. PZD (partial zona dissection)
 6. MESA (kirurško vađenje spermija iz žlijezda)
 7. ICSI (intracitoplazmička injekcija sperme)
 8. DI, (oplodnja pomoću spermija donatora)
 9. ED, (oplodnja pomoću jajašca donatora)
 10. genetsko i
 11. ne-genetsko surogatno majčinstvo
 12. zamrzavanje gameta i zigota
- odnosno kombinacije navedenih načina.

Metoda kloniranja omogućit će osim "šestoročlane, pet-roditeljske obitelji", još jedan novi socijalno-genetski oblik obitelji: samo jednog roditelja.

Kako bismo stvorili sliku, odnosno dobili uvid u razloge i snagu socijalnog pritiska koji motivira gensku tehnologiju, industriju, trgovinu i medicinski biznis, razmotrit ćemo prvo razmjere neplodnosti.

Razmjeri neplodnosti

U Sjedinjenim državama 8,5% žena u plodnoj dobi ima oslabljenu sposobnost dobivanja djece. Ali među neplodnim parovima, za neplodnost je odgovorno četrdeset posto muškaraca s malim brojem spermija. Prema Mosheru i Prattu¹⁷ razmjeri neplodnosti parova u Sjedinjenim državama kreću se od ocjene da u SAD vlada epidemija neplodnosti, prema kojoj postoji 10 milijuna neplodnih parova, odnosno svaki šesti par, do realističnije procjene prema kojoj taj broj iznosi 2,3 milijuna, odnosno 7.9% neplodnih oženjenih parova ili svaki dvanaesti par. Svake godine u Sjedinjenim državama pomoć u fertilizaciji traži do milijun ljudi, dok oko 6.1 milijun ljudi, odnosno oko 10% oženjenih parova ima problema s plodnošću. U reprodukciji im pomaže 45.600 liječnika, 20.600 ginekologa i porodilja, 17.500 obiteljskih liječnika i liječnika opće prakse, 6.100 urologa i 1.400 kirurga. Iznos poslovnih transakcija (odnosno trošak za takvu pomoć) iznosi preko 2 milijarde dolara godišnje.¹⁸ Broj takvih asistencija povećava se.¹⁹

Prema izjavama liječnika klinike Sv. Duh u Zagrebu, sličan trend smanjivanja plodnosti vidljiv je i u populaciji Hrvatske. Godine 1996. bilo je na toj klinici 3 pokušaja IVF dnevno. Godine 1997. bilo je oko 800 pokušaja IVF, ali je 1998. taj broj, zbog nepokrivanja troškova lijekova za fertilizaciju, smanjen na 100. Gotovo svaki četvrti par u Hrvatskoj ima problema s plodnošću, a vjerojatno pod utjecajem ratne situacije, posebno u području Istočne Slavonije i Dubrovnika, od 1990. sve je veći broj uočenih genetskih poremećaja (trisomija 18, trisomija 13) fetusa parova u spolno najaktivnijoj dobi te populacije.

Uzroci smanjivanja fertiliteta pučanstva u razvijenome svijetu tek se naslućuju. Bitno je međutim utvrditi da će bez obzira na uzroke, potražnja i pritisak na medicinu, odnosno reproduktivnu asistenciju sve više rasti.

Začeca iz donacija sjemena

Prvo začecje pomoću donacije sjemena izvedeno je 1953. Danas oko 11.000 liječnika u SAD vrši začecje pomoću donirane sperme, i takvih začeca ima oko 172.000. Procjene

17 Mosher William, William Pratt (1990). "Fecundity and Infertility in the United States, 1965-1988" i Vital Health Statistics of the National Center for Health Statistics 192 (December 4, 1990:1)

18 Office of Technology Assessment, US Congress, "Infertility: Medical and Social Choices", OTA-BA-358 (Washington DC: US Government Printing Office, May 1988:53)

19 Kimbrell, Andrew 1993. Human Body Shop. The Engineering and Marketing of Life. Harper, San Francisco.

o broju djece koja se godišnje rode umjetnom oplodnjom kreću se od 65.000 (od toga oko 30.000 pomoću donirane sperme) čak do 100.000.²⁰ Osim obaveznog testiranja spolnih bolesti, oko 90% klinika koje čuvaju zamrznutu spermu radi doniranja, testira donatore prema karakteristikama poželjnim za klijente: prema rasi, boji očiju, tipu kože i visini. Oko 80% takvih klinika ima podatke o etničkoj i nacionalnoj pripadnosti, težini, tipu tijela i teksturi kose donatora, a većina također prati karakteristike i za ostala svojstva donatora poput razine obrazovanja, kvocijenta inteligencije i religijske pripadnosti. 31% liječnika koji se bave umjetnom oplodnjom reklamira i tzv. umjetnu separaciju sperme, kojom se može unaprijed odrediti spol budućeg djeteta.²¹ Kao što smo spomenuli, najpoznatija banka sperme, Repository of Germinal Choice u Escondidu u Kaliforniji prodaje spermije isključivo iznimno poznatih znanstvenika - Nobelovaca, i atleta s Olimpijskim odličjima i do sada su samo iz tog repozitorija rođene 223 bebe.²²

Pravna regulacija takvih postupaka varira: u nekim je zemljama (Brazil, Švedska) na snazi zabrana začeca od sperme donatora, u nekim su zemljama takvi postupci dopušteni samo za oženjene parove, u Velikoj Britaniji ograničen je broj donacija sperme pojedinačnog darovatelja, a u nekim zemljama (Francuska, Švicarska) zabranjeno je plaćanje donatorima.²³ U Sjedinjenim državama vlada slobodno-tržišni, laissez-faire sustav donacija i začeca pomoću darovane sperme. Kada je riječ o regulativi očinstva takve djece, u 32 države SAD-a legalni je otac suprug žene kojoj je izvršena takva operacija, u 17 država izrijeком se tvrdi da donator nije otac djeteta, a u ostalim državama situacija je dvosmislena. Samo 15 država izrijeком traži izvješće o takvim postupcima od liječnika, kako bi se moglo pratiti prenošenje genetskih bolesti.²⁴

Doniranje oocita

Kasnih 80-ih godina u Sjedinjenim je državama bilo samo 3 začeca od smrznutih doniranih jajašca, zbog teškoća u zamrzavanju. Unatoč tome, godine 1990. prema izvješćima američkih klinika, takvih je transfera jajašaca bilo 550. Zbog teškoća u prikupljanju jajašaca (jer je potreban operativni zahvat), klinike obično traže da neplodne žene na kojima se vrši operacija omoguće i transfer odnosno zamrzavanje njihovog jajašca. Za razliku od donirane sperme (koja se u SAD obično plaća do \$50 po donaciji), postupak prikupljanja jajašca plaća se donatoru do \$2000. Pravna regulacija donacije jajašaca radi prodaje premda uključuje katkada sporne postupke pripreme i operacije ne postoji gotovo ni u jednoj državi Sjedinjenih država. Isto je tako pravno neregulirano pitanje majčinstva iz takvih donacija. U Australiji,

20 Office of Technology Assessment, US Congress, "Artificial Insemination: Practice in the US. Summary of a 1987 Survey-Background Paper," OTA-BP-BA-48 (Washington D.C. U.S. Government Printing Office, August 1988:48-49)

21 OTA (Artificial Insemination, str. 67 i 41)

22 www.nhk.or.jp/formu/life/e/case/c-001.htm

23 OTA (Infertility, str. 329-345)

24 Herman, Robin, 1992. "When the "Father" is a Sperm Donor", Washington Post (February 11:H10)

Njemačkoj, Izraelu i Švedskoj prodaja doniranih jajašaca je zabranjena.²⁵ Novim je zakonom u Hrvatskoj također zabranjena prodaja i donacija oocita.

Zamrzavanje fetusa

Od rođenja prve IVF bebe, Louise Brown, 1978., do danas je u svijetu začeto oko 20.000 IVF beba.²⁶ Začće iz zamrznutih embrija započelo je 1984. godine. Godine 1990. u Sjedinjenim je državama bilo preko 3.300 transfera zamrznutih embrija, a iz takvih postupaka rođeno je 350 djece. Danas banke oocita i zamrznutih embrija u Sjedinjenim državama raspolažu s oko 23.500 zamrznutih embrija, a taj se broj povećava svake godine za nekoliko tisuća.²⁷ Samo pet država Sjedinjenih država imalo je 1990. zakone kojima se regulirao pravni status takvih zamrznutih embrija. Samo se u Luisiani takav embrio smatrao "pravnom osobom", koja je mogla steći nasljedstvo nakon rođenja. U toj je državi također zabranjeno uništenje zamrznutih embrija. U drugim državama Sjedinjenih država koje imaju legislativu o zamrzavanju embrija, zamrznuti se embrio smatrao vlasništvom. Međutim, iz pravne prakse pojedinih država (slučaj Rios, slučaj Davis v. Davis) vidljivo je da pitanje vlasništva nad zamrznutim embrijem nije riješeno, pogotovo u slučajevima rastave braka ili smrti donatora ili pacijenata. Do danas jedino Švicarska ima izričite zakone koji zabranjuju komercijalizaciju tj. prijenos vlasništva smrznutih embrija.²⁸

Surogatno majčinstvo

Postupak zamrzavanja embrija omogućio je implantaciju embrija u surogatne majke. Prvi postupak implantacije zametka stvorio je poznatu bebu M. godine 1986. Od te godine također započinje komercijalizacija posudbi maternica, te ona postaje standardna praksa u Sjedinjenim državama. Prvi takav ugovor sklopljio je iste godine Noel Keane, broker s nezavidnim brojem parnica koje su stvorili njegovi ugovori. Danas posudba maternice za klijenta izvršitelja po ugovoru stoji oko \$10.000 za rođenu bebu. U slučajevima da posudba maternice ne završi rođenjem djeteta, surogatnim se majkama dodjeljuje oko \$1000. Do godine 1990. u Sjedinjenim je državama bilo oko 4.000 beba koje su rodile surogatne majke. Novčani promet iz ugovora koje su sklopili ugovorni roditelji, surogatne majke i brokeri, iznosio je oko 40 milijuna dolara, pri čemu u tu svotu nisu uračunati iznosi koje su ugovorni roditelji platili brokerima kada ugovori nisu bili ispunjeni.²⁹ Velik broj takvih ugovora postaje predmet pravosuđa. Ti su slučajevi postali zanimljivi presedani buduće legislative. U američkoj pravnoj praksi, legalno pravo na roditeljstvo imaju ugovorni roditelji, a ne surogatna majka. Međutim, poznat je niz slučajeva kada surogatne majke "nisu ispunile" svoj dio ugovora, recimo rođenjem blizanaca umjesto ugovorenog muškog ili ženskog djeteta, ili kada su ugovorni roditelji

25 OTA (Infertility, str. 329-355)

26 Kimbrell, str. 88

27 Licht, Judy, 1991. "Frozen in Time", Washington Post (November 26:H10)

28 OTA (Infertility, str. 355)

29 Kimbrell, str. 101.

odustali od ugovora. Zbog toga ne postoji jedinstveni način rješavanja problema surogatnih majki. Kako bi spriječili bujanje pravnih slučajeva i etičkih sporova oko roditeljstva i temeljitog ispunjavanja ugovora, većina je zemalja svijeta (uključujući Savjet Europe, Svjetsku medicinsku organizaciju i nekoliko država Sjedinjenih država) zabranila takve ugovore, odnosno posuđivanje maternica.

Međutim, u većini Sjedinjenih država takvi su ugovori i dalje legalni. Prema Kimbrellu³⁰, (str. 107) klijenti takvih ugovora sve su manje heteroseksualni parovi. Naime, među klijentima u takvim ugovorima, sve je veći broj neoženjenih i homoseksualnih parova, neoženjenih muškaraca, neudatih žena i žena kojima je istekla plodna dob. Te će kategorije osoba i dalje biti glavni potencijalni klijenti sličnih ugovora i novih postupaka *laissez-faire* eugenike, kao što je kloniranje.

Predimplantacijska genetika

Godine 1992. u Londonu je rođena prva IVF beba kojoj je predimplantacijski izvršen test za genetski poremećaj, cističnu fibrozu. Liječnici bolnice Hammersmith izvadili su iz jajnika Michelle O'Brian nekoliko jajašca i oplodili ih spermom njezina supruga. Nakon nekoliko faza razdvajanja gameta, liječnici su na svakom od embrija izvršili test pomoću PCR postupka, izabrali dva embrija na kojima nije pronađen gen za cističnu fibrozu, te odbacili ostale. Nakon što se jedan od tih zdravih embrija razvio, implantiran je u maternicu pacijentice. Oba su roditelja nositelji gena za CF i imaju sina s cističnom fibrozom. Test je izvršen na njihov zahtjev: roditelji su željeli biti sigurni da njihovo sljedeće dijete neće imati cističnu fibrozu.

U svijetu postoje brojne klinike na kojima se danas regularno provodi predimplantacijsko genetsko testiranje embrija na nasljedne bolesti. Neke se klinike specijaliziraju za testiranje određenih bolesti (kada se zna da su roditelji nositelji određenih nasljednih bolesti), dok neke testiraju veći broj genetskih poremećaja. Postupci predimplantacijskog genetskog testiranja tek su neznatno različiti od standardnih, proširenih, a u nekim zemljama, za neke kategorije trudnica, čak i obaveznih prednatalnih metoda genetskog testiranja. Bitna je razlika u tome što se u predimplantacijskim testovima kontrolira genski sastav embrija *in vitro* (pa se postavlja etičko pitanje raspolaganja s genetski nepoželjnim embrijima), dok se u prednatalnim testovima kontrolira genski sastav embrija odnosno fetusa u maternici (pri čemu je problem manipulacije, i stoga etički problem raspoloživosti, bitno teži). Danas su metode prednatalnog genetskog testiranja, dobivanjem uzoraka DNK pomoću amniocenteze, biopsije korionskih resica, kordocenteze tj. punkcije pupkovine i alpha-fetoproteinskog testa, postali standardni postupci za utvrđivanje nasljednih bolesti u embrija. Svake godine, samo u Sjedinjenim državama oko 300.000 žena napravi amniocentezu. Biopsija korionskih resica može se izvesti već i

30 Kimbrell str. 107.

nakon devet tjedana, što omogućuje legalni pobačaj u slučaju teškog genetskog poremećaja.

Asistencija genske tehnologije

Za raspravu o eugenici, utjecaj genske tehnologije na genetski pool čovječanstva zasada je ograničen na pred- i postnatalnu genetsku dijagnostiku te na pokušaje liječenja nekih genetskih bolesti. Takvi su postupci eugenički značajni "samo" zbog toga što produžavaju život djeci koja inače ne bi preživjela do reproduktivne dobi, te zbog smanjenja smrtnosti dojenčadi (s obzirom da se većini trudnica s radikalno malformiranim fetusima predlaže pobačaj). Zasada nema izravnih dugoročnih posljedica takvih postupaka, jer se asistencija genske tehnologije ograničava na genotip pacijenta odnosno djeteta samo u sljedećoj generaciji. Međutim, čak je i takvo "ograničenje" vrlo radikalno. Neizravno se naime većina detekcija nasljednih bolesti odnosno malformacija zigota i gameta izvodi pomoću genetske dijagnostike.

Radikalnost asistencije genske tehnologije vidljiva je i u slučaju genetskog liječenja, odnosno u slučaju pomoći za dobivanje lijekova protiv vrlo proširenih bolesti poput šećerne bolesti ili hemofilije. U oba slučaja, eugeničke se posljedice zbivaju zbog produženja životne dobi pacijenata koji bez genetski-rekombiniranih lijekova (odnosno njihove dostupnosti) ne bi preživjeli do reproduktivne dobi.

Ali najradikalnije posljedice genskog inženjeringa bit će vidljive ako se proširi praksa kloniranja (transfera jezgri) odnosno modifikacije "stem" stanica. Tada će promjena genoma pojedinaca jednom-za-svagda izmijeniti genome svih generacija potomaka.

Nova eugenika po mjeri roditelja?

Slika razmjera utjecaja medicinske i genetske pomoći za našu je raspravu bitna zbog toga što se postupcima predimplantacijskog i prednatalnog genetskog testiranja svjesno ili nesvjesno provode oblici nove eugenike, naime kontrole budućeg genetskog sastava populacije: rezultat tih postupaka u oba je slučaja uglavnom dobrovoljno odbacivanje određenog (genoma) embrija, jer se samo 15% poznatih genetskih bolesti za koje se testira embrio može izliječiti.

U tim se slučajevima postavljaju više ili manje opravdana etička pitanja poput: Postoji li neki broj inferiornih embrija koje smijemo odbaciti? Ili kako često se takvi embriji smiju odbaciti? Ili: kakvo je naše opravdanje za odbacivanje inferiornih embrija? Odnosno: smiju li se odbaciti embriji kada njihovi geni ne stvaraju fatalne bolesti, kao što je recimo slučaj "krivog spola", niže inteligencije ili sklonosti debljanju? Ili još općenitije: na koji način možemo (smijemo) definirati inferiornost embrija? Neki teoretičari smatraju da je upravo odsutnost pravne regulative genetskog testiranja otvorila vrata roditeljskim planovima za stvaranje "savršene bebe".

Četiri godine prije rođenja Chloe O'Brian, klinika Hammersmith vršila je predimplantacijske testove zbog spolnog odabira: bilo je naime poznato da su brojne nasljedne bolesti vezane uz spol. Međutim, sasvim je moguće izvesti testove i selekciju spola bez obzira na nasljedne bolesti, odnosno isključivo na zahtjev roditelja. Prema istraživanjima javnoga mnijenja liječnika i roditelja u Sjedinjenim državama, u razdoblju između 1973. i 1988. godine, sve je veći broj liječnika i roditelja spreman izvršiti takve testove radi selekcije spola (godine 1973. samo 1%, godine 1988. 20%)³¹. Wertz i Fletcher izvršili su 1989. istraživanje u kojemu su liječnicima različitih zemalja ispričali (izmišljenu) priču o bračnom paru s četvero kćeri koji želi dobiti sina. Par traži prednatalnu dijagnozu samo zbog utvrđivanja spola. U slučaju ženskog djeteta, oni ga namjeravaju abortirati, a tu će namjeru ostvariti radije negoli da dobiju petu kćer. 62% liječnika u Sjedinjenim državama, 60% u Mađarskoj, 47% u Kanadi, 38% u Švedskoj, 33% u Izraelu, izjavilo je da bi izvršilo test ili uputilo na liječnika koji takve testove vrši.³²

Zbog takvih rezultata Kimbrell, veliki protivnik komercijalizacije medicinske i genetske industrije, tvrdi: "Sve veće prihvaćanje selekcije spola postavlja opasan eugenički presedan namjerama da se abortiraju fetusi zbog "nepoželjnih" genetskih karakteristika kao što su kvocijent inteligencije, nizak rast ili loš vid... Po prvi puta u povijesti, roditelji mogu odlučivati o tome kakvu će djecu odgajati, i odbacivati onu koju smatraju nesavršenom ili defektnom... Pod pritiskom genetskog testiranja i medicinske industrije, parovi će u budućnosti sve češće birati oplodnju in vitro negoli prirodno začeće... Roditelji će doslovno moći izabrati embrije s osobinama koje se podudaraju s njihovim željama, i odbaciti one druge." Takav postupak autor naziva "komercijalnom eugenikom".

Da je to potpuno točno pokazuju rezultati dvaju nedavno objavljenih istraživanja javnoga mnijenja u SAD i Britaniji. Prema istraživanju March of Dimes, 40% Amerikanaca smatra da je u redu koristiti gensku terapiju kako bi vlastitu djecu učinili atraktivnijom ili inteligentnijom negoli što bi to bila prirodnom selekcijom. Gallupovo istraživanje otkrilo je da mnogi Britanci smatraju genetski "popravak" vlastitih nasljednika opravdanim (i to čak i u slučajevima "benignih nesavršenosti": recimo 18% kako bi promijenio razinu dječje agresivnosti ili sklonosti alkoholizmu, 10% kako ne bi postali homoseksualci, a 5% da postanu atraktivnija.)³³

II ARGUMENT IZ POVIJESTI: STARA I NOVA EUGENIKA

31 Kolata, Gina. 1988. "Fetal Sex Test Used as Step to Abortion", New York Times (December 25:A1)

32 Wertz, Dorothy, John Fletcher (1989) "Fatal Knowledge? Prenatal Diagnosis and Sex Selection," Hastings Center Report (May/June:21)

33 Marantz Henig, Robin 1998. "Tempting Fates", Discover, May 1998.
<<http://coldfusion.discover.com/output.cfm?ID=1440>>

Spoznaja da se umjetnom selekcijom (odabirom) i križanjem povoljnih jedinki i vrsta mogu postići korisni rezultati za čovjeka, kao i prihvaćanje Darwinove teorije o evoluciji vrsta, omogućili su krajem XIX stoljeća realizaciju prastare Platonove ideje da bi se umjetnom selekcijom ljudi mogla postići korist za određene socijalne slojeve, nacije, cijelo čovječanstvo ili ljudsku vrstu. U vrijeme novovjekovne obnove eugenike, točnije u doba njezina utemeljitelja Francisa Galtona, načela nasljeđivanja i populacijske genetike uglavnom nisu bila poznata ili prihvaćena. Jedinica je umjetne selekcije bio pojedinac kao nositelj određenog biološkog ili socijalnog svojstva. Čak i kasnije, širenjem genetike tijekom prve polovine XX stoljeća, to se obilježje eugenike nije promijenilo, jer nisu postojale tehnike kojima bi se interveniralo u područje genoma.

Tek s razvojem genetskog inženjeringa i medicinske dijagnostike koja koristi metode genetskih provjera, *postalo je moguće da jedinica selekcije postane gen*. Predmet stare eugenike bio je pojedinac, predmet nove eugenike postao je gen. Obrat u poimanju genetike i umjetne selekcije stvoren novim genetskim tehnologijama možemo stoga predočiti parafrazirajući Richarda Dawkinsa: dok je nekoć pojedinac bio nositelj reproduktivnih svojstava, pa je selekcija genetskih svojstava bila moguća samo kao selekcija pojedinaca i njihovih genoma, sada se tijela pojedinaca slobodno mogu smatrati "strojevima" za reprodukciju gena. Tijelo pojedinca samo je ljuštura genetske replikacije, njegov se sastav može promijeniti a da se ne dira njegov oklop.

Jedina sličnost stare i nove eugenike sastoji se u ljudskom pokušaju da aktivno intervenira u genetski pool populacije. Međutim, nova se eugenika razlikuje od stare 1. po ciljevima i 2. po metodama i tehnikama.

Ciljevi stare eugenike bili su

1. poboljšanje genetskih svojstava određenih rasa i populacija (naroda)
2. izbjegavanje genetskog "propadanja" viših i sposobnijih "klasa" odnosno
3. poticanje plodnosti "viših" i "sposobnijih" rasa, klasa i pojedinaca, i
4. smanjenje plodnosti "nižih" i "nesposobnijih" rasa, klasa i pojedinaca
5. izbjegavanje i kontrola genetskog "opterećenja", odnosno visoke stope prirodno i umjetno induciranih mutacija

Stara se eugenika po metodama ostvarivanja spomenutih ciljeva dijelila na **negativnu** i **pozitivnu** eugeniku. Osnovne **metode "negativne" eugenike**, tj. svjesne kontrole rađanja ili populacijske kvantitete "nepoželjnih" bile su:

1. sterilizacija manje sposobnih pojedinaca prema klasnim ili rasnim svojstvima
2. krivično i materijalno kažnjavanje "nesposobnijih" pojedinaca zbog "previsoke" stope plodnosti ili zbog rasplodivanja unatoč zabrani
3. aktivna eutanazija
4. prisilni abortus i selektivni infanticid
5. holokaust

"Nesposobnost" ili "nepodobnost" pojedinaca određivala se prema njihovim

1. **socijalnim svojstvima**, tj. njihovom pripadnošću određenoj klasi ili "rasi", socijalnim neuspjehom (to je bio znak njihove intrinzične nesposobnosti), "neprilagođenošću" društvenim normama (kriminal)
2. **psihološkim svojstvima i sklonostima** (loši rezultati na testovima inteligencije, alkoholizam, prostitucija, narkomanija)
3. **biološkim svojstvima** (idiotizam, homoseksualnost, nasljedne bolesti: šizofrenija, Downov sindrom i sl.)

"Negativna" socijalna i psihološka svojstva bila su znak loših bioloških osobina koje se mogu naslijediti. "Povoljna" socijalna i psihološka svojstva bila su znak dobrih bioloških osobina koje bi trebalo reproducirati, pa neki autori govore o "tautologičnosti stare eugenike" (premda bi bilo bolje govoriti o pogrešnoj ekvivalenciji). Detekcija "boljih gena" vršila se socijalnom provjerom: budući da su određeni pojedinci socijalno uspješni, onda vjerojatno imaju i bolje gene; odnosno - budući da imaju bolje gene - uspješni su. I obrnuto: oni koji socijalno nisu uspješni imaju loše gene, a nisu uspješni socijalno jer imaju loše gene.

Osnovne **metode "pozitivne" eugenike** bile su:

1. materijalno ili statusno nagrađivanje povećane plodnosti sposobnijih pojedinaca izabranih klasa i rasa
2. umjetna selekcija: sparivanje i rasplod obdarenijih pojedinaca: osnivanje "toplica" za osjemenjivanje žena
3. propaganda (pozitivne ili diferencijalne demografije)

Obje vrste stare eugenike favorizirali su i zastupali zagovornici i politički desnih i lijevih ideologija.³⁴ I jedni i drugi smatrali su da je potrebna kolektivna, državna i u većini slučajeva prisilna akcija, te zakonodavni okvir kojim će se ostvariti kolektivni ciljevi (dobrobit rase, nacije, klase). Drugim riječima, bitno obilježje stare eugenike bila je *nedobrovoljnost* odnosno *socijalna, zakonska tj. državna prisila*. Bitna razlika među starim eugeničarima s obzirom na njihovu političku orijentaciju sastojala se u tome što lijevi, reformistički eugeničari nisu imali prilike ostvariti svoje naume (osim u slučaju revolucionarne vlade u Meksiku 30-ih godina), dok su desničarski eugeničari, posebno tijekom II svjetskog rata u Njemačkoj imali na raspolaganju sva legalna i fizička sredstva za ostvarenje svojih ciljeva. Tako je nastala još uvijek vladajuća predrasuda da je eugenika isključivo dio nacističke i rasističke ideologije.

Još se i danas u nekim zemljama prakticiraju metode "stare" eugenike: primjerice u Indiji (selektivni infanticid ženske djece), u Kini (nagrađivanje smanjene plodnosti) ili Singapuru (nagrađivanje veće plodnosti visokoobrazovanih žena). Takve ćemo

³⁴ vidi moj tekst "Eugenika i ljevica", Filozofska istraživanja, u tisku.

postupke, bez obzira što je riječ o suvremenosti, i bez obzira što su često dobrovoljne prirode, pripisivati staroj eugenici.

Prava, i gotovo najveća pogreška stare eugenike (s obzirom na današnju) ležala je u pogrešnoj genetskoj procjeni utjecaja pozitivne i negativne eugenike na iskorjenjivanje nepoželjnih gena ili genoma. Prema Hardy-Weinbergovoj formuli o širenju i smanjenju gena u genetskom poolu, već su 1915. godine R. C. Punnett i H. T. J. Norton izračunali da bi smanjenje frekvencije nepoželjnog recesivnog gena zahtijevalo sljedeće vremenske odsječke:

- sa 1:100 na 1:1000 u 22 generacije
- sa 1:1000 na 1:10000 u 68 generacija
- sa 1:10000 na 1:100000 u 216 generacija
- sa 1:100000 na 1:1000000 u 684 generacije

Pretpostavimo li, kao što su pretpostavljali stari eugeničari, da su teške mentalne nasljedne bolesti recesivne, i da jedna ljudska generacija traje otprilike 20 godina, posljednji bi se korak u smanjenju frekvencije recesivnog gena mogao ostvariti za oko 12.000 godina! Stoga, da su imali na umu navedene genetske i biometrijske procjene, njihov zadatak eugeničkog poboljšanja morao bi im izgledati besmislen.³⁵ Takva vrsta razmišljanja, premda ne i nemoguća, potpuno je strana novoj eugenici, ne samo zbog različitih političkih ciljeva već i zbog različitih metoda.

Za razliku od stare, nova se eugenika temelji na medicinskoj pomoći i genskoj tehnologiji. Promjena "stem" stanica i drugi najavljeni postupci (kloniranje), posve mijenjaju logiku razmišljanja o frekvencijama defektnih alela, prvo stoga što će se uskoro postupci genetske intervencije u defektni gen moći ostvarivati brže i dalekosežnije; ali što je daleko važnije, zbog toga što utjecaj na genetski pool uopće nije vođen idejom smanjivanja defektnih genotipa.

Spomenuli smo: u novoj eugenici jedinica selekcije je gen, alel, genom ili genotip, a ne njegovi nositelji pojedinci, klase ili rase. Za razliku od stare, nova eugenika podrazumijeva slobodan izbor pojedinaca o njihovim reproduktivnim pravima i ona se koristi samo kada za nju postoji izričito dopuštenje pojedinca čija su reproduktivna prava u pitanju, i to bez obzira nasljeđuje li se novim reproduktivnim tehnikama poželjniji ili nepoželjniji gen.

35 Vidi: Diane Paul: "Did eugenics rest on elementary mistake?" u Paul (1998). Punnettova tablica pretiskana je i u izvrsnoj studiji W. Provinea *Origins of Theoretical Population Genetics*, University of Chicago Press, 1971. D. Paul daje i prikaz polemike između Punnetta i poznatog genetičara i eugeničara R. Fishera, koji je dokazivao da nije bitno iskorijeniti i svaki pojedinačni slučaj recesivnoga gena, pa se u prvim generacijama, po istoj Hardy-Weinbergovoj formuli frekvencija u populaciji ipak bitno smanjuje (sa 100:10000 na 82,6:10000 u jednoj generaciji, sa 82,6 na 69,4 u jednoj generaciji, sa 69,4 na 59,2 u jednoj generaciji).

Jedini cilj nove eugenike jest pomoć pojedincima u ostvarenju njihovih prava ili interesa, bez obzira na njihova socijalna obilježja. Drugim riječima cilj nove eugenike nije diferencijalna selekcija socijalnih kategorija. Novi eugeničar, tj. genski tehnolog u području humane reprodukcije, medicinske dijagnostike i prevencije može o "višim" populacijskim tj. nacionalnim ciljevima s pravom poput Laplacea reći: "Je n'avais pas besoin de cette hypothese" ("nije mi bila potrebna ta hipoteza"). Međutim, bez obzira na to što hipoteza o populacijskim ciljevima više nije prisutna, genetičar i medicinar svojom intervencijom u genotip pojedinca, odnosno u humanu reprodukciju, ipak postiže eugeničke efekte. Sada umjesto stare definicije eugenike, koja podrazumijeva "poboljšanje" genetskog poola populacije, možemo stvoriti novu, koja kaže da je *eugenika svaki oblik intervencije u humani genom koji rezultira različitim genetskim svojstvima populacije od onih koje bi stvorila spontana ljudska reprodukcija*. Takva je definicija očito neutralna s obzirom na navodne kolektivne i kolektivističke ciljeve kao i s obzirom na procjenu kvalitete genetske slike populacije. Naime, *posve je moguće da se intervencijama u reprodukciju gena ili genoma de facto smanji podobnost odnosno kvaliteta genetskog poola populacije*, primjerice kao posljedica želje pojedinaca i parova da dobiju nasljednike unatoč tome što nose nepovoljne gene (recimo za neplodnost) koji će se potom širiti u populaciji. *Time se cilj nove eugenike, u usporedbi sa starom, bitno mijenja: cilj nove eugenike nije ostvarenje superiornog genetskog poola, već realizacija želja i zahtjeva pojedinaca, bez obzira na njihova genetska svojstva. Takvu ćemo eugeniku stoga zvati laissez-faire eugenikom.*

Kao i u slučaju stare eugenike, **metode nove eugenike** također možemo podijeliti na pozitivno-eugeničke i negativno eugeničke: nova negativna eugenika uklanja (za pojedinca, njegove nasljednike, a tek potom za populaciju) nepoželjne kombinacije gena, a nova pozitivna eugenika tehnikama genetskog inženjeringa omogućuje replikaciju normalnih gena, alela ili genoma kada bi spontana replikacija prouzročila bolest, malformaciju ili smrt.

Dosadašnji korisnici nove eugenike su neplodni ili stariji parovi, parovi s nasljednim bolestima za koje postoje testovi, žene koje koriste donacije sperme, ugovorni roditelji, surogatne majke, te pacijenti koji koriste genetski rekombinirane lijekove i time produžuju život do spolno aktivne dobi. (Ugovorni roditelji i surogatne majke su "korisnici" nove eugenike u tom smislu što omogućuju život odnosno preživljavanje genotipa djeteta koje inače ne bi živjelo ili preživjelo.)

Uključimo li u sredstva nove eugenike i metode kloniranja ili izmjene "stem" stanica, *potencijalni korisnici nove eugenike* bit će pacijenti za koje će postojati novi rekombinantni DNK lijekovi, oni kojima će željeti promijeniti genotip somatskih i spolnih stanica, pacijenti s umjetno uzgojenim i presađenim tkivima ili organima, homoseksualni parovi, (bilo kloniranjem ili u kombinaciji sa surogatnim majkama), odnosno točnije, *svi* koji će na bilo koji način poželjeti i biti ekonomski sposobni za stvarna ili "kozmetička" poboljšanja svojih genoma. (U svojoj futurističkoj knjizi

Vizije. Kako će znanost revolucionirati 21. stoljeće, američki fizičar Michio Kaku, tvrdi kako će nakon 2005. godine i svršetka Projekta Humani Genom, svatko moći u supermarketu na CD-u naručiti zapis svog genoma, pa će sredstva današnje medicinske dijagnostike u usporedbi s novom molekularnom medicinom izgledati poput voodoo magije. Istodobno, poznavanjem mehanizama stanične genetske reprodukcije i intervencijom u degenerativne celularne procese, bit će moguće utjecati na stanice raka i na starenje stanica. Čini se da fantastični scenariji o produženju životnoga vijeka i nisu posve bez temelja.³⁶⁾

III ARGUMENT IZ TEORIJE: LAISSEZ-FAIRE EUGENIKA

Laissez-faire eugenika i ljudska prava

U prethodnim odlomcima opisali smo raznolike metode medicinske dijagnostike i asistencije, razmjere utjecaja genske tehnologije u određenju kvalitete genoma potomstva, i metodološke i metafizičke razlike stare i nove eugenike. U uvjetima reproduktivne, socijalne i etičke raznolikosti, povećanja pritiska neplodnih parova na medicinsku pred- i postnatalnu asistenciju, i sve specifičnijih zahtjeva roditelja i skrbnika o genetskom određenju potomstva, postavlja se pitanje kojim se načelima rukovoditi u pravno-etičkoj regulativi takvih medicinskih i gensko-tehnoloških postupaka.

Na prvi je pogled pojam laissez-faire eugenike proturječan. Sidney Webb, britanski socijalist eugeničar s početka stoljeća tvrdio je kako "ne može postojati laissez-faire eugenika. Eugeničar može samo intervenirati, intervenirati, intervenirati". Eugenika je naime genetičko-socijalna disciplina koja govori o svjesnoj i kontroliranoj selekciji ili poboljšanju genetskog poola čovječanstva, a laissez-faire politika pak pretpostavlja odsutnost bilo kakve kontrole i intervencije. Kako je onda moguće vršiti kontroliranu selekciju bez kontrole i intervencije?

Rješenje je ovoga proturječja jednostavno. Laissez-faire, tj. libeterska politika pretpostavlja da pojedinci imaju svoje legitimne težnje, interese i planove, i ponajviše - da oni imaju svoja "ljudska" prava. Ona nadalje pretpostavlja 1. da pojedinci najbolje znaju što je za njih najbolje, 2. da država, crkva, partija ili neka druga birokratska ustanova nema pravo odlučivati o područjima aktivnosti koja se tiču osobnih, ljudskih prava i 3. da najveći napredak društva slijedi kada se takve organizacije ne upliću u područje pojedinačnih prava, interesa i ciljeva.

Za razliku od starih oblika eugenike s ideološkim, kolektivističkim predznacima, primjerice ljevičarske ili desničarske, nacističke eugenike, nova, laissez-faire eugenika ne slijedi ciljeve poboljšanja genetskog poola neke populacije zato što je to u interesu

36 Michio Kaku, 1997. *Visions. How Science Will Revolutionize the 21th Century*, Anchor Books, NY.

neke skupine, države, partije i sl. Ona također ne nasljeđuje stare oblike eugenike i njihove ideje o Nat-čovjeku kojega bi trebalo realizirati i razmnožiti na kugli zemaljskoj. Naprotiv, novi eugeničar, liječnik ili znanstvenik, koji koristi genske tehnologije i njima utječe na "diferencijalnu stopu rađanja" postupa prema zahtjevima svojih klijenata, pacijenata ili budućih korisnika. On ne zadire u prava drugih pojedinaca da se u vlastitome životu rukovode sasvim različitim načelima o reprodukciji, te stoga niti ne predstavlja "društvenu opasnost" zbog koje bi trebalo osnivati posebne državne ili birokratske komisije.

Nova eugenika, proizvod revolucionarnih mogućnosti genetske tehnologije i medicine, temelji se na pravima pojedinaca, na dobrovoljnosti i *proizvoljnosti* pojedinačnih želja. Pojedinac ima pravo na život, pravo na reprodukciju i pravo na raspolaganje vlastitim tijelom, vlastitim tkivima, odnosno vlastitim genomom. Nema nikakve sumnje da osiguravanje takvih prava sa sobom nosi neke rizike i etičke probleme. Primjerice: ima li surogatna majka pravo na majčinstvo? Ili: kako spriječiti zloupotrebu poznavanja tuđeg medicinsko-genetskog stanja (primjerice prilikom ugovaranja zdravstvenog osiguranja)? Zbog neizvjesnih posljedica nove genetsko-medicinske prakse, velik broj demokracija svijeta (posebno u Europi) smatra da etički sporne posljedice pojedinih pravih ugovora i aranžmana (primjerice ugovori o surogatnom majčinstvu) treba pravno regulirati, odnosno najčešće - zabraniti. (Pri tome je značajno da postoji vrlo jasna korelacija: što je znanje o genetici u populaciji razvijenije, to je tolerancija spram genske tehnologije i medicinsko-reproduktivne asistencije veća.)

Postavlja se međutim pitanje: u ime čega država zabranjuje pravo pojedincima i parovima da sklapaju za njih poželjne i korisne ugovore? Jedno od težišta ovoga članka jest tvrdnja da zabrana etički spornih ugovora krši ljudska prava pojedinaca, odnosno da se izravno šteti određenim pojedincima, najčešće upravo onima kojima je pomoć najpotrebnija. U slučajevima takve regulative (zabrane), država preuzima ingerencije koje krše liberalna načela o zaštiti ljudskih prava. Stoga bi protivnici genske tehnologije na području humane genetike i na području reproduktivne asistencije trebali bi imati na umu da se takvom regulacijom *de facto* ograničavaju vrlo životna prava, katkada i samo pravo na život pojedinaca.

Osnovno načelo zabrana pojedincima i parovima da sklapaju za njih povoljne ugovore o reprodukciji, jest etičko načelo o izbjegavanju - za populaciju, odnosno glasačku većinu - moralno spornih ili odioznih posljedica. Međutim, to načelo nije dovoljno uvjerljivo etički i pravno utemeljeno. Država ne postoji zbog zaštite moralnih stavova većine. Naprotiv, područje ljudskih prava bitno je upravo zbog zaštite manjinskih ili pojedinačnih etičkih svjetonazora pred "mnijenjem većine" i ono ima primat pred mnijenjem većine. Liberalna je doktrina o zaštiti ljudskih prava nastala nakon dugih ratova oko primata pojedinih moralno-religijskih doktrina. Ishod tako nepomirljivih stavova bilo je primirje: doktrina o zaštiti pojedinačnih

(prvenstveno religioznih i moralnih) uvjerenja pred moralnim, religioznim i političkim stavovima većine, odnosno samog državno-represivnog aparata. Nova biotehnoška revolucija stavlja nas u situaciju sličnu sukobima iz vremena tridesetgodišnjega rata: s obzirom da se moralno-teološki stavovi pojedinaca, skupina ili naroda oko prava na reprodukciju i općenito na "raspolaganje vlastitim tijelom" teško mogu pomiriti, i da iz toga sukoba mogu proizaći daleko katastrofalnije posljedice negoli što je toleriranje moralne različitosti, jedina jasna ingerencija države koja proizlazi iz vladajuće demokratske liberalne doktrine jest zaštita moralno-teološke različitosti pojedinaca. Kako pitanja reprodukcije i raspolaganja vlastitim tijelom nesumnjivo pripadaju području ljudskih prava, *iz toga slijedi da zabrane pravnih aranžmana kojima reproduktivno manje sposobni parovi osiguravaju genetsko nasljeđivanje ili kojima se smanjuju eventualne patnje i sprječava smrt malformirane djece, kojima se nekim pacijentima produžava ili omogućuje život, kojima se nastavljaju etički naoko sporna znanstvena istraživanja, de facto ograničavaju i ugrožavaju ljudska prava, odnosno krše upravo temeljna načela na kojima su izgrađene suvremene demokratske države.* Socijalno gledano, zabrane etički osporavanih pravnih aranžmana ukazuju na nesposobnost dotičnoga društva da se uhvati u koštac i riješi više-ili-manje latentne sukobe oko osnovnih moralnih stavova pojedinaca.

Danas se među pravnicima i etičarima sve češće govori o "tri generacije ljudskih prava" (prva "generacija" oblikuje osnovna liberalna načela o osobnom integritetu, participaciji i vlasništvu, druga - niz socijalnih prava, poput zdravstva, školstva, penzije, a treća niz metafizičkih načela o zaštiti okoliša, pravu na mir i sl.) Pitanje reproduktivnih prava izvodi se iz prava na osobni integritet, pitanje slobode znanstvenog istraživanja iz prava na slobodu misli, (a pravo na život ili produženi život pomoću medicinsko-genetske asistencije da i ne spominjemo), stoga je sasvim jasno da navedena prava proizlaze iz prava "prve" generacije, dakle upravo iz onih prava koja bi država prvo i posebno trebala zaštititi. Iz toga ponovno proizlazi da zabrane etički osporavanih posljedica ugovora vezanih za reprodukciju i slobodu znanstvenog istraživanja, narušavaju same temelje moderne države koja počiva na sekulariziranju i individualiziranju raznolikih etičko-teoloških stavova.

Novi eugeničar - liječnik ili znanstvenik koji intervenira u genetski pool, ne pretpostavlja da pojedinac korištenjem svojih reproduktivnih prava (ili prava na slobodu izražavanja u znanstvenom istraživanju) svjesno radi protiv sebe, ili da njegovi "pravi" interesi proturječe njegovim stvarnim izborima. Ali čak i kada bi to bio slučaj, njegovo se pravo na postupanje prema vlastitome nahodjenju, ako pri tome ne šteti drugima, ne bi smjelo ograničavati u ime "viših", kolektivnih i najčešće maglovitih moralno-teoloških stavova ili ciljeva. Isto tako, doktrina o ljudskim pravima ne tvrdi da zaštita ljudskih prava uvijek stvara najpovoljnije socijalne posljedice. Sloboda koju pruža ta doktrina, recimo u kapitalizmu, vrlo često za pojedinca ima upravo suprotne posljedice. Stoga argument protiv genske tehnologije koji tvrdi da zabrana određenih ugovornih aranžmana upravo želi zaštititi pacijente

od njih samih, nije valjan. Kao i u slučaju s korištenjem slobode u ostalim socijalnim područjima, tako i na području reproduktivnih prava i medicinske asistencije, treba imati povjerenja da pojedinac zna što je za nj najbolje. Ukratko, pouzdajemo li se inače u liberalnu doktrinu o *laissez-faireu* (i u načela demokratske države), nema nikakvih razloga da područje reproduktivnih prava i medicinske asistencije bude iznimka.

Nadalje, ako spomenuti pledoayer za zaštitu osnovnih prava i različitosti moralnih sudova po sebi nije dovoljno uvjerljiv, promotrimo konkretniji primjer. Poznati filozof Philip Kitcher svoju novu knjigu o socijalnim posljedicama genske tehnologije³⁷ započinje poglavljem pod naslovom "Likovi patnje" u kojemu potanko opisuje patnje pacijenata dječje bolnice u San Diegu rođenih s genetskim malformacijama: "Neka će djeca umrijeti vrlo mlada u tom rasvjetljenom svijetu Dječje bolnice. Za druga će život biti slijed bolničkih soba, bez igračaka i veselja, slijed medicinskih sestara koja se više neće truditi da pruže ruku kako bi dobila dječji odgovor, ili da navinu glazbenu kutiju, bit će to slijed soba o kojima djeca neće znati ništa. Samo će se neka vratiti roditeljima, barem za neko vrijeme..." Negativistički stav prema koristima genetskog inženjeringa i njezinim upotrebama u medicini moguć je samo ako uspijemo zanemariti ili zaboraviti gorespomenuti (ili neki sličan) prizor, i ako se na taj način uspijemo uvjeriti da "viša" moralno-teološka načela o "božjoj prirodi čovjeka" koja nam ne dopuštaju intervenciju u tu našu prirodu, moraju imati primat nad konkretnim patnjama pojedinaca.

Osnovna je teza ovoga članka obrnuta: ljudska prava moraju imati primat nad etičkim sudovima većine. Sasvim je shvatljivo da mnoge moralne postupke pacijenata, klijenata, liječnika ili znanstvenika smatramo odbojnim, ali to nije dovoljan razlog da država (ili još gore - neka birokratska, teološka ustanova ili grupa građana) sankcionira takvu odbojnost, jer se takvi *prima facie* moralno odbojni postupci pojavljuju - isuviše često - upravo zbog životne dobrobiti drugih pojedinaca.

Nova etička i socijalna problematika

Dva glavna argumenta ovoga članka, argument rasprostranjenosti novo-eugeničke prakse, i argument iz zaštite ljudskih prava, potkrijepljuju važnost i vrijednost biotehnoških i medicinskih dostignuća suvremenosti. Njima sam želio osporiti apstraktno-etičke, moralističko-teološke stavove protiv genske tehnologije. Odbojnost prema genskoj tehnologiji često je znak nepoznavanja njezinih postupaka, koristi i dostignuća, a iz takvoga neznanja slijedi moralistička beskrupuloznost koja nastaje kada se u ime viših, ili "metafizičkih" načela pojedincima zabranjuje oblikovanje života prema vlastitoj mjeri ili čak i samo preživljavanje.

37 Kitcher, Philip. 1997. *Lives to Come. The Genetic Revolution and Human Possibilities*, Simon & Schuster, NY. str. 13.

Ali, sada kada sam to rekao, mogu dodati kako nema sumnje da biotehnološka revolucija kojoj smo svjedoci, ukazuje na nove etičke i socijalne probleme koji će se kao posljedice biotehnologije i laissez-faire eugenike pojaviti u budućnosti.

Riječ je o sljedećim problemima:

1. Nakon iskorijenjivanja nekih (većine?) dominirajućih odnosno letalnih genetskih poremećaja, postaviti će se akutni problem: *prema kojim kriterijima "zdravlja" odabirati strategije genetske intervencije*. Naime, čak i ako se složimo da je opravdano intervenirati u slučajevima cistične fibroze, Downova sindroma, Huntingtonove bolesti, raznih drugih trisomija, je li opravdano intervenirati u slučajevima lakih nasljednih osobina poput astigmatizma? Kriteriji laissez-faire eugenike kažu da je odgovor na to pitanje pozitivan. U tome slučaju postavlja se pitanje
2. *Može li se izbjeći "neetička" selekcija (prema spolu, boji kože, kose i sl.) za koju smo već rekli da postoji velik interes "klijenata"?* Odgovor koji nam pruža laissez-faire eugenika bit će negativan, jer ona ne tolerira zabrane izbora prema nahođenjima pojedinaca (ako se ne tiču drugih). Ali iz takvog odgovora slijedi najbitniji problem:
3. *Na koji način izbjeći da društvo, socijalnim, a ne legalnim pritiskom, odredi kriterij selekcije*. Iskustva laissez-faire društvenih sustava pokazuju da liberalna zakonska regulativa vrlo često prebacuje sukobe i etička neslaganja, odnosno otpor stanovništva prema nepoželjnim postupcima i osobama, na socijalnu razinu. Stoga je vrlo vjerojatna perspektiva laissez-faire eugenike situacija u kojoj će zajednica (a ne pravni sustav) u ime kolektivnih ciljeva izabirati kriterije selekcije, te da će se sukobi oko etičkih načela pretvoriti u socijalne pritiske, i sve veću netoleranciju prema osobama kojima genetski sastav *nije* promijenjen.³⁸
4. Nadalje postaviti će se pitanje: *hoće li genetska nejednakost postati posljedica ekonomske nejednakosti*. Odgovor koji pruža laissez-faire eugenika je ponovno potvrđan. (Klasični odgovor laissez-faire ekonomista, koji nije posve pogrešan, jest da se pogonska snaga onih pojedinaca koji će ulagati u takve postupke, tj. njihov novac, postupno prebacivati i na "nesretnije" članove društva. Tako će primjerice siromašni Amerikanac imati više šanse za "genetsko popravljavanje" negoli siromašni Hrvat. Klasična laissez-faire ekonomija pretpostavlja da je takav investicijski "input" bogatih glavni pogon napretka; analogno vrijedi i za laissez-faire eugeniku.)

38 Kitcher, *ibid.*, str. 205-219. Jedan od primjera iznosi Kitcher. Na nastavi etike godine 2069. razred raspravlja o povijesti eugenike i svi se slažu da je izbor spola neetičan. Ali i dalje ostaju geni za određene osobine koje društvo doduše tolerira, ali za koje i izdvaja novac. Tako primjerice za ljevoruke postoje posebne naprave. Ne bi li bilo bolje, pitaju se učenici, kada bi se novac uloženo u proizvodnju tih sprava koristio za druge socijalne programe, recimo za visoko školstvo?

5. Napokon, ako će kozmetička genetska poboljšanja postati pravilo, jedno od najzanimljivijih etičkih pitanja bit će: *u ime čega će se ljudi odlučivati protiv genetske intervencije ili detekcije*. Robin Marantz Henig u članku "Tempting Fates" postavlja zamišljeno pitanje koje će dijete budućnosti uputiti svojim roditeljima: "Tata, a zašto mi nisi popravio gene (za inteligenciju), ako si mogao?"³⁹

Navedena pitanja ukazuju na opasnosti na koju dobro ukazuje Kitcher: "Laissez-faire eugenika sadrži opasnost da zadrži najgrozniji aspekt svog povijesnog prethodnika - tendenciju da transformira populaciju u određenom smjeru, a ne da izbjegne patnje ili da izrazi skup nekih društvenih vrijednosti."⁴⁰ Stoga se on zalaže za obrazovanje na području genetike i reprodukcije, koje će osim klasičnog "znanja", upućivati i na etičke i moralne smjerove, kako bi se izbjegle strahote stare eugenike. Laissez-faire eugenika nastala je spontano, kao refleks više-ili-manje životnih potreba pojedinaca. Pretvori li se ona u sredstvo socijalne kontrole ili pritiska, ponovno će postati klasična, stara i mračna eugenika.

Ali čini mi se da su sva navedena pitanja bitno jasnija, a time i lakše riješiva, od pitanja kojima smo zaokupljeni danas u našoj sredini (pitanja "za" ili "protiv" genske tehnologije). Strah od povratka "stare" eugenike nije samo dalek, već je po mom sudu neutemeljen: kao što koncepcija ljudskih prava štiti pojedince od nasrtaja zajednice i njezinih etičkih stavova i time *unatoč* kolektivnih zahtjeva osigurava moralnu raznolikost, tako će na isti način ljudska prava štiti i od etičkih nasrtaja kolektivismu u slučaju genetskih promjena. Hoće li kao posljedica laissez-faire eugenike čovječanstvo postati genetski jednoličnije ili raznolikije, ostaje pitanje na koje će utjecati (nepredvidljiva) volja i interesi pojedinaca. Ali jedno je sigurno: raznolikost koja pretpostavlja visoku frekvenciju defektnosti i smrtnosti nije raznolikost koja omogućuje socijalnu jednakost šansi.

39 Henig, Robin Marantz, 1998: "Tempting Fates", Discover, svibanj 1998.

<coldfusion.discover.com/output.cfm?ID=1440>

40 Kitcher, *ibid.* str. 199.

Eugenika i ljevica

“Nijedan dosljedni eugeničar ne može biti “laissez faire” individualist... On mora intervenirati, intervenirati i intervenirati.”

Sidney Webb

«Općenito se čini da su crnci u prosjeku inferiorniji od bijelaca, ali s obzirom da su nenadoknadivi za rad u tropima, njihovo bi istrijebljenje bilo vrlo nepoželjno»

Bertrand Russell, Brak i moral. 1927

Teza i kontekst rasprave

U ovome radu želim dokazati da je reformistička ili ljevičarska eugenika bitno značajniji povijesnoznanstveni i socijalni fenomen negoli to povjesničari znanosti obično žele priznati. Za razliku od brojnih povjesničara znanosti, i pogotovo manjeupućene znanstvene javnosti, koja eugeniku smatra samo desničarskom, nacističkom i rasističkom doktrinom o poboljšanju genetskih svojstava ljudske rase, pomoću etički spornih postupaka sterilizacije nesposobnijih ili poticanja oplodnje genetski kvalitetnijih pojedinaca ili rasa, moja je glavna teza da je upravo ljevičarska, ili reformistička, a ne desničarska i rasistička eugenika pravi začetnik današnjeg uskrsnuća eugenike, te da je upravo ljevičarska eugenika održala kontinuitet jednoga pokreta koji je slomom nacizma poslije II svjetskog rata naoko zamro, i koji je sredinom 80ih uskrsnuo novim otkrićima na području genetike. To ću uskrsnuće eugenike nazvati “liberalnom” ili točnije “liberterskom” eugenikom, kako bih je razlikovao i od desničarske i od ljevičarske eugenike, i nasuprot socijalistu Sidneyu Webbu tvrditi da je posve moguće, štoviše jedino moguće, zastupati laissez-faire individualističku eugeniku koja je danas ionako na djelu na području medicine. Najnovija otkrića i tehnike na području genetike i medicine, kloniranje, umjetna oplodnja, genetski “splicing”, genetska detekcija i manipulacija sekvenci aminokiselina, enzima i proteina u lječničke svrhe, radi poboljšanja prehrambenih i ostalih industrijskih proizvoda, patentiranje genoma, problemi vezani uz potencijalnu proizvodnju ili postojeću golemu potražnju za transplantiranim organima, pravni problemi s vlasništvom genoma, mogućnost posuđivanja ili kupnje embrija ili maternice, golemi porast broja banki sperme, donatora i kataloga iz kojih neplodni parovi mogu izabrati svojstva svojih pravnih nasljednika, samo su natuknice o razmjerima znanstvenosocijalnih procesa današnjice. Socijalne posljedice tih znanstvenih otkrića, društvenih i tehnoloških procesa već su sada goleme i puka je iluzija smatrati da se svi ti procesi mogu zaustaviti jednostavnim pravnim aktom zabrane. Genetski inženjering nudi mnoga obećanja, ali također budi i strah. Nema nikakve sumnje da su upravo ti znanstveni procesi temelj obnovljene eugenike, premda se, zbog povijesne opterećenosti, pojam eugenike danas rijetko navodi.

Navedeni znanstveno socijalni procesi obnovili su etičke dileme prisutne u starijim eugeničkim pokretima, koji su se od kraja II svjetskoga rata donedavno smatrali potpuno pogrešnim, znanstveno neutemeljenim, nepotrebnim ili pak moralno odbojnim, te se rasprava o njima činila izlišnom. Unatoč tomu, razmjeri postojeće primjene genetike u medicinskoj praksi preokrenuli su uobičajena razmišljanja o eugenici. Nakon obnove rasprave o socijaldarvinizmu te o njemu djelomično srodnoj disciplini sociobiologije, i nakon još uvijek aktualne rasprave o nasljeđivanju kvocijenta inteligencije koji katkada podupire rasističke pretpostavke i predrasude, nakon što se dakle klatno najbitnije rasprave u društvenim znanostima u XX stoljeću, o količini nasljeđenog i stečenog u ljudskome ponašanju sada nesumnjivo prebacilo na stranu nasljednog, odnosno biološkoga, na red je došla rasprava o eugenici, doktrini o poboljšanju genetskih svojstava prirodnih, prvenstveno ljudskih populacija.

Šira javnost eugenikom obično smatra isključivo njezin najodvatniji, nacistički izraz. Nacizam je naime u ime poboljšanja arijevske rase u kratkom razdoblju nakon 1934. godine, na temelju rasnih i rasističkih zakona, sterilizirao više od 220.000 navodno "nesposobnih" i "slaboumnih" ljudi. Herinrich Himmler je članove SS-a nagovarao da začnu što više djece s rasno podobnim ženama, a godine 1936. ustanovio je tzv. Lebensborn, toplice, u kojima su udane i neudane majke SS-ovaca dobivale najbolju medicinsku njegu, S uspostavom Nirnberških rasističkih zakona godine 1935. na mentalno poremećene, i rasno nepodobne osobe mogla se osim sterilizacije primijeniti i "eutanzija", a Jeseoph Mengele i brojni nacistički liječnici primjenjivali su svoje eksperimente na zatočenicima u koncentracijskim logorima i bili najaktivniji subjekti genocidne politike (Lifton, 1986). Ti nacistički postupci s pravom će zauvijek ostati simbolom potpunog moralnog sloma čovječanstva.

Manjeupućenoj javnosti što eugeniku poistovjećuje s nacizmom često se pridružuju i neki povjesničari znanosti, koji tvrde da je eugenika nakon sloma fašizma nestala. Mlađi njemački povjesničar Stephan Kuehl tvrdi da je "nacističko korištenje eugenike, koje je uključivalo masovnu sterilizaciju, ubijanja hendikepiranih osoba, čišćenje etničkih manjina, iskorjenjivanje Židova, uvijek tiho prisutno u djelima o eugenici, premda se o tome posebno ne govori". Njegova je tvrdnja točna kao dijagnoza javnoga mnijenja, ali je posve netočna, kako ćemo vidjeti, kada je riječ o povijesno znanstvenoj literaturi. Povjesničari i sociolozi znanosti, poput Kuehla, koji pretpostavljaju da je poistovjećenje eugenike i nacizma, odnosno krajnje desničarske politike, ispravno i opravdano, obično govore o uskrsnuću eugenike tek s početkom osamdesetih godina, kada su skupine znanstvenika ponovno počele otvoreno dokazivati postojanje različite genetske obdarenosti među populacijama, odnosno s novim raspravama o inteligenciji u psihologiji, ili u otvorenoj rasističkoj sociologiji nekih američkih sociologa. Takva analiza pretpostavlja da je eugenika oduvijek bila, ili da je po definiciji rasistički projekt. Kao što ćemo vidjeti, ova je pretpostavka posve pogrešna. Kako bismo oborili tu tezu pokušat ćemo dokazati:

1. da eugenika nije zamrla nakon rata, već da je među ljevičarskim eugeničarima više ili manje latentno živjela sve do danas;
2. da eugenika nije nužno vezana za rasizam, štoviše da se ona može uskladiti, i da se *de facto* usklađivala sa socijalističkim i komunističkim idejama;
3. da je upravo latentna, ljevičarska eugenika omogućila obnovu današnje eugenike u procesima primjene genetike na društvo.

Široj je javnosti poznat tek nacistički isječak eugenike. Manje je poznato da je ukupan broj steriliziranih osoba obilježenih kao "slaboumnih", u Sjedinjenim Državama prije II svjetskog rata, kao i u Skandinaviji nakon II svjetskog rata bio istovjeta spomenutoj nacističkoj brojci. Isto je tako gotovo nepoznato da su se u redovima genetičara komunista sve do 60ih godina ovoga stoljeća predlagale slične metode "pozitivne eugenike" za unaprijeđenje genetskih svojstava populacije povećanjem broja sposobnih, genetskih obdarenih parova. Manje je dakle poznato da su se socijalisti i nacisti u ideologiji vezanoj za poboljšanje genetskih svojstava ljudske rase u mnogim elementima eugeničke ideologije u biti slagali.

Ovom studijom želim pokazati kako je eugenika prošlosti doista bila "loša stvar", a isticanje ljevičarske eugenike ne smijemo shvatiti kao pokušaj rehabilitacije desničarskih vrsta eugenike.

"Povjesničari su o eugenici općenito pisali na dva načina: ili su isticali sličnosti i kontinuitet između eugenike i nacističke politike, ili su dokazivali da određene aspekte eugenike treba razlikovati od takve politike." (Kuehl, 1994) Dok njemački povjesničari (Bock, Weingart, Kroll, Bayertz) uglavnom iz razumljivih razloga pripadaju prvoj kategoriji, većina genetičara i povjesničara eugenike tvrdi da je povijesno gledano, podjela na desničarsku i ljevičarsku eugeniku sporedna, te da su metode "negativne eugenike", tj. sterilizacije nepodobnih, i metode "pozitivne eugenike", tj. povećanje broja podobnijih osoba, dijelili i ljevičari i desničari. Socijalist J. B. S. Haldane, jedan od najznačajnijih biologa XX stoljeća, tvrdio je u svojoj knjizi "Nasljednost i politika", kako pitanja politike i nasljednosti "presjecaju uobičajene političke podjele uzduž i poprijeko", Frederick Osborn, jedan od najpoznatijih američkih poslijeratnih eugeničara, osamdesetih je godina utemeljio vrlo desničarski orijentiran Pioneer Fund koji financira eugenička istraživanja, premda njegova "eugenička hipoteza" (o kojoj će biti riječi) govori eugeničkom izjednačavanju ekonomski različitih klasa, te da kontrola rađanja *de facto* dovodi do takvoga izjednačavanja. Daniel Kevles, najznačajniji povjesničar eugenike, reformističku eugeniku obrađuje kao dio znanstveno-socijalne "periferije", dok desničarsku eugeniku zove eugeničkom "maticom", ali način njegove prezentacije povijesti eugenike podjelu na politički lijevo i desno čini izlišnom. Do sličnih zaključaka dolaze i analize skupine povjesničara znanosti pod vodstvom Marka Adamsa, koji obrađuju povijest eugenike u Francuskoj, Rusiji, Britaniji i Brazilu. Nancy Leys

Stephan u svojoj knjizi "Vrijeme eugenike", u kojoj obrađuje eugeničku problematiku u Latinskoj Americi, izvrsno pokazuje kako su se na znanstvenoj periferiji križali putevi rasizma, revolucionarnog reformatorstva i obične zdravstvene zaštite. Loren Graham u svojoj knjizi "Između znanosti i vrijednosti" pokazuje kako je eugenika mogla cvasti i u Sovjetskome savezu, premda je počivala na pogrešnoj, Lisjenkovoju doktrini o nasljednosti stečenih osobina. Genetičari i povjesničari eugenike s engleskog govornog područja uglavnom su dakle svjesni razmjera ljevičarske eugenike, bez obzira ističu li u svojim prikazima ideološke razlike ili sličnosti s desničarskim ideologijama.

Sociološka teza

Današnje studije o eugenici obično su povijesne prirode. Ali one su za sociologiju znanosti od iznimne važnosti. Ključno pitanje sociologije znanosti jest odnos interno-znanstvenih rezultata i političko-socijalnoga okoliša, odnosno davanje odgovora na pitanje: utječe li društveni okoliš na izbor znanstvenih hipoteza ili pak interno-znanstvene činjenice determiniraju izbor političkih i socijalnih primjena. Eugenika je vrlo pogodni amalgam obiju strana, i imanentno-znanstvene, i političko-socijalne, pa sociolozima znanosti predstavlja vrlo pogodni test kojim se može provjeriti vrsta determinacije, odnosno što je dominantnije: interno-znanstvene činjenice ili pak političko socijalni izbor. Stoga povijest eugenike možemo pisati na dva načina: ili tako da kažemo da je eugenika pseudoznanost, pretpostavljajući da se temelji na pogrešnoj genetici, ili tako da kažemo kako je izbor ciljeva za primjenu inače možda ispravnih genetskih rezultata bio pogrešan. "Povjesničari znanosti vrlo često odbacuju ideje koje se kasnije čine očito pune predrasuda ili beznadno zastarjele kao "pseudoznanstvene". Međutim definiranje eugenike kao pseudoznanosti samo je pogodan način da se ostavi po strani problem zašto je tako mnogo prominentnih znanstvenika bilo uključeno u njezino stvaranje, ili pak da se zanemare teška pitanja o političkoj prirodi bioloških i društvenih znanosti," tvrdi Nancy Leys Stephen. Internalistička varijanta, koju zastupa primjerice Nils Roll Hansen (1988) zastupa stav da "genetička znanost ne pruža argumente niti za, niti protiv eugenike uopće... tek kada se znanstvene i političke teme pobrčkaju, a posebno kada se potiskuje slobodno oblikovanje i komunikacija znanstvenih mišljenja, zle varijante eugenike imaju najbolje šanse za progres." Roll-Hansen smatra da su oslabljivanje i transformacije eugenike bile posljedice novih spoznaja na području genetike. Premda je njegova internalistička teza o značaju genetike točna kada je riječ o slabljenju rasističke eugenike tijekom 20ih i 30ih godina ovoga stoljeća, čini se da se zastoje ili navodni zaborav eugenike nakon II svjetskoga rata može puno točnije objasniti političkim zbivanjima. Stoga nam se čini ispravnim tvrdnja Diane Paul da je genetička pozadina eugenike ostala otvoreno pitanje sve do današnjih dana. "Slom staroga (eugeničkog) konsenzusa ima svoje korijene u političkim, a ne znanstvenim događajima... S nestankom (groznih) sjećanja, ne bi nas trebalo iznenaditi da doživimo ponovnu obnovu doktrine koja nikada nije bila pobijeđena u znanstvenoj areni, već se utopila u političkim i društvenim događanjima." (589).

Za sociologa znanosti eugenička je problematika vrlo bitna jer pokazuje kako dilema “interna znanosti” protiv “eksterne sociologije” nije jednostavno rješiva, već da postoje više ili manje brojne situacije u kojima upravo “eksterna sociologija” tj. društvene okolnosti, određuju pravce novih istraživanja.

Međutim osim navedene dileme moguć je i treći stav, koji ovdje zastupamo: veze genetike i eugenike bile su neprekidne, Eugenika krajem II svjetskoga rata nije nestala, već je kontinuirala više ili manje pritajeno. Klasična, desničarska, negativna eugenika bila je dijelom potisnuta ili pritajena, skrivena od očiju javnosti, međutim nikakvi novi znanstveni rezultati nisu eugeniku pretvorili u pseudo-znanost. Naprotiv, ona je kontinuirala pod drukčijim imenima, primjerice pod imenom “medicinskih razloga za sterilizaciju” ili pak pod utjecajem drukčijih metoda genetske intervencije, kao što su primjerice kontrola rađanja, genetske karte kojima se Kini i Indiji regulira broj djece, subvencije za obrazovane žene s više djece u Singapuru, ili pak pod utjecajem suvremenog liberalnog načina odlučivanja o potomstvu, kao što je izbor donatora sperme.

Razmjeri ljevičarske eugenike

Kevlesova ocjena, da je reformistička, ljevičarska eugenika uglavnom predstavljala periferiju eugeničkih zbivanja, točna je samo utoliko što ljevičarski genetičari i eugeničari nisu imali političku moć da provedu svoje nakane, kao što su to imali desničari u Njemačkoj ili Sjedinjenim državama. Kakva bi povijest bila da su je imali, pokazuje se na primjeru ljevičarskih eugeničara u Njemačkoj, poput osnivača eugenike u Njemačkoj, Stallmayera, koji su bili izravno odgovorni za nastanak i sadržaj nacističkih zakona (vidi Graham, Adams). Britanski su predratni socijalistički orijentirani genetičari i eugeničari (kao uostalom i desničarski) bezuspješno pokušavali utjecati na donošenje zakone o sterilizaciji nepodobnih, (jer je većina ljudi u Britaniji državnu intervenciju općenito, pa onda i u područje spolnosti tijekom cijelog XX stoljeća smatrala odioznom). Poznati biometričar Karl Pearson, Darwinov učenik, primjerice, bio je socijalist, ali je zastupao stav da postoje veće urođene razlike između crnaca i bijelaca negoli između ljudi uopće i majmuna, a kada je riječ o socijalizmu, tvrdio je: “Ozakonjenje policijskih mjera kojim će se utjecati na nemoralne i antidruštvene manjine bit će politička realizacija socijalizma”. John Burden Sanderson Haldane, vrlo utjecajni socijalistički genetičar, tvrdio je da “bi svijet bio mnogo dosadnije mjesto da među pojedincima i skupinama ne postoje urođene razlike”. U svom djelu *Eugenika i politika* iz 1937., razmatrajući razne eugeničke metode, između ostaloga i umjetnu oplodnju, Haldane je pisao: “Ciljevi eutlegeneze (umjetne oplodnje) nisu samo kompatibilni sa socijalizmom... oni jesu socijalizam, biološki socijalizam... Oni uključuju upravo socijalizaciju spolnog materijala, uspostavu prava svakog pojedinca na nasljeđe najboljih nasljednih sposobnosti koje postoje igdje na svijetu”. U korespondenciji s Mullerom, Haldane je

tvrdio kako je spreman "dati svoje ime, novac i gamete za eutelegenezu, koja će u budućnosti biti isto tako važna kao i rezultati industrijske revolucije" (Kevles), svoje je obećanje potkraj života i održao. George Bernard Shaw tvrdio je kako "sada više nema nikakvog razložnog opravdanja za odbijanje da se suočimo s činjenicom da samo eugenička religija može spasiti našu civilizaciju". U pismu Breweru, Shaw dodaje: "Kada ja, koji nemam djece i kojega djeca ni najmanje ne zanimaju pomislim na sva ona jaja koja sam mogao oploditi! I na sve one žene koje me ne bi mogle podnijeti ni jedan dan, ali koje bi poželjele neke moje kvalitete za svoju djecu!" Herbert Brewer, tvorac pojmova ektogeneze i panektogeneze (začeca in vitro), tridesetih je godina u kontekstu eugenike tvrdio: "nemoralnost prošlosti postat će socijalna dužnost budućnosti". Eden Paul je tvrdio da "ako socijalist nije ujedno i eugeničar, onda će socijalistička država ubrzo nestati zbog rasne degradacije"; Harold Laski je govorio kako "različite stope plodnosti između zdravih i patoloških slojeva ukazuju na buduće iskorjenjivanje boljih od lošijih. Kao nacija, suočeni smo s rasnim samoubojstvom." Jedan od utjecajnijih lijevo orijentiranih genetičara Lancelot Hogben je tvrdio kako je "vjerovanje u sveto pravo svakoga pojedinca da bude roditelj, jedna preuveličana individualistička doktrina koja je preživjela još od onih dana kada smo prihvatili pravo roditelja da odluči hoće li se njihova djeca prati ili školovati", te je izrazito zagovarao državnu intervenciju na području kontrole rađanja. Isto tako, utjecajni genetičar H. S. Jennings, slagao se s Hermannom Mullerom u tvrdnji da bi nadvladavanje skupine genetski superiornih po broju potomaka mogle povećati opću razinu sposobnosti u populaciji. On je zastupao stav o zabrani rađanja za kriminalce i tvrdio: "Nevjerojatno je da bilo tko svjesno zastupa djelotvornost defektnih gena koji stvaraju tako strašne rezultate kao što su idiotizam i ludost. Zaustavljanje širenja slaboumnih pomoću potpuno efektivnih mjera, postupak je koji sve prosvjetljene osobe moraju podržati u ime blagostanja budućih generacija". Marxov šurjak, socijalist Edward Aveling, u raspravi o eugenici tvrdio je da "danas milijuni i milijuni ljudi više vole ostati glupi i zli, te da upravo zbog toga ostaju siromašni" (Paul, 1984).

Slične izjave o zaustavljanju razmnožavanja nepoželjnih, i o potrebi veće državne intervencije možemo naći i u djelima brojnih drugih ljevičarskih intelektualaca. Osim gorespomenutih teoretičara, biologa i genetičara, treba još spomenuti djela biologa Havelocka Ellisa o sterilizaciji nepodobnih, djela Grahama Wallasa, Paul Maerder-Brandena, Edwarda Bellamyja, ali i brojne izjave nebiologa, sociologa Josepha Needhama, C. P. Snowa, ili pisca H. G. Wellsa. Tim poznatim imenima moramo dodati i izjave brojnih članova britanskog Eugeničkog društva, koji su bili tek fabijanski "simpatizeri" ali ne i ideolozi britanskih ljevičara.

Julian Huxley, veliki genetičar i socijalist tvrdio je da su postojeće razlike u stopama rađanja disgenične, i dodao: "razmjer poželjnih se smanjuje, a nepoželjnih raste. Situaciju treba uzeti u ruke. Ali nemoguće je uvjeriti klase koje su prihvatile sredstva kontracepcije da ih sada napuste zbog idealističkih razloga. Jedini način da se

zaustavi degeneracija jest širenje takve prakse na sve društvene slojeve." Tridesetih godina Huxley je bio ekstremni eugeničar, koji je povezivao "socijalnu ovisnost o državi s genetskom defektnošću, te je nezaposlenima prijetio deportacijama u radne logore ako će i dalje inzistirati na tome da imaju djecu dok i dalje dobivaju pomoć za nezaposlene", (Searle, 163).

Sama ta izjava za Searla je dovoljna da se Huxleyu pripiše konzervativizam, bez obzira na njegovo eksplicitno ljevičarsko uvjerenje. U svojoj studiji o eugenici u Britaniji, Searle pokušava bitno umanjiti razmjere utjecaja ljevičarskih eugeničara. Premda okret ulijevo Eugeničkoga društva smatra korisnim, i premda su konstruktivni rezultati Eugeničkoga društva pod vodstvom ljevičarskih intelektualaca, kako kaže Searle, bili impresivni, Searle tvrdi da su reformistički eugeničari bili tek "mala skupina", koja se "otuđila od matice radničkoga pokreta", te dodaje, kako je čak i Revija za eugeniku tvrdila da su takvi predstavnici "eugeniku doveli na zao glas kao da je riječ o pukoj krinki za snobizam i klasne predrasude." Premda je vrlo precizan kada je riječ o ideološkoj orijentaciji desničarskih i fašističkih eugeničara, za brojne članove i aktiviste britanskoga Eugeničkog društva Searle ne navodi političko opredjeljenje, čime sugerira da je bila riječ o desničarskim intelektualcima. Međutim, Searleovo umanjivanje razmjera ljevičarske eugenike i njezine radikalnosti nije opravdano sa stajališta historiografije. Takav postupak, slutimo, ima prvenstveno političku funkciju pročišćavanja ljevičarske politike od "sumnjivih" ideja. Navodi koje smo iznijeli, djela koja ćemo poblježe promotriti, kao i drugi povjesničari eugenike (Paul) svjedoče o suprotnome: o vrlo jakom ljevičarskom radikalizmu s obzirom na genetsko nasljeđe i njegovu društvenu upotrebu i kontrolu.

Niz gorespomenutih znanstvenika i pisaca organizirao je pokret popularno zvan "boljševička eugenika". Kako u Britaniji nisu mogli ozakoniti restriktivne mjere kontrole rađanja genetski nepodobnih, "mnogi su biolozi i kolege iz drugih i disciplina osjećali da će Sovjetski savez potaknuti znanstveni razvoj i promovirati znanstvenu sliku svijeta," tvrdi Diane Paul i nastavlja: "Za biologe, test znanstvenoga pogleda na svijet općenito se poistovjećivao s društvenim stavom prema eugenici; tj. sa njegovom spremnošću da prihvati ispravni znanstveni stav prema pitanjima "poboljšavanja rase". Marksistički i fabijanski biolozi vjerovali su da su zapadna društva na tome testu uglavnom pala. Ako su eugenički osjećaji i bili ukorijenjeni u zapadnim društvima, oni su bili samo pseudo-znanstveni načini da se podrži i opravda konvencionalni društveni poredak, status quo." (Paul, 1984:569)

Činjenica je međutim da je eugenika inače egalitaristički opredjeljenim ljevičarima predstavljala ideološki problem. Kako pomiriti doktrinu o nužnosti jednakih prava za sve, s tvrdnjama genetičara o bitnoj različitosti obdarenosti pojedinaca, klasa ili rasa? Jesu li obdareniji i sposobniji pripadnici posjedničke klase, ili pak ekspropirane mase? Na koji način treba poticati ili spriječiti različite razmjere

plodnosti među postojećim klasama? Na koji način pomiriti državnu intervenciju sa Darwinizmom, znanstvenim stavom koji eugeničari nisu osporavali? Socijalisti eugeničari davali su različite odgovore na ta pitanja. Haldane je primjerice tvrdio da su više klase genetski obdarenije, pa je državna intervencija potrebna kako bi se izjednačio ekonomski poredak, dok su američki genetičari, prvenstveno Hermann Muller, tvrdili da je genetska obdarenost na strani masa. Za gotovo sve navedene znanstvenike nužnost državna intervencije je neupitna. Sidney Webb je tvrdio: "Eugeničar mora intervenirati, intervenirati, intervenirati". Neupitnost politike državnog intervencionizma u pitanja reprodukcije i spolnosti bila je katkada radikalnija od desničarske eugenike, primjerice radikalnog socijaldarvinista Williama Grahama Sumnera. I upravo u pitanju intervencije, državnoga planiranja u ime općeg dobra, a ne u socijalističkom egalitarizmu, lijevi su eugeničari pronalazili ideološku sintezu eugenike i lijeve političke ideologije.

Ideološki temelj njihovoga nastupa bila je svima zajednička tvrdnja da se biološke razlike mogu najbolje vidjeti u ekonomski izjednačenim uvjetima, stoga je većina lijevih eugeničara pretpostavljala da prvo treba izjednačiti ekonomske uvjete, kako bi, u uvjetima još relativno nerazvijene genetike, mogli spoznati koji su pojedinci biološki podobniji. Ta će se podobnost, naravno iskazivati njihovim uspjehom na socijalnom, političkom, kulturnom ili ekonomskom planu. Ta će se biološko-radna podobnost kasnije u Sovjetskome savezu zvati "udarništvom".

Julian Huxley

Tipični oblik ljevičarske eugenike možemo razmotriti u djelu Juliana Huxleya. Djelo "Eugenika i društvo" iz 1939. godine, Huxley započinje sljedećim riječima: "Eugenika je sposobna da postane najsvetiji ideal ljudske rase, jedna od njezinih najsvetijih religioznih dužnosti. Kada shvatimo puni doseg evolucione biologije, eugenika će neumitno postati dio religije budućnosti." (Huxley, 1948:28) Ali, dodaje Huxley, "za velik broj znanstvenika, eugenika još uvijek nije priznata kao znanost." Za Huxleya, eugenika pripada društvenim, a ne prirodnim znanostima, te s njima dijeli metodološke poteškoće višestruke uzročnosti, neponovljivosti eksperimenta, nepostojanja objektivnog kriterija istine, izbora vrijednosti i ciljeva istraživanja i sl. Do sada je eugenika brinula samo za nasljednu stranu discipline, sada je vrijeme da eugeničar započne proučavanjem okoline, tvrdi Huxley. Eugeničar mora uzeti u obzir socijalni sustav, jer, kao što stočar mora znati na kakvim će livadama pasti njegova stoka, tako i eugeničar mora znati prihvaća li svoje ciljeve za svijet budućnosti u kojemu će vladati nacionalizam i rat, ili pak mir i kulturni napredak (33). Eugenika ne postoji u metafizičkome vakuumu. U postojećim uvjetima, kapitalističkog klasnog sustava i u nacionalističkim sustavima, Huxley predlaže sljedeće ciljeve: Prvo, spriječiti disgenične efekte kapitalističkoga društva, poboljšanjem kulturne razine nižih klasa, prvenstveno o metodama kontracepcije (zbog kojih će sterilizacija postati nepotrebna). "Niže klase, koje se reproduciraju relativno brže od viših", tvrdi Huxley, "ne smiju imati isuviše laki dostup lječenju jer

bi se time ukinula zadnja kontrola prirodne selekcije; duga nezaposlenost mora biti razlog za sterilizaciju, a socijalna pomoć mora se pružiti samo pod uvjetom da njihovi korisnici na svijet više ne donose novu djecu, Drugim riječima, veći dio našeg eugeničkog programa bit će kurativan, a ne preventivan ili konstruktivan.” (50). Drugo, “ ne treba se uplitati u kvantitetu novorođenčadi, jer sustav ovisi o radnoj snazi.” Osim toga, u socijalno nepovoljnim uvjetima, drastično genetsko poboljšanje gore je nego nikakvo. Kao treće obilježje programa predlaže se socijalna reforma, odnosno stvaranje optimalne okoline, koja uključuje “ne pretjerani rad, razumnu količinu dokolice, i mogućnost da svatko izrazi svoje tjelesne i duhovne sposobnosti.” (51) “Tvrđim”, kaže Huxley, “da ne možemo uspjeti stvoriti nikakvu adekvatnu pozitivnu eugeniku, ako ne pokušamo kontrolirati društvenu okolinu istodobno s kontrolom ljudskog spolnog materijala... Stoga se moramo usredotočiti na to da stvorimo jedinstvenu i izjednačenu okolinu.” (52) Međutim, izjednačavanje uvjeta okoline može vidljivu varijabilnost skupine i pojačati i smanjiti. Huxley nastavlja: “Što ćemo se više kretati u smjeru izjednačavanja okoline, to ćemo prije moći razlikovati imanentne fizičke i mentalne defekte od frustracija koje proizlaze iz okoline”, pa će oni sposobniji u toj situaciji postati “sirovina” za pozitivnu eugeniku, a neadekvatna učinkovitost lošijih bit će dobro definirana ciljana skupina za negativnu eugeniku, tj. segregaciju i sterilizaciju.” (52). Kada je riječ o izjednačavanju socijalnih uvjeta, odnosno o nadomještanju individualističke financijske inicijative koja djeluje kao sredstvo segregacije, na tome planu puno su postigle nacistička Njemačka i Sovjetski savez. Ali za razliku od Sovjetskoga saveza, nacistička Njemačka pojačava nacionalistički osjeća umjesto da ga smanjuje, stoga je “u biti antieugenička”.)55) Postojeći nacionalistički sustav spriječava ispunjavanje takva eugeničkog programa jer on traži veću kvantitetu radne snage. Stoga, tvrdi Huxley, “mi kao eugeničari... moramo odbaciti ideju nacionalnih suverenih država, i nacionalne sporove potčiniti internacionalnoj organizaciji i nadnacionalnoj moći”. Dodatna prepreka realizaciji eugeničkog programa jest prevladavajući nasljeđe kršćanske misli i individualistički stav prema braku i začecu. Tek kada se odvoji individualistička strana od kolektivne, tj. socijalne strane spolnosti i reprodukcije, “bit će moguće ostvariti pravu eugeniku” (57)

Genetičarski manifest

Unatoč prilično jakim izjavama, čini se da odlomak o razmjerima ljevičarske eugenike možemo sažeti tezama iz jednog od značajnijih dokumenata o ljevičarskoj eugenici, iz tzv. “Genetičarskog manifesta” iz 1939. godine, koji su potpisali glasoviti genetičari i intelektualci poput Crewa, Haldane, Harlanda, Hogbena, Huxleya, Mullera i Needhama, a potom i članovi Sedmoga internacionalnog kongresa genetičara u Edinburghu. Autor je proglasa po svemu sudeći bio američki genetičar Hermann Muller. U njemu se postavlja pitanje kako se mogu najsvrsishodnije poboljšati genetski uvjeti svjetske populacije, a odgovor se sastoji od šest točaka:

Prvo, "svrsishodna genetsko poboljšanje čovječanstva ovisi o društvenim uvjetima... Nema pravog temelja za procjenu i usporedbu bitne vrijednosti različitih pojedinaca, ako ekonomski i socijalni uvjeti ne pružaju otprilike jednake uvjete za sve članove društva... Druga glavna prepreka genetskom poboljšanju su ekonomski i politički uvjeti koji potiču antagonizam među različitim narodima i "rasama"... Treće, ne možemo očekivati da će na odgoj djece aktivno utjecati rasprave o budućim generacijama, ako roditelji neće imati značajnu ekonomsku sigurnost,.. adekvatnu zdravstvenu zaštitu, obrazovnu i drugu pomoć... Ti se ciljevi ne mogu postići bez proizvodne organizacije koja će raditi u korist potrošača i radnika... Četvrti je uvjet djelotvornog genetskog poboljšanja univerzalna dostupnost znanstvenog istraživanja, i još efektivnija dostupnost kontrole rađanja, pomoću dobrovoljne privremene ili stalne sterilizacije, kontracepcije, abortusa, kontrole rađanja, umjetne oplodnje itd,.. sve dok se praznovjerje prema spolnosti ne zamijeni znanstvenim i društvenim stavom. To će rezultirati u... privilegiji, ako ne i u dužnosti majki i parova da imaju genetski i odgojno najbolju moguću djecu,.. čak i ako to podrazumijeva umjetnu, premda dobrovoljnu kontrolu procesa rađanja... Peto... genetske karakteristike svake generacije mogu postati bolje od prethodne samo pomoću neke vrste selekcije, tj. samo ako osobe prethodne generacije koje su genetski bolje opremljene budu imale više nasljednika od ostalih... zbog toga je očito potrebno neko svjesno rukovodstvo... Šesto, svjesna selekcija dodatno zahtijeva slogu oko pravca selekcije, a ti pravci ne mogu biti za dobro čovječanstva uopće ako socijalni motivi ne dominiraju društvom. To stoga traži društvenu organizaciju." Stoga će naposljetku, zaključuju Muller i ostali, "svatko moći smatrati da je "genijalnost", zajedno sa stabilnošću, njegovo urođeno pravo."

Premda je većina spomenutih eugeničara, genetičara, biologa i intelektualaca bila djelatna prije II svjetskog rata, njihov utjecaj i njihova ideologija, otkrivanjem nacističkih zločina, nije prestala. Ona je postala tiša ili se dijelom transformirala, ali je i dalje, kao što ćemo vidjeti ostala latentna. Kako bismo to dokazali, razmotrimo najradikalniju ljevičarsku eugeniku, čiji utjecaj seže do današnjih dana, eugeniku američkog nobelovca i komunista Hermanna Mullera.

Komunistička eugenika Hermanna Mullera

Američki genetičar Hermann Muller dobio je Nobelovu nagradu za medicinu godine 1946. za otkriće genetskih mutacija pod utjecajem roentgenskog zračenja. Otkriće je objavio još 1927. godine u svom predavanju "Kako radijacija mijenja genetsku konstituciju". Objašnjavajući vrste genetskih poremećaja pod utjecajem ionizacije, Muller u tome članku tvrdi: "... postoje dovoljno dobri dokazi da se kod *Drosophila* mutacija bilo kojeg specifičnog tipa... pojavljuje u prosjeku, prirodnom frekvencijom između 1 na 100.000 alela i na jednom od 300.000 alela spolnih stanica, pri čemu je najvjerojatniji broj 1 na 200.000. .. U bilo kojem slučaju," nastavlja Muller, "prosječna je frekvencija bilo koje specifične mutacije kod čovjeka viša negoli u *Drosophila*,

vjerojatno između dva do četiri puta... Međutim, moramo istaknuti da se u tim računima bavimo samo dovoljno opasnim mutacijama koje pružaju "veliki rizik" za genetsko istrijebljenje pomoću prerane smrti.... Te će mutacije pružiti vrlo značajnu proporciju genetske varijabilnosti koja se može čak i površno uočiti." (Muller 1973:89-91) Za Mullera visoka frekvencija mutacija postaje glavni razlog za zabrinutost o sudbini čovječanstva, koja kasnijih dana postaje njegova glavna preokupacija.

Premda je Muller pisao uglavnom prije II svjetskog rata, njegovi se stavovi nisu mijenjali do njegove smrti 1965. U članku "Rukovođenje ljudskom evolucijom" (Muller 1960, iz: Bayema 1976:430), Muller piše: "Postoje brojni dokazi da kod čovjeka najmanje jedna od pet osoba, ili 20%, nosi štetni gen koji je nastao u prethodnoj generaciji i da upravo u toj proporciji jedna od pet osoba, zbog genetskih poremećaja neće moći preživjeti do zrelosti, odnosno ako preživi, do svog razdoblja reprodukcije. Ali takva ravnoteža postoji samo ako populacija živi u uvjetima koji su odavno stabilni. Moderne tehnike tako su efikasne da bi... danas... mogle spasiti život i sposobnost reprodukcije devet desetina inače genetski osuđenih osoba. Ako je tome tako," nastavlja Muller, "u sljedećoj će generaciji biti 18% osoba koje nose te poremećaje koji se u primitivnoj ili uravnoteženoj populaciji ne bi mogli prenijeti, plus 20% osoba koje imaju poremećaje najnovijega datuma. Na taj način, ako se efektivnost naših tehnika ne smanji s porastom posla, nakon 18 generacija, ili 240 godina, akumulirat će se oko 100 genetskih "smrti" na 100 tada živih osoba, a k tome treba dodati i uobičajeno "opterećenje mutacijama" koje svaka populacija normalno nosi. Na taj način... možemo procijeniti da će se to opterećenje povećavati i postati identično onome stvorenome primjerice akutnim izlaganjem svih roditelja jedne generacije gama radijaciji od 200 roentgena, što je situacija slična Hiroshimi, ili pak kroničnoj, slaboj dozi izlaganja u svakoj od osam generacija od 100 roentgena.... To povećava rizik od totalnog genetskog uništenja..."

Uz disgeničnost kapitalizma, koji dovodi do nejednakih šansi za članove društva, pa time utječe na nejednakost u genetskoj obdarenosti pojedinaca, Muller navodi drugi izvor genetskoga poremećaja, a to je "genetsko opterećenje" pod utjecajem radijacije. Proces opće genetske degeneracije, tvrdi Muller, može se "zaustaviti jedino dugoročnim planiranjem koje će se prakticirati svjesnom kontrolom reprodukcije." Muller, ljutiti neprijatelj kapitalizma, klasnog društva, i individualizma, poput brojnih desničarskih eugeničara, tvrdi da postoji bitna razlika između reproduktivne stope različitih društvenih slojeva, pa se retorički pita: "Nije li danas, s mogućnošću kontrole rađanja, isuviše česta pojava, da upravo one osobe kojima najviše nedostaju perspektive, kojima najviše dominiraju praznovjerja, tabui, koji nemaju obzira prema potrebama drugih, i koji se tehnički najlošije kreću na socijalnoj ljestvici, imaju najviše djece, vanbračne ili druge?", te odgovara: "Ovakvo razmatranje upućuje na mogućnost mnogo bržeg i mnogo opasnijeg genetskog propadanja... pa u uvjetima olabavljene selekcije (zbog utjecaja medicine) dolazi do stvarnoga obrata u selekciji..."

Tako nastalu štetu sve više podnosi društvo kao cjelina." Utvrdivši kako se društveni znanstvenici i političari ne brinu za štetu koja nastaje na genetskom planu, Muller predlaže državnu intervenciju i restriktivnu kontrolu rađanja. Običaji društva, tvrdi Muller, dopuštaju proširenje socijalne pomoći, ali ne priznaju dužnost pojedinaca da kontroliraju svoje reproduktivne funkcije. Stoga su izbori pojedinaca vođeni iracionalnim faktorima i kratkoročnim ciljevima, pa se "kultura razvija upravo suprotno od biološkoga napretka".

Muller se ne zadovoljava pukom savjetodavnom funkcijom države, koja bi na sebe trebala preuzeti restrikciju rađanja genetski nepodobnih osoba i parova, ili funkciju tzv. "negativne eugenike", pa predlaže, po vlastitim riječima "genetsku ofenzivu", ili tzv. "pozitivnu eugeniku". Prva pozitivno eugenička metoda, metoda umjetne selekcije pomoću prokreacije, po Mulleru treba biti umjetna oplodnja. Na koji način Muller zamišlja umjetnu oplodnju i "genetičku ofenzivu" vidljivo je iz njegove biografije i iz djela "Out of the Night" (Izlazak iz noći) iz 1935. godine, djela koje je iste godine prodano u tiražu od 13000 primjeraka. Tridesetih godina, u komunističko-idealističkome zanosu, Muller je posjetio Sovjetski savez, i svoje prijedloge upućivao Staljinu. U nekoliko navrata, Muller je ponudio Staljinu svoj program umjetne oplodnje, prema kojemu bi Staljin osobno i njegovi suradnici, kao nesumnjivo genetički obdarene osobe, trebali biti donatori sperme. Istu je misao Muller i publicirao u navedenoj knjizi (Muller, 1935:113, 1935:122). Muller kaže: "... naša dužnost je očita i vrlo uvjerljiva... već je danas teoretski moguće izvesti reprodukciju tako da velik dio upravo sljedeće generacije ima po nasljednoj, fizičkoj i mentalnoj konstituciji, prosječno pola gena današnje populacije i pola gena najvećih genija mišljenja, tijela i duha. Na taj bi se način broj izuzetno obdarenih muškaraca i žena povećao za nekoliko stotina puta... Lako je pokazati da će za puko stoljeće ili dva na taj način većina populacije moći steći urođene kvalitete osoba kao što su Lenjin, Newton, Leonardo, Pasteur, Beethoven, Omar Khayyam, Puškin, Sun Yat Sen, ili Marx... Koliko bi žena u prosvjetljenome društvu bez praznovjerja, tabua i spolnoga ropstva, bilo željno i ponosno da može začeti i odgajati Lenjinovo i Darwinovo dijete! Nije li očito da bi ih u tom slučaju još bilo potrebno ograničavati, a ne prisiljavati?" Nasuprot tomu, kapitalizam će takve tehnološke sposobnosti zloupotrijebiti, pa će taj sistem stvoriti "populaciju koja će se sastojati od maksimalnoga broja Billy Sundaya, Valentina, Jack Dempseyja, Babe Ruthsa ili čak Al Caponea." Kako je Mullera smatrao ekscentrikom, i u biti vjerovao u lamarkizam tj. Lisjenka, Staljin nije reagirao na Mullerove prijedloge.

Druga Mullerova metoda "genetskog poboljšanja" jest adopcija. I ovaj put moramo zanemariti naše uobičajeno značenje riječi, i poslušati Mullerovu definiciju: Metoda adopcije "naravno pretpostavlja da će parovi s višim prirodnim obdarenostima željeti imati više djece negoli ih mogu uzdržavati, te da bi ih stoga bili spremni dati na adopciju. One koji bi pristali na to doista bismo mogli nazvati društveno svjesnima." (Muller, 1976:452) Praksa adoptiranja doista je bila uobičajena u

Sovjetskome savezu, ali su razlozi postojanja brojne vanbračne djece i prepunih domova nezbrinute djece bili drukčiji.

Treća Mullerova metoda, koja je postala popularna u današnje vrijeme, dok je u vrijeme njegova pisanja bila čisti science-fiction, jest metoda uzgoja i održavanja muških i ženskih spolnih stanica, koju danas nazivamo bankama sperme, i metodom začeca in vitro. Muller tu metodu ne spominje u kontekstu pomoći neplodnim osobama, kao što to činimo danas, već kako bi se “dobio neograničeni izvor zrelih spermatozoida iz početno malog materijala bilo kojeg donatora,” (Muller, 1976:452) ili točnije, kako bi se mogao sačuvati vrijedni genetski materijal ondašnjih rukovodilaca i ostalih izuzetnih osoba za umjetnu oplodnju budućih generacija.

Muller kao četvrtu metodu spominje kloniranje, ili kako on to zove, “partenogenezu”. Tada bi planiranje populacije bilo “vrlo predvidljivo”, a izbor donatora vršio bi se prema njegovoj inteligenciji, odnosno prema društvenoj podobnosti određene vrste njegove inteligencije. Tada bismo mogli znati, piše Muller, kakve će osobine i reakcije klonovi, tj. donatorski nasljednici pokazivati u određenim situacijama. Ali Muller se ne zadržava na tome, te dodaje: “I sam donator bi također mogao dati vrijedne savjete. Time bi se obično mogle izbjeći slučajnosti pojedinačnoga odgoja i kasnije karijere, pogreške koje su napravljene prvi puta. Time bi te izvanredne osobe dobile bolje mogućnosti za razvoj njihovih neobičnih potencijala.” Sada se međutim izbor donatora za kloniranje dijelom mijenja. Muller nastavlja: “Kada razmotrimo koliko svijet duguje pojedincima sa sposobnostima jednoga Einsteina, Pasteura, Descartesa, Leonarda ili Lincolna, postaje jasno koliko bi se društvo moglo obogatiti kada bi se oni mogli umnožiti. Štoviše, oni koji bi nekoliko puta pokazali svoju vrijednost, bili bi pozvani da se ponovno pojave generaciju za generacijom, sve dok ih opća populacija ne stigne.” (Muller, 1976:454)

Napokon, tu je i metoda genetskog inženjeringa, ili kako je Muller naziva, “detaljnom manipulacijom kemijske promjene gena”. Premda tu metodu zamišlja u vrlo dalekoj budućnosti, Muller ipak naznačuje za što bi se takva genetska manipulacija mogla iskoristiti: “za poboljšanje genetskoga temelja zdravlja, snage i dugoga života, za smanjenje potrebe za spavanjem, za bolju svjesnu i voljnu kontrolu sedativa i drugih stimulativa, i za postizanje što većeg fizičkog praga tolerancije i opće sposobnosti”. (Trebalo uzgred spomenuti da su za slične ciljeve fenotipskih promjena, tj. manipuliranja ponašanja i kontrole ponašanja pomoću kemijskih sredstava, neposredno prije objavljivanja ovoga Mullerova djela, lansirani programi KGB-a te program CIA-e pod imenom MK Ultra (TV NOVA - HTV 1, 31. srpnja 98.)

Muller je bio politički idealist, vjerovao je u dobro planirano, komunističko društvo, koje bi bilo sposobno u ime općega dobra prisiliti pojedince na određene odluke o vlastitom i kolektivnom genetskom nasljeđu. Njegovo je otkriće da radijacija djeluje na gene bilo vrlo značajno, ali on je iz tog otkrića izvukao apokaliptične zaključke za

ljudski rod, pa je kao optimist-futurist smatrao da je zadaća dobroplaniranog društva borba protiv spontane genetske deterioracije i realizacija svih znanstveno mogućih tehnika za poboljšanje pojedinačne i kolektivne genetske obdarenosti. Kao što su pokazali Dobzhanski (1977), a potom studije Neela, Schulla i Dicea o posljedicama Hiroshime (Kevles, 1995), Mullerova su predviđanja o genetskome učinku mutacija bila pogrešna. Ali čak i bez obzira na raspravu o razmjerima "genetskoga opterećenja", čini se da egalitaristu Mulleru ni za trenutak nije pala na pamet ideja da bi realizacija njegove pozitivne eugenike, koja je u ime budućnosti, tj. budućega zla trebala ukloniti zlo, samo dovela do daljnje društvene segregacije i ljudskih nejednakosti. Ona bi se očito primjenjivala samo na neke, te bi ili zapostavljala spolnu reprodukciju genetski neobdarenih ili bi poticala reprodukciju obdarenih po genetičarevom ili političarevom ključu. Je li politička moć jednog Staljina, Lenjina ili Sun Yat Sena, ili Marxova buntovnost i revolucionarnost dovoljno dobar indikator genetske podobnosti? Muller očito smatra da je odgovor na to pitanje pozitivan. Isto tako Mulleru nije palo na pamet da bi, pogotovo u uvjetima sveznajućeg i svemoćnog Politbiroa, odluke o umjetnoj oplodnji političari mogli donositi neovisno o genetičarevim prijedlozima, kao niti to, da bi kolektiv u "ime općeg dobra" takvim postupcima isto tako zanemarivao pojedinačna prava kao što su to činili i desničarski i nacistički eugeničari pomoću zakona o prisilnoj sterilizaciji. Kao i u slučaju s potonjima, čini se da imamo isto tako mnogo razloga da Mullerove prijedloge smatramo nerazumnima.

Godine 1954. Muller je objašnjavao kako "činjenica da je tzv. eugenika prošlosti bila toliko pogrešna... nije nikakav argument protiv eugenike uopće, kao što niti sud o propasti demokracije stare Grčke nije valjani argument protiv demokracije uopće." (Kevles: 261) Neposredno prije smrti, Muller je pregovarao s Robertom Grahamom o utemeljenju prve banke sperme. "Godine 1971. Robert Graham je tu ideju i ostvario, pa se prva takva banka nazvala njegovim imenom: Hermann Mullerov depozitorij za izbor genetskog materijala (Germinal Choice). Nekoliko godina kasnije, ta je banka počela sakupljati spermu isključivo nobelovaca i počela tražiti pogodne, zdrave i inteligentne ženske primatelje.... Smještena u Escondidu, Californija, sada bez Mullerova imena u naslovu, banka sperme je ublažila svoj zahtjev da donatori budu samo nobelovci. Osim nobelovaca banka sperme u Escondidu danas ima i gamete Olimpijskih sportaša. Prema Kevlesu, (Kevles, 263), predstavnici depozitorija su godine 1984. tvrdili da je pomoću tih gameta dosada začeto najmanje 15 potomaka.

Frederick Osborn i Carl Jay Bajema

U obradi ljevičarske eugenike, kao argument u prilog tezi da je upravo ljevičarska eugenika pripremila teren za razvoj današnje nove eugenike, posebnu pozornost treba obratiti djelu američkog eugeničara Fredericka Osborna koji je svoja prva djela počeo pisati 30ih godina, ali čiji je pravi utjecaj bio puno kasnijega datuma, sve do 70ih godina. Upravo je Osborn, sredinom tridesetih godina voditelj Carnegie

Foundation, bio glavni promotor danas etabliranih akademskih disciplina medicinske genetike, genetičkog savjetovanja, i genetičke demografije. Njegova je eugenika bila projektirana za demokracije u kojima vlada politička koncepcija "društva blagostanja", te je svojom koncepcijom eugenike koja djeluje pomoću stope rađanja a ne stope umiranja, utjecao na socijaldemokratske medicinsko-genetičke sustave skandinavskih zemalja. Prema Osbornu, "okolina može biti tako dizajnirana da sama stvara eugeničku selekciju, pri čemu pojedinac ne mora biti svjestan činjenice da je pod "pritiskom" da se reproducira ili da se ne reproducira." (Bayema, 269) Ali ne treba smetnuti s uma Osbornovu motivaciju za "demokratizaciju eugenike", koju možemo ilustrirati sljedećim navodom: "Mislim da smo pogriješili u tome što smo zanemarili jednu gotovo univerzalnu osobinu, vrlo duboko usađenu u ljudsku prirodu. Ljudi jednostavno ne žele prihvatiti ideju da je genetska osnova na kojoj se gradi njihov karakter – inferiorna, te da se ne bi smjela reproducirati u budućim generacijama. Tražili smo od niza skupina i pojedinaca da prihvate tu ideju. Oni su je stalno odbijali, i timo smo gotovo uništili eugenički pokret... oni ne žele prihvatiti ideju da su drugorazredni. Moramo se stoga osloniti na drukčiju motivaciju... zasigurno je moguće izgraditi sustav dobrovoljne i nesvjesne selekcije. Jer zbog kvalitete, tu ideju neće prihvatiti. Stoga pokušajmo utemeljiti naše preporuke na poželjnosti da se djeca rađaju u domovima u kojima će dobiti ljubav, odgovornost i brigu, pa će naše prijedloge možda prihvatiti." (Osborn, "Galton and Mid Century Eugenics", *Eugenics Review*, Vol. 48, #1, 1956.)

Osbornovo djelo također svjedoči kako su male bile razlike između ljevičarskih i desničarskih eugeničara. Prema riječima Barryja Mehlera, «(Američki) eugeničari iz 1930ih uključivali su socijaliste, komuniste i naprednjake koji su u sterilizaciji vidjeli human način da spriječe urođene nesposobnosti za koje su vjerovali da imaju genetske uzroke». Meher, 1987:14. Primjerice, na konferenciji o eugenici u odnosu prema porodiljstvu (1924.) Osborne je napisao: "Njemački program sterilizacije je očito izvrstan... Općenito, nedavna zbivanja u Njemačkoj tvore možda najznačajniji socijalni eksperiment koji je ikada izveden." Uspoređujući američku i nacističku eugeniku, Osborn je izjavio kako «kratka povijest podrijetla i razvoja eugeničkih sterilizacija pokazuje originalnost Sjedinjenih država, u kojima su donijeti prvi zakoni, ali i nedostatak temeljitosti naših ljudi da se zamisli izvedu do kraja.» (cit. prema Barry Mehler, "Eliminating the Inferior: American and Nazi Sterilization Programs", *Science for the people*, str. 14.).

Međutim, Osborn je ipak uvidio grozote nacističke eugenike. U svojem djelu *Predgovoru eugenici* iz 1940. Osborn navodi tri koraka razvoja *demokratske* eugenike: "1. Opće poboljšanje okoline. Dobrovoljni sustav eugenike ne može djelovati u uvjetima krajnje bijede, lošega zdravlja, neznanja i izolacije. Prvi je eugenički zahtjev poboljšanje najsiromašnije okoline, kako bi roditelji imali neku slobodu izbora oko veličine obitelji. 2... proširenje kontrole rađanja i proširenje državnih usluga kako bi se smanjili troškovi za djecu roditelja s velikim obiteljima. 3. uvođenje eugeničkih

mjera psihološke i kulturne vrste kako bi se poticalo rađanja u obiteljima koje su najosjetljivije, tj. najsposobnije shvatiti mogućnosti koje im pruža njihova okolina, te smanjenje broja rađanja najneosjetljivijih roditelja, čime bi se stvorio proces eugeničke selekcije pomoću varijantnosti u veličini obitelji.” (Bajema, 268)

Premda i Osborne zastupa klasičnu tezu reformističke eugenike o imperativu poboljšanja društvenih uvjeta, najpoznatiji oblik Osborneove eugenike jest njegova originalna “eugenička hipoteza”. Jedna njezina formulacija glasi: “Ako okolina uključuje utjecaje koji potiču želju za djecom, onda će pojedinci najosjetljiviji na takav podražaj okoline imati više djece od neosjetljivijih. Međutim ako okolina ne stvara potrebu za osnivanjem obitelji, onda će najosjetljivije članove društva apsorbirati drugi interesi, pa će imati manje djece. Što je viša razina okoline, to će potreba za djecom biti veća... Odgovor na tu situaciju bio bi dobrovoljan, a selekcija bi proizlazila iz same okoline, pa bi, ako pretpostavimo da djeca obično sliče svojim roditeljima bilo nasljedno ili zbog okoline, u svakoj generaciji razmjerno rastao broj ljudi prilagođenijih okolini.” (Bajema 196). Osborneova hipoteza kaže dakle da će se u pogodnim uvjetima društveno najsposobniji pojedinci opredjeliti za veći broj djece, dok će u nepovoljnim uvjetima sposobniji imati razmjerno manje djece od prosječnih ili nesposobnijih. Premda ne definira eksplicitno povoljnost uvjeta, posve je jasno da Osborne povoljnim uvjetima smatra ekonomske uvjete. A tada njegovu eugeničku hipotezu možemo formulirati i tako da glasi: U razvijenijim zemljama sposobniji će rađati više djece od nesposobnijih, a u nerazvijenijima će biti obrnuto. Na taj se način postiže trostruka ravnoteža: prvo tako da sposobniji u razvijenijim zemljama pariraju količini nesposobnijih, tj. neosjetljivijih u nerazvijenijima, drugo, povijesno, unutar samo nekoliko generacija, tako da se u procesu ekonomskog napredovanja jednoga društva uravnotežuju nasljeđene razlike, jer dok je nekoć, u nerazvijenijim uvjetima, bilo više nesposobnijih, sada ekonomsko poboljšanje donosi više sposobnijih, pa se na taj način postiže demografsko-eugenička ravnoteža; i napokon, kako kažu Osborne i Bajema, “ako se nastavi trend kontrole rađanja, i ako se nastavi migracija seoskog stanovništva u gradove, možemo očekivati veliku redukciju razlika među grupama po njihovoj stopi plodnosti” (Osborne, Bajema 284).

Godine 1940. Osborne je smatrao da se njegova hipoteza o korelaciji ekonomije i pozitivnog trenda plodnosti još ne može verificirati, ali je 1972. zajedno s Carl Bajemom to pokušao učiniti. U djelu “Eugenička hipoteza”, autori navode brojne statistike. Primjerice: najuspješniji diplomanti s Harvarda, Yalea i Princetona imali su u razdoblju između 1927 i 1939. prosječno dvoje djece, dok su neuspješniji imali prosječno manje od jednoga. U Švedskoj je stopa plodnosti prije prvoga svjetskog rata bila puno viša u bogatijim slojevima negoli u siromašnijim. Širenjem sredstava kontracepcije, djecu imaju upravo oni slojevi koji si djecu ekonomski najviše mogu dopustiti, tj. upravo ekonomski sposobniji roditelji.

Osborneova je hipoteza nesumnjivo zanimljiva, jer je za razliku od drugih eugeničkih teza lako opovrgljiva, ali čini se da je ona naposljetku ipak neobranjiva. Charles Galton Darwin, potomak velikoga Charlesa Darwina, najžešći je kritičar Osborneove eugeničke hipoteze. On tvrdi: "Čini se da će se prema hipotezi, u svijetu budućnosti, eugenička poboljšanja izvoditi automatski... Nije sasvim jasno hoće li se to zbiti zbog genetike ili obiteljske tradicije... Osborneova teza ima Lamarkistički okus, a to ga za svakoga genetičara čini neprihvatljivim." (Darwin, C. G. 297) Nadalje, tvrdi Darwin, "u uvjetima planiranja obitelji, upravo će ljudi s jačim spolnim nagonom imati najveće obitelji, i oni će prenijeti te instinkte na svoju djecu. S vremenom će sve više ljudi imati sve veću količinu takvoga nagona, pa će postupno instinkt za veliku obitelj steći intenzitet poput drugih. Tada će se vratiti normalni način prirodnog postupanja, opstanka vrsta. U tome nema ničega eugeničkog; prirodni će načini djelovati i na inferiorne i na superiorne." Stoga Darwin zaključuje: "Smatram da eugeničar mora razmišljati o tome kako njegova načela mogu stvoriti bolji svijet, a ne samo da opisuje uvjete u kojima za njega ne bi više bilo nikakva poziva na akciju." (298)

Osborneova je hipoteza trebala opravdati dobrovoljnost, i točnije, spontanost, pa čak i nesvjesnost eugenike. Ona je trebala pokazati kako eugenički ciljevi ne proturječe državi blagostanja tj. egalitarnosti društvenoj kontroli i intervenciji, stoga za Osbornea eugenika pripada demokratskom idealu. No, premda mi se, zajedno s Galton Darwinom čini da je Osborneova hipoteza neodrživa, nema nikakve sumnje da je ona isticanjem spontanosti eugenike u individualnom odlučivanju i pretpostavkom o postizanju socijalno-genetičke ravnoteže, predstavljala korak naprijed, te ideološki popločila put individualističkoj laissez-faire eugenici najnovijeg doba.

Razmjeri poslijeratne ljevičarske eugenike. Primjer Skandinavije

Rekli smo kako je Osborneova eugenika utjecala na države blagostanja, posebno na Skandinaviju. Razmotrimo ukratko kako se lijevo orijentirana eugenika manifestirala u Skandinaviji.

U Danskoj je primjerice samo između 1946. i 1950. sterilizirano 2332 osobe, (godine 1967. taj se broj spustio na 80), a zakon kojim se revidira prisilna, tj. nedobrovoljna sterilizacija revidiran je tek 1967. (Hansen 1996) premda i u novome zakonu ostaje "izvjesni indirektni pritisak na mentalno retardirane da se sami prijave za sterilizaciju, jer je otpuštanje iz institucija prema zakonu moglo ovisiti o prethodnoj sterilizaciji".

U Švedskoj je Zakon o sterilizaciji iz 1941. izmijenjen tek 1975. godine "kada su zabranjene sve sterilizacije bez osobnoga pristanka... Brojne studije su... očito pokazale da su mentalno retardirani bili sterilizirani s vrlo upitnim razlozima... U...

pedesetim godinama u Švedskoj je bilo bitno više sterilizacija negoli u Norveškoj, Danskoj ili Finskoj, i u aposlutnim brojevima i s obzirom na brojnost populacije. Kada je bila riječ o primjeni eugeničkih ideja u praksi, to se u Švedskoj obavljalo poslovično temeljito: bila je dostupna svrsishodna birokratska organizacija; ekstenzivni formulari ispunjavali su se prije svake sterilizacije; eksperti genetičari bili su pri ruci u svim spornim slučajevima." (Broberg - Tyden, 1996:135-137) Broberg i Tyden međutim dokazuju kako se sterilizacije čiji broj se u razdoblju od 1950. do 1970. nije spuštao ispod 1500 godišnje, nisu bile eugeničke, već medicinske. Broj "socijalnih" sterilizacija bio je u cijelome razdoblju oko 20., dok se broj čisto "eugeničkih" sterilizacija spušta s 1400 godine 1945., na 1200 godine 1950. da bi se nakon toga naglo smanjivao gotovo u potpunosti.

U Norveškoj je zakon o sterilizaciji iz 1934. bio na snazi sve do 1977. godine, s neznatnom izmjenom godine 1961. kada se zakonu dodaje rečenica da je "dopuštenje skrbnika ili vlasti dovoljno samo ako sama osoba ne može odlučiti o operaciji". (Roll-Hansen, 1996:176) Broj zakonski odobrenih sterilizacija u Norveškoj bio je u razdoblju od 1954. do 1965. 8005, a između 1966. i 1976. sterilizirano je 29.177 osoba. Roll-Hansen međutim tvrdi da dramatični porast sterilizacija nakon 1945. u Norveškoj možemo razumjeti "kao novo sredstvo kontracepcije, koje nema nikakve veze s eugenikom."

U Finskoj je ukupan broj sterilizacija između 1951. i 1970. godine bio 56.080, pri čemu je zbog čisto eugeničkih razloga sterilizirano 5001 osoba. "Sterilizacije zbog eugeničkih razloga", piše Marjatta Hietala (1996:241) "dosegle su svoj vrhunac 1958. godine i tvorile 19% svih sterilizacija, a potom se taj broj postupno smanjivao do kraja 1960ih, kada su se za sterilizaciju najčešće koristili socijalni razlozi."

Premda treba priznati da postoji razlika između čisto "eugeničkih" ciljeva sterilizacije, i medicinskih razloga, čini se da je u brojnim skandinavskim zemljama takvo statističko prebrojavanje imalo drukčije ciljeve. Pretvorba "eugeničkih" razloga za sterilizaciju u "medicinske" uglavnom je birokratske naravi; bitno je međutim zapamtiti da su do 60ih godina "medicinske" i "socijalne" sterilizacije u većini slučajeva bile nedobrovoljne. Stoga je posve opravdano smatrati ih svojevrsnom eugenikom.

Razmjeri ljevičarske eugenike u ostalim zemljama svijeta

Godine 1990. skupina teoretičara pod vodstvom Mark Adamsa objavila je zbirku tekstova o eugenici u zemljama svijeta koje nisu predstavljale eugeničku "maticu", pod naslovom *Wellborn Science* (Eugenička znanost). U brojnim zemljama, posebno u zemljama francuskog i španjolskog govornog područja, a isto tako i u Italiji i Rusiji, eugeničke su se ideje miješale s lamarkizmom, s doktrinom o nasljeđivanju stečenih osobina. U tim se zemljama eugenika miješala sa socijalnom higijenom, s potrebom

socijalnog iskorjenjivanja nepoželjnih društvenih obilježja, poput alkoholizma, kriminala, pornografije, ili pak s potrebom za promjenom u području demografije, lošeg stanja javnoga zdravlja, smrtnosti novorođenčadi, smrtnosti roditelja, itd., čije se društveno i genetsko podrijetlo često miješalo.

Najbolje djelo u kontekstu eugenike na znanstvenoj periferiji je studija Nancy Leys Stephen pod naslovom *The Hour of Eugenics. Race, gender and nation in Latin America* iz 1991. Leys Stephenova proučava funkcioniranje znanstvene periferije, tj. recepciju i transformaciju genetičkih i eugeničkih ideja u zemljama s relativno malom količinom komunikacije sa Britanijom i Sjedinjenim državama, znanja o genetici i sa zemljama u koji je broj genetičkih otkrića i eugeničkih prijedloga bio najveći. U takvim je uvjetima bilo moguće spajanje raznih ideoloških i znanstvenih obrazaca. Iz njezinih opisa latinskoameričke eugenike saznajemo da zbog utjecaja katoličke crkve, nedobrovoljna sterilizacija ni u jednoj Južnoameričkoj zemlji nije bila ozakonjena. Analizirajući eugenička društva u Brazilu, Argentini i Meksiku, Leys Stephenova zaključuje da je u "Latinskoj Americi ljevičarska eugenika uglavnom bila iznimka a ne pravilo". Međutim, jedina je iznimka u tom pravilu bio Meksiko. Eugenički se klimaks zbio u meksičkom postrevolucionarnome razdoblju, godine 1932. kada su revolucionarne vlade uvele eugeničke zakone. Leys Stephenova piše: "Eugenika se predlagala kao radikalno rješenje rasnoga zdravlja i nacionalnosti - radikalno, jer se bavilo najosjetljivijim pitanjima braka, spola, spolnih bolesti na temeljito ne-katolički, racionalistički i materijalistički način; eugenika se smatrala daljnjim i smrtnim napadom na katoličke i tradicionalne vrijednosti. U tim uvjetima, negativna i ekstremna eugenika uvela se kao dio revolucionarnog programa javnoga zdravlja... Eugenička je sterilizacija bila dakle izraz radikalno ljevičarskog antiklerikalizma i sekularizma (Leys Stephen 1991:201)" Zakon države Vera Cruz iz iste godine, ozakonio je spolni odgoj, registraciju svih slučajeva spolnih bolesti, legalizirao je abortus, ukinuo je mnoge gostionice i ograničio prodaju alkohola, i, što je za nas najvažnije, legalizirao je prisilnu eugeničku sterilizaciju u jasnim slučajevima idiotizma, degeneriranih i mentalno poremećenih, delinkvenata i neozdravljivih. (Leys Stephen 1991:131-132). Kontrola rađanja uvedena je s obrazloženjem da "srednje i poželjne klase koriste kontracepciju, stoga se ne reproduciraju, dok se niže, "nepoželjnije" klase reproduciraju do maksimuma, što stvara degeneraciju meksičke rase." Unatoč sudu autorice o desničarskoj matici, najekstremniji primjer latinskoameričke eugenike bili su dakle eugenički zakoni koje je uvela jedna ljevičarska vlada.

U svojoj studiji o eugenici u Francuskoj (Schneider 1990), Schneider posvećuje cijelo poglavlje francuskoj ljevičarskoj eugenici i tvrdi: "umjereni francuski eugeničari dobili su podršku jedne važne nove političke grupe tridesetih godina: podršku francuske ljevice... Nova pozicija ljevice u Francuskoj nije usporediva s razvojem eugenike u ostalim europskim zemljama gdje su se ljevičarski utopijski eugenički programi razvijali otpočetak." Schneider opisuje francuske ljevičare iz 30ih godina

koji su iz političkih razloga radili ustupke pronatalističkoj politici katoličke crkve i desnice, te su se o abortusu, kontracepciji i zbrinjavanju djece izjašnjavali već prema političkoj potrebi, uglavnom u skladu s općim francuskim neolamarkističkim i pronatalitetskim projektima, pa raspravu o ljevičarskoj eugenici u Francuskoj autor zaključuje riječima: "Takve su riječi (u prilog nacionalnoj populacijskoj obnovi) mogle biti uvod u novu obiteljsku politiku Vichyjeva režima godinu dana kasnije". Međutim, iz Schneiderova opisa francuske eugenike jasno je da ranije projekte Lige za prava čovjeka, ljevičarskog utočišta u doba Dreyfusove afere, projekte Victora Bascha i Sicarda de Plauzolesa, također treba smatrati ljevičarskim. Primjerice, u svojoj knjizi *Načela higijene* (1927) Sicard uvodi načela tzv. humane zootehnike, "umijeća prokreacije, usavršavanja i iskorištavanja čovjeka kao stroja za stvaranje rada". "Uloga je eugenike u tom procesu da osigura najbolji "ljudski kapital" za proizvodnju, a socijalne higijene da omogući najbolji povrat investiranog kapitala." Sicard smišlja ekonomsku cost-benefit formulu za izračunavanje vrijednosti ljudskog bića, prema kojoj je "društvena vrijednost pojedinca jednaka ukupnoj produktivnosti pojedinačnoga života minus ukupni iznos troškova održavanja (trošak rađanja, trudnoće, odgoja, obrazovanja, poduke, mirovine, zdravlja)" (Schreiber, 89). Na taj način se ljudskost izjednačava s taylorističkim stavom prema ljudskosti, s pravom tvrdi Schneider.

U svojoj studiji ruske eugenike, koja se 20ih godina razvila u djelima Koljцова, Vavilova, Filipčenka, Serebrovskija i kasnije Mullera, Mark Adams (1990) pokazuje kako je do "velikoga prijeloma" i sovjetske kulturne revolucije 30ih godina, Rusija imala sjajnu genetičarsku školu i izuzetne eugeničare koji su svojim znanjem mogli konkurirati svjetskim stručnjacima. Lisjenkoizam i staljinizam pokušali su uništiti tu "buržoasku pošast", pa su neki znanstvenici, primjerice Loren Graham, tvrdili kako je 30ih godina sa eugeničkim pokretom u Sovjetskome savezu bilo svršeno. (Radikalniji teoretičari mogli bi, čini mi se, relativno lako argumentirati kako je čak i lisjenkoizam svojevrsna eugenika, biologija sa socijalnim predznakom). Adams je opravdano skeptičan prema Grahamovom zaključku te tvrdi: "Sovjetska eugenika doista jest preživjela, samo ne kao "eugenika"." Sovjetska je eugenika preživjela, tj. nadživjela staljinizam, prema Adamsu, u obliku medicinske genetike. Od 1965. pišu se ponovno eugenički traktati. Vodeći sovjetski medicinski genetičar Efrogimson, student Koljцова, napisao je članak o nasljednosti altruizma, odnosno poštovanja za starije i ostalih socijalnih vrlina. Kerkis, student Filipčenka i Mullera pisao je da se kronični kriminalitet nasljeđuje. U Sovjetskome udžbeniku iz genetike iz 70ih godina, M. E. Lobašova, tvrdi se da je potrebno obnoviti eugeniku, i da je eugenika jedno od najvažnijih područja genetike.

Adamsova kolekcija regionalnih studija ili "usporedne povijesti" eugenike izuzetno je zanimljiva kao nadopuna literaturi o eugenici u Britaniji, Njemačkoj i Sjedinjenim državama, ali ona isto tako potiče i šire sociološke studije o društvenim kontekstima za rađanje i provođenje eugeničkih ideja. Zajednice imaju svoje tradicije i različite

vrijednosti, stoga nije čudno što genetičke spoznaje "padaju na različito tlo". Unatoč raznovrsnosti socijalnih okolina, čini mi se da je eugeničke ideje opravdano dijeliti prema uobičajenoj političkoj podjeli, a takav sud ne opovrgavaju regionalne eugeničke studije.

Zaključak

Izloženi podaci i doktrine dovoljno svjedoče u prilog tvrdnji da su i nakon II svjetskog rata, u razdoblju koje se obično smatra vremenom sloma eugenike, postojale brojne nedesničarske eugeničke doktrine, i vrlo razvijene zajednice i ljevičarske vlade koje su sterilizaciju koristile kao eugeničko sredstvo. Nema sumnje: poistovjećivanje eugenike s nacizmom znanstveno je i povijesno neopravdano. Svrha takvoga povezivanja nije znanstvene, već etičke prirode: ono služi za zastrašivanje čitatelja i publike. Kada to kažem, ne želim reći da je eugenika znanstveno, socijalno i etički neproblematična. Ali, da bismo mogli procijeniti suvremene trendove u suvremenoj genetici i medicini, koji nesumnjivo imaju ili će imati radikalno eugeničke posljedice, potrebna je diferenciranija rasprava. Tome je cilju trebala poslužiti analiza jedne manje poznate i manje obrađene povijesti eugenike, eugenike na ljevici.

Istodobno, upravo je analiza doktrina reformističkih eugeničara pokazala kako se klasična rasistička i konzervativna eugenika mogla transformirati u današnju individualističku, laissez-faire eugeniku: reformistička je eugenika isticanjem ekološko-socijalne i egalitarnosti strane eugenike bila posrednik između etički i znanstveno posve neprihvatljivih rasističkih doktrina i današnje eugenike u kojoj isključivo pojedinci, znanstvenici ili njihovi korisnici, prema svojim materijalnim mogućnostima i parcijalnim vrijednosima kroje opću genetsku budućnost čovječanstva.

I reformistička je eugenika evoluirala kao i eugenika uopće. Pearson je mislio da čovječanstvu prijeti genetsko uništenje zbog fertiliteta nesposobnih rasa, a Muller zbog radijacije. Webb je početkom stoljeća mislio da je eugenika moguća samo pomoću jake državne kontrole i intervencije, Osborne je mislio naprotiv, da je eugenika posve moguća i ostvariva bez nje. Skandinavske su zemlje (i brojne druge) prije rata izvodile sterilizacije s "eugeničkim" ciljevima, a potom su "eugeničke" ciljeve zamijenile "medicinskim". Ali u svim tim transformacijama, u svim tim medicinskim postupcima, kojima su se potom pridružile metode umjetne oplodnje, genetskog inženjeringa i sl. ostala je velika količina eugenike. Ta eugenika više nije bila ona drastična, vidljivo nasilna, kolektivistička, Njezin motiv više nije bio poboljšanje Rase, Rode, Nacije, već jednostavni ciljevi dobrobiti pojedinaca. Ali takva "medicinska" intervencija ostala je i dalje eugenička; ona i dalje intervenira, sada bez ideja o postizanju općih ciljeva nekoga kolektiva, te više ili manje "spontano", pod

utjecajem raznolikih pojedinačnih želja, volja i potreba, mijenja genetski pool ljudske rase, roda i naroda.

Američka eugenika

Povijest američke eugenike, poput povijesti rasizma i sterilizacijskih zakona u doba njemačkoga nacizma, svjedočanstvo je kako splet socijalnih uzroka i znanstvenog i pseudoznanstvenog entuzijazma može dovesti do grozних socijalnih posljedica. Postupci i ideje američkih znanstvenika i ideologa, primjerice Madisona Granta, Charlesa Davenporta i Harryja Laughlina, bile su inspiracija za rasno čišćenje koje su njemački liječnici i političari doveli do «krajnosti». Američki predsjednici Theodore Roosevelt i Woodrow Wilson, kao i britanski premijer Winston Churchill, bili su aktivni zagovornici eugeničkih sterilizacija i antiimigracijske politike utemeljene na dubioznim «znanstvenim» pretpostavkama o superiornosti sjevernjaka i zapadnih Europljana. Brojne protestantske zajednice u SAD zabranjivale su sklapanje brakova moralno i genetski «nesposobnima». Brojne besmislice (poput Davenportova istraživanja nasljednosti thallemije - «ljubavi prema moru») i grozne socijalne posljedice (kao što je 100.000 steriliziranih do 1930.), međutim, nisu jednom za svagda uništile eugeniku, pa se brojni noviji oblici eugeničkih ili rasističkih nastojanja mogu uočiti čak i kod vrlo eminentnih znanstvenika današnjice.

.....

Desničarska eugenika

“Cilj eugeničkoga pokreta jest pružiti veće šanse za brži rasplod i opstanak podobnijim rasama i lozama negoli nepodobnijima”
Francis Galton 1883.

“Tri generacije idiota posve je dovoljno”
Oliver Holmes, vrhovni sudac Virginije

“Početna namjera eugenike posve je jasna: rasplod nadarenije rase... Kao što se genetski razlikuju rase, isto se tako genetski razlikuju i skupine pojedinaca unutar pojedinih naroda i regija.”
Roger Pearson 1991.

“Kada bismo za svaki bod ispod kvocijenta inteligencije 100, idiotima s kvocijentom inteligencije 70 dodijeljivali po tisuću dolara i na taj način za njih stvorili posebne fondove kako ne bi rađali djecu, porezni bi obveznici uštedjeli 250.000 dolara po osobi za troškove brige mentalno retardiranih”. “Ne podsjeća li Vas Vaš plan na Hitlerovu rasističku politiku?” “Lekcija koju trebamo naučiti iz povijesti nacizma jest vrijednost slobode govora, a ne da se eugenika ne može tolerirati”
Nobelovac William Shockley 1970.

«U Americi se biološki i medicinski argumenti o ljudskoj prirodi, kao uostalom i u cijelome svijetu, povezuju s konzervativnom pa čak i reakcionarnom ideologijom. U

njihovoj dugoj hegemoniji, postojala je tendencija da se bespogovorno prihvaća biološka determinacija, i da se socijalna objašnjenja prihvate tek pod lavinom neoborivih dokaza. U političkim pitanjima, ta je tendencija favorizirala politiku neintervencije.»

Gunnar Myrdal, *An American Dilemma* 1944.

Godine 1994. započela je jedna od najburnijih rasprava u novijoj povijesti društvenih znanosti, rasprava o knjizi Richarda Herrnsteina i Charlesa Murraya "The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life"⁴¹. Rasprava traje još i danas pod imenom "Rat oko gausove (zvonaste) krivulje".⁴² U svojoj knjizi Herrnstein i Murray tvrde kako utvrđene razlike u kvocijentu inteligencije pokazuju da mjere za suzbijanje nezaposlenosti i bijede u Sjedinjenim državama (i drugdje) nemaju šanse za uspjeh. Budući da postoji "jasna korelacija" niskog kvocijenta inteligencije (s jedne strane) i nezaposlenosti, niskog statusa, bijede, lošeg obrazovanja, neodgovornog roditeljstva, kriminala, ovisnosti o socijalnim programima, broja razvoda i td. (s druge strane), socijalna pomoć, odnosno mjere za poboljšanje spomenutih društvenih zla ne predstavljaju lijek, već postaju uzrok kojim se šire spomenuta zla. Primjerice, pomoć za samohrane majke ne potiče osobe na odgovornije roditeljstvo, već upravo suprotno, ona te osobe čine ovisnim o socijalnoj pomoći, i šalje signal kategorijama stanovnika koji su najpodložniji "neodgovornom roditeljstvu" da se takvo ponašanje društveno nagrađuje.

Kako socijalni programi za zaštitu posebnih kategorija stanovništva ne bi obnavljali socijalni položaj pojedinaca kojima trebaju pomoći, te stvarali dodatnu "ovisnost o društvu", jedna od prvih socijalnih mjera koju je uveo predsjednik Bill Clinton bila je skraćenje razdoblja za socijalna davanja tim pojedincima i slojevima.

Slično je bilo i tridesetih godina ovoga stoljeća. Sociolozi "Čikaške škole" i teoretičari "diferencijalne asocijacije" predlagali su uvođenje socijalne pomoći za određene kategorije stanovništva kako bi se smanjila stopa kriminala. Njihovi programi završili su katastrofalno: umjesto da kriminalce "vraćaju" u normalan život, oni su im omogućavali da se sretnu sa sličnim pojedincima, a to je dovodilo do više stope nasilničkog ponašanja i stvaranja ili učvršćenja posebnih, kriminalnih subkultura.⁴³

Herrnstein i Murray svojom su knjigom ponudili posve suprotan ključ za rješavanje socijalnih progrema. *Paradoks socijalne pomoći* danas se prenosi na područje genetike i

41 Herrnstein & Murray. *Bell Curve Wars*

42 vidi: Frazer, Steven (ed.) 1995. *The Bell Curve Wars*, Basic Books, New York

43 Stephen Pfohl. 1985. *Images of Deviance and Social Control*, McGraw-Hill, New York. Vidi posebno poglavlje 8. o "diferencijalnoj asocijaciji", i o izvješćima (1979) Kleina i Kassebauma, str. 259-263. Pfohlov kritični komentar posebno je važan, jer je njegov opći stav prema socijalnoj pomoći izrazito pozitivan.

time nas implicitno vraća problemima stare, desničarske eugenike. Ako su društveni problemi uglavnom nasljedne prirode (i ako socijalna pomoć ne rješava probleme koje bi trebala riješiti), onda pravo sredstvo rješavanja tih problema nisu socijalna davanja, tvrde današnji “nativisti”, već programi diferencijalnih stopa rađanja podobnijih i nepodobnijih klasa, rasa ili populacija. Takvi su se programi nekoć zvali programima “rasne higijene” i s pravom nas podsjećaju na ideološki i pragmatično najgoru vrstu eugenike: onu nacističku.

Ali namjera ovoga članka nije polemika s teoretičarima inteligencije i “nativistima”. U svojim sam prethodnim tekstovima o eugenici (Polšek 1999; Polšek 1998) pokazao kako desničarska, nacistička i rasistička eugenika, koju ću analizirati u ovome članku, nisu jedine vrste eugenike. Štoviše, tvrdio sam da danas postoje oblici eugenike (tzv. laissez-faire eugenika) koji ne sadrže ideju “društvene kontrole” i “poboljšanja rase”. “Poboljšanje genskih svojstava” populacije prema toj vrsti eugenike predstavlja epifenomen želja i potreba pojedinaca da im potomstvo nosi određene “kvalitete”, odnosno da se iz genoma potomstva odstrane nepoželjna svojstva poput nasljednih bolesti. Takva je potreba i želja pojedinaca posve legitimna, i društvo ne bi trebalo penalizirati takve razumljive želje pojedinaca. Drugim riječima, društvo, prema toj vrsti eugenike, ne postavlja pojedincima imperativne poboljšanja genetskih svojstava u ime “poboljšanja rase”, već im samo dopušta da interveniraju u genom vlastitoga potomstva. Rezultat takve eugenike ne mora biti “poboljšanje” genskih svojstava; katkada je štoviše riječ upravo o suprotnome.

Međutim, sposobnost suvremene genske tehnologije da intervenira u nasljedna svojstva pojedinaca, oživjela je raspravu o “poboljšanju” nasljednih osobina populacija, stoga ideologija za koju se donedavno smatralo da je posve izumrla, ponovno počinje dobivati velik broj pristaša. Strah pojedinaca prema genskoj tehnologiji dijelom je posljedica neizvjesnosti, hoće li se demokratske metode izbora roditelja o svojstvima nasljednika, jednoga dana opet pretvoriti u društvenu ili državnu regulativu kojom će se određeni izbori određivati. Štoviše, u nekim zemljama takvi programi postoje.

.....

“Samo grijeh štovanja navodnih božjih zakona i sentimentalna vjera u svetost ljudskoga života spriječavaju eliminaciju defektnih beba i sterilizaciju odraslih koji za zajednicu nemaju nikakvu vrijednost. Zakoni prirode traže uništenje nesposobnih, a ljudski je život vrijedan samo kada je od koristi za zajednicu ili rasu.”

Madison Grant: “Povijest velike rase” (1916:44-45)

Najveći centar za istraživanje eugenike, Eugenic Records Office u Cold Spring Harboru, danas pod imenom Dolan DNA Learning Center u laboratoriju Cold Spring Harbor, najveći je arhiv eugeničkih pisanih i vizualnih dokumenata iz povijesti eugenike⁴⁴. Dokumentacija toga centra organizirana je u dvadesetičetiri podskupine prema sljedećim temama: parnica Buck v. Bell, cirkuski izvođači, kriminalnost, kritika eugenike, eugenički ciljevi i obrazovanje, eugeničke organizacije, Eugenic Record Office, zapisi s terena i radovi terenskih istraživača, natječaji za najbolje obitelji, nasljedni poremećaji, imigracija, vodeći eugeničari, selekcija partnera i savjetovanje, mendelovsko nasljeđivanje, mentalne bolesti, pedigreji, fizička i intelektualna mjerenja, siromaštvo i degeneracija, profesionalni susreti i izložbe, miješanje rasa i zakoni o braku, religija, sterilizacijski zakoni, talent, poljoprivredna genetika.

Golema većina dostupnih dokumenata toga arhiva bavi se američkom eugenikom, pa nam već i sama klasifikacija govori o razmjerima eugeničkoga pokreta u Sjedinjenim državama. Premda su najstrašnije posljedice eugenike ostvarene u Njemačkoj, i premda zasluge za rađanje eugeničke ideologije pripadaju Britancima, prava domovina eugenike su ustvari Sjedinjene američke države. U njima nalazimo gotovo sve političke varijante eugenike, onu razmjerno tipičnu «pseudomodernističku» strast za znanstvenom kontrolom svega postojećeg, pa tako i populacija i nasljeđivanja. Premda u Americi, u povijesti, a još više u sadašnjosti nailazimo na kritičare eugenike (u povijesti primjerice Franza Boasa, u bližoj prošlosti nedavno preminulog Stephen Jay Goulda), i premda su neki najveći ljevičarski eugeničari, poput nobelovca Hermanna Mullera ili Henryja Osborna, o kojima govorimo u poglavlju o ljevičarskoj eugenici, bili Amerikanci, u našoj klasifikaciji eugenike prema političkim opredjeljenjima, američka eugenika definitivno pripada desničarskoj orijentaciji. Koliko su Amerikanci eugeniku smatrali «svojim» projektom najbolje ilustrira izjava eugeničara J. de Jarnettea iz 1935. godine, koji je realizaciju nacističkog programa sterilizacije komentirao na sljedeći način: “Nijemci nas tuku na vlastitome području”.

.....

.....

Premda je glavni ideolog i «utemeljitelj» eugenike Francis Galton bio Englez, njegove su ideje, poput ideja socijaldarvinista Herberta Spencera, imale mnogo jačeg odjeka u Sjedinjenim državama negoli u njihovoj domovini. To ne znači da se eugenika u Britaniji nije razvijala i da nije bila razvijena. Štoviše, analize diferencijalne klasne stope rađanja koje su vršili brojni britanski eugeničari, poput Davida Herona iz

44 Otvorenog je dostupa na Internetu (www.eugenicsarchive.org).

Galtonovog laboratorija (1906), ili Ethela Eldertona koji je 1914. za parlament sastavio *Izviješće o stopama rađanja*, dakle analize kojima se ustanovljavalo da je stopa rađanja u siromašnijim slojevima bitno viša od onih u bogatijima, poticale su razvoj eugeničkih društava i u Britaniji i u Americi. Ali, za razliku od Amerikanaca, Britanci nikada nisu prešli «s riječi na djela», i time su pokazivali da im je kao narodu, zaštita ljudskih prava i sloboda (ili barem takva tradicija) mnogo važnija od navodnih genetskih interesa ljudske rase.

Upravo ta razlika između znanosti i ideologije s jedne strane, i aktivnog političkog djelovanja, vrlo je bitna. Jer, već u to doba, američki su znanstvenici, ideolozi raznih vrsta i pravници, eugeničku ideologiju provodili u djelo. Godine 1899. nakon razmjerno neuspješnih pokušaja kirurga A. J. Ochsnera iz Chicaga, Harry Clay Sharp, iz Jeffersonvillea, Indiana, počeo je izvoditi prve uspješne sterilizacije na zatvorenicima. Godine 1930. Frances Oswald napisala je detaljno izvješće o eugeničkim sterilizacijama u Sjedinjenim državama, u kojemu se prethodnim «uspjesima» takvih zahvata pozivaju pravnici i liječnici da češće koriste te metodama kako bi se kontroliralo rađanje nesposobnih pojedinaca: «Već je odavno poznato, među svim ljudima koji imaju sposobnost mišljenja, da postoji stvarna potreba ograničenja broja degeneriranih ljudi. Sjedinjene države žele postati nacija zdravih životinja, stoga ne dopuštaju pristup nekim klasama.» (Oswald, 1930:65-73). Uspjeh sterilizacija, prvenstveno vasektomije (na muškarcima), bio je vrlo važan faktor u širenju negativne eugenike.

Pozitivni rezultati prisilnih sterilizacija u medicinskom smislu izravno su omogućili donošenje prvog eugeničkog zakona o prisilnoj sterilizaciji «degeneriranih» u Indiani, godine 1907. kojim su vlastima omogućene odluke o sterilizaciji «kriminalaca, idiota, imbecila i silovatelja». Kalifornija i Connecticut 1909.; Nevada, Iowa (zabrana braka i sterilizacija za epileptičare, narkomane i silovatelje), te New Jersey 1911.; New York 1912.; Kansas, Michigan, North Dakota, Oregon 1913. Do 1914. trideset država donijelo slične zakone.

U tri je zemlje guverner postavio veto na njihovu provedbu, u jednoj je zakon odbačen (New York), a pet ih je deklariralo neustavnost. Međutim, godine 1921. Vrhovni sud u Washingtonu podržao je odluku Prizivnog suda Virginije u poznatom slučaju *Buck vs. Bell*, o ustavnosti sterilizacijskog zakona u Virginiji. Oliver Wendell Holmes, vrhovni sudac, tada je izjavio: «vrlo smo često svjedoci da javno blagostanje od najboljih može zatražiti polaganje života za domovinu. Bilo bi čudno kada od onih koji oslabljuju snagu države ne bismo mogli tražiti manje žrtve, žrtve koje one ponekada ni ne osjećaju, kako bismo spriječili da nas preplavi nesposobnost. Umjesto da zbog kriminalnosti čekamo na egzekuciju degeneriranog potomstva, ili da im zbog njihove imbecilnosti dopustimo da umru od gladi, bolje je za cijeli svijet da spriječimo očito nesposobne da šire svoju vrstu. Načelo kojim se potkrijepljuje prisilno cijepjenje dovoljno je široko da se može primijeniti i na podrezivanje

jajovoda. Tri generacije imbecila je posve dovoljno.» (cit. prema Oswald 1930.) Do te odluke Vrhovnoga suda, savezne su se države libile koristiti prisilnom sterilizacijom a zakoni su se često odbacivali. Međutim, odlukom u slučaju *Buck vs Bell*, *de facto* je legalizirano eugeničko steriliziranje svrhe na saveznoj razini. Sudac Holmes u svom je iskazu koristio eugeničku nomenklaturu mentalne deficijencije, prema kojoj su «idioti» oni s mentalnom dobi manjom od 6 godina, «imbecili» s mentalnom dobi između 6-9 godina, a «moroni» (luđaci) od 9 godina naviše.

Slučaj *Buck vs. Bell* nije bio značajan samo kao legitimacija prisilnih sterilizacija, već i u jednom drugom kontekstu, kao dokaz njihove besmislenosti. Naime, sedamdesetih godina Paul Lombard, na čije se izvješće poziva Stephen Jay Gould (u knjizi *Flamingo's Smile*) uspio je izraditi detaljnu studiju «triju generacija «imbecila»», naime bake Emme Buck, majke Carrie Buck i njezine kćeri Vivian. Lombard je uspio dokazati da nijedna generacija nije bila mentalno insuficijentna, već da su baka Emma i majka Carrie bile smještene u mentalne institucije zbog vanbračne djece koje su imale sa svojim gospodarima koji su na taj način zataškali svoje postupke. Posebno je strašan slučaj unuke Vivian, koja je u školi pokazala vrlo dobre rezultate, imala vrlo dobre ocjene, i koja je bila vrlo socijalizirana u krugu svojih kolegica. Tek se nedavno država Virginija ispričala svim prisilno steriliziranim osobama, pa je u počast tim osobama, a posebno obitelji Buck, u Charlottevillu podignut spomenik.⁴⁵

Samo u Kaliforniji do 1929. godine sterilizirano je 62.255 ljudi, a procjenjuje se da je u tridesetim godinama vršeno između 15.000 – 20.000 eugeničkih sterilizacija godišnje.⁴⁶

Ali razmjeri eugeničkoga pokreta nisu bili ograničeni samo sterilizacijskim zakonima. Mnogo jači i dalekosežniji oblik zakonske regulative bio je tipičan za američke zakone o miješanju rasa. Unatoč činjenici da su Sjedinjene države ukinule ropstvo, zakoni protiv miješanja rasa bili su na snazi sve do 1967. godine, kada su na saveznoj razini ukinuti svi zakoni protiv miješanih brakova. Godine 1913. Charles Davenport je sakupio sve državne zakone na području zabrane miješanja rasa. Dvadeset i devet država imalo je zakone kojima se zabranjuju brakovi pripadnika različitih rasa, a dvadesetitri zakona različitih saveznih država postavljalo je grube

45 O sličnome slučaju u Kanadi, država Alberta, iz 1957. godine, kao i o desničarskoj eugenici u Kanadi, izvješćuje Greg Felton u članku «A victim of eugenics fights back», *Newsmagazine*, 28. lipnja 1993. U gradu Red Deer Leilana Muir bila je sterilizirana podvezivanjem jajovoda, premda joj je kao pacijentici bila izrečena dijagnoza «upala slijepog crijeva».

46 Rob Prince, predavač fizičke antropologije s Metro State Collegea u Coloradu, tvrdio je 1994. (*User group Anthro-I*) da «1. u državi Colorado i danas vrijedi zakonska regulativa (donešena 1975., revidirana 1985.) koja omogućuje sterilizaciju osoba u mentalnim bolnicama, ako se dobije dopuštenje lokalnoga suda. 2. Takvu je legislativu Vrhovni sud Colorada podržao. 3. Danas i dalje postoje naponi da se prošire razmjeri nedobrovoljne sterilizacije. Prošle godine, bio je predložen zakon kojim se predlaže da se majkama koje prihvate podvezivanje jajnika dodijeli dodatnih \$100... Ove godine (1994.) razmatra se zakon koji bi nagradio zatvorenike s deset dana nagradnoga otpusta u zamjenu za vazektomiju ili podvezivanje jajnika. Nakon odbacivanja amandmana koji bi legitimirao prisilnu kastraciju silovatelja, Legislativno državno tijelo prihvatilo je zakon sa 8 glasova za i 2 protiv.»

kazne za njihovo kršenje: od kazni od 2000\$ do zatvorskih kazni do 10 godina. Eugeničari su se zalagali za pojačanje kontrole već postojećih zakona, ali i za izradu i donošenje novih. Jedan od takvih eugeničkih zakona o zabrani međurasnih brakova bio je Integrity Act Virginije iz 1924. godine, kojim se zabranjivao brak bijelaca s bilo kojom osobom «s naznakom neke drukčije krvi».

Ideološki korijeni takvih postupaka sežu u raniju prošlost, i nisu bili isključivo rasističke prirode. Prvi čelnici eugenike bili su pojedinci koji su imali veze s Britanijom. Galtona je tako dočekala ista sudbina kao i Spencera – obojicu su slavili više u SAD negoli u Britaniji. «Posljednjih godina života, među misaonim klasama angloameričkoga društva, Francis Galton i njegova eugenika bila je odjednom u velikoj modi.» Tako je primjerice ondašnja američka feministkinja Victoria Woodhull u djelu *Naglo razmnožavanje nesposobnih* (1891) izrekla sud mnogih: “Najbolji umovi današnjice prihvatili su činjenicu – želimo li imati superiorne ljude, moramo ih množiti; a imbecili, kriminalci, pauperi i drugi nesposobni nepoželjni građani ne smiju se množiti” (cit. prema Paul 1995.). Eugenički entuzijasti su prema Kevlesu «uglavnom bili iz srednje ili više klase, bijelci, Anglo-saksonci, najvećim dijelom protestanti, i obrazovani. Vođe pokreta bili su imućniji, ali ne i posebno bogati, mnogi su bili profesionalci, liječnici, socijalni radnici, svećenici, pisci, profesori, posebno u biološkim i socijalnim znanostima... Žene su tvorile najveći dio publike. Eugenika koja se brinula i za zdravlje i za kvalitetu potomstva usredotočila se na teme koje su po biologiji i standardima prevladavajuće srednje klase, žene smatrale svojim» (Kevles 1985:64).⁴⁷

Jedan od početaka eugeničkoga pokreta u Americi započeo je studijama obiteljskih genealogija, pozamašnom studijom, ili točnije kritikom sociologa Richarda Dugdalea koji je u knjizi *The Jukes* (1877.) tvrdio kako dobra socijalna okolina tijekom tri generacije može transformirati «degenerirane» u vrijedne građane. Dugdaleova obitelj Jukes bila je jedna takva skupina prosjaka, prostitutki i sitnih kriminalaca iz Ulster Countyja u državi New York, koja je vukla podrijetlo od «Margaret, majke svih kriminalaca». Međutim, samo nekoliko godina kasnije, 1880. August Weismannova proto-genetska teorija o trajnosti «zametne plazme», uvjeravala je američku i svjetsku javnost u suprotno. Godine 1915. Arthur H. Estabrook poznati eugeničar iz Eugenic Record Officea ponovno je posjetio obitelj Jukes, i tvrdio kako u njoj nema nikakvih znakova poboljšanja situacije. Implicitna poruka bila je obrnuta od Dugdaleove: njihova je biologija uzrok njihovome stanju. «Estabrookova verzija se

47 Slične izjave davala je i britanska feministkinja Margaret Sanger, članica Američkog eugeničkog društva i Engleskog eugeničkog društva, u svojoj knjizi *The Pivot of Civilization*. «Najnesposobniji da ponesu teret rase najbrže se množe... Fondovi koje bismo trebali koristiti za povećanje standarda naše civilizacije usmjeravaju se prema održanju onih koji nikada nisu ni trebali biti rođeni.» (cit. prema Elsie Droghin: *Margaret Sanger*). Ta knjiga Margaret Sanger bila je glavni povod za sastanak Američke federacije za kontrolu rađanja i Građanskog komiteta za planirano roditeljstvo koji se u siječnju 1940. organizirao u New Yorku. Na tom je skupu izražena sljedeća misao o Adolfu Hitleru: «I mi shvaćamo problem izgradnje rase, ali naša se briga usredotočuje na kvalitetu ljudi, a ne samo na kvantitetu».

održala. Nakon 1915. Jukesi su počeli simbolizirati neplodnost društvene promjene i potrebu za eugeničkom segregacijom i sterilizacijom» (Paul, 1995:45). Slične su se eugeničke poruke mogle pročitati i u opisima obitelji pod imenima Nam, Pineys, Dacks, Yaks ili Smoky Pilgrims.

Daljnji je primjer sa sličnom porukom bilo pleme Ishmael. Velečasni Oscar McCulloch proučavao je «pleme» Ishmael u državi Indiani, rasno miješanu nomadsku skupinu muslimana, Indijanaca i prvih pridošlica u Sjedinjene države, i došao do zaključka kako to «pleme» više voli svoj nomadski život od stalnoga zaposlenja kojemu se oštro odupire. Eugeničar David Starr Jordan je stoga smatrao da su «Ishmaeliti primjer degeneriranih ljudi koji predstavljaju opasnost po eugeničko blagostanje okolnih Amerikanaca.»⁴⁸ Dugdaleova je rana sociološka studija stoga bila motiv tj. početak dugog niza proučavanja obiteljskih genealogija, kako bi se dokazala upravo suprotna tj. biološka, a ne sociološka teorija o uvjetovanju «degeneriranog» ili anomičnog ponašanja.

Protagonist analognog, biologističkog proučavanja genealogija je Henry H. Goddard, poznati istraživač inteligencije, tvorac pojma «moron» (luđak) i hijerarhije slaboumnosti koju smo spomenuli u kontekstu presude suca Holmesa, i veliki zagovornik mentalnoga testiranja imigranata kao sredstva spriječavanja njihova useljenja u Sjedinjene države. Godine 1917. Goddard je izjavio kako njegova ispitivanja mentalne dobi imigranata «pružaju važna razmišljanja za buduće djelovanje u znanstvenom, socijalnom i pravnom smislu» (cit. prema Gould, 1981:167), a buduća su zbivanja, posebno restriktivni zakoni o imigraciji, to i potvrdila. U nekoliko studija koje su uslijedile, Goddard se posvetio domaćim slaboumnicima i u državi New Jersey sakupio genealogije stotinjak navodno poremećenih ljudi. Posebnu je pažnju, u knjizi *Obitelj Kallikak: Studija nasljednosti slaboumnosti* (1912.) obratio genealogijama osobe koju je pod pseudonimom nazvao Martinom Kallikakom (Kallikak je spoj grčkih riječi «kallos» – lijep, i «kakos» – loš.) Zanimljivost pristupa obitelji Kallikak sastoji se u tome što je Goddard slijedio dvije Martinove loze: lošu, vanbračnu vezu sa slaboumnom gostioničkom prostitutkom i njezine potomke, i dobru lozu koja je proizašla iz bračne veze s «vrijednom pripadnicom kvekeru». Goddard je tvrdio kako su potomci «loše» loze u velikoj većini slučajeva bili slaboumni ili manje inteligentni, a da su potomci «dobre» loze bili u većini slučajeva ugledni građani. zajedno s Dugdaleovim Jukesima, ta je knjiga predstavljala udžbenički primjer “parazitizma i troškova slaboumnosti za društvo”

Stephen Jay Gould koji opširno komentira Goddardove nalaze tvrdi da je zajedno sa Stevenom Seldenom utvrdio kako je pri odabiru originalnih fotografija Goddard svjesno izabirao bolje fotografije obitelji «kallos», dok je u slučaju članova loze

48 Eugenic Archives, poglavlje «Poverty and Degeneracy», www.eugenicsarchive.org

«kakos» vidljivo da je retuširao obrve ili usta likova kako bi čitateljima i široj javnosti pojačao dojam, odnosno uvjerljivost svoje manihejske sheme.⁴⁹ «Goddardova obitelj Kallikak predstavljala je primordijalni mit eugeničkoga pokreta tijekom nekoliko desetljeća» (Gould, 1981: 168), unatoč činjenici da se on, tvrdnjama da i «moroni» mogu biti «popravljivi» i korisni članovi zajednice, često ograđivao od čisto eugeničkih mjera.

Ali unatoč Goddardovim «ogradama», činjenica je da je osim u knjizi *Obitelj Kallikak*, Goddard bitno utjecao na eugenički pokret u Americi svojim testiranjem inteligencije regruta i imigranata za IQ. Rezultat tih istraživanja bio je da su «dva od pet imigranata koji pristižu na Ellis Island su slaboumni». U nizu predavanja na Princetonu, Goddard je postavio pitanje kako razlikovati slaboumnu osobu od normalne, ali priglupе osobe. Njegov je odgovor bio: «slaboumni ne znaju razliku između dobrog i lošeg». U svom djelu *Slaboumnost: njezini uzroci i posljedice*, Goddard je tvrdio: «Nasljedna slaboumnost temelj je svih društvenih problema, i upravo je nasljedna slaboumnost ono što trebamo isticati i napadati, isticati i napadati, sve dok taj problem ne riješimo.»⁵⁰ Ali, isticanjem teorije da je slaboumnost recesivno obilježje, Goddard je nesvjesno doveo u pitanje svrsishodnost eugeničkih sterilizacija, jer je seregacija ili eugeničko odstranjenje recesivnih obilježja daleko teži zadatak negoli su to mislili klasični eugeničari.

Koliko je u stvari slaboumnih? – to je bilo pitanje koje je bilo od iznimne važnosti za eugeničare. «Procjene broja mentalno defektnih osoba povećavale su se s razmjerima testiranja inteligencije.»⁵¹ Godine 1912. Goddard je testirao djecu u New Yorku, i utvrdio je da je broj slaboumne djece oko 2%. Međutim, kada se uključe alkoholičari, prosjaci, kriminalci, fizički «slabići», silovatelji i dr. brojevi su, prema raznim eugeničarima, naglo rasli, pa je tako i američka javnost počela biti sve više zabrinuta. Kako bi se utvrdio statistički relevantan broj slaboumnih, Američka psihološka asocijacija na čelu s Robertom Yerkesom, a uz pomoć Carla Brigham i Henryja Goddarda, predložila je da se testiraju regruti američke vojske. Više od 1,75 milijuna regruta bilo je podvrgnuto testovima inteligencije. O kvaliteti tih testova bilo je mnogo rasprave, a ta rasprava traje i do danas, jer su unatoč objavljenim namjerama ti testovi, pogotovo tzv. Alfa test, uključivali i pitanja o kulturnim znanjima ondašnjeg američkoga društva⁵². Bilo kako bilo, Goddard, Brigham i Yerkes došli su do katastrofalnih zaključaka o stanju inteligencije nacije, odnosno regruta, a pogotovo imigranata. Iz tih studija, činilo se da je više od 40% nedavno useljenih osoba slaboumno.⁵³ Rezultati za osobe afričko-američkoga podrijetla bili su još gori. Premda je Goddard, kako smo rekli, te rezultate objašnjavao kulturnim uzrocima,

49 Goddardove fotografije obitelji Kallikak i uočljiva retuširanja mogu se vidjeti i u navedenom Gouldovom djelu (1981.).

50 Paul, 1995:59

51 Paul, 1995:63

52 Za detaljne opise testova i načina izvođenja tih testova vidi S. J. Gould, 1981.

53 vidi D. Paul 1995:108; Gould 1981: 154-178

većina je eugeničara upravo takav zaključak zanemario. Među onima koji su zanemarili takvo tumačenje testova inteligencije bili su Charles Davenport i Harry Laughlin.

Goddardovi rezultati testiranja inteligencije pružili su Harryju Laughlinu, Charlesu Davenportu i, što je još važnije, široj javnosti i političarima, glavne argumente protiv imigracije i dovoljnu količinu «moralne panike» da odtada nisu imali posebnih problema u financiranju svojih eugeničkih istraživanja. Jedna od dodatnih posljedica tako katastrofalnih podataka o inteligenciji nacije, a pogotovo imigranata, bilo je uvođenje restriktivnog imigracijskog zakona, tzv. Johnson-Reed Acta, koji spominjemo kasnije.

Testovi inteligencije pružili su samo jedan primjer procjene «društveno nepodobnih». Ellsworth Huntington, u knjizi *Djeca sutrašnjice* (1924.) i Leon Whitney, u knjizi *Eugenički katekizam* (1923.) procijenili su da u Sjedinjenim državama ima oko dva milijuna slaboumnih kojima je potrebna hospitalizacija, oko 150.000 epileptičara (od čega je 90.000 već bilo institucionalizirano), te 320.000 pacijenata smještenih u bolnice zbog duševnih poremećaja. Nadalje, Huntington je procijenio da je oko 5 milijuna odraslih i 6 milijuna djece «subnormalno u obrazovanju, jer nemaju urođene sposobnosti». Tome broju Huntington dodaje još 20 milijuna ljudi koji nisu bili sposobni završiti srednju školu. Premda sve navedene osobe nisu bile «označene» kao pogodne za program sterilizacije, «jasno je da su eugeničari predlagali sterilizaciju nekoliko milijuna Amerikanaca» (Meher, 1987:16).

Najpoznatija eugenička organizacija u Sjedinjenim državama bila je Eugenic Record Office u Cold Spring Harboru u državi New York. Bila je to treća znanstvena organizacija locirana na istome mjestu, nakon biološkog laboratorija, utemeljenog 1890., te Stanice za eksperimentalnu evoluciju utemeljene 1903. godine. Biološki laboratorij bio je izgrađen po ugledu a europske laboratorije, i bio je drugi laboratorij takve vrste utemeljen u Sjedinjenim državama. Godine 1903. Charles Davenport, čelnik svih triju ustanova, nagovorio je Zakladu Carnegie da financira Stanicu za eksperimentalnu evoluciju. Ta je institucija bila prva američka institucija za proučavanje genetike. Godine 1910. Davenport je nagovorio udovicu željezničkog magnata E. H. Harrimana da donira 10.000\$ za utemeljenje Eugenic Record Officea. Pri utemeljenju ERO godine 1910. Davenport je angažirao svog prijatelja Harryja Laughlina, s kojim ga je povezivao interes za uzgoj pilića. Pod Laughlinovim vodstvom, ERO je postao američki, ali i svjetski centar za eugenička istraživanja. Davenport i Laughlin sakupili su tisuće obiteljskih pedigrea, studija slučajeva, i golemog kataloga podataka o eugenički «važnim» pojedincima, «nepodobnima», talentima ili po bilo čemu iznimnim osobama. Svake je godine ERO održavao ljetne kurseve kako bi odgojio terenske istraživače, pa je do 1920. godine izgradio mrežu od gotovo 300 terenskih istraživača (uglavnom žena) (Bix, 1997.). Ti su istraživači

odlazili u bolnice i sakupljali «indekse», podatke o obiteljskim povijestima bolesnih, posebno slaboumnih.⁵⁴ Davenport je nekoliko puta dodavao nove kodove za bilježenje osobina. «Svaki je anketni list, ili indeks, sadržavao niz numeričkih, slovnih ili obojanih kodova. «Primjerice *I* za ludilo, s posebnim slovima za posebne oblike poput manične depresije ili paranoje; *F* za slaboumnost; *Sx* za seksualnu nemoralnost, *ca* za oboljenje od raka. Crte ispod imena upućivale su na smještaj u bolnici, a ljubičasta slova su označavala kriminalnost... Ta rana notacija međutim nije zadovoljavala Davenporta, jer su nedovoljno trenirane istraživačice koristile isuviše općenit jezik poput «pametan», «defektan», «slabouman» ili «čudan». Kako bi popravio taj problem, godine 1912. Davenport je objavio *ERO Knjigu osobina*, indeksirani popis osobina koji je sadržavao kodove, brojke, slova i boje za više od tisuću fizičkih, mentalnih, socijalnih osobina kao i raznih drugih oblika ponašanja i bolesti. U toj se knjizi nalazi indeks kodova za osobine poput očnoga katarakta, zečje usne, zakrivljenosti kičme, daltonizam, konstipaciju, promiskuitet, hladnoća u iznimnim situacijama, veselost, civilnost, lukavost, trajnost u spolnome odnosu, kukavičluk i dr. Ti su kodovi prisiljavali terenske istraživače da obrate pozornost na sve veći niz detalja. Tako je primjerice Davenport «posebnim brojevima kodirao samoubojstvo trovanjem, vješanjem, pucanjem u sebe, utapljanjem, bacanjem ili ubodom.» (Bix 1997:644) U svojim analitičkim kartama pojedinaca u cijelim genealogijama, ispitivači su trebali zabilježiti i stupanj sklonosti pojedinaca prema dnevnom maštarenju, sklonosti faktičnomu, obdarenosti zdravim razumom, moralnom hrabrošću, patriotizmu, odupiranju kritici, prihvatljivosti šala na vlastiti račun ili pak sklonosti igri golf.

Između 1907. i 1910. Davenport je ispitivao primjenu mendelizma na boju očiju, kose, frkanje kose i pigmentaciju, a obiteljske povijesti trebale su poslužiti za dokazivanje nasljeđivanja alkoholizma, spolne nemoralnosti, slaboumnosti i kriminala. Davenport je iz dobivenih obiteljskih povijesti dokazivao da se križanjem socijalno «nepokretnih» i «poduzetnih» pokazuje kako je socijalna «nepokretnost» recesivna, odnosno da je ima «samo» 10% populacije. Davenportov i Laughlinov Eugenic Record Office sakupljao je i sponzorirao niz istraživanja o nasljeđivanju i drugih osobina, o grafologiji, hiromantskim crtama (posebno osoba s Jamaike), o slaboumnima (čak i s Azorskih otoka, čime se htjela «prevenirati» imigracija nepodobnih iz toga, ali i iz drugih područja). Posebne obiteljske povijesti sakupljali su o nasljeđivanju talenata u glazbi, likovnim umjetnostima, sportovima, pisanju, matematici, kao i u drugim disciplinama i tehničkim vještinama. U arhivima ERO

54 Bixova u svojoj «studiji slučaja» ekstenzivno navodi u kakvim su teškim uvjetima radile terenske istraživačice i s kakvim su se problemima susretale. Osnovni cilj njezinog feminističkog članka je pokazati kako su se terenske istraživačice, osim što su iznimno marljivo i teško radile, često bile i kritički usmjerene prema eugenici. (Kritika istraživačica bila je usmjerena na neodređenost klasifikacije koju treba ispuniti u predviđenom upitniku, a ne prema eugenici kao projektu.) Davenport je od tih istraživačica doista mnogo tražio, primjerice «da mu šalju izvješća o napredovanju svakih tri do sedam dana, uključujući kopije pedigreea i potankosti, reference o imenima na grafikonima i u opisima. U mjesečnim izvješćima terenske istraživačice su trebale navesti broj izvedenih intervjua i prijeđenu kilometražu.» (Bix 1997:643).

nalaze se i rodoslovlja obitelji u kojima se «nasljeđuje» stolarstvo, a Davenport je svoj entuzijazam prema nasljeđivanju godine 1919. okrunio studijom *thalassophilije*, nasljeđivanja ljubavi prema moru, odnosno analizom rodoslovlja u kojima prevladavaju mornarski časnici. Prema toj studiji, *thalassophilia* se nasljeđuje preko muškog kromosoma, jer se to obilježje nalazi samo kod muškaraca. Sličan entuzijazam vidljiv je i u njegovom izvješću o *Nomadizmu, ili o impulsu lutanja, s posebnim osvrtom na nasljeđivanje* iz 1915. godine, u kojem je tvrdio da je nomadizam vjerojatno recesivna crta koja se nasljeđuje preko spolnoga X ili Y kromosoma. Na temelju Goddardovih studija inteligencije, Davenport je zaključio da je i niski kvocijent inteligencije recesivna crta. Ako toga obilježja nema niti kod jednoga roditelja, neće ga biti niti kod potomaka. Iz toga je slijedilo da bi sva djeca slaboumnih roditelja i sama morala biti slaboumna. Stoga bi «bio zločin dopustiti da dvije takve osobe sklope brak.»⁵⁵ ERO je također publicirao i niz *self-help* (uradi-sam) knjižica kao što su primjerice bile *Kako napraviti eugeničku studiju obitelji* ili *Eugenika i spolni sklad*.

Utjecaj Davenporta i Laughlina nije se ograničavao samo na ERO, odnosno na tri institucije u Cold Spring Harboru. Davenport i Laughlin su bili osnivači i American Breeders Organization, a posebno njezine Sekcije za eugeniku, osnovane 1903. godine, jedne od prvih organizacija u Americi koja je isticala važnost Mendelovih zakona. American Breeders Organization brojila je više od 1000 članova, većinom znanstvenika i botaničara. ABA je igrala vrlo važnu ulogu u legalizaciji eugeničkih mjera, premda nije aktivno sudjelovala u popularnim eugeničkim kampanjama. Članovi te organizacije bili su i članovi drugih eugeničkih organizacija s različitim ciljevima, poput organizacije Race Betterment Foundation, Galton Society i American Eugenics Society. Zaklada za poboljšanje rase osnovana je 1911. godine novcem industrijalca Kellogga (poznatog po kukuruznim pahuljicama). Zaklada je sponzorirala tri američke konferencije za poboljšanje rase i stvorila, u suradnji s ERO, posebnu arhivu eugeničkih podataka. Galtonovo društvo, osnovano 1918. u New Yorku, bila je, od svih eugeničkih organizacija, najekstremnija rasistička organizacija, čiji je cilj bio uz pomoć fiziometrijskih i antropometrijskih podataka dokazati superiornost Nordijske rase. Davenport i Laughlin bili su i članovi Upravnoga vijeća (Board of Trustees) najvećeg eugeničkoga tijela, American Eugenics Society, krovne organizacije svih eugeničkih društava. AES je utemeljena 1923. godine, i njezin je cilj bio popularizirati eugeniku. Uz pomoć 28 državnih podkomisija, glavna metoda popularizacije eugenike bili su sajmovi. Na tim su sajmovima prezentirani rezultati Mendelovih zakona, izračunavali su se socijalni troškovi nastavka rađanja «nasljedno defektnih», a posebno su značajni bili natječaji za najbolje obitelji, kojima su se htjeli pokazati rezultati «rađanja dobrih ljudskih genetskih zaliha»⁵⁶. AES je bila poznata kao lobističko tijelo koje se zalagalo za šire korištenje testova inteligencije na

55 Paul, 1995:58

56 vidi Pernick. 2002. «Taking better baby contests seriously»

imigrantima i studentima, i zajedno s Davenportovim ERO, kao izdavač novina *Eugenical News*.

Sva navedena društva često su organizirala regionalne i međunarodne susrete, kojima su znanstvenici pokušavali svoje ideje približiti laicima, ili pak kojima su pokušali privući sponzore za nova istraživanja. Primjerice, u Battle Creeku, Michigan, Zaklada za poboljšanje rase organizirala je tri velike američke konferencije (1914., 1915., i 1928.). Ali najpoznatiji susreti eugeničara bili su Prvi međunarodni kongres eugeničara, održan 1911. na University College u Londonu, sponzoriran ostavštinom Francisa Galtona, Drugi (1921.) i Treći međunarodni eugenički kongres (1932.) održani u Američkom muzeju prirodne povijesti u New Yorku, te Međunarodna izložba u Chicagu, pod naslovom «A Century of Progress». Uz te kongrese postavljene su i velike eugeničke izložbe. Najbolji eksponati dobivali su i posebne nagrade s logotipom «Drvo života», koji i danas predstavlja logotip Eugeničkog arhiva u Cold Spring Harboru.

Sljedeći Galtonovu ideju o «eugenici kao novoj religiji», eugenika se Sjedinjenim državama doista širila poput nove, moderne religije. Ali nije bila riječ o metafori. U Davenportovoj knjižici iz 1916. pod naslovom *Eugenika i religija* pojavljuje se eugenički «zavjet» u dvanaest točaka. Jedan od zavjeta bio je: «Vjerujem da sam nasljednik (trustee) zametne plazme koju nosim, koju su mi prenijele tisuće generacija. Izdat ću povjerenje (tih generacija)... ako ću djelovati tako da ugrozim njezine nevjerojatne mogućnosti, ako zbog osobnih motiva ili pogodnosti, bezrazložno ograničim svoje potomstvo.» Taj je zavjet, na jednoj proslavi u Battle Creek Sanitariumu iste godine, uskoro doista i pročitana⁵⁷. Ali «eugenički zavjeti» imali su i ozbiljne crkvene sljedbenike. Mnogi su protestantski svećenici eugeniku smatrali dobrodošlim dodatkom već postojećim socijalnim službama, odnosno istinskom brigom za obitelj. Primjerice Kongregacijska crkva velečasnog Oscara McCullocha iz Indiane ponudila je svojim sljedbenicima korištenje eugeničke biblioteke, prednatalnu brigu i brigu za djecu, literarne učionice, i niz terenskih njegovateljica, te je smatrala da dobri brakovi traže i crkvenu podršku. Zajedno sa svojim prijateljem, velečasnim Davidom Starrom Jordanom, McCulloch se, kao što smo već spomenuli, i sam posvetio eugeničkim studijama, te je proučavao pleme «Ishmaela», degenerirane šire obitelji iz Indianapolisa. Briga za potomstvo «podobnih», vidljiva je i iz izjave velečasnog Kennetha MacArthura iz 1916. godine: «Prema sadašnjim stopama rađanja za dvjesto godina tisuću današnjih harvardskih diplomanata imat će samo 50 potomaka, a za to će vrijeme tisuću rumunjskih imigranata imati više od 100.000». Među protestantskim sektama širila se praksa natječaja za najbolje eugeničke propovjedi. Američko eugeničko društvo, i Charles Davenport kao najugledniji ocjenjivač, također je kao sponzor i ocjenjivačko tijelo sudjelovalo u takvim natjecajima. Arhiv ERO sadrži stotinjak eugeničkih crkvenih

57 vidi temu «Religija», www.eugenicsarchive.org

propovjedi i Davenportovih ocjena i komentara. Sve do sredine dvadesetih godina, kada je Vatikan objavio da je eugenika neprihvatljiva, bilo je čak i katoličkih svećenika i teologa koji su se odazivali na te natječaje. U tim se propovjedima pokušavalo pronaći ideološko opravdanje za eugeniku i u Starome i Novome Zavjetu. Najčešći «argument» iz Biblije bio je da je Crkva oduvijek zabranjivala brakove među srodnicima.

Sve navedene svjetovne i crkvene organizacije, uz još brojne druge sastavljale su «eugenički pokret» u Sjedinjenim državama. Labavo povezan eugenički pokret ipak je imao niz zajedničkih ciljeva. Osnovni cilj bio je poboljšavati «javno dobro». Eugeničari su smatrali da će znanost o rađanju riješiti mnoge složene probleme modernog američkog društva, stoga su poticali javno zdravstvo, planiranje obitelji, brižno pripremanje bračnih drugova, i obrazovanje u području ljudske reprodukcije. Poticali su reprodukciju «najboljih i najpametnijih», i pokušavali spriječiti reprodukciju «nesposobnih», kriminalaca, alkoholičara, psihotičara, retardiranih, prosjaka i osoba sa slabim zdravljem. «Sterilizacijom mentalno bolesnih, i spriječavanjem imigracije, eugeničari su pokušavali izolirati američko gentsko nasljeđe od navodno loših gena.» Mnoge tvrdnje eugeničkoga pokreta smatrale su se eminentnim dijelom suvremene znanosti pa su postale dio srednjoškolskog američkog obrazovnog sustava, odnosno udžbenika iz biologije.⁵⁸

Posebno poglavlje američke eugenike predstavlja odnos eugeničara prema *rasizmu i miješanju rasa*. Jedan od prvih eugeničara koji je otvoreno govorio o «propadanju (američke - bijelačke) rase» bio je reformistički sociolog Edward Ross. U svojoj utjecajnoj knjizi *Stari i novi svijet* (1901.), Ross je tvrdio da glavna opasnost za Amerikance leži u količini useljenika «nižeg standarda» - posebno Rusa, Mađara, Poljaka, Južnih Slavena, Talijana, Grka i Portugalaca, koji se množe mnogo brže od starih i vrijednih, «tradicionalnih» Amerikanaca. «Što niže mjesto useljenici steknu među nama, to se više razmnožavaju...»

Premda je rasističko-eugeničkih izjava bilo i ranije, temelj američke ekstremno rasističke eugenike predstavlja djelo Madisona Granta *Passing of the Great Race or the Racial Basis of European History* iz 1916. godine, iz koje smo naveli i citat s početka ovoga poglavlja: «Samo grijeh štovanja navodnih božjih zakona i sentimentalna vjera u svetost ljudskoga života spriječavaju eliminaciju defektnih beba i sterilizaciju odraslih koji za zajednicu nemaju nikakvu vrijednost. Zakoni prirode traže uništenje nesposobnih, a ljudski je život vrijedan samo kada je od koristi za zajednicu ili rasu.» (str. 44-45). Grant je smatrao da se «sterilizacija treba početi primijenjevati na sve šire krugove društveno odbačenih, prvo s kriminalcima i maloumnima, a potom postupno prema svim vrstama ljudi koje smijemo zvati slabićima, a ne poremećenim,

58 vidi poglavlje «Eugenics Goals and Education», www.eugenicsarchive.org

dok napokon ne odbacimo sve beskorisne vrste rasa.»⁵⁹ Osnovna Grantova ideja bila je da se miješanjem rasa stvaraju «bastardi», a takvo je miješanje rasa prema Grantu «društveni i rasni zločin» koji će dovesti do nestanka bijelačke civilizacije. «Rasni osjećaj predrasudom zovu oni kojima su karijere blokirane... ali riječ je o prirodnoj antipatiji koja služi održanju čistoće vrste.» Ako se rase ne odvoje, one će se na kraju «amalgamirati, i tada će potomci prosječnijih i lošijih vrsta prevladati» (str. 193.). Američke starosjedioce (bijelce) «poljske i židovske gomile danas doslovno izbacuju s njujorških ulica. Ti useljenici prihvaćaju jezik rođenih Amerikanaca, nose našu odjeću, krađu naša imena, i počinju otimati naše žene, ali rijetko prihvaćaju religiju ili razumiju naše ideale, i dok nas laktare iz naših domova, Amerikanac mirno gleda prema inozemstvu i sklanja druge na samoubilačku etiku koja iskorijenjuje našu vlastitu rasu.» (str. 8, str. 81.) Krivnja za to stanje leži u demokraciji u kojoj se «nužno raspršuje genij manjine». O utjecaju te knjige u Sjedinjenim državama, ali i u cijelome svijetu, govori i činjenica da je Adolf Hitler zahvalio Grantu na poklonjenoj knjizi, i u svom pismu zahvale konstatirao: “Vaša je knjiga za mene Biblija” (Kuehl, 1991.*).

Slične rasističke izjave nalazimo kod brojnih drugih eugeničara toga doba. Primjerice Charles Woodruff je 1912. tvrdio: “Sasvim je jasno da ljudska bića iz sjeverozapadne Europe predstavljaju naše najbolje građane, pa je normalno da ih moramo sačuvati”. Eugeničar William Robinson je 1910. tvrdio: “Znak je gluposti govoriti o individualnoj slobodi i pravima pojedinaca (kada govorimo o slaboumnima). Takvi pojedinci nemaju nikakvih prava. Oni nisu imali pravo ni da se rode, ali kada su se rodili, oni nemaju prava širiti svoju vrstu.” Ili, spomenimo još jednu sličnu izjavu, eugeničara George Huntera koji je u knjizi *Građanska biologija* iz 1914. tvrdio: “Jukes i Kallikaksi šire bolesti, nemoral, kriminal u sve dijelove zemlje. Troškovi takvih obitelji za društvo su golemi. Te su obitelji postale društveni paraziti. Ne samo da čine zlo korumpirajući, krađom, širenjem bolesti, već su u stvari državno zaštićeni i zbrinuti javnim novcem. Oni od društva uzimaju, a ništa im ne uzvraćaju. Oni su doista pravi paraziti.» Predsjednik Rockefeller instituta za medicinska istraživanja, Charles Stockard, godine 1937. na sastanku Američkog eugeničkog društva izrekao je sličnu misao: «Ljudskoj rasi prijeti istrijebljenje ne uvedemo li apsolutnu zabranu reprodukcije nižih i defektnih genetskih zaliha» (cit. prema Meher, 1987:16)

Uz Rossovu knjigu *Stari i novi svijet*, Grantovu *Passing of the Great Race*, još su dvije knjige objavljene 1923. godine odigrale značajnu ulogu u širenju eugeničkih ideja. Prva je Carl Brighamova *Studija američke inteligencije*, koja se pozivala se na već spomenute katastrofalne rezultate testova inteligencije regruta. Za tu je knjigu Robert Yerkes napisao predgovor u kojemu je napisao: «Nijedan građanin ne smije zanemariti grozotu rasne deterioracije.» Brigham je ponovio Grantove tvrdnje o Nordijskoj superiornosti i oplakivao miješanje nordijskih elemenata sa slavenskim,

59 (cit. prema Allen Chase, *The Legacy of Malthus*).

«degeneriranim hibridnim Mediteranskim, pa čak i s crnačkom krvlju».⁶⁰ Za njega nije bilo sumnje da je svojom studijom američke inteligencije dokazao da «inferiorni ljudi ili inferiorni predstavnici naroda» preplavljaju Ameriku. Drugo isto tako utjecajno djelo bila je knjiga Lothrop Stoddarda, *Revolt protiv civilizacije*. I Stoddard se pozivao na vojne testove inteligencije. Ako se propadanje ne zaustavi, civilizacija će se «urušiti od pukog nedostatka mozga», tvrdio je Stoddard.

Koliko su se eugeničke ideje proširile i bile popularne, svjedoče i riječi dvaju predsjednika Sjedinjenih američkih država. U predsjedničkom obraćanju američkoj javnosti Woodrow Wilson je tvrdio: «Cijela je nacija probuđena shvaćanjem iznimne važnosti znanosti o ljudskom nasljeđu kao i njezinim primjenama na oplemenjivanje obitelji». Predsjednik Theodore Roosevelt u nekoliko je navrata izjavio: «Inferiorni dijelovi populacije postaju sve snažniji... Jednoga ćemo dana shvatiti da je glavna, neizbježna dužnost *dobrih* građana prave vrste da za sobom u svijetu ostavi svoju krv.. Moralni je imperativ za žene visokoga položaja a ostanu kod kuće i rađaju (barem četvero djece)... Očito je da ako želimo poboljšati naše buduće rasne kvalitete, onda moramo favorizirati plodnost vrijednih vrsta i spriječiti plodnost nevrijednih.»

⁶¹ Svoje eugeničke sklonosti pokazivao je već i tijekom studija na Harvardu, a kasnije se posebno zanimao za istraživanja koja je poduzimao Davenport. Prema Rooseveltovu stavu, muškarci i žene «dobroga podrijetla» koji odluče ne imati djecu su «zločinci prema rasi». U svom obraćanju Kongresu 1906. Roosevelt je tvrdio da je namjerna sterilnost «zločin za koji je kazna nacionalna i rasna smrt; zločin za koji nema opravdanja; zločin tim gori, jer bi bilo dobro da osobe koje su krive za nj, u drugome smislu, po karakteru, tjelesnim i mentalnim sposobnostima, za dobrobit naroda, budu očevi i majke brojne zdrave djece.» Prema Diani Paul, «Roosevelt je vjerojatno najviše od svih osoba utjecao na proširenje akademskoga rasizma među običnim Amerikancima». I predsjednik Warren Harding imao je eugeničkih sklonosti. Za njega je knjiga *Revolt protiv civilizacije* Lothrop Stoddarda bio uzor. U govoru u Birminghamu u Alabami, navodeći Stoddardovu knjigu, Harding je odlučno odbacio «bilo kakvu sugestiju o socijalnoj jednakosti crnaca i bijelaca.»⁶²

Eugeničari su isticali nasljedne razlike među rasama, i općenito zanemarivali društveno-ekonomske faktore koji također utječu na ponašanje i običaje.«Na taj su način eugenički pojmovi o degeneraciji nasljednosti pružili pseudo-znanstveno opravdanje davnašnjih predrasuda.»⁶³ Utjecaj eugeničkoga pokreta bio je vidljiv na porastu broja zakona kojima se utjecalo na rađanje i rasnu segregaciju.

Međutim, kao što smo već spomenuli, američki eugeničari nisu uvijek bili rasisti, ili točnije, ponajbolji eugeničari imali su velikih problema da opravdaju rasizam i rasnu

60 Paul, 1995:109

61 citirano prema Paul, 1995:102

62 Paul, 1995:109

63 vidi poglavlje «Race Mixing and Marriage Laws», www.eugenicsarchive.org

segregaciju u svjetlu genetičkih istraživanja. Primjerice, godine 1908. George Shull iz Stanice za eksperimentalnu evoluciju dokazao je da se križanjem različitih vrsta zrna kukuruza dobivaju mnogo bolje sorte, tj. hibridi. Iz te, i sličnih ranih studija de Vriesa, Morgana i kasnije Mullera jasno je proizlazilo da «inbreeding» tj. križanje jedinki iste loze može biti štetno, odnosno da se križanjem različitih sorti prirodnih vrsta (uključujući i primat i ljude) dobivaju jedinke kojima se povećava «fitness», primjerice imunitet protiv raznih vrsta bolesti. Studija križanja rasa na Jamaici koju je napravio ERO također je ukazivala na činjenicu da križanje rasa poboljšava genetske sposobnosti. Charles Davenport, Shullovo mentor, nije mogao zanemariti takve studije. Unatoč tomu, Davenport ih je zaobišao tvrdnjom da križanje rasa dovodi do «disharmonije u ponašanju».

Jedno od pitanja koje se postavljalo eugeničarima bilo je: «Što učiniti s poremećenima?» Troškovi «socijalne države», tj. velikoga sustava skrbničkih institucija koje su se u Sjedinjenim državama počele osnivati oko 1820. godine, sve su više rasli. U Pennsylvaniji, primjerice, troškovi za azile popeli su se tijekom 1880-ih za 35%. Države su shvaćale potrebu za investiranjem u sustav skrbništva kako bi se izbjegli socijalni sukobi, ali su bile nesklone dodatno ulagati u taj sustav. Eugenika se činila primjerenim sredstvom. Charles Davenport je 1911. godine tvrdio: «Našu inteligenciju vrijeđa činjenica da mi kao narod... moramo podupirati gotovo pola milijuna ludih, slaboumnih, epileptičnih, slijepih i gluhih, 80.000 zatvorenika i 100.000 siromaha, što nas košta više od 100.000\$ godišnje» (cit. prema Paul 1995:78). Te riječi nisu bile izdvojene, već tipične za način razmišljanja o slaboumnima, o socijalnoj ulozi države i implicite, o načinu rješavanja problema (u sterilizacijama). Davenportove su riječi istodobno bile i najava kasnijeg nacističkog «bavljenja» istim problemom.

Međutim, eugeničari su pokušali pružiti i druge, nekolektivističke i neeugeničke metode liječenja tih zala. Jedno od takvih rješenja ponudili su Paul Popenoe i Roswell Johnson u knjizi *Primijenjena eugenika* iz 1918. Ideja je bila da se osnuje *sustav «kolonija»*, izdvojenih poljoprivrednih područja na kojima bi se skupine «odbačenih» organizirale prema načelu «samodovoljnosti», odnosno tako da obrađuju ionako odbačenu zemlju, zemlju «koja bi inače bila beskorisna». Autori su smatrali da su slaboumni sposobni za grubu fizički posao, koji će im pomoći i da opstanu. E. R. Johnstone, nadglednik jedne slične državne institucije tu je ideju formulirao kao načelo «odbačena zemlja + odbačeno čovječanstvo». Zagovornici te ideje smatrali su da će se troškovi takvoga «izbacivanja» iz društva stalno smanjivati, a kada se pokazalo da se to ne zbiva, oni su bili uvjereni da će se troškovi smanjivati ako se uvede bolja organizacija rada među odbačenima. Ali kako se ni uvođenjem novoga sustava rada među odbačenima troškovi nisu smanjivali, početne eugeničke preporuke, o prisilnoj sterilizaciji slaboumnih, počele su još više dobivati na snazi. Kako su financijska razmišljanja počela imati sve veći utjecaj u eugeničkome pokretu,

Američko eugeničko društvo objavilo je 1926. godine pamflet pod naslovom *Eugenički katehizam* u kojem nalazimo sljedeći «dijalog»:

P: Koliko stoji segregacija?

O: Procijenjuje se da bi doživotno segregiranje obitelji poput Jukesa državu New York stajalo oko 25.000\$.

P: Je li riječ o značajnoj uštedi?

O: Da. Procijenjuje se da je država New York do 1916. godine na njihove potomke potrošila preko 2.000,000\$.

P: Koliki bi bili troškovi sterilizacije početnog para Jukesa?

O: Manje od 150\$.⁶⁴

Paul Popenoe je nedugo po objavljivanju svoje *Primijenjene eugenike*, otkad je postao glavni sekretar eugeničke organizacije *Human Betterment Foundation*, posve obrnuo svoj stav *protiv* sterilizacije, i postao jedan od najodgovornijih eugeničara za činjenicu da je u Kaliforniji obavljen najveći broj prisilnih sterilizacija.

Dvadeseto stoljeće od prethodnih se razdoblja razlikovalo po velikim migracijama i mogućnošću miješanja različitih genetskih osobina. Dok su se nekoć parovi sastavljali od pojedinaca u krugu od 30 kilometara, nove migracije stvorile su brojne nove kombinacije. Za neka, pogotovo migracijski otvorena društva, kao što su bile Sjedinjene američke države, to je čini se predstavljalo veliki problem. «Američka se eugenika razvijala u doba turbulentnih ekonomskih i socijalnih problema koji su uslijedili nakon građanskog rata. Nagli rast američke industrije i pojačana mehanizacija poljoprivrede stvorile su prvu veliku migraciju iz sela u gradove, a gradovi su se širili brže negoli primjerena mjesta za stanovanje. Eksploatacija radnika stvorila je militantne sindikate. Zbog fluktuacije cijena propadala su brojna poduzeća, dolazilo je do niza depresija koje su započele 1873. i vraćale se gotovo svakog desetljeća. To je dalje poticalo radničke nemire. Situacija se pogoršavala zbog sve veće plime imigranata, uglavnom iz južne i istočne Europe, koja je bila na vrhuncu neposredno prije i neposredno poslije Prvog svjetskog rata.» Tim riječima Garland Allen objašnjava socijalne uzroke nastanka eugenike i njezine prve uspjehe, te nastavlja: «Socijaldarvinizam je pokušao objasniti socijalne i ekonomske nejednakosti pomoću «preživljavanja najpodobnijih». Međutim, na prijelazu stoljeća, ta pojednostavljena ideja bila je izvrnuta naglavačke. Sve manja stopa rađanja među bogatima i moćnima, upućivala je na zaključak da industrijski tajkuni i magnati u stvari gube borbu za opstanak. Radnička se klasa organizirala protiv njih ali se i brže reproducirala. Istodobno, tradicionalni pristupi rješavanju problema urbaniziranih siromaha, humanitari i socijalni rad i religijske institucije, pokazivale su se bezuspješnima» (Allen, 2000.). U tim uvjetima, bilo je potrebno stvoriti ograde za nove pridošlice kako bi se spriječio porast devijantnosti i pružiti legitimitet ili

64 Paul 1995:82

ideologiju koja će opravdati restriktivne mjere protiv useljavanja.⁶⁵ To je, dakako, samo dio eugeničke priče. Ali on svakako objašnjava gorljivost kojom su eugenički teoretičari dokazivali da je genetski «ulog» imigranata iz Istočne i Južne Europe manje kvalitetan od onoga Nordijske rase.⁶⁶

Sjedinjene su države i prije kontroverznog Johnson-Reed zakona iz 1924. koji je bitno ograničavao imigracijske kvote za osobe iz Južne i Istočne Europe (izrijeком Židove, Ruse i Poljake) imale tradiciju restriktivnih imigracijskih kvota prema nacionalnosti. Prvi je takav zakon bio tzv. *Chinese Exclusion Act* iz 1882. godine, kojim se ograničila imigracijska kvota osoba kineskoga podrijetla, ili točnije, kojim se tim osobama zabranilo davanje američke nacionalnosti. Drugi primjer sličnog zakona jest *Gentleman's Agreement* između vlada Sjedinjenih država i Japana iz 1907., sporazuma kojim te dvije zemlje ograničavaju imigraciju vlastitih građana u drugu zemlju potpisnicu. Smisao toga zakona bio je da se okonča segregacija japanskih učenika u pacifičkim školama. Godine 1921. odbačen je prijedlog zakona *Emergency Immigration Act*, kojim bi se po prvi put u Američkoj povijesti ograničila kvota useljenika, na 3% prema danoj nacionalnosti iz popisa 1910. godine. Međutim, 1924. godine, donešen je sličan tzv. *Immigration Restriction* (ili tzv. Johnson-Reed) *Act* kojim se fiksiraju imigracijske kvote. U tom se zakonu fiksiraju imigrantske kvote na 165.000 useljenika godišnje, tj. na petinu broja imigranata iz predratnoga razdoblja, ali što je još bitnije, nacionalne kvote useljenika određene su na 2% nacionalnosti iz popisa 1890. godine. Kako je u valu imigracija između 1880. i 1924. godine (od 27 milijuna) useljenika najviše bilo pripadnika naroda iz Istočne Europe i Mediterana, očito je da se tim zakonom htjelo postići drastično smanjenje useljenika upravo iz tih zemalja (i posve zaustaviti useljavanje iz azijskih zemalja). Premda su svi navedeni zakoni «diskriminirali prema rasi», za nas je najzanimljiviji upravo posljednji zakon, jer su u njegovu donošenju, opravdanju i lobiranju izravno sudjelovali poznatiji eugeničari.

Osim legalizacije prisilnih sterilizacija i zakona protiv miješanja rasa (sklapanja mješovitih parova), anti-imigracijski su zakoni stoga predstavljali treće «eugeničko» pravno sredstvo.⁶⁷ Za sve te razine pravnoga odlučivanja Kevles vjerojatno točno tvrdi: “Razina odlučivanja državnih sudova (na području sterilizacije i imigracije) čak i danas ostavlja mnogo toga što bismo smjeli poželjeti”.

65 Slične socijalne uzroke navodi i D. Paul 1995:77

66 Kao treći «uzrok» pojavi eugenike obično se navodi i vjera u znanstveno rješavanje problema, socijalni inženjering ili tzv. progresivizam, vjera u dugoročno planiranje socijalnih zbivanja, kao što je to bio slučaj i s tejlorizmom u industriji. Formula za objašnjenje korijena eugenike, odnosno eugenike kao “rješenje” socijalnih problema mogla bi stoga glasiti: vjera u znanost kao metodu rješavanja svih problema (+) antipatija prema političkom radikalizmu i klasnoj borbi (+) navodni “dokazi” za genetičko nasljeđivanje prostitucije, pauperizma, idiotizma, alkoholizma, buntovništva, nomadizma, kriminala... (=) vjera u eugeniku (kao znanstveni, kvantitativni, rigorozni način rješenja).

67 «U Sjedinjenim državama eugenička politika i eugenička istraživanja bila su simbiotski povezana.» Kevles 1985:104.

Zakon koji su sponzorirali (podnijeli Kongresu) kongresnici Johnson i Reed bio je izglasan na temelju Yerkes-Brigham-Goddardovih testova inteligencije na regrutima, i eugeničkih studija iz Eugenic Record Officea, posebno pod vodstvom Harryja Laughlina.

Harryju Laughlinu uloga Davenportove "desne ruke" u Eugenic Record Officeu možda ne bi donijela svjetsku slavu (ili štetu) da se nije uključio u političku igru, u kojoj je svim sredstvima (uključujući falsificiranje podataka) pokušao dokazati ispravnost restriktivne imigracijske politike, odnosno zakona koji je predložio njegov kasniji prijatelj Kongresnik Albert Johnson. Godine 1920. Laughlin je u Washingtonu pred kongresnim komitetom za imigraciju i naturalizaciju izložio svoju grandioznu eugeničku peticiju. Albert Johnson ubrzo je izabrao Laughlina za «eugeničkog eksperta» istoga komiteta. U tom je svojstvu Laughlin imao odriješene ruke da proučava pacijente i zatvorenike stranoga podrijetla u raznim državnim institucijama. U studenom 1922. Laughlin je slušaonicu Kongresa oblijepio grafikonima i tablicama, te fotografijama otoka Ellis (na kojem se nalazio imigracijski centar) s naslovom «Nositelji gena buduće američke populacije». Premda je u velikom broju azila za slaboumne i zatvora pronalazio veći broj rođenih Amerikanaca, Laughlin je isključio svoju «znanstvenost» i prezentirao svoje predrasude. Primjerice, on je tvrdio da stranci trenutno možda jesu zdravi, ali da nose loše recesivne gene koji će se pokazati tek kasnije. Prema Laughlinu nije bilo sumnje: useljenici novoga datuma biološki su inferiorni i ugrožavaju krv naroda.⁶⁸ Bio je očito dovoljno uvjerljiv da unatoč spornim podacima uvjeri ne samo Johnsona već i voditelja opozicije, Johna Boxa u opravdanost restriktivnog imigracijskog zakona.

U svom članku «Socijalno neadekvatni: kako ih označiti i izdvojiti?» Laughlin navodi kako je ERO za Bureau of Census (Ured za popis stanovništva) pripremio popis državnih institucija koje brinu za «društveno neadekvatne pojedince». Razmatrajući slične kategorizacije, Laughlin tvrdi da je sljedeći popis «neadekvatnih» dovoljno precizan za društvene znanosti: «1. Slaboumni; 2. Ludi; 3. Kriminalni (delinkventni i oni na putu da to postanu; 4. Epileptičari; 5. Nekontrolirani (uključujući i ovisnike o drogama), 6. Bolesni (uključujući tuberkulozne, sifilitične, leprozne, i druge s kroničnim zaraznim bolestima); 7. Slijepi (uključujući one s vrlo ograničenim vidom); 8. Gluhe (uključujući one s vrlo slabim sluhom); 9. Deformirane (uključujući sakate); i 10. Ovisne (uključujući djecu iz domaćinstava, neradnike, skitnice i prosjake)» te dodaje «S obzirom na rezultate ograničenih fizičkih, mentalnih ili temperamentnih kvaliteta, očito je da neadekvatni pojedinci nisu kreditori, već dužnici javnoj sreći, sigurnosti ili eficientnosti» (Laughlin, 1921:54). Ovakva kategorizacija «društveno neadekvatnih» bila je tek početak radikalnijih rješenja tog «problema», o kojemu ćemo više govoriti u poglavlju o njemačkoj «rasnoj higijeni».

68 Kevles 1985:103

U svojoj knjizi iz 1931. *Ljudska selekcija*, njemački eugeničar Fritz Lenz citirao je s odobravanjem Laughlinov stav da bi pravi sterilizacijski napor u Sjedinjenim državama obuhvatio 100.000 ljudi prvih par godina, i da bi se do 1980. povećavao do 400.000 ljudi godišnje. (Proctor, 1988:99). Premda su pojedine države Sjedinjenih američkih država sve donedavno imale legislativu koja je dopuštala prisilne sterilizacije, Laughlinov se stav, srećom, nikada nije pokušao ostvariti.

Uloga Harryja Laughlina u širenju eugenike posebno je važna zbog odnosa ERO-a s njemačkim nacistima. Godine 1936. Sveučilište u Heidelbergu ponudilo je (a potom i dodijelilo) Laughlinu, autoru djela *Eugenička sterilizacija u Sjedinjenim državama*, počasni doktorat zbog zasluga za širenje eugenike. U pismu povodom te dodjele, Laughlin je napisao: «Rado prihvaćam tu počast, ne samo kao osobnu zaslugu, već kao dokaz zajedničkog razumijevanja njemačkih i američkih znanstvenika o prirodi eugeničkog istraživanja, i praktičnih primjena temeljnih bioloških i socijalnih načela koja određuju obdarenost rasa i rasno zdravlje budućih generacija» (cit. prema Mehler 1987:14). Uz počasti primio je od Heidelberškog rektora i nacistički propagandni film *Erbkrank*, koji je po povratku prikazao članovima ERO i Carnegie Institution. Bio je toliko impresioniran tim filmom, da je odlučio napraviti sličan film za američku publiku.

Osim argumenata za restriktivnu imigraciju, Harry Laughlin je ponudio i model eugeničkoga zakona. Nakon uvođenja nacističkog sterilizacijskog zakona u lipnju 1933. časopis *Eugenical News*, koji su uređivali članovi Eugenic Record Office i American Eugenic Society, objavio je sljedeću pohvalu toga zakona: «Njemački zakon je gotovo istovjetan Harry Laughlinovom Američkom modelu sterilizacijskoga zakona», koji će predstavljati kamen temeljac pokreta za kontrolu ljudske reprodukcije. (cit. prema Meher 1987:15. Vidi i Proctor, 1988:101.).

Suradnja američkih i njemačkih eugeničara zaslužuje posebno poglavlje, i ovdje ćemo spomenuti samo neke oblike suradnje. U izvrsnoj, premda ideološki vrlo pristranoj studiji o toj temi, Stephen Kuehl posebno izdvaja ulogu američkih zaklada u financiranju nacističkih znanstvenika, eugeničkih programa i kongresa. Posebnu ulogu, prema Kuehlu, imala je Zaklada Rockefeller koja je financirala njemačke eugeničare Polla, Grotjahna, Nachtsheima. Ona je ustanovila i financirala glavne eugeničke institute u Njemačkoj, Kaiser Wilhelm Institut za psihijatriju i Kaiser Wilhelm Institut za antropologiju, eugeniku i ljudsko nasljeđe (1926-1928).⁶⁹ Pioneer Fund, druga takva zaklada, ustanovljena 1937. godine, među svojim je ciljevima isticala "poboljšanje karakteristika američkoga naroda". Kuehl posebno ističe kako je za razliku od drugih zaklada, koje su prestale financirati eugenička istraživanja, Pioneer Fund još i danas najznačajniji sponzor «eugeničkih odnosno rasističkih

⁶⁹ Zavod "javnoga" zdravstva (danas Andrija Štampar) ista je zaklada ustanovila 1927. O tome je li imala na umu i slične ciljeve, nismo uspjeli prosuditi.

istraživanja», pri čemu takvim oznakama obilježava istraživanja Jensena, Shockleya, Gordona, R. Pearsona, Rushtona, kao i Minnesota studiju blizanaca. Za razliku od Pioneer Funda, Zaklada Carnegie, koja je financirala velik dio aktivnosti ERO, godine 1939. ustanovila je "blue ribbon" komisiju kojom je uspjela umiroviti Davenporta i Laughlina, odnosno blokirati i zatvoriti eugenički ured u Cold Springs Harboru.

Utjecaj američke eugenike na nacističku (S. Kuehl)

- ♦ Uloga Pioneer Funda između 1937-1945
- ♦ Internacionalno društvo za rasnu higijenu 1907.
- ♦ Međunarodni kongres 1912. u Dresdenu (sudjelovali A.G. Bell, W. Churchill)
- ♦ Brojni počasni doktorati dodijeljeni američkim eugeničarima tijekom 30-ih (Laughlin, Foster Kennedy)
- ♦ Kuehl: "Na rasprave o sterilizaciju u Njemačkoj prije uvođenja Zakona o spriječavanju rađanja nasljedno bolesnih (1933), uvijek su utjecali američki modeli."

Harry Laughlin

- ♦ Ravnatelj ERO i najutjecajniji američki eugeničar
- ♦ Koristio podatke ERO-a (testove inteligencije R. Yerkesa i sl.) za svjedočenje pred Kongresom. "Podaci" su pokazivali da južne i istočne europske zemlje "eksportiraju" svoje defektne pripadnike u SAD, i da imigranti iz tih zemalja imaju neusporedivo visoke stope mentalnih bolesti, kriminala i socijalne ovisnosti.
- ♦ Ti su podaci poslužili za uvođenje antiimigracijskog zakona
- ♦ Izrada modela sterilizacijskoga zakona koji bi "spriječio razmnožavanje socijalno neadekvatnih osoba da rađaju defektne nasljednike, autorizacijom izvođenja eugeničke sterilizacije na potencijalnim roditeljima koji nose degenerirane nasljedne osobine."
- ♦ danas: American Immigration Control Federation, Foundation for Human Understanding

Nova eugenika i novi rasizam (1980-2001)

- Philippe Rushton (West. Ontario): bijelci i azijati inteligentniji i orijentiraniji prema obitelji
- Robert Gordon (John Hopkins): visoka stopa kriminala među američkim crncima odgovara nižim kvocijentima inteligencije
- Roger Pearson (Institut za proučavanje čovjeka – McLean Virginia) “Race, Intelligence and Bias in Academe”:
 - **Bijela rasa ugrožena inferiornim genetskim poolom.**
 - **Reagan (1982): Pearsonovi vrijedni doprinosi**
- Herrnstein-Murray: Bell Curve 1994.
- A. Jensen: Koliko možemo povisiti IQ?
- Posljednja prisilna sterilizacija u Virginiji 1972.

Rasna higijena u Njemačkoj

Auschwitz je bio vrhunac ideje selekcije, a ne njezina karikatura
Ernst Klee, Auschwitz: Die NS Medizin und ihre Opfer, 1997.

Nacionalsocijalizam nije ništa drugo doli primijenjena biologija.
Hans Schemm, Bavarski ministar 1934.

Nacionalna biologija ima primat nad nacionalnom ekonomijom
Motto Nacionalsocijalističke lige liječnika

Vi, Nacionalsocijalistički liječnici, ne mogu bez vas niti jedan jedini dan, niti jedan sat. Ako me vi napustite, sve je propalo. Jer čemu sve naše borbe, ako je zdravlje naših ljudi u opasnosti. Sve svoje energije uložite u rasno pitanje: to je glavno pitanje kojim se trebate baviti.

Hitler, u govoru liječnicima 5. travnja 1933.

Borba za opstanak ostavlja za sobom ono slabo i bolesno, dok borba među muškarcima za posjedovanje žena daje jačemu pravo, ili barem mogućnost da proširi svoju vrstu. I ta borba je sredstvo unaprijeđenja zdravlja i otpornosti vrste. Stoga je borba jedan od uzroka razvoja prema višoj kvaliteti života... Država mora objasniti da su nesposobni za rađanje svi oni koji imaju neku vidljivu nasljednu bolest ili su njezini nositelji, stoga moramo prihvatiti mjere da se takve ljude sterilizira.

Hitler, Mein Kampf

Nacionalsocijalizam bez genetike jest poput kuće bez temelja.
Hermann Boehm

«Između siječnja 1940. i srpnja 1941. u okvirima tzv. Eutanazija programa (Akcija T4), u šest plinskih komora ubijeno su točno 70273 osobe. U to nisu ubrojeni:

Svi bolesni koji su od 1933. a posebno između 1940-1945. izgladnjeli ili ubijeni predoziranje tabletama i ampula.

Svi bolesni, strijeljani, pretučeni, otrovani u tzv. plinskim vozilima u Zapadnoj Pruskoj, Pommernu, Poljskoj i SSSR-u.

Sva zaostala djeca i mladi, ubijeni ili otrovani tabletama i iglama u tzv. «dječjim odjelima».

Svi tzv. duševno bolesni kriminalci, preseljeni u koncentracijske logore, u programu «Uništenje kroz rad», gdje su preminuli.

Svi zatočnici koncentracijskih logora, koji su prevezeni u plinske komore.

Svi židovski pacijenti, predodređeni za ubojstvo, prevezeni u Poljsku, a posebno Židovi koji su «dezinficirani» u Belzecu, Sobiboru i Treblinki.

Više stotina tisuća ljudi ubijeno je pod oznakom «nesposobni za život»: psihički bolesni, duhovno i tjelesno zaostali, gluhonijemi, slijepi, tuberkulozni, djeca šticenici, invalidi rada, stanovnici staračkih domova, teško ranjeni vojnici, izbjeglice, civili u zračnim napadima. Bili su Židovi i Arijevci, Nijemci, Austrijanci, Poljaci i Rusi, kriminalci i nositelji ordena.»

Ernst Klee, Was sie taten – Was sie wurden, 1987

Kada je riječ o proučavanju eugenike, ili točnije «rasne higijene» u Njemačkoj, prestaju suptilnosti, i hihot pri čitanju izjava okorjelijih britanskih ili američkih eugeničara. Rasna higijena, za razliku od «dobrorođenih» - kako glasi prijevod pojma eugenika, u imenu govori o nečemu što danas smatramo jezivim; o «čišćenju» i istrijebljenju pojedinaca, naroda ili rasa. Taj se pojam, pod utjecajem nacista, svojedobno koristio i kod nas. Upravo zbog djela počinjenih u ime rasne higijene ili eugenike u Njemačkoj, u proučavanju povijesti znanosti koja je dovela do takvih posljedica ima nešto blasfemično. Pojam «rasne higijene» i «krajnjeg rješenja» zauvijek su obilježili Nijemce kao narod bez suptilnosti, kao «opasan» narod koji je u ime načela uvijek spreman i djelovati bez obzira na posljedice. Amerikanci su prisilno sterilizirali oko 100.000 ljudi (što je dovoljno strašno), a Nijemci su u ime rasne čistoće i stvaranja «nove rase» pobili više milijuna ljudi. Zadaća ovoga poglavlja nije prebacivati krivnju na narode, i time ponavljati greške koje su počinjali oni sami. Ali kada je riječ o eugenici, upravo su zbivanja u Njemačkoj i njemačka nacistička ideologija u tolikoj mjeri obojali naše poimanje eugenike, da je čak i danas, gotovo stotinu godina nakon eugeničkih početaka, nemoguće biti nepristran i hladan.

Čak su i najveći eugeničari engleskog govornoga područja, s nemalim zaslugama za neslavne postupke u vlasnim zemljama u nacizmu vidjeli za eugenički pokret «žalosni razvoj događaja». Tako je primjerice Paul Popenoe 1962. izjavio: «Glavni razlog pada eugenike bez sumnje je Hitlerizam». Sličnu izjavu dao je i C. P. Blacker: «Načela eugenike pervertirala je grozna politička tiranija.» (cit. prema Saetz, 1985.)⁷⁰. Mnoge današnje ugledne intelektualce, posebno židovskoga podrijetla, već na samu pomisao ili na spomen «urođenosti» ili «biološke determiniranosti» hvata jeza; njihovi su stavovi, čak i prema posve benignim biologističkim teorijama isuviše oštri, pretjerani, neumjereni. Isto vrijedi i za brojne njemačke povjesničare s jakim osjećaj

⁷⁰ Saetz ne dijeli to mišljenje, već štoviše (1985.) pokušava opravdati njemačku nacističku eugeniku. «Njemački eugenički sterilizacijski program... nije se kvalitativno razlikovao od drugih, recimo eugenike u Sjedinjenim državama... Sada nam već mora biti jasno da nema ništa posebno neobično ili perverzno u kriterijima implementacije njemačkog sterilizacijskoga zakona... Pojednostavljeno, u nacističkoj Njemačkoj nije bilo barbarske zlopotrebe eugenike... Program eutanazije bio je ustanovljen zbog pragmatičnih razloga koji nisu imali veze s eugenikom. Ideja Lebensborn (toplica) kao farme za rasplod je čista fikcija. Neki kriteriji za članstvo u SS-u, i za njihove brakove su bili eugenički, ali cilj povećanja stope rađanja nikada se nije ispunio. Eugenički brakovi nisu bili tako iznimni.... Glavni izvor odioznosti prema eugenici u posljednjih četrdeset godina jest «krivnja po asocijaciji». To je analogno čovjeku osuđenom na doživotni zatvor zbog zločina koji nikada nije počinio.»

kolektivne krivnje. Razmotrimo li dosege njemačke rasne higijene, za to ćemo morati imati mnogo razumijevanja.

Zbog nužnog ograničenja opsega znanstvenoga proučavanja, veliki broj djela o razdoblju djelovanja nacista usredotočuje se na pojedine aspekte njihova djelovanja. Neki, poput Liftona ili Proctora, Drewemannove, Muller-Hilla i drugih, bave se djelovanjem liječnika i ulogom medicine u vrijeme Nacista. Drugi se bave *ideologijom* nacizma. Treći kronologijom događaja. Ili antisemitizmom – općenito ili prema razdobljima. Pravnom regulativom koja je omogućila istrijebljenje. Nadalje, neki se bave isključivo osobnostima, psihološkim portretima počinitelja ili posljedicama nacističkih postupaka na preživjele. Tu su posebni studiji slučajeva «znanstvenih» istraživanja u pojedinim koncentracijskim logorima u kojima su se ljudi koristili kao zamorci. Uloga protestantske i katoličke religije. Veze američke i nacističke eugenike. Uloga žena u promociji rasne higijene. Studije o rađanju «nove rase», organizacijom posebnih toplica za sparivanje «pravih» arijevac. Popis dakako nije iscrpljen. Sve te oblike povijesnih istraživanja spominjem zbog toga da izbjegnem zablude i potrebu nekih naših suvremenika (vidi fusnotu 1.) da segmentiranjem opće slike u sve sitnije dijelice umanje razmjere grozota. Stoga u ovome kratkom prikazu nije izlišno ocrtati širu sliku, kako bismo shvatili da su projekti sterilizacije, eutanazije, pozitivne eugenike ili istrijebljenja bili dio velikog «znanstvenog» projekta, kako je tvrdio Himmler, prema kojemu je «nacizam samo primijenjena biologija».

Pozadina za tumačenje projekata sterilizacije, eutanazije i rađanja superiorne rase su masovni eksperimenti na ljudima, posebno u koncentracijskim logorima, i to na sljedećim područjima: eksperimenti s malarijom, stvaranjem umjetnih tumora, eksperimenti s lobotomijama (tzv. kordotomijama), disekcija tijela radi genetskih istraživanja, eksperimenti sa šok terapijama (posebno inzulinom), eksperimenti sa sepsom, plinskim opekotinama, TBC-om, otrovnim plinovima, izdržljivošću u zasoljenoj vodi, izdržljivošću u razlikama zračnoga pritiska, izdržljivošću bez jela, u hladnoći, eksperimenti s hepatitisom, s različitim kemijskim supstancama radi izrade lijekova u tvornicama I.G. Farben i Hoechst, s raznim virusima u KL Dachau, s elektrošokovima, s radijacijom (tzv. «Roentgenskom kastracijom»), s rijetkim artritičkim bolesnicima (radi izložbe njihovih kostiju), s gluhima i brojnim drugima. Svi logorski zatvorenici, uključujući i djecu, s bilo kakvom iznimnom fizičkom kvalitetom ili bolešću bili su predmeti eksperimentiranja. Joseph Mengele, ili «Human-genetičar u Auschwitzu» kako ga naziva Klee, pokazivao je posebnu pažnju prema jednojajčanim i dvojajčanim blizancima, «liliputancima» i «divovima», eksperimentirao s embrijima, vodio evidencije o povezanosti krvnih grupa i rase, eksperimentirao s adrenalinom i transformacijom boje očiju, i poput Davenportove *Trait book* smislio tzv. «popisne listove od 90 točaka», kojima je bilježio obilježja zatvorenika i ispitanika - o raspoloženjima, temperamentu, kvocijentu inteligencije, «sposobnosti prilagodbe» i dr. «Znanstveni postupci» s takvim «pacijentima»

predmet su izuzetne studije Ernsta Kleea, pod naslovom *Auschwitz. Nationalsocijalistička medicina i njezine žrtve* iz 1997. godine. Nacizam je liječnicima angažiranim u logorima i u bolnicama, te kemijskim i medicinskim tvrtkama pružio golemi broj ljudskih zamoraca, i naravno, ekonomski, vojno ili ideološki opravdavao sve takve eksperimente.

Njemačka eugenika «pretpovijest»

Kada govorimo o njemačkoj eugeničkoj «pretpovijesti» obično mislimo na ideologiju i ideje srodne eugenici drugih zemalja, poput Sjedinjenih država i Britanije, koje su se razvijale od kraja 19. stoljeća pod utjecajem Francisa Galtona, ili u Njemačkoj pod utjecajem Ernsta Haeckela⁷¹. Međutim, neki, poput Weingarta, Krolla i Bayertza (1988.), povijesnu crtu njemačke eugenike prebacuju u nešto davniju prošlost, te u djelima velikih njemačkih klasika poput Goethea i Nietzschea pronalaze eugeničke izjave.⁷²

Ali rasprava o razmjerno dalekoj prošlosti eugenike nadilazi ovaj članak. Stoga ćemo se, kao i većina povjesničara, usredotočiti na glavne protagoniste njemačke eugeničke pretpovijesti, poput Alfreda Ploetza, Fritza Lenza, Ernsta Ruedina, Eugena Fischera, Alfreda Grotjahna i drugih.

Politička orijentacija «djedova» eugenike, nije u svim slučajevima bila arijevsko-rasistička, pa su neki povjesničari eugenike pokušali odvojiti nacistički projekt od «legitimno-znanstvenoga» odnosno javno-medicinskoga. Stoga je među eugeničarima bilo i mnogo socijalista, zastupnika izjednačavanja spolova, i drugih, koji su u eugenici vidjeli modernistički projekt kontrole socijalnog života i ukidanja socijalnih razlika.

71 Posve je sporedno koliko je na njemačke eugeničare utjecao Galton. Weingart, Kroll i Bayertz tvrde: «Eugenička razmišljanja u Njemačkoj su se pojavila neovisno od onih u Engleskoj, tek sa vremenskim pomakom, odnosno tek 1890-ih godina.» (1988:37)

72 Rasprava o utjecaju Nietzschea na naciste definitivno nadilazi naš zadatak. Pa ipak, nije na odmet navesti nekoliko Nietzscheovih citata iz kojih je vidljivo da je on imao vrlo razrađen niz pravih, vrlo rigoroznih eugeničkih ideja. Tako u Fragmentima iz ostavštine (1880, Bd. 9:250, 189, i Bd. 13:401, 495), Nietzsche primjerice tvrdi: «Zadovoljenje nagona, prema kojima se sve sparuje i stvara djecu, ne smije postati praksa. Odumiranje mnogih vrsta ljudi isto je tako poželjno kao i nastavak vrste... A to znači: ženiti se 1. samo radi potreba višega razvoja; 2. kako bi se ostavili potomci samo takvoga čovječanstva. Za sve ostale dovoljan je konkubinat sa zabranom začeća. Toj lakoći (rađanja) moramo stati na kraj. Te se guske ne smiju udavati! Brakovi trebaju biti rijedi! Idite kroz gradove i pitajte ih trebaju li nastaviti radati! Nek' idu kurvama!» Osam godina kasnije Nietzsche se zalaže za zabranu rađanja «u svim slučajevima kada bi dijete bilo zločin», te predlaže sljedeći «katalog» eugeničkih mjera: «Uvođenje dodatnoga poreza za osobe (Erbschaften) starije od neke dobi; prednosti za sve vrste očeva čija su bogato obdarena djeca došla na svijet; (dobivanje i davanje) liječničkoga protokola, kojim neki brak unaprijed moraju odobriti predsjedavajući općini, pri čemu zaručnike liječnici trebaju pitati vrlo određena pitanja; kao sredstvo protiv prostitucije... (uvesti) brakove na određeno vrijeme, s garancijama na rađanje djece; (i napokon) svaka bračna zajednica treba odgovarati određenom broju povjerenika u općini: i to neka bude dužnost općine.» (cit. prema Weingart, Kroll, Bayertz, 1988:71)

Tako je za Grotjahn eugeničko pitanje pitanje racionalizacije spolnoga života, a za Baura pitanje «racionalne ekonomije ljudskoga života». Prvi njemački eugeničari brinuli su se za raspadanje obiteljskog života i za demografske posljedice rata. Njih su više zanimala načela poboljšanja ljudske rase općenito, negoli usporedbe samih rasa. Godine 1895. Alfred Ploetz je izriječno tvrdio kako njegova rasna higijena nema nikakve veze s antisemitizmom. Židovi su uz arijevence, prema Ploetzu, kulturne rase, stoga je antisemitizam «mlaćenje prazne slame» koje će nestati s porastom znanstvene spoznaje i jačanjem demokracije. Prema Ploetzu, «miješanje rasa oduvijek se zbivalo. Europljani stoga nisu čisti arijevci, baš kao što ni Židovi nisu čisti Semiti.» Rasno miješanje, prema Ploetzu može biti korisno, jer se, kao što se zna iz područja umjetne selekcije, time mogu postizati podobnije (fit) jedinke i vrijedne varijacije.

Wilhelm Schallmayer dobitnik nagrade Zaklade Krupp 1910. za zasluge u proučavanju rasa, u svom djelu «Nasljednost i selekcija kroz životne tokove pojedinih naroda» nudi više-manje klasični eugenički program u osam točaka:

1. natjerati mlade da shvate da za djevojke nema časnijeg zanata od zanata supruge i majke
2. društveni položaj žene bit će proporcionalan broju djece koju je donijela na svijet,
3. stvoriti i razvijati kult obitelji
4. Navesti muškarce da se žene mladi
5. politički reformirati zakone kojima su određena prava nasljeđa
6. svesti na minimum ženin rad izvan kuće
7. provesti bitku protiv spolnih bolesti
8. stvoriti specijalizirane domove za vojnike koji se vraćaju s bojišta kako bi se povećao prirast stanovništva.

U tome djelu, Schallmayer se eugenički zalaže za zabrane nekih vrsta brakova, da se u slučaju potrebe pribjegne sterilizaciji, jer «spolni život ne smije više biti osobna stvar svakog pojedinca, već sveta dužnost namijenjena višim ciljevima» (Hillel/Henry, 1976:27).

Unatoč tomu, Wilhelm Schallmayer, jedan od prvih članova Društva za rasnu higijenu, dijelio je Ploetzove stavove i kritizirao sve one koji su poput kulta slijedili Gobineauove vizije o nordijskoj superiornosti. Obojica su upozoravala na vulgarnu rasističku propagandu. Alfred Grotjahn je smatrao da se eugenika treba zvati *Rassehygiene* (singular), a ne *Rassenhygiene* (plural), kako bi se istaknula činjenica da je riječ o poboljšanju čovječanstva, a ne nekom rasizmu. Njega su zanimala poboljšanja u medicini i poboljšanja u društvenoj okolini, kako bi se postiglo društveno blagostanje. Rasna je higijena, zajedno sa socijalnom i osobnom higijenom, za Grotjahn bila «element većeg i obuhvatnijeg progama zdravstvene zaštite.» Stoga su se prvih dana njemačke eugenike (rasne higijene), kao i u brojnim drugim zemljama, njezini ciljevi vrlo često povezivali s poboljšanjem javne medicine.

Za odvajanje nacističke i «klasične» njemačke eugenike postoje dakle opravdanja. Michael Schwartz (1995), koji se bavio ljevičarskom eugenikom u Njemačkoj, a posebno raspravama socijaldemokrata do nacističkog preuzimanja vlasti svoju studiju zaključuje tvrdnjom da se «(P)roblematika eugenike u Njemačkoj nikako ne smije svesti na pojmove one nacionalsocijalističke». Robert Proctor dijeli takav stav, ali u usporedbi s eugeničkom pretpovješću, nama sumnje kojoj treba posvetiti posebnu pozornost. Proctor tvrdi: «Transformacija medicinske rasne higijene u nacističku rasističku znanosti nije prošla bez borbi. Rasni higijeničari prije 1933. podijelili su se oko pitanja arijevske superiornosti. Neki, poput jezuitskog antropologa Hermanna Muckermanna ili weimarskog ministra zdravlja Wilhelma Ostermanna, nisu željeli imati ništa s rasističkim nacističkim tvrdnjama. Drugi, poput Ploetza, Lenza i Ruedina, simpatizirali su s nacistima i nadali su se da će nacistički režim realizirati njihove ideale. Razlike o tom pitanju bile su regionalne, religijske i političke. Članovi Berlinskog društva za rasnu higijenu (Schallmayer, Baur, Ostermann, Muckermann, Grotjahn) bili su manje skloni prihvatiti arijevske ideale i plimu nacizma od svojih kolega iz Muenchena (Ploetz, Gruber, Lenz, Ruedin).» (Proctor 1988:46). Zbog takvih razlika, posebno s obzirom na pitanje superiornosti arijevaca, sredinom 1920-ih godina, liberalno, nerasističko krilo *Društva za rasnu higijenu* odvojilo se od toga društva i osnovalo novu instituciju, *Njemačku asocijaciju za narodno poboljšanje i genetiku* (Deutscher Bund fuer Volksaufartung und Erbkunde) a 1930. u tzv. *Berlinsko društvo za rasnu higijenu*, proklamirajući svoju nepolitičnost i «odvojenost od svih rasističkih tendencija». To je društvo slijedilo «tradicionalne» ciljeve eugenike, zagovaralo je sterilizaciju mentalno i fizički bolesnih, i iskorijenjivanje spolnih bolesti i narkomanije. U nekoliko je slučajeva to društvo isticalo svoju zabrinutost za sve jači utjecaj rasizma i nacizma. Predstavnicima toga društva često su koristili termin «eugenika» umjesto «rasne higijene» kako bi istaknuli vrijednosnu neutralnost svojih istraživanja. Tražila se i podrška crkve, pa je Muckermann tvrdio da između rasne higijene i religije nema sukoba, ako se rasna higijena primijeni na ljudsku vrstu u cjelini, a ne posebno na tzv. «inferiorne» i «superiorne» rase. S druge je strane, muenchenska skupina otpočeta u Hitleru vidjela osobu koja će imati snage realizirati njihove eugeničke ciljeve.

Jedna od ključnih figura u povezivanju tih razdvojenih struja u jednu, pod vodstvom ekstremnih ideologa nacizma bila je Fritz Lenz. Lenz, voditelj Arhiva za rasnu i socijalnu biologiju, i zajedno s Eugenom Fischerom, osnivač Freiburškog ogranka *Društva za rasnu higijenu*, hvalio je Hitlera kao prvoga političara koji je rasnu higijenu shvatio kao ozbiljni element državne politike. Godine 1933. Lenz je objavio: «Fuehrerova je volja da se zahtjevi rasne higijene ostvare bez odgađanja.» Godine 1932. u recenziji knjige Guenthera Justa *Eugenika i pogled na svijet*, Lenz je tvrdio kako je autor zanemario «nacistički pogled na svijet», što je bitan nedostatak knjige s obzirom da je eugenika postala središnji dio nacionalsocijalizma. Godinu dana kasnije, Lenzov je arhiv najavio biološku revoluciju i pohvalio Hitlera zbog njegova

obećanja da će rasu staviti u središte politike nove države. (Proctor, 1988:48). Iste je godine Lenz postavljen za profesora na berlinskoj katedri za rasnu higijenu, očito s namjerom da iskorijeni renegatsko, tj. nenacističko berlinsko eugeničko krilo.

Prema Pauline Mazumdar (1992:217), Lenz, kao i Ruedin, koristili su se tzv. *Erbprognose* (prognozom negativnog genetskog nasljeđa), odnosno varijantom Weinbergove *Vererbungsmathematik*, matematike nasljeđivanja, prema formuli koju je Lenz izradio zajedno s Sjoegrenom i Hogbenom, koja glasi:

$$e = \frac{sn_p}{1 - (1-p)^s}$$

pri čemu je «e» broj očekivane «aficirane» djece, «n» loze s barem jednim «aficiranim» djetetom, «s» brojnost (veličina) loze, i «p» razmjer aficiranih prema ukupnom broju djece. Ta je formula trebala biti osnova za sterilizacijske postupke, ali kao što ćemo vidjeti ona je bila isuviše detaljna, a uz to isuviše «liberalna» (jer je vjerojatnost nasljeđivanja lošeg gena po toj formuli mnogo manja od Mendelove formule rasporeda alela 1:2:1, odnosno fenotipski 3:1), da bi je nacisti u stvarnosti koristili.

Godine 1927. tri vodeća eugeničara, Erwin Baur, Eugen Fischer i Fritz Lenz napisali su djelo *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene (Osnove ljudskog nasljeđivanja i rasne higijene)*, knjigu koji je još dugi niz godina, čak i u svjetskim razmjerima, služila kao jedan od najpopularnijih i najboljih udžbenika eugenike. U toj knjizi autori tvrde: «Ljudi upoznati s biološkim razmišljanjem nemaju poteškoća da razumiju kako su misaona obilježja, baš kao i tjelesna, ukorijenjena u ljudskim nasljednim osobinama. Okolišni uvjeti (poput obrazovanja u užem smislu riječi) ne mogu učiniti ništa više doli da potaknu ili da spriječe cvjetanje nasljednih potencijala» (cit. prema Proctor, 1988). Genetske razlike postoje između spolova, rasa i pojedinaca. Prema Lenzu, razlike među spolovima su gotovo izraženije negoli među rasama, štoviše, one su tako velike da bi muškarce i žene trebali smatrati «posve različitim oblicima organizama» koji žive u simbiozi. Dobra genetska obdarenost može se prema autorima prepoznati po čelu, plećima i nosu. Veličina glave daje nam mjeru inteligencije, a veličina pleća nam pruža ideju o ljudskoj snazi. Geniji nemaju opseg glave manji od 56cm, a velike osobe često imaju duge noseve. Australski primitivci «zasigurno su najbliži našim majmunskim precima», a one ljude koji o njima imaju bolje mišljenje «treba podsjetiti da su (australski urođenici) imali isto tako mnogo vremena da razviju višu civilizaciju kao i mi.» Crnci su razvijeniji od australskih urođenika, ali im nedostaje sposobnost predviđanja», zbog čega imaju sklonost prema kriminalu i siromaštvu. Prema E. Fischeru «Crnac nije posebno inteligentan u pravom smislu riječi, i nedostaje mu sposobnost mentalnoga stvaranja odnosno imaginacije, pa nije razvio originalnu umjetnost ili elaborirane narodne priče ili mitove. Međutim, on ima sposobnost rada rukama, i značajne

tehničke sposobnosti, pa ga se može istrenirati za razne obrte.» Lenz navodi slične stavove. Pozivajući se na američke testove inteligencije (vidi poglavlje o Američkoj eugenici), Lenz zaključuje da su crnci neinteligentniji od bijelaca, a oni s boljim rezultatima obično imaju u sebi i bijele krvi. Razlika izeđu inteligencije bijelaca i crnaca je najmanja tijekom djetinjstva «jer crnci (kao i žene) nakon puberteta doživljavaju razvojnu retardaciju.» Tom retardacijom može se objasniti i njihova okrutnost. Nadalje, «notorno pomanjkanje seksualne kontrole kod crnaca nije posljedica posebne impulzivnosti, već općenito djetinjeg pomanjkanja samokontrole». Mongoli i Kinezi su u mentalnome razvoju superironiji arijevcima, ali taj razvoj više karakterizira pamćenje, odnosno imitacija, a ne toliko intelekt i inventivnost. Osim pamćenja, njih karakterizira i brzina uvida, ali im nedostaje mašta, apstrakcija i kritično mišljenje. Posebnu rasu predstavljaju bliskoistočni narodi, u koje spadaju Armenci, Grci i Židovi. Židovi predstavljaju posebnu, «mentalnu rasu». Nju posebno zanima spolni život (i Freud je u tom smislu tipičan), medicina – i to posebno discipline vezane za spolne, dječje i živčane bolesti. Oni su sposobni, duhoviti i brzi, ali im nedostaje stvarni kreativni talent. Posebno se odlikuju u manipulaciji brojevima i formalnoj logici, a oni stvarno kreativni mislioci poput Spinoze i Einsteina, «više su orijentalnoga negoli bliskoistočnoga tipa» (cit. prema Proctor 1988). Bliskoistočna rasa, a posebno Židovska, odlikuje se «životinjskom mimikrijom», sposobnošću prilagođavanja, ali na njih selekcija ne djeluje tako da kontrolira i iskorištava prirodu, već ljude. Zbog toga su dobri u kazalištu i umjetnosti, trgovini, modi, tisku, pravu, retorici i svim oblicima uvjeravanja. Za razliku od toga, industrija i poljoprivreda im je strana. Navodeći da se samo 3.6% Židova u Palestini bavi poljoprivredom, Lenz i Fischer zaključuju da je zbog toga židovska država nemoguća. Isto tako, Lenz i Fischer smatraju da Židovi imaju posebnu, urođenu sklonost prema Lamarckizmu, pa zbog toga i prezir prema svim oblicima darvinizma. Stoga oni smatraju da će životom u «teutonskim» uvjetima postati poput Teutonaca (Nijemaca). Premda hvale Židove, tvrdeći da nisu samo «paraziti», Lenz i Fischer implicite tvrde da su pokušaji židovske asimilacije besmisleni, i time pružaju argumente u prilog nacističkim ideolozima koji su otpočeta pokušali izdvojiti «židovske elemente» u arijevske rasi. U Europi, Lenz i Fischer razlikuju «alpsku» i «mediteransku» podrasu. Alpska je staloženija i intelektualnija, a mediteranska je impulzivnija. Arijevsku rasu općenito karakterizira samouvjerenost i najveći broj mentalnih kvaliteta: poduzetništvo, živa imaginacija, inteligencija, predviđanje, organizacijske sposobnosti, individualizam, sposobnost potčinjavanja, jednostranost, privrženost planiranju ili nekoj ideji. Ona ima više smisla za općenito i načelno negoli za posebno i pojedinačno. Ona je sklona redu i poretku, ali i isticanju – u sportu, u ratovanju, i u drugim opasnim situacijama. Posebno je karakterizira objektivnost. U tom kontekstu, Lenz, Fischer i Baur navode objektivnu procjenu svojeg učenja o rasama: «Nijednu rasu ne smijemo smatrati «višom» ili «nižom», jer svaka takva procjena vrijednosti iziskuje neki standard vrednovanja različit od rase kao takve. Isto tako, njihovo isticanje «veće» vrijednosti nordijske (arijevske) rase, ne treba smatrati «objektivnim». Jer, kao i sa razlikom u

spolovima, svaka rasa ili spol ispunjava posebne zadaće u životu. *Osnove ljudskog nasljeđivanja i rasne higijene* doživjela je desetak njemačkih izdanja i još toliko prijevoda na strane jezike; bila je jedna od najuglednijih knjiga koju su s poštovanjem navodili u cijelome svijetu, u Rusiji, Sjedinjenim državama, Britaniji, Italiji i drugim zemljama. Hitler ju je pročitao u zatvoru 1923. i ona je, prema izjavi Lenzova sina (Miller-Hill, 1984.) oblikovala njegove stavove u knjizi *Mein Kampf*.

Slične stavove o rasnim razlikama Lenz je zastupao već 1917. u članku «Obnova etike», koji je ponovno tiskan po dolasku nacista na vlast godine 1933. pod naslovom «Rasa kao načelo vrijednosti». Što je apsolutna vrijednost ljudi i rase, pita se Lenz u tom članku. Nakon što je odbacio utilitarizam (doktrinu o najvećoj količini sreće za najveći broj ljudi) zbog toga što ne uzima u obzir jesu li pojedinci zdravi ili bolesni, bogati ili siromašni, etički vrijedni ili bezvrijedni, Lenz modificira Kantovu «deontološku etiku» tako da imanentnu vrijednost pojedinca promatra u kontekstu «većeg organskog jedinstva»: to je ta apsolutna vrijednost rase – vrijednost koja nadilazi egoistične interese pojedinca, vrijednost o kojoj ovise sve druge vrijednosti. «Ta apsolutna vrijednost rase opravdava to što naši momci ginu u bitkama, jer ako su poginuli za rasu, njihova smrt ostaje u službi života; njihovo se ispunjenje doista nalazi upravo u njihovoj smrti.» (cit. prema Proctor, 1988:59-60.) U komentaru prilikom ponovnog objavljivanja toga članka, Lenz je napisao da on sadrži «sva važna obilježja nacionalsocijalističke politike.»

Nije izlišno spomenuti još nekoliko Lenzovih članaka u kojima se komentiraju različite ideologije. Kapitalizam je za Lenza isuviše individualističan poredak koji vodi do ekonomskog kaosa i rasne degeneracije, disgeničnosti. Pojedinci uglavnom nemaju sposobnost razlučivanja vlastitih najboljih interesa. U socijaldemokraciji pak, Lenza ne zabrinjava «socijalizam», već «demokracija». «Socijalistički se ideali nikada neće moći postići rasnim kvalitetama ljudi današnjice. Socijalistički se ideali mogu postići isključivo pomoću rase, selekcijom pomoću rasne higijene. Rasna higijena je jedini put do pravoga socijalizma.» (cit. prema Proctor, 1988:61)⁷³.

Pretvaranje rasne medicine u nacističku propagandu

Premda je iz opisa Lenzovih djela već vrlo vidljivo da su nacisti lako mogli iskoristiti njegova djela za svoje ciljeve, slika o podjeli reformističkih i desničarskih eugeničara u Njemačkoj isuviše je pojednostavljena. Primjerice, Grotjahn, kojega smo spomenuli u kontekstu «liberalnijih» eugeničara, bio je jedan od najjačih zagovornika prisilne sterilizacije u vrijeme Weimarske republike. A Lenz, koji je očito bitno pridonio biologizaciji nacizma, nije se uvijek slagao s nacističkom propagandom i službenim stavovima o razlikama među rasama. Prema svim najbitnijim povjesničarima

73 Više o Lenzovim političkim stavovima vidi u: Weingart, Kroll, Bayertz (1988.)

njemačke eugenike⁷⁴, upravo je konglomerat različitih političkih stavova, različitih eugeničkih stavova o primjerenosti pojedinih ideja genetike ili njezine primjene, kao i široka nacistička «fronta» koja je otpočeta obuhvaćala i umjerenjake i najgorljivije ideologe, stvorio mogućnost da se nacizam i eugenika relativno lako uklope. Treba istaknuti «relativno», jer se taj eugeničko-nacistički *Gleichschaltung* nije stvorio automatski. Primjerice, u Berlinu godine 1933. 50% liječnika bili su Židovi. Mnogi mladi, posebno nezaposleni liječnici, u progonu židovskih liječnika i otvaranju njihovih radnih mjesta za nezaposlene liječnike, vidjeli su važno sredstvo unaprijeđenja vlastite karijere. Da bi ostvarili takvu karijeru, mladi su liječnici morali postati članovi NSDAP-a, a to su i činili.⁷⁵ Činjenica je da su liječnici bili glavna snaga NSDAP-a. Premda se brojevi razlikuju, Proctor tvrdi da je do kraja Drugog svjetskog rata oko 50% svih njemačkih liječnika bilo uključeno u nacističku partiju. Liječnici su se učlanjivali u nacističku stranku prije i u većim brojevima negoli i jedna druga skupina. Godine 1937. bili su sedam puta zastupljeniji u nacističkoj stranci negoli bilo koja druga disciplina ili klasa. Na Nuernberškom NSDAP kongresu 1929. stvorena je Nacionalsocijalistička liga liječnika, čiji je cilj bio promocija rasne higijene, rasne znanosti i eugenike, odnosno pribaviti nacističkoj stranci i budućem državnom rukovodstvu eksperte za sva područja javnoga zdravstva i rasne biologije. Četiri godine kasnije, pri dolasku Hitlera na vlast, ta je liga hijerarhijski, «prema *Fuehrer* načelu, i načelu *Gleichschaltunga*» ujedinila cijelu medicinsku struku u Njemačkoj, pa su već iste godine svi odjeljci njemačke medicine imali svoje *Fuehrere* koji su bili izravno odgovorni ministru zdravstva (Gerhardu Wagneru) i Hitleru. Javno zdravstvo (Gesundheitsfuersorge) zamijenilo se zdravstvenim vodstvom (Gesundheitsfuehrung), a individualnu higijenu zamijenila je rasna higijena. «Promjena «javnoga zdravstva» u «zdravstveno rukovodstvo» podrazumijevala je da će razlikovanje «vrijednih oblika života» i «života koji nije vrijedan postojanja» odigrati vrlo važnu ulogu. Prema tim filozofima medicine, tradicionalna medicina osiguravala je pomoć samo onima koji si sami ne mogu pomoći; novo zdravstveno rukovodstvo administrirat će i jakima, a ne samo slabima.» (Proctor, 1988:73.) Takvo je rukovodstvo u potpunosti centraliziralo sve medicinske organizacije i sva liječnička udruženja, poput Liječničke komore, Hartmannbund, Njemačke medicinske asocijacije, Asocijacije liječnika njemačkoga zdravstvenog osiguranja, Službe javnoga zdravstva, Službe rasne politike, Ekspertnog komiteta javnoga zdravstva, Službe za genealoška istraživanja i brojnih drugih. Raznim političkim pritiscima, ujedinjenjima i sl., isto se dogodilo i s uredništvima oko 200 medicinskih časopisa. Smanjenjem broja časopisa, kontrolom objavljivanja članaka, postavljanjem glavnih urednika i savjeta, «postalo je moguće, kako se hvalio ravnatelj novostvorene izdavačke kuće za medicinske časopise Reicha, da po prvi puta medicinski časopisi plaćaju autore i urednike» (Proctor, 1988:77)

74 Proctor, Miller-Hill, Lifton, Weiss

75 Proctor 1988:68

Iste godine, 1933. Ministar propagande, Joseph Goebbels, naredio je da se sve njemačke organizacije obrazuju u «eugeničkom načinu mišljenja», a Bavarski inspektor zdravlja je objavio «da nijedan dječak ili djevojčica ne smiju napustiti školu ako nisu imali poduku o važnosti jedinstva krvi.» Dok je 1933. Fritz Lenz bio jedini profesor rasne higijene u Njemačkoj, već tri godine kasnije, uspostavljena su profesorska mjesta za rasnu higijenu na deset drugih sveučilišta, dok su na *svim* drugim medicinskim školama i fakultetima otvoreni barem tečajevi rasne medicine, odnosno kolegiji «Rasna medicina» bez profesora kao nositelja. Iste godine kolegij «Rasna medicina» postao je obavezni predmet za sve studente medicine i srodnih djelatnosti. Do 1939. 60% svih liječnika prošlo je takvu obuku na nekom od obrazovnih centara u Njemačkoj. (Proctor, 1988:79-82.). Godine 1935. otvorena je posebna Liječnička škola za pripadnike SS-a (SS Arztefuersschule) u Alt-Rehseu, s namjerom da licencu za medicinski posao jednoga dana ne dobije nitko tko nije prošao tu školu.

Godine 1934. nacisti su uspostavili Službu za rasnu politiku (Rassenpolitisches Amt) kako bi «koordinirali i objedinili cjelokupno obrazovanje i propagandu u području populacije i rasne politike». Ta je služba pripremila sve rasne programe Reicha, poput Sterilizacijskoga zakona, tajnog Programa sterilizacije *Rheinlandbastarda*⁷⁶ i Nirnberških zakona. Ona je prema Zakonu o javnim službama iz 1933. i Zakonu o zaštiti krvi iz 1935. počela izdavati «velika» i «mala» uvjerenja o podrijetlu. «Mala» uvjerenja bila su potrebna za dobivanje poslova u državnoj upravi. Ona su bila «dokaz» da su od četvoro djedova i baka barem tri bila arijevskeg podrijetla, odnosno da u toj generaciji nije bilo više od jedne osobe židovskoga podrijetla. «Velika» uvjerenja bila su potrebna za dobivanje članstva u NSDAP, i u Fuehrerovim SS korpusima. Takva «velika» uvjerenja trebala su dokazivati da u genealogijama osoba (i njihovih supruga) nema židovske krvi od 1800. godine, odnosno za časnike – od 1750. Služba za rasnu politiku organizirala je tijekom 1937. i 1938. više od 65.000 seminara, na kojima je bilo prisutno gotovo 200.000 ljudi. Na tim se seminarima podučavalo, između ostaloga, o zabludama «glupavog humanitarizma».

Godine 1933. Zakonom o ponovnoj uspostavi civilne službe (Gesetz zur Weiderherstellung des Berufsbeantentums) onemogućilo se Židovima i drugim osobama ne-nacističkih političkih uvjerenja da rade u javnim službama. To se odnosilo i na obrazovne institucije, što je značilo da osobe židovskoga podrijetla više ne mogu predavati i podučavati. Amandmanom od 22. travnja iste godine, takva se odredba protegnula i na programe zdravstvene zaštite, što je značilo da pacijenti koji se liječe kod židovskih liječnika ne mogu dobiti povrat novca.

⁷⁶ *Reinlandbastarde* su djeca rođena u području Alsace i Lorraine, kojima su majke bile Nijemice, a očevi francuski vojnici iz afričkih zemalja. Oko 500 takve djece sterilizirano je X-zrakama prema tajnoj Hitlerovoj naredbi, neovisno o sterilizacijskome zakonu, koju su «operacionalizirali» između ostalih i eugeničari Ruedin, Lenz i Walter Gross. Gestapoovom naredbom sva su spomenuta djeca, čak i kada su bila daleko izvan Njemačke, odvedena u nekoliko postaja u kojima su izvršene opisane sterilizacije.

Iste je godine Ministar unutrašnjih poslova Wilhelm Frick ustanovio Ekspertni savjet za pitanja populacije i rasne politike, u kojemu su sudjelovali eugeničari Alfred Ploetz, Fritz Lenz, Ernst Ruedin, kao i drugi manje poznati eugeničari i «uglednici» poput industrijalca Thyssena ili voditelja SS-a Heinricha Himmlera. Njezin je cilj bio da stvori rasnu politiku i da zamijeni stare odbore vezane za pitanja populacije. U govoru pri osnivanju toga savjeta, Frick je spomenuo sljedeće opasnosti za zdravlje Nijemaca: 1. Sve nižu stopu rađanja, koja će smanjiti i kvantitetu i kvalitetu rase. 2. Starenje, i populacijski trend prema obiteljima s dvoje djece. 3. Sve veću imigraciju Židova s istoka i sve veći broj «miješanih» ili «degeneriranih» potomaka. 4. Sve veći broj «genetski oboljelih» čiji je uzrok loša kvaliteta negdašnje, tj. weimarske populacijske politike. Frick je iznio broj od 500.000 genetski deficijentnih i dodao da je taj broj prema navodima stručnjaka podcijenjen. Iz toga su govora proizlazili i zadaci za Savjet, koji će ubrzo na prilično okrutan način biti i realizirani.

Nekoliko dana po osnivanju Ekspertnog savjeta, samo nekoliko mjeseci od «Machtergreiffunga» (i desetak dana po potpisivanju Njemačko-Vatikanskog konkordata) donešen je *Zakon o prevenciji genetski poremećenih potomaka* (Gesetz zur Verhuetung erbkranken Nachwuchses) ili tzv. Sterilizacijski zakon. Bio je to početak kojim se probio led za razne oblike genocida. Neki su povjesničari takav razvoj događaja saželi na sljedeći način:

“Medicina u razdoblju nacista znači: selekciju ljudi označenih beskorisnima. Medicinski posjeti znače: selekciju za plinske komore. Medicinari su bili čuvari i vratari koncentracijskih logora. Medicina u razdoblju nacista znači: istraživači mogu raditi što god hoće. Auschwitz nije devijacija selekcijske medicine, već njezin vrhunac.” (Klee, 1997.)

Realizacija rasno-higijeničnih programa

Sterilizacijski zakoni

Njemački su eugeničari bili impresionirani američkim imigracijskim zakonom i zakonima o zabrani miješano-rasnih brakova. Već spomenuti W. Schulze u službenom je glasniku nacističkih liječnika tvrdio: «Naši eugeničari trebaju mnogo toga naučiti od Sjedinjenih država», a mnogi su drugi medicinski časopisi prikazivali američke zakone i tvrdili kako su Amerikanci imigracijskim zabranama već riješili svoje «židovsko pitanje». U tome je smislu «Njemačka slijedila put koji im je otvorila američka eugenika» (Kuehl, 1995; Proctor, 1988:100)

Između 1933. i 1941. Njemačka je ozakonila osam zakona vezanih za rasno-genetska pitanja: Osim spomenutih zakona o javnim službama, godine 1933. ozakonjeni su još *Zakon o prevenciji rađanja genetski poremećenih potomaka* (tzv. sterilizacijski zakon),

Reichserbhofgesetz, prema kojemu su nasljednici obiteljskih farmi morali biti njemačkog ili «sličnog» podrijetla, te *Zakon o opasnim zločincima i o mjerama za osiguranje i njihovo poboljšanje* (tzv. «kastracijski zakon», kojim se dopuštala kastracija silovatelja). Godine 1935. donešeni su tzv. Nirnberški zakoni, tj. *Zakon o zaštiti njemačke krvi i njemačke časti* (kojim se zabranjuju brakovi i spolni odnosi Židova i Nijemaca), *Zakon o zaštiti nasljednoga zdravlja njemačkoga naroda* (tzv. *Zakon o bračnome zdravlju*, kojim se za sklapanje brakova tražilo uvjerenje o zdravlju, uključujući i «rasno» zdravlje), te *Reichsbuergergesetz* (*Zakon o građanstvu*, kojim se uvodi kategorija «građana»-arijevaca i «stanovnika»-nearijevaca, čime se Židovima ukinulo pravo građanstva). Tim se zakonima stvorila izravna veza između genetskoga zdravlja i «njemačke krvi».

Najbitnija odredba *Zakona o prevenciji rađanja genetski poremećenih potomaka* bila je utvrđivanje dužnosti registracije svih «poremećenih» osoba. Taj, tzv. Sterilizacijski zakon (čl. 9) od liječnika je zahtijevao da registrira i izvijesti o svim slučajevima genetskih bolesti koji su mu poznati, a za nepridržavanje te mjere predviđene su rigorozne kazne. Kasnije su se te odredbe počele primijenjivati i na niže medicinsko osoblje, pa čak i na obične građane.

Prema *Zakonu o prevenciji rađanja genetski poremećenih potomaka*, pojedinac je mogao biti steriliziran ako prema prosudbi liječnika tj. Suda o genetskome zdravlju (u kojemu su bila dva liječnika), boluje bilo od koje «genetske» bolesti poput: slaboumnosti, shizofrenije, manične-depresije, genetske epilepsije, Huntingtonove bolesti, genetske sljepoće i gluhoće, ili ozbiljnog alkoholizma. (Nije naodmet spomenuti da je kategorizacija «genetskih» bolesti identična Laughlinovoj koju smo spomenuli u poglavlju o američkoj eugenici). Početno tumačenje toga zakona napisali su eugeničari Ernst Ruedin, Arthur Guett i pravnik Falk Ruttke. Guett je nužnost zakona na radiju objasnio na sljedeći način: «Intervencija je države nužna jer bi u suprotnome vrijedan sloj stanovništva gotovo u potpunosti nestao za samo tri generacije, a preostali bi samo manjevrijedni. Ali treba vidjeti i ekonomsku stranu. Na slaboumne, duševno bolesne, asocijalne troši se milijuni. Jedan učenik kojemu treba pomoći (Hilfsschueler) tijekom svojega školovanja državu stoji dva do tri puta više od zdravoga djeteta. Ne smijemo zaboraviti da se zločinci, neradnici i asocijalni ljudi prema mišljenju pojedinih eksperata od 30 do 50% regrutiraju iz sloja slaboumnih i duhovno manjevrijednih. Sterilizacija stoga predstavlja akt ljubavi prema bližnjemu, prema sljedećim generacijama» (cit. prema Klee, 1986:37).

Kao i u Americi, postupci sterilizacije slaboumnih nisu bili nepoznati već krajem 19. stoljeća.⁷⁷ Međutim, praksa sterilizacije, bez obzira je li se radilo o eugeničkim mjerama ili planiranju obitelji, bila je nelegalna sve do uvođenja Sterilizacijskoga zakona 1933. Bilo je nekoliko pokušaja da se sterilizacija ozakoni (posebno E. Ruedina iz 1906., koji je kao pacijente predlagao «neizliječive alkoholičare»), ali takvi zahtjevi nisu rezultirali ozakonjenjem.

Sterilizacijski zakon iz 1933. (odnosno *Zakon o prevenciji rađanja genetski poremećenih potomaka*) omogućavao je prisilne sterilizacije u slučajevima kada su postojale «eugeničke indikacije». Premda je sterilizacija «recesivnih» tj. heterozigotnih nositelja prema tome zakonu bila kažnjiva kao kriminalno djelo, bilo je jasno da je utvrđivanje «recesivnosti» isuviše složen (a znanstveno besmislen) postupak za ono što su nacisti htjeli ostvariti. Naime, ako se neka bolest prenosi preko recesivnog alela, onda bi prevencija rađanja «genetski poremećenih potomaka», čisto genetski gledano, trebala uključivati upravo te nositelje. Dodatna besmislica jest i u tome što neke bolesti s gorepomenutoga popisa definitivno nisu «genetske» ili točnije, nasljedne⁷⁸. Bez obzira na zakonski okvir, sudovi o genetskome zdravlju nisu imali ni sredstva ni volje da ispituju jesu li ljude koje su namjeravali sterilizirati nositelji recesivnih gena. Zakon je predviđao masovne postupke. «Početno je predviđeno ustanovljenje 1700 sudova genetskog zdravlja, i prizivnih sudova genetskog zdravlja, a troškovi su se procijenjivali na 14 milijuna Reich-maraka. Međutim službenici su tvrdili da je riječ o neznatnoj svoti u usporedbi s troškovima genetski oboljelih za cijelu naciju, koja se procijenjivala između 350 milijuna do milijardu RM» (Proctor, 1988:102) pa su mnogi tvrdili da će Njemačka time uštedjeti milijarde maraka u nadolazećem razdoblju.

Prikaz medicinskoga stanja pred sudovima genetskoga zdravlja kršio je pravo privatnosti, ali to nije bio jedini razlog za uvođenje tajnosti u takve postupke. Naime, njemačka je javnost ubrzo bila alarmirana količinom takvih postupaka, pa je to bio i dodatni razlog za tajnovitost. A do 1941. godine nezadovoljstvo takvim postupcima bilo je toliko rasprostranjeno, da je program *de facto* ukinut. Proctor (1988:104) tvrdi da čak ni danas njemački zakoni (*Datenschutzgesetz*) ne omogućuju uvid u dokumentaciju o tim postupcima koji su se vršili pred 60-70 godina.

Sudovi su bili sastavljeni od tri člana, dva liječnika i jednoga pravnika. S obzirom na broj sudova i postupaka, članovi komisije su vrlo često bili laici, ili nedovoljno stručne osobe da procijene «genetske» bolesti pacijenata (okrivljenih). Između ožujka i svibnja 1934., prilikom prvih zasjedanja tih sudova, sudovi su obradili 348 slučajeva i odredili 325 sterilizacija. A do kraja iste godine sudovi genetskoga zdravlja primili

77 Kao prvi liječnici koji su izvodili postupke vasektomije u Njemačkoj spominju se August Forel (1892) i Edwin Kehrler (1897).

78 Između genetskih i nasljednih bolesti postoji bitna razlika. Primjerice, rak je definitivno genetska bolest, ali samo je u nekim slučajevima nasljedna. Neke su bolesti, poput sifilisa ili Aidsa mogu «nasljediti» tj. prenijeti na potomke, a da pri tome nisu «genetske». Nadalje, za neke bolesti, poput shizofrenije, postoji izvjesna genska predispozicija, ali se one ne moraju razviti, čak i kada je riječ o homozigotnosti.

su 85.000 sterilizacijskih «aplikacija». Od oko 64.5 tisuća odluka, 56.244 je bilo u prilog sterilizaciji, 3692 protiv, a 4563 je odgođeno, dakle otprilike u 90% slučajeva odluka o sterilizaciji je i izvršena. Iste godine bilo je oko 4000 žalbi na rješenja, od toga 377 uspješnih, a ostale su bile neuspješne. «Oni koji su odbili podvrgnuti se sterilizaciji, bili su općenito deportirani u koncentracijske logore» (Proctor 1988:107).

Većina sterilizacija izvedena je u prve četiri godine od izglasavanja zakona. Procjene o broju steriliziranih osoba prema tome zakonu variraju. Fritz Lenz je procijenio da je riječ o «maksimalno 350.000 osoba». Poslijeratni njemački eugeničari (ili pro-eugeničari poput Harmsena i Saetza) pokušali su smanjiti taj broj na 200.000 do 250.000. S druge strane, Barry Meher tvrdi da su nacisti «sterilizirali 320000 ljudi između 1933. i 1939 (odnosno 0.5% populacije), a možda i dva milijuna do 1945.» Prema najautoritativnijoj istraživačici nacističkih sterilizacija, Gizeli Bock (1986.), broj ukupno steriliziranih veći je od službenih 350.000, i kreće se vjerojatno oko 400.000 ljudi, odnosno prosječno više od 50.000 godišnje. Stopa smrtnosti u različitim sterilizacijskim zahvatima bila je oko 0.5%, što znači da je od postupka preminulo oko 2000 ljudi. Taj je broj možda ipak znatno veći, ako uzmemo u obzir da je oko 12% takvih postupaka izvedeno pomoću X-zračenja, pri čemu osobe nisu bile svjesne da su sterilizirane. Naime, godine 1942. Himmler je autorizirao sterilizacije pomoću X-zraka koje ne bi zahtijevale bolnički smještaj, i koje bi bile izvedene bez znanja pacijenata. U Nirnberškim procesima izašlo je na vidjelo da su se postupci ozračenja izvodili tako da su se namjeravani «pacijenti» posjeli s izlikom popunjavanja formulara. Dok su sjedili, X-zrakama su im tri minute ozračene genitalije. Ginekolog Carl Clauberg je 1943. izvijestio Himmlera da se na taj način može sterilizirati više od 1000 žena dnevno.

S obzirom na broj sudskih i medicinskih postupaka, velik se broj običnih ili nespecializiranih liječnika pretvarao u genetičke liječnike. Neki su takvi liječnici tvrdili da mogu prosuditi rasna obilježja ili genetske bolesti prema kanalima na otiscima prstiju, dok su neki tvrdili da isto mogu učiniti prema naborima ušiju, čime bi se skratila procedura provjere rasne pripadnosti.

Za procjenu inteligencije kojom se utvrđivala slaboumnost, psiholozi Wilhelm Stern, F. von Rohden, Walther Poppelreuter i Ferdinand Dubitscher koristili su dva testa: 1. *test kovčega*. Ispitanici su dvadeset različitih objekata (knjiga, boca i sl.) morali zapakirati u kutiju veličine 60 x 30 x 30, tako da se može zatvoriti poklopac. 2. *test praktičnih zadataka*, kojim se od ispitanika (ne žele li biti sterilizirani) tražilo da pomoću jedne karte grada u određenom vremenu s brojnim preprekama kupi određenu količinu namirnica. Ako su prošli navedene testove, uslijedili su testovi znanja koji su uključivali pitanja poput: «Zašto su kuće u gradu više od onih na selu?» (Proctor, 1988:111). Posebnim testovima, pripremljenim isključivo u vezi s programom sterilizacije, utvrđivao se EQ, tj. *Entwicklungsquotient*, kvocijent razvoja, kojim bi se matematički izračunala mjera mentalne retardacije.

Godine 1939. sterilizacijski je program po broju izvršenih sterilizacija jenjavao te se najavio novi: projekt eutanazije. Takvo smanjenje bilo je posljedica i vrlo oštih rasprava između ministara u vladi, a posebno između Arthura Guetta, iz Ministarstva unutarnjih poslova i fanatičnog voditelja NSP lige liječnika, Gerharda Wagnera. Riječ je vjerojatno bila o sterilizacijskim aplikacijama za vrijednije članove NSDAP-a, čemu se ministar unutarnjih poslova, iz političkih razloga protivio. Himmler je jednom notom objavio da područje «genetske brige» nije isključivo medicinsko pitanje. Spor je riješen amandmanom na Sterilizacijski zakon, kojim se zahtijeva da uz dva liječnika i pravnika sporovima (sudovima) budu prisutni i laici «koji razumiju obiteljski život» i obavezom informiranja nadređenih političkih vlasti o postupcima. Zbog jače kontrole postupaka, broj se sterilizacija smanjivao, da bi sredinom 1938. šef sigurnosti ministarstva pravosuđa uputio notu Himmleru da će u buduću u potpunosti ignorirati sudove o genetskome zdravlju. Vlada je 1. rujna 1939. donijela odluku da genetički sudovi više ne prihvaćaju aplikacije za sterilizaciju, osim ako ne postoji «izuzetno velika opasnost» za osobu da rodi dijete.

Proctor navodi da Saveznici nisu mogli klasificirati sterilizacije u skupinu ratnih zločina, jer su se slični zakoni donijeli i u Sjedinjenim državama. (Proctor, 1988:117). Vlada Zapadne Njemačke kompenzirala je štetu steriliziranim osobama samo ako su mogle dokazati da su bile sterilizirane uz neistinitu dijagnozu. U Austriji, sve do 1995. žrtve prisilne sterilizacije nisu se smatale žrtvama nacizma. (War against the «Inferior», 2001.)

«Eutanazijski projekt» - Projekt T4

Listopada 1939., neposredno poslije napada na Gdansk, započeo je tajni program eutanazije (ili tzv. T4 projektom, prema adresi sjedišta «eutanazijskog projekta» u Tiergartenstrasse 4 u Berlinu), odnosno Hitlerovim dopuštenjem da Dr. Brandt i Reichleiter Bouhler odrede izvjestan broj liječnika koji će pružati smrt iz milosrđa (Gnadentod). Tijekom slijedećih godinu i pol dana takvom je operacijom u više stotina bolnica ubijeno preko 70.000 pacijenata. Bila je to glavna proba za uništenje Židova, homoseksualaca, komunista, Cigana, Slavena i ratnih zatvorenika koja će ubrzo uslijediti.

Projekt je započeo s ubojstvima bolesne djece, a nastavio se s odraslim pacijentima psihijatrijskih klinika i manjih crkvenih institucija za smještaj mentalno bolesnih. Kao i u slučaju sa sterilizacijom, opravdanja za takva ubojstva bila su, osim rasno-bioloških, najčešće ekonomska, naime pružanjem podataka o tome koliko bi se uštedjelo kada bi se država lišila onih «nevrijednih da postoje».

Projekt «eutanazije» provodio se na djeci i odraslima. Projekt ubojstva djece započeo je slučajem izvjesnog gospodina Knauera iz 1938. koji je od Hitlera zatražio «milosrdnu smrt» za svoje retardirano, slijepo dijete, bez udova. Nakon konzultacija sa Brandtom i Catelom, «milosrdna smrt» je odobrena, i postala je standardni model koji se počeo primijenjivati u cijeloj zemlji. Tajnom uredbom iz srpnja 1939. od svih se medicinskih osoba tražilo da izvijesti lokalne vlasti o slučajevima urođenih deformacija, kako bi se «razjasnila neka znanstvena pitanja». Za tu priliku, nadopunjeni su listovi s popisom medicinskih poremećaja koji su se koristili i za realizaciju sterilizacijskog programa, a primalje su nagrađene s 2RM po svakom izvješću. Na tim anketnim upitnicima, znak «+» je značio «selekciju», tj. smrt, a znak «-» «dopuštenje za život. Za ubojstva djece koristile su se injekcije morfija, tablete, cijanid ili bojni otrovi, a uzroci smrti obično su se maskirali kao oboljenja od upale pluća, bronhitisa ili komplikacija zbog injekcija. U prvoj fazi projekta eutanazije ubijeno je više od 5.000 djece. Godine 1943. program «milosrdnog djela», što je bilo novo ime za eutanaziju, počeo se provoditi i na djeci nepoželjnih rasa, posebno u bolnici Hadamar. Obitelji koje su se odupiranju predaji djece vlastima završavale su u koncentracijskim logorima. Međutim, prema Alyju (1987.) roditelji hendikepirane ili zaostale djece često su bili skloni otarasiti se stigme svoje «defektne djece». Prema jednom istraživanju mnijenja roditelja hendikepirane djece, 73% roditelja je odgovorilo da bi se složilo s nekom vrstom eutanazije svoje djece. (Proctor, 1988:194).

Posebna komisija ustanovljena je za aplikacije za eutanaziju odraslih. U tim je komisija sudjelovalo 48 liječnika, i one su procijenjivale oko 3.500 aplikacija mjesečno. Od ukupno 283.000 aplikacija, 75.000 pacijenata određeno je za projekt eutanazije, odnosno za smr.

Nacistički projekt eutanazije bio je zamišljen da uništi 70.000 osoba u skladu s načelom 1000:10:5:1, što je značilo: na 1000 Nijemaca, deset je trebalo neku vrstu psihijatrijskoga liječenja, pet trajnu brigu a jedan treba «žrtvovati». «Program se do kraja pridržavao plana.» Operacija «eutanazije» jednoga je trenutka, u kolovozu 1941. «zastala» zbog javnog protesta galenskog biskupa Clemensa Augusta, ali zamišljeni cilj se postigao: 70.273 osobe su ubijene u prvoj sistematskoj fazi operacije. Tijekom sljedeće tri i pol godine još je 130.000 ljudi završilo «milosrdnom smrću» u akciji «Uništenje kroz rad». «Liječnicima se nikada nije trebalo narediti da ubijaju psihijatrijske pacijente i hendikepiranu djecu. Oni su za to bili ovlašteni, i ispunjavali su svoju dužnost bez protesta, često i na osobnu inicijativu.» (Proctor, 1988:193.) Zanimljivo je dodati da se projekt eutanazije nikada nije legalizirao: procedura ubojstva pacijenata nikada nije bila predmet zakonodavstva. «Ubojstva su poduzeta kršenjem Njemačkih zakona, premda su ih odobrili vladini službenici» (Proctor, 1988:193). S obzirom na sve te činjenice, Proctor zaključuje da program eutanazije nije bio tako nepopularan.

Projekt eutanazije idejno je započeo s objavljivanjem knjige o pravu na eutanaziju Alfreda Hochea i Rudolfa Bindinga iz 1920. godine, pod naslovom *Otpuštanje i uništenje za život nevrijednoga života*. Taj je naslov (*Vernichtung lebensunwerten Lebens*) postao simboličan naslov za cjelokupnu ideologiju nacizma, pa se još i danas koristi kao metafora onoga što se dogodilo između 1933. i 1945.

Hocheov i Bindingov rani kripto-nacistički spis utvrđivao je načelo dopustivoga ubojstva koje bi se trebalo proširiti na neizlječive. Međutim, nacisti nisu samo zanemarili bitan element eutanazije, tj. dobrovoljnost, već su iskoristili eutanaziju za «uništenje» nepoželjnih prema vlastitim kriterijima. Drugim riječima, kako kaže Proctor, «Nacistički se pothvat sastojao u svjesnom zamagljivanju dvaju značenja eutanazije, dobrovoljnog i prisilnog, prvoga utemeljenoga na olakšanju patnji, i drugoga utemeljenog na minimalizaciji ekonomskih troškova.» (Proctor, 1988:178) Prema Hocheu i Bindingu, pravo na život mora se zaslužiti, a ne dogmatski pretpostavljati. Oni koji nisu sposobni za ljudske osjećaje, «životi koji opterećuju i pune naše psihijatrijske institucije», nemaju nikakav osjećaj za vrijednost života. Njihov život nije vrijedan života; stoga njihovo uništenje ne samo da se smije tolerirati nego i humano.⁷⁹ Hoche i Binding su (unaprijed) opravdavali ubojstva iz «milosrđa» analizom psihijatrijskih pacijenata tijekom Prvog svjetskog rata, naime tvrdnjom da je tijekom Prvog svjetskog rata u Prusiji od gladi umrlo 45.000 takvih pacijenata, a u Saskoj 7.840, te da takvi pacijenti u načelu ne mogu preživjeti rat. Osim toga, rat pruža «mentalitet krize», kada su ljudi sposobni prihvatiti takve posljedice, a pogotovo misao da kada zdravi Nijemci pogibaju na frontu, defektni ne bi smjeli preživljavati «u luksuzu» na račun države.

Za procjenu broja podobnih za «eutanaziju» koristile su se eugeničke procjene o porastu mentalno bolesnih, prema kojima je broj takvih bolesnika u prethodnih sedamedeset godina porastao za 450%, dok se broj stanovnika povećao samo za 50%, te ekonomske procjene, prema kojima je država za takve osobe trošila navodno više od milijardu RM, što je bilo više od proračuna za policiju i lokalnu upravu. (Prema nacistima, posebno Gerhardu Wagneru, voditelju NS lige liječnika, liberalizam je bio gori od marksizma, jer je po vrijednosti izjednačavao «bolesne, umiruće i nesposobne sa zdravima i jakim»).

Projekt eutanazije počeo se u tajnosti izvoditi neposredno po dolasku nacista na vlast, ali se o uništenju «lebensunwerten Lebens» javno počelo govoriti tek 1935. godine, a realizirati s prvim danima rata (krajem 1939.). Poslije rata, osobni Hitlerov liječnik Karl Brandt je tvrdio da bi projekt eutanazije bilo lakše izvesti u vrijeme rata, jer bi tada uobičajeni otpori (recimo crkve) bili slabiji. Ponovno, kao i u Americi (u slučaju M. Granta), argument je bio: «ako se zdravi žrtvuju u ratu, zašto se ne bi

⁷⁹ Prema Proctoru (1988:180), za slične metode «eutanazije» godine 1937. u Gallupovu se istraživanju izjasnilo i 45% Amerikanaca, a njemački su se optuženici za projekt eutanazije na Nuernberškim procesima branili tvrdnjom da su i u Americi uništavali inferiorne.

žrtvovali i oni bolesni». U njemačkome slučaju, taj su argument najčešće zastupali Hoche i Binding, ali taj je stav bio tipičan za nacizam u cjelini. Drugi argument je bio da će u vrijeme rata njemačke bolnice trebati čuvati mjesta za ranjenike. Stoga nije bilo posve slučajno da se s realizacijom projekta čija se ideja provlačila tijekom cijele vladavine nacista, počelo upravo s danom početka rata. Do toga vremena međutim, javnost je već bila «preparirana» za prihvaćanje toga projekta.

Kako bi «pripremili» javnost za projekt eutanazije, nacisti su koristili posebne sudske primjere u kojima su klasični slučajevi ubojica bili tretirani blaže, jer su žrtve ionako bile «nevrijedne života». Jedan od primjera bila je parnica protiv oca koji je ubio svog sina na spavanju. Otac se branio da mu je sin predstavljao «financijski teret», i premda je tužiteljstvo tražilo smrtnu kaznu, optužnica je smanjena na tri godine jer se tvrdilo da sinovo mentalno stanje nije bilo «posve zdravo». Ali osim pamfleta, plakata, raznih romana s tezom, ili filmova, bilo je i službenih glasila koji su širili stav prema kojima oni koji boluju od neizlječivih bolesti nisu zavrijedili da se na njih troše skupi lijekovi. Dr. Heilig, jedan od članova Nacističke lige liječnika, tvrdio je da razne «skupe» medicinske postupke, poput zubarskih mostova, ili ortopedskih pomagala, ne bi trebalo koristiti niti na ljude koji su na pragu starosti. I niz školskih i studentskih udžbenika koristio se tom «ekonomskom računicom». Proctor navodi dva zadatka iz Dornerova matematičkog udžbenika: «U jednoj njemačkoj regiji postoji 4400 mentalno bolesnih u državnim institucijama, 4500 dobiva državnu pomoć, 1600 lokalnih bolnica, 200 domova za epileptičare i još 1500 domova za zbrinjavanje. Država troši najmanje 10 milijuna RM godišnje za te institucije. Koliki je prosječni trošak države po stanovniku godišnje? Pomoću toga rezultata izračunaj koliko će državu stajati ako: A. 868 pacijenata ostane (na proračunskim sredstvima) duže od 10 godina; B. 260 pacijenata ostane duže od 20 godina; C. 112 pacijenata ostane duže od 25 godina?» (Proctor, 1988:183).

Proctor nastavlja: «Takvi problemi nisu samo ostali na razini teorije. Poslije rata, dokumenti iz dvorca Hartheim, jedne od šest institucija za eutanaziju koje su imale plinske komore, pokazali su detaljna izračunavanja «ušteta» nastalih zbog operacije eutanazije», te navodi točne brojeve ušteta na pojedinim prehrambenim artiklima koji su nastali «dezinfekcijom», tj. ubojstvom 70.273 osobe.

Uz takve «uštete», od dolaska nacista na vlast stalno su se smanjivali i izdaci za intitucije za zbrinjavanje hendikepiranih, odnosno broj radnih mjesta u njima. Takvu su politiku potpisivali najpoznatiji njemački eugeničari, poput Otmara von Verschueura, Mengeleovog učitelja.

Nastavak «uništenja života nevrijednog za život»: Uništenje kroz rad

Druga se faza projekta «eutanazije» počela provoditi od 1941., kada su se časnici uključeni u projekt T4 počeli baviti izgradnjom «radnih logora». U siječnju 1942. na

klinici u Berlin-Rummelsburgu, sastali su se psihijatri, kriminalistički biolozi, administratori eutanazije i drugi, kako bi raspravili pitanje na koji način izdvojiti prosjake, alkoholičare, seksualne pervertite, prostitutke, ljude bez doma i osobe koje često mijenjaju radno mjesto. Projekt eutanazije se tako proširio na ljude ili pacijente klasificirane kao nesposobne za rad. Kao što su već 1920-ih najavljivali Hoche i Binding, rat je pružio idealno opravdanje za takve postupke. Ujesen 1942. u tzv. *Akciji Brandt*, Karl Brandt, Hitlerov osobni liječnik donio je uredbu da se isprazne bolnice zbog nedostatka bolničkih ležajeva. Razlika između projekta T4 i Akcije Brandt (prema Proctoru, 1997.) bila je u tome što se projekt T4 ispunjavao po načelu kvota, dok se načelo «Uništenje kroz rad» primijenjivalo po potrebi. Prema Alyju (1987) pacijenti su se ubijali ili odvodili u logore čim je ponestalo kreveta za «živote koje je vrijedno živjeti». U gorespomenute kategorije stanovništva «nevrijedne za život», početkom 1943. i «totalnog rata» navodno zbog dodatne nestašice bolničkih kreveta, počele su se ubrajati i kategorije starijih ljudi, pogotovo u Hamburgu. (Aly 1987.) Međutim, glavnina žrtava takvih projekata nalazila se izvan granica Njemačke, odnosno među stanovnicima drugih zemlja, poput Poljske i Rusije. Već nakon zauzimanja Poljske, i nakon upada SS trupa u Sovjetski savez, tzv. Einsatzgruppe A, ubila je u razdoblju od 16. listopada 1941. do siječnja 1942. 240.410 osoba. Svi mentalno oboljeni u zaposjednutim područjima ubijali su se bez odlaganja. Neki su ubijeni izgladnjivanjem, neki trovanjem, neki strijeljanjem, a neki bombardiranjem. Početkom 1942. osnovan je korpus s «plinskim kamionima», koji je djelovao na području Bjelorusije, Ukraine, Krima, sjevernog Kavkaza, kako bi «olakšao» psihičke tegobe vojnika SS-a. Ubijanje psihičkih bolesnika u Poljskoj odvijalo se u gradovima Owinska, Kochorow, Swiecie. Do godine 1945. kategorija «nevrijednih za život» uključivala je sve tuberkulozne pacijente na području Rusije, Poljske i Rumunjske. Pacijenti su se odvodili u bolnice, posebno bolnicu Hadamar, koje su ustvari služile kao stanica za ubijanje pacijenata. Ključ za ubojstva nije bila procjena stanja bolesti, kako su tvrdili optuženi na Nirnberškim procesima, već jesu li sposobni za rad. Eliminacija «nesposobnih» dosegla je takve razine, da su se liječnici pitali ima li uopće smisla da oni sudjeluju u tim projektima, kada je poanta «projekata» da se svi pacijenti ubiju. Kako bi se zadovoljila medicinska znatiželja, smišljali su se razni eksperimenti koji su za posljedicu imali isto – tj. smrt pacijenata ili zatvorenika.

Totalni rat – holokaust

Nirnberški rasni zakoni iz 1935. predviđali su registraciju, sterilizaciju i «selekciju» vaneuropskih rasa. Stoga je prilikom donošenja nirnberških zakona, Ministar unutrašnjih poslova Frick 3. siječnja 1936. donio naredbu o primjeni *Zakona o zaštiti njemačke krvi*, iz koje je, između ostaloga, vidljivo da se postupak sterilizacije može primijenjivati i na sve pripadnike Sinti i Roma (Cigane) (Krausnick, 1999.). Ali sterilizacija, pa ni eutanazija nepoželjnih pojedinaca i rasa za naciste nije bilo «krajnje

rješenje». Tijekom nacističke vladavine ubijeno je, mučeno i sterilizirano više od 500.000 pripadnika Sinti i Roma i preko 1.000.000.

Projekt Lebensborn – rađanje nove rase

U vrijeme kada sam započinjao proučavanje njemačke eugenike, Lebensborn-domovi i Lebensborn-djeca bila su u najboljem slučaju akademsko pitanje i o njima se znalo relativno malo. Proctor, Lifton, Klee, Aly, Weingart, Kroll, Bayertz, najautoritativniji istraživači nacističke eugeničke uopće ne spominju projekt Lebensborn, premda ženskom pitanju posvećuju veliku pažnju. Projekt Lebensborn, klinika i domova u kojima su «prave» arijevke rađale djecu SS vojnicima, bio je za povjesničare jedan od najkontroverznijih projekata nacističke vlasti, i ni u jednoj studiji, čak niti u onima posvećenim samo tom projektu, nije se isticao kao projekt koji bi konkurirao eliminativnim, tj. negativno-eugeničkim metodama nacista. Ne samo zbog toga što se činilo da je pozitivna eugenika (prokreacija) po sebi manje odiozna od negativne (tj. sterilizacija i ubojstva), već i zbog toga što se o osobama uključenim u nacistički projekt Lebensborn vrlo malo znalo. Doista je bilo pomalo čudno da veliki povjesničari njemačke eugenike nisu obratili više pozornosti projektu Lebensborn. Jedini razlog ili opravdanje za takav «previd» možda smo mogli pronaći u zaštiti djece i majki koji su još uvijek među živima. Nekoliko monografija o projektu Lebensborn, Hillela i Henryjeve, Dorothee Schmitz-Koesters, te Clayove i Leapmana, nije imalo velikoga odjeka, a iznijeti podaci u tim djelima nisu izgledali pouzdani⁸⁰. Neki su istraživači (ili propagandisti, poput Saetza, Ericha Kerna i Siegfrieda Eigela) čak sumnjali da je Lebensborn uopće bio eugeničko-rasistički projekt, odnosno da je uopće postojao. Za mnoge je taj projekt bio «Popularna povijest kao seksualna fantazija»⁸¹ ili «čisti mit» (Saetz, 1985.). Iz opisa Lebensborn domova koji su se objavljivali do 2000. godine moglo se zaključiti da je bila riječ o kombinaciji bordela za bolje članove NSDAP-a ili točnije za časnike SS-a, domova za nezbrinute «arijevke» koje su rađale vanbračnu djecu, domova za djecu sa zaposjednutih teritorija i barem u nekim slučajevima, rasplodne farme s rasističko-eugeničkim predznakom. «Neki smatraju da su to bila rodilišta za neudane žene, dok drugi tvrde da su to bile javne kuće namijenjene esesovcima. Čini se najprihvatljivijim mišljenje da je pravi cilj tih institucija bilo stvaranje «nordijske nad-rase», uz pomoć muškaraca i žena brižljivo probranih u skladu s rasnim kriterijima Trećeg Reicha» (Hillel, Henry, 1976:7.) Među stanovnicima okolnih mjesta širile su se glasine da je riječ o domovima u kojima su žene vojnika potajno rađale, dok su supruzi bili na frontu. Hillel i Henryjeva se priklanjaju mišljenju da je ipak riječ o «rasplodnim farmama». Današnji

80 Studija Hillela i Henryjeve zapravo je istraživački dnevnik pisan u obliku Bildungsromana. Kako bi došla do bilo kakvih podataka o projektu, Clarissa Henry se sudionicima projekta Lebensborn predstavljala kao Ingrid, dijete rođeno u Lebensbornu. Hillel i Henryjeva su uspjeli razgovarati sa svim voditeljima projekta, koji su vodili posve normalan građanski život u Bavarskoj. Velikom broju informanata autori mijenjaju imena da zaštite njihov identitet.

81 Egel, Siegfried: «Lebensborn – Popular History as Sex Fantasy», www.barnesreview.org/lebensborn.htm

nalazi to potvrđuju da je riječ o kombinaciji različitih «organizacijskih» oblika, ali danas se možemo usredotočiti na drugi odnosno treći, tj. na zločinački dio projekta.

Međutim, odnedavno se situacija posve preokrenula. Projekt Lebensborn postao je možda najaktualnija tema u proučavanju nacističkih zločina. Taj preokret treba zahvaliti «kolektivnoj» tužbi koju je pred dvije godine (ujesen 2000.) početno oko 150 (od ukupno oko 12.000) «Lebensborn» djece uložilo protiv Norveške vlade zbog fizičkog, seksualnog i psihičkog zlostavljanja u sirotištima, psihijatrijskim klinikama, u posvojenim obiteljima, ili obiteljima njihovih prirodnih majki. Procijenjuje se da je takvih Lebensborn majki samo u Norveškoj bilo oko 50.000. Premda se i prije znalo da postoje takva djeca, njihova je tužba bila povod da velik broj svjetskih novinskih agencija počne tražiti djecu iz tih domova i objavljivati njihove tragične životne priče. Norveška je ambasada istodobno u suradnji s Willy-Brand Zakladom organizirala izložbu «Kriegskinder» u Rathaus Schoeneberg u Berlinu⁸². Bila je to prva u nizu velikih izložbi na temu Lebensborn, a američka je televizijska kompanija ABC producirala poseban dokumentarni film («Master Race»⁸³). BBCjev novinar Julian Pettifer posjetio je tužitelje, gđu Gerd Fleischer i Paula Hansena u njihovim domovima u Norveškoj.⁸⁴ Posebna izvješća o Lebensbornu objavile su i druge kompanije.⁸⁵ Prema tim novinskim izvješćima, nacističkim zločinima u projektu Lebensborn pridodani su u poslijeratnom razdoblju razni oblici kršenja ljudskih prava Lebensborn djece i Lebensborn-majki. Većina takve djece, u Norveškoj zvane Tyskerbarna ili «Njemački skotovi», bila je fizički zlostavljana «kako bi se iskorijenilo njihovo nijemstvo».⁸⁶ Osim brutalnosti, vrijedno je spomenuti slučaj barem četiri Lebensborn djeteta koja su preminula u eksperimentima koje je norveško ministarstvo u suradnji s CIA-om tijekom 50-ih i 60-ih godina provodilo s halucinogenim drogama.⁸⁷

Projekt Lebensborn, «izvori života», pokušaj je ostvarenja nove nordijske rase. On se sastoji od dva različita «podprojekta». Prvi je dio vezan za organizaciju domova u kojima su se rađala «nordijska djeca» sparivanjem odabranih plavokosih i plavoookih žena sa časnicima SS-a. Drugi je dio projekta vezan za otmicu plavokose i plavooke djece roditeljima na zaposjednutim teritorijima, posebno u Poljskoj. Zasada se još

82 www.norwegen.org/cgi-bin/wbch3.exe?d=5502&p=3361 ili www.willy-brandt-stiftung.de/kriegskinder.htm

83 Film se može vidjeti na Internetu, http://abcnews.go.com/onair/2020/2020_000425_lebensborn_feature.html

84 http://news.bbc.co.uk/1/hi/audiovideo/programmes/crossing_continents/1691452.stm

85 The Telegraph, 25. siječnja 2001., <http://www.mugu.com/pipermail/upstream-list/2001-February/00145.html>,

Carol Williams: «Breeding to Further the Reich: In Himmler's Lebensborn project 11.000 children were born to women who mated with elite SS officers», Los Angeles Times, 21. siječnja 2000., Michael Spielman, «Lebensborn again», <http://loxafamosity.com/tech/0200.html>. Spielman uspoređuje Lebensborn projekt sa današnjim on-line uslugama za prodaju oocita žena čije se slike objavljuju na Internetu. «Ne bi li Adolf bio ponosan?» zaključuje Spielman.

86 Prema Julianu Pettiferu (BBC) norveška je vlada bila toliko zbunjena da se svakako htjela riješiti te djece, prvo tako da ih otpremi u Njemačku, potom u Australiju. Kako nijedan plan nije uspio, velik broj djece završio je i u mentalnim bolnicama. Nijedna parnica još nije završila povoljno za tužitelje. Neki članovi parlamenta predložili su zakon kojim bi se takvim osobama kompenziralo za nemila iskustva u norveškim institucijama.»

87 The Telegraph, 25. siječnja 2001.

vrlo malo zna o sličnim otmicama u Češkoj, Rusiji, Ukrajini, Baltičkim republikama, Danskoj, te Sloveniji i Hrvatskoj. Procijenjuje se da je riječ o oko 300.000 djece⁸⁸ otete u realizaciji projekta izgradnje nove, snažnije, Nordijske nad-rase.

Prije negoli razmotrimo projekt Lebensborn, razmotrimo nekoliko tema nacističke ideologije koje su tvorile pozadinu tog projekta. «Žensko pitanje» u doba nacizma nije hir novije historiografije već uključuje eugeničke elemente čak i neovisno od projekta Lebensborn. Stav Josepha Goebbelsa mogao se smatrati službenim: «Zadatak je žene da bude lijepa i da na svijet donese djecu. To nije staromodna ideja. Ženka ptica čisti se za svog supruga i brine se za jaja. U zamjenu za to, mužjak donosi kući ručak. On pazi na gnijezdo i bori se protiv svih neprijatelja.» Nacizam je sebe smatrao najmaskuliniziranim pokretom koji se stvorio u povijesti. Kako bi se podigla stopa rađanja njemačke djece, godine 1936. odobreno je pola milijuna kredita u visini godišnje plaće za sve majke, a godine 1940. broj takvih kredita popeo se na 1.7 milijuna. Ideal je bio postići razinu od četvoro djece po obitelji. Posebne nagrade u obliku zlatnih medalji dodijeljene su 745 žena koje su rodile ukupno 7372 djece.

S druge strane, neudate žene (kao i za vrijeme NDH), kao ni Židovi, nisu imale pravo državljanstva, čime se stimuliralo sklapanje brakova. Javni službenici od godine 1938. nisu smjeli biti neoženjeni, a kritike neoženjenih osoba bile su uobičajene. Pobačaj se smatrao zločinom protiv rase i «nastavkom rasne degeneracije», posebno u slučajevima kada su je bila riječ o spajanju «sa židovskom krvlju», te se od 1939. mogao kazniti i smrću. Međutim, iznimke za koje je pobačaj bio dopušten, uključivale su i slučajeve s «eugeničkim indikacijama». Stoga je pobačaj bio dopušten ako je to bilo u interesu rasne higijene. Daljnja se iznimka sastojala i u legalizaciji pobačaja za Židove (Lueneberška odluka od 10. studenog 1938.).

Njemački rasni higijeničari sporili su se već ranih 20-ih godina o tome koliko djece je dobro imati. Dok je Fischer primjerice tvrdio da je za ženu zdravo imati osmero djece (1913.), Lenz je tvrdio kako je ta brojka isuviše mala: «Ako uzmemo da je činjenica da žena može roditi jednom u razdoblju od dvije godine, i da može rađati trideset godina, to znači da je sposobna donijeti na svijet minimalno petnaestoro djece. Sve što bi bilo manje od toga bilo bi rezultat neprirodnih ili patoloških uzroka.» (Proctor, 1988:124). Godine 1933. jedan je ravnatelj psihijatrijske klinike tvrdio da je najveća opasnost koja prijete Njemačkoj – *Geburtenstreik*, štrajk rađanja, dok su drugi o padu nataliteta govorili kao o crnoj kugi, goroj od bilo kakvoga rata. G. A. Wagner s ginekološke klinike u Berlinu tvrdio je 1933. da je nacionalna zaliha oocita (jajašaca) nacionalni resurs i vlasništvo njemačke države.

88 vidi: Christopher Wagner. 2002. «Nazi Lebensborn Program: Occupied Countries», <http://histclo.hispeed.com/essay/war/ww2/leb/leb-occ.html>

Takva ideologija doista je urodila plodom: rast broja brakova i broja djece povećavao se od 1933. do 1940., premda se povećavala i smrtnost djece i roditelja. Godine 1940. u Njemačkoj je rođeno 1.645.000 djece. Takvom opterećenju dodan je i teret rada: broj žena u radnome odnosu povećavao se sve do kraja rata. «Vjerojatnost zaposlenih žena bila je upravo proporcionalna njihovom broju djece». (Proctor, 1988: 127.)

Kao što smo već spomenuli, Lebensborn («izvori života») je ime kojim se označava niz specijalnih rodilišta širom Njemačke koje je utemeljio Heinrich Himmler. Početna Himmlerova zamisao o Lebensbornu bila je posljedica njegove «bitke protiv pobačaja, i za povećanje stope rađanja» (Beiderbeck, 2001). Lebensborn je počeo djelovati kao «udruženje» (Lebensborn Eingetragener Verein) 12. prosinca 1935. godine, na inicijativu Glavne službe za rasna pitanja i naseljavanje (RuSHA). U SS-ovoj administraciji Lebensborn projekt je nadzirao Ured L (Amt L) odnosno kao Amt 1a. Glavni voditelj organizacije Lebensborn bio je do 1940. časnik Pflaum, a od 1940. Max Sollman, pukovnik SS-a. Obojica su bila odgovorna RuSHA-i odnosno Himmleru. Glavni liječnik projekta bio je Himmlerov prijatelj Gregor Ebner. Godine 1947. Sollman, Ebner i Guenther Tesch te bolnička sestra Inge Viermetz, optuženi su 1948. za ratne zločine, i to za: zločin protiv čovječanstva, tj. otimanje djece zbog germanizacije ili uništenja; za otimanje javnog i privatnog vlasništva na okupiranim teritorijima, te za članstvo u kriminalnoj organizaciji. Kažnjeni su isključivo za članstvo u kriminalnoj organizaciji.

Sredstva za realizaciju projekta namicala su se od članarina pripadnika. «Članarina će se određivati prema dobi, prihodima, broju djece svakog pojedinog SS vojnika. Ako (SS član) nije postao otac s dvadesetosam godina, uslijedit će povećanje članarine.»

Nacističke ideologe koji su brinuli o rasnoj čistoći, brinulo je spolno ponašanje časnika SS koji su ostavljali potomstvo u osvojenim zemljama. U «SS Bilježnicama» koje navode Hillel i Henryjeva, navodi se kako «esesovcima nordijske djevojke nisu zanimljive jer su frigidne i manje frivolne od djevojaka nižih rasnih vrijednosti, pa se oni katkada žene «kratkonožim, debelim, zaobljenim djevojkama». Međutim, navodi se dalje «1. Djeca iz takvih brakova bit će neskladna, 2. to bi moglo otežati porod djece...» Heinrich Himmler je stoga 3. srpnja 1943. naredio: 1. Ne želim više čuti o zahtjevima za sklapanje brakova s ženama koje ne odgovaraju u potpunosti važećim rasnim kriterijima; 2. Svaki sumnjiv zahtjev treba predati Reichfuehreru. (Hillel-Henry, 1976.) Jedan od zadataka Glavne službe za rasna pitanja bio je «smjestiti i njegovati rasno i biološki ispravne buduće majke za koje je brižljivim pretragama utvrđeno da će dati isto tako vrijedno potomstvo. Pretrage je obavljala Glavna služba za rasna pitanja i naseljavanje.» Isto je tako bilo «Pitanje časti svakog SS Fuehrera da postane član udruženja Lebensborn.»

Prema nekim povjesničarima, istina je da su SS-časnici i odabrane plavokose djevojke na svijet donosili vanbračnu djecu, ali je jedan od zadataka voditelja Lebensborn projekta bio da takve veze, nakon nekog vremena, ipak postanu zakonite, ali to vjerojatno nije točno. Hillel i Clayova nude drugu mogućnost: «Bastard esesovca i brižljivo odabrane majke imat će tako za oca državu, a Lebensborn će mu biti majka. Zakonito dijete, rođeno u zakonitoj vezi imat će uz svoje prave roditelje i roditelje hranitelje – državu i Lebensborn... (Takva organizacija) imala je najbolje uvjete da se u potpunosti posveti kultu nordijske superiornosti, ratovanju i raznim muškim poslovima... ništa je nije moglo ometati, čak ni nekakvi sentimentalni problemi. Muškarac će poći u rat, a žena će stvarati djecu.»

Zadatka trajnijeg zbrinjavanja Lebensborn žena i djece postao vrlo akutan kada je okolno stanovništvo počelo prema djevojkama iz tih domova pokazivati otvorenu nasilnost. S obzirom na to da je bila riječ o muškarcima koji su provodili velik dio vremena na frontu, i da su žene mogle imati više partnera u raznim prilikama, bilo je jasno da se eventualne namjere o trajnom zbrinjavanju sve djece, i o sklapanju brakova među parovima nisu mogle ostvariti. Veliku većinu djece, poput onih u Norveškoj, prihvaćale su adoptirane obitelji, a sudbina drugih, smještenih u posebne domove za siročad, tek danas postaje poseban predmet istraživanja.

Svaki je Lebensborn dom imao svog liječnika i upravitelja, jednu bolničarku, i barem jednu sekretaricu. Dodatno su se mogle angažirati posebne dojilje, čije se podrijetlo također prethodno trebalo ustanoviti. Većina djece koja se rađala u tim domovima bila je nezakonita (vanbračna), stoga je djelovanje organizacije bilo tajno. Prema popisu dekreta (i njihovih tema) koji se odnose na Lebensborn, vidljivo je da su neudate majke smjele promijeniti svoje ili djetetovo ime; da su (osim upravi Lebensborna) imale pravo zatajiti ime oca djeteta; te da su se izvodi iz matične knjige rođenih izdavali isključivo majkama. Petog lipnja godine 1939. izdan je proglas kojim se trajno zaštićuje identitet (tj. podrijetlo) nezakonite djece rođene u Lebensbornu. Prema tome proglasu, RuSHA će izdavati potvrdu (matični list) da je dijete arijeuskog podrijetla. Ujedno se garantirala i 100% diskrecija, tj. tajnost očeva identiteta. (Hillel-Henry, 1976:51.) Djevojke koje su primljene u Lebensborn, nakon rođenja mogle su odlučiti da prihvate dijete ili ga prepuste SS-u. Ali prije dopuštenja da prihvati dijete, uprava Lebensborna morala je pružiti RuSHA-u uvjerenje da se majka može brinuti za dijete.

Opskrba tih domova bila je u ratnim razmjerima izuzetno dobra. Štićenice su se izuzetno dobro hranile, u domove su stizali «vagoni voća». Kako navode Hillel i Henryjeva (1976:67), prema izjavama barem nekih od njih «Ničega (im) nije nedostajalo. To su bila vremena, najbolja u cijelom mom životu.» Žene su mogle roditi inkognito. Prema svojoj želji, mogle su provesti cijeli tijek trudnoće besplatno provoditi u takvim domovima, u jedno- ili dvosobnim sobama. Neke su se majke nakon rađanja zapošljavale u tim klinikama i domovima, bile u blizini svoje djece, a

neke su davale djecu na posvojenje ili pak na brigu u druge Lebensborn domove. (Abe, 2001).

Povjesničari navode različiti broj klinika i domova u kojima se ostvarivao projekt Lebensborn. U Njemačkoj ih je bilo čini se između devet i osamnaest⁸⁹. Različiti broj Lebensborn domova koji se spominju vjerojatno je posljedica razlike između mjesta u kojima su se djeca začinjala i u kojima su se rađala. Središte «projekta» nalazilo se u Bavarskoj, u Herzog-Max ulici u Muenchenu. Nekoliko takvih domova i klinika nalazilo se u okolici Muenchena. Najpoznatiji od njih bio je rodilište, odnosno dom Hochland u Steinhoeringu. Drugi domovi nalazili su se u Arolsensu, Wiesbadenu (klinika Taunus), Wernigerodeu (rodilište Harz), rodilište Kurmark blizu Berlina, Pommern u Bad Polzinu, u Neulengbachu, nadalje, nekoliko se vila nalazilo u Karlovim Varima (Karlsbadu) i u Beču (poput rodilišta Wienerwald). Dijelom je bila riječ i o vilama otetim židovima. Uprava Lebensborna «rekvirirala» je primjerice zgradu centra židovskih zajednica u Muenchenu, kao i zgradu koja je pripadala Thomasu Mannu.⁹⁰

Premda je većina djevojaka i majki u tim domovima bila uvjerena da ispunjava «dužnost prema naciji», reputacija tih domova nije bila na visini, jer su mještani u nekoliko navrata čak pretukli zatočenice tih domova zbog njihova navodnog nemoralna i nerada. «Za prave katolike, što su bavarski seljaci većim dijelom i bili, sama zamisao Lebensborna, koji je odbacivao osnovne crkvene principe – od vjenčanja do krštenja – bila je više nego šokantna» (Hillel, Henry, 1976:66, 78).

Često se isprva zbivalo da su štice domaćice doma potajno odlazile župniku Koepplu kako bi krstile djecu, stoga su organizirane posebne ceremonije imenovanja za lebensbornsku djecu. Većinom su se novorođena djeca «krstila» prema posebnom pseudo-kršćanskom, nacističko-germanskom ritualu, polegnuta ispod nacističke zastave.

Kao jedno od sredstava zabave, postojali su i natječaji za najbolje dojilje. Dojilje su bile majke smještene u domove, ali i druge žene, koje su prošle sustav rasističke kontrole.

Više od 50% žena koje su se prijavile na te klinike nikada nije primljeno (Hillel-Henry, 1976:47). Selekcija prema rasnim obilježjima, visini, boji kose, opsegu glave, i

89 Vjerojatno ih je bilo više. Devet domova spominje Lischka (2000.), trinaest izvan Njemačke, i to osam u Norveškoj a ostale u Belgiji i Francuskoj navodi Beidebeck (2001), osamnaest navodi Erich Kern (cit. prema Egel, 2000)

90 «Tomas Mann nadugačko i naširoko opisuje Lebensborn i selekciju «nordijskih» djevojaka. To se sve radilo u njegovoj kući koju je SS rekvirirao. Pisac je dobio podatke od domarice koju je i SS zadržao. Ta žena tvrdi da su sve žene koje su trebale proizvoditi djecu za Lebensborn prolazile vrlo strog medicinski rasni pregled. Ispričala je sve i o načinu na koji su mjerene – od mjerenja glave do mjerenja širine karličnih kostiju». (Hillel, Henry, 1976:72ff).

boji očiju bila je vrlo rigorozna. Djevojke i majke smještene u Lebensborn bile prihvaćene u te domove dobrovoljno. Osim jednog izvora⁹¹ u kojem se tvrdi da su i te žene «bile žrve rasističke politike», nijedan meni dostupan izvor ne spominje njihov prisilni smještaj u domove ili klinike Lebensborn. Postoji štoviše golema prepiska između kandidatkinja i časnika Lebensborna iz koje je vidljivo da su časnici katkada koristili grube riječi odbijanja. «Nismo mi ženidbeno-udajna agencija», tvrdio je Ebner (Hillel-Henry, 1976:59). Unatoč tome, u toj korespondenciji, nisu se ustručavali davati savjete o tome s kim se treba vezati i koliko treba imati djece.

Samo u Steinhoerigu rođeno je preko 3000 beba. Procijenjuje se da su Lebensborn domovi ukupno porodili oko 12.000 beba. Kroz Lebensborn domove prošlo je nekoliko je tisuća žena. Ako su točne gorespomenute nedavne procjene norveške vlade i već spomenutih novinskih agencija, oba broja, i broj majki i djece bio je bitno veći. U Njemačkoj, «najmanje 5000 djece još uvijek traži svoje roditelji i rođake. Neki su o svojem identitetu doznali slučajno» (Beiderbeck 2001.).

Germanizacija nordijske, «rasno vrijedne» djece s okupiranih područja

Otmice djece na Istočnome frontu, ali isto tako i u Francuskoj, između 1939. i 1943. predstavljaju dio projekta Lebensborn barem po tome što su se takva djeca privremeno smještala u te domove. Prema Abeu (2001.) Himmlerova naredba vojnicima da na zaposjednutim teritorijima (izrijeком: Poljskoj, Francuskoj, Jugoslaviji) «uzmu» bilo kakvo dijete «arijskoga izgleda» radi njihove germanizacije, bila je prema nekim povjesničarima posljedica sve manjeg broja djece u Lebensborn domovima.

Prilikom otmica takve djece često su bili navođeni lažni razlozi. Nakon različitih prebacivanja iz doma u dom, ili iz «sakupljačke stanice» prema Lebensborn domovima, djeca se obično više nisu prisjećala roditelja. Od 1939. bilo je više tisuća takvih otmica. U takvim dječjim centrima, cilj je bio djecu indoktrinirati da zaborave svoje prave roditelje. Primjerice «SS bolničarke pokušavale su uvjeriti takvu djecu da su ih roditelji namjerno napustili. Djecu koja su se odupirala nacističkoj indoktrinaciji često su tukli. Većina ih je na kraju prebačena u koncentracijske logore (uglavnom u Poljski grad Kališ) gdje su i ubijena. Druga su adoptirale SS obitelji.»⁹² Sličan, ali sistematičan, postupak otmice djece dogodio se 1942. godine u mjestu Lidice u Čehoslovačkoj, nakon što su u mjestu pobijeni svi muškarci. Djeca iz Lidice bila su na licu mjesta selektirana: 91 dijete je transportirano u Njemačku radi njihove germanizacije, dok su druga transportirana u posebne dječje koncentracijske logore u kojima su kasnije ubijena.

91 «Lebensborn», Jewish Virtual Library, <http://www.us-israel.org/jsource/Holocaust/Lebensborn.html>

92 *ibid.*

Godine 1947. U Nuernbergu je optuženo 14 funkcionera Rasnog povjerenstva. U šest slučajeva optužba je odbačena.

Smatra se da je u razdoblju nacizma oteto oko 250.000 djece koja su transportirana u Njemačku, ali je nakon rata identificirano samo oko 25.000 roditelja ili otete djece. Kraj rata, i pokušaj «vraćanja» djece pravim roditeljima bio je izuzetno bolan. Katkada su njemački roditelji odbijali vratiti dijete, a katkada se djeca nisu željela vratiti svojim pravim roditeljima.⁹³

Epilog: Poslijeratna eugenika i sudbina eugeničara

Premda nema sumnje da su spoznaje o počinjenim zločinima u ime rase smanjile i u stvarnosti gotovo zamrznule rasprave o eugenici, nekoliko primjera koje smo već spomenuli, govori da one nisu u potpunosti nestale. Pri tome ne govorim o novim povijesnim istraživanjima ili pokušajima izjednačavanja negdašnje eugenike i genskog inženjeringa, već o klasičnim eugeničkim oblicima.

Isto tako, novija su istraživanja pokazala da su se i renomirani biolozi poslijeratnoga razdoblja, poput austrijskog nobelovca Konrada Lorenza izjašnjavali u prilog eugeničkih metoda. Lorenz je primjerice rekao: «Postoji jaka analogija između ljudskoga tijela napadnutog rakom i nacije koju su zaposjele subpopulacije s urođenim poremećajima koje predstavljaju društveni teret. Baš kao što je u slučaju raka najbolji tretman što brže uništiti parazitski rast, eugenička obrana protiv disgeničnih društvenih efekata oboljelih subpopulacija isto je tako nužno drastičnih mjera... Ako se ti inferiorni elementi svrsishodno ne eliminiraju iz zdravih populacija, onda će, baš kao što se stanice malignog tumora šire po tijelu, i takve populacije uništiti i sebe i tijelo domaćina.» (cit. prema Meher, 1987).

Velik broj njemačkih eugeničara nastavio je s radom, ili je ostao na svojim položajima na sveučilištima. «Primjerice, Otmar von Verschuer, Mengeleov mentor, nastavio je istraživati i pisati do svoje smrti 1967, a Fritz Lenz, jedan od najutjecajnijih rasističkih teoretičara, i dalje je objavljivao, sve do 1970. Njemačke zdravstvene vlasti odupirale su se nekolicini pokušaja da se razotkrije neugodna prošlost. Sve do 1980-ih znanstvenici nisu istraživali nacističku medicinsku i socijalnu politiku na sistematski način.» (Proctor, 1997)

Karijera njemačkoga liječnika Hermanna Vossa i njegova dnevnika posebno je poučna u kontekstu pitanja «Što je bilo poslije». Kao ekstremni nacist, u veljači 1941. Voss je dobio profesuru na Njemačkom sveučilištu u Poznanu. Njegov dnevnik izražava brigu za činjenicu da se «Poljaci pare dvaput brže od Nijemaca», te predlaže

93 ibid.

«biološko rješenje problema». Nakon aneksije Poljske, Gestapo je 1939. zauzeo krematorij u tome gradu u kojemu je počeo uništavati tijela ubijenih Poljaka. Vossu je tada na pamet pala misao da bi to moglo biti rješenje «Poljskog pitanja». Međutim, osim po ideji koncentracijskih logora u kojima bi se uništavale žrtve, Voss je postao poznat po još jednoj ideji: Umjesto da se egzekutirane osobe spaljuju, on je predložio, (a njegov je prijedlog odobren) da tijela egzekutiranih osoba kao kosture ili odljeve glava prodaje njemačkim medicinskim institutima i fakultetima (150RM za kostur, 15-30RM za odljev glave). Vossov Anatomijski institut u Poznanju postao je vodeći nabavljač u Njemačkoj. Prema Goetzu Alyju (1989.), neki dijelovi tijela egzekutiranih Poljaka i Židova još i danas služe kao eksponati na Njemačkim medicinskim školama. Međutim, niti tu se ne završava Vossova priča. Vossova se karijera nastavila i u komunizmu. Godine 1952. Voss je postao redovni profesor Sveučilišta u Jeni, i glavni urednik njemačkog anatomskeg časopisa *Anatomischer Anzeiger*. Godine 1948. objavio je jedan od najpopularnijih i najutjecajnijih anatomskeg udžbenika *Taschenbuch der Anatomie*, koji je u poslijeratnoj Njemačkoj doživio 18 izdanja i brojne prijevode. Demokratska Republika Njemačka odlikovala ga je 1959. godine titulom Izvrsnog znanstvenika naroda «za doprinos u napretku znanosti u službi mira».

Slične poslijeratne karijere imali su i drugi visoki nacistički liječnici-časnici u Zapadnoj Njemačkoj, poput neurologa dr. Wenera Heydea alias Sawadea, koji je bio aktivan u eutanazijskom projektu T4. Nakon što je otpušten iz pritvora kao svjedok na nirnberskim procesima, Sawade je sve do 1959. godine pribavljao razne preporuke liječnika u Schleswig-Holsteinu i drugim pokrajinama, te obavljao poslove za osiguravajuća društva. Isto vrijedi i za pravnika Dietricha Allersa, voditelja centrale za eutanaziju od 1941. godine, ili za Dietricha Allersa, voditelja plinske stanice u dvorcu Grafeneck. U svojoj sjajnoj studiji *Što su učinili – što se s njima dogodilo. Liječnici, pravnici i drugi suradnici pri ubojstvima bolesnika i Židova*, iz 1987. godine, Ernst Klee navodi još stotinjak primjera. Kao i u slučaju s američkom eugenikom koja je kontinuirala i nakon Drugog svjetskog rata, za povijest eugenike to pitanje nije sporedno. Još jednom Klee: «Što se dogodilo s počiniteljima? I onima koji su pomogli, tražili masovni pokolj...? Odgovor je užasan: Liječnici koji su nadzirali plinske komore mogli su i dalje prakticirati medicinu – sve do 1985. Profesori, koji su izabirali žrtve ili ubijali djecu, mogli su i prije i poslije imati svoje akademske sljedbenike. Pravnici koji su prikrivali masovno ubojstvo, ostali su na visokim položajima, čak i na Saveznome sudu; posljednji nacistički pravobranitelj pod falsificiranim imenom doživio je penziju na visokom sudskom položaju. Jedan je frankfurtski sud donio odluku prema kojoj je smrt u plinskoj komori jedan od najhumanijih načina ubijanja. Ti su počinitelji radili i poslije 1945. u području zdravstva, državne uprave, privrede, u crkvi. Neki su osuđeni. Mnogi su se prikrili na službama u vladi. Čak je i na policiji... bilo suradnika koji su sudjelovali u masovnim ubojstvima i bili odgovorni za grozote. Kada je došlo do problema, postojale su veze kojima su se počinitelji prebacivali u inozemstvo. Ili liječnici, koji su

potpisivali potvrde o nesposobnosti za suđenje... Čak i jedna crkvena odluka: u župi Bethel novac za bolesničku odjeću dodijeljen je nacističkim počiniteljima zločina. U tim uvjetima patnje žrtvi morale su se potisnuti, prešutiti. Tko još misli o tome koliko je ljudi među nama čiji su očevi i majke «dezinficirani» kao nesposobni za život, ili koji su kao djeca sterilizirani, ili zamalo izbjegli takav postupak?... Počinitelji i njihovi pomoćnici bili su rehabilitirani. Oni su opet izgradili karijere, živjeli kao društveno priznati, dobro dotirani, dobro opskrbljeni... Prominentni SS momci i njihovi robovi izvršitelji mogli su se i u ovoj novoj državi osjećati sigurno. Njihove veze su dosezale i do ministarstava. To je jedan dio poslijeratne povijesti o kojima u povijesnim udžbenicima ništa ne piše. Žrtve su rezignirane... Mnoge su još među nama.» (Klee, 1987:13-14). U nekoliko slučajeva, tvrdi Klee (1987), Saveznici su takvim liječnicima u nekoliko slučajeva pružili azil, zanemarili njihovu odgovornost ili optužbe na Nirnberskim procesima, kako bi sa sličnim studijama nastavili u Sjedinjenim državama, odnosno kako bi ih mogli izvijestiti o rezultatima tajnih istraživanja. Sudionici-izvršitelji sterilizacijskih projekata većinom se nisu kažnjavali za zločine. Jedan od razloga za to bila je činjenica da su se u vrijeme Savezničke okupacije Njemačke slični projekti izvodili ili bili legalni u Sjedinjenim državama.

Sličan sud iznosi i Proctor, 1997. koji žali što se tako velik broj radova o nacističkoj medicini i eugenici objavljuje tek odnedavno te dodaje: «Ironija u objavljivanju takvih (recentnih) eseja sastoji se u tome što su počinitelji u međuvremenu prestali utjecati na poslove u Njemačkoj. Danas samo još jedan SS časnik ima kontrolu nad lokalnom medicinskom zajednicom – Bavarska medicinska asocijacija je u tom smislu ostala jedinstvena.»

Velika većina Nijemaca do danas ipak ima «ugrađen» osjećaj krivnje zbog počinjenih djela. Neki su svoju odbojnost prema rasno-higijenskim projektima izricali i tijekom nacističkoga vremena (Koonz, 1992.). Ali posljedice su ostale psihološki i socijalno neizbrisive. Čak i kada bismo zanemarili takav neslavni socijalni epilog, pregledamo li Internet stranice, primijetiti ćemo i danas obilje tekstova kojima se pokušavaju smanjiti brojevi žrtava, «razumjeti» ili «kontekstualizirati» nacistički postupci, ili pak usporedbom s drugim eugeničkim programima pokazati kako «nisu samo Nijemci» sudjelovali u eugeničkim grozotama i sl. Takvi članci ne predstavljaju njemački znanstveni *mainstream*. Ali zato oni postavljaju dužnost odgovornim znanstvenicima da stalno podsjećaju na taj dio povijesti za koji većina smatra da je dio davne prošlosti.

Mnogi građani Njemačke, međutim, kao dio takve odgovornosti, dijelom svoje povijesne zadaće smatraju i bitku protiv nove genetike, genetske manipulacije ili kloniranja. Čini mi se međutim, da je u velikom broju slučajeva takav prekomjerni entuzijazam usmjeren u krivome pravcu. Jer postoje vrlo značajne razlike između klasične (nacističke) eugenike i suvremene *laissez-faire* eugenike, koja počiva na pravu pojedinaca da odluče hoće li imati zdrave potomke. Ironija je povijesti da

prekomjerni entuzijizam stvoren povijesnom krivnjom katkada (pa čak i često) stvara socijalnu klimu koja je isto tako totalitarna, neinformirana, samo sa posve suprotnim ideološkim predznakom. Jedan od zadataka ove knjige upravo je stoga razlučiti povijesne grozote i znanstvene zablude prošlosti, od dosega ili novih opasnosti, novih znanstvenih pokušaja, kako se na znanstveno-povijesnom terenu bi dogodio olaki *Gleichschaltung*.

Suvremena kineska eugenika

U ovome članku prikazat ću dvije eugeničke teme: sve veći broj zahtjeva za selekcijom spola (posebno u Aziji) i suvremeni eugenički program kineskoga društva, koji se razvija, između ostaloga, zbog politike rađanja jednoga djeteta.

I Suvremena kineska eugenika

Prema riječima Dorothy Wertz, liječnice Eunice Kennedy Shriver Centra (Wertz-Fletcher: 1997), u nekim se zemljama, poput Kine, Indije i Turske, do godine 1995. većina prenatalnih dijagnostičkih postupaka izvodila isključivo zbog detekcije spola, a ne zbog detekcija fetalnih poremećaja. U nekim je zemljama takva dijagnostika stvorila pravi eugenički program. U navedenim zemljama, takvi su postupci povećali već postojeću neravnotežu u omjeru spolova, odnosno nedostatak žena. Dok je u Europi odnos broja žena prema broju muškaraca 105:100; a u južnoj Americi i Africi otprilike jednak, u azijskim je zemljama taj odnos 90-95:100. Prema Amartyi Senu (Sen 1990), u tim zemljama nedostajalo je 1990. godine između 60 i 100 milijuna žena, od čega u Indiji oko 23 milijuna, a u Kini oko 20. Ali, čak je i taj podatak podcijenjen. Prema popisu iz 1992. (www.crlp.org) pokazalo se da samo u Indiji "nedostaje" 60 milijuna žena (409 milijuna žena: 474 milijuna muškaraca).

Premda se novim kineskim Zakonom o zdravstvenoj zaštiti majki i djece najavila zabrana "spolne identifikacije fetusa", kako bi se onemogućio demografski trend smanjivanja broja i razmjera ženske djece, pokazalo se da je novi kineski zakon još izričitiije eugenički. Prema novome kineskom Zakonu o zdravstvenoj zaštiti majki i djece (1995), "predbračni su testovi obavezni, a to liječnike obvezuje na vršenje abortusa na fetusima s "defektima ozbiljne prirode"." Odnosno: "Ako se utvrdi nasljedna bolest ozbiljne prirode, bračni će par postupiti u skladu s medicinskim savjetima", a parovi s nespecificiranim genetskim oboljenjima "za koje se smatra da nisu pogodne za rađanje djece... mogu se oženiti samo ako se oba člana slože da prakticiraju trajnu kontracepciju ili sterilizaciju" (Coghlan 1998; Beardsley 1997). Ali nije riječ samo o zakonskoj regulaciji, već i o vrijednosnome sustavu populacije, a pogotovo genetičara i medicinara, koji eugeniku smatraju bitnom za "komunistički napredak". Beardley (1997) primjerice navodi izjavu ministra javnog zdravstva NR Kine, Chen Mingzhanga: "Rađanje djece inferiorne kvalitete je ozbiljno u staroj revolucionarnoj bazi, među etničkim manjinama, siromašnima i onima blizu pograničnih područja".

Problem kineske eugenike postao je posebno akutan kada je francuska tvrtka Genset 1996. sklopila s Kineskom akademijom znanosti ugovor o istraživanju genoma kineske populacije (OTC, 11. studenog 1996). Među genetičarima na zapadu pojavile

su se ozbiljne sumnje da će se država u kojoj se podupiru eugenički projekti držati ugovora, odnosno sumnje da Kina želi iskoristiti francuska istraživanja za vlastite eugeničke svrhe. Posljedica takvih sumnji bio je bojkot svjetskog kongresa genetičara u Pekingu 1998. godine.

Suvremenu kinesku eugeniku pokušat ćemo ekstenzivnije ilustrirati pomoću tri primjera. Prvi je primjer ideološki. Eugenika se promovira zbog općeg blagostanja naroda i zbog mogućnosti provedbe tzv. "četiri oblika kineske modernizacije". Drugi je primjer misaoni eksperiment "kontroliranog odnosa među spolovima", u kojemu se autor zalaže za spontano rađanje prvoga djeteta, odnosno za kontroliranu i planiranu selekciju drugoga, muškoga djeteta. Razmjer tako rođene muške djece bio bi jednak broju genetski nepodobnih pojedinaca. S obzirom da bi za tako rođeno dijete trebala posebna dozvola, država bi mogla uskladiti kvantitetu negativne eugenike (ljudi koji su genetski nesposobni) i kvantitetu pozitivne eugenike. Naposljetku, treći je primjer sociološko istraživanje genetičara i medicinaru u Kini o podobnosti eugeničkih mjera koje su 1993. proveli Xin Mao i Dorothy Wertz.

Eugenička ideologija Sun Dong-Shenga

Godine 1981. Sun Dong-Sheng, s Vojnog instituta u Jinanu, pružio je eugenički program "Popularizacije eugeničkog znanja i ozbiljnog zalaganja za optimalni porođaj" (Dong-Sheng, 1981). Dong-Sheng piše:

Zahtjevi moderne znanosti, tehnologije, proizvodnje i brzine razvoja stvaraju su sve jaču socijalnu potrebu za populacijom s izuzetno kvalitetnim svojstvima. Istodobno, brojevi i vrste genetskih bolesti se povećavaju. Takva je situacija dovela do eugeničkih zahtjeva koji se postavljaju pred razne narode i države. Kina nije nikakav izuzetak; ona je takva razmišljanja počela uzimati ozbiljno. Ona povećava svoje napore na tome polju i popularizira takva dostignuća.

Novi zakon o braku u Kini također sadrži eugeničke stavke. Osobe s leprom i drugim bolestima za koje stručnjaci smatraju da nisu pogodne za sklapanje brakova onemogućit će se da sklope brak. Ali te su mjere nedovoljne. Kada se prošire i prodube eugenička istraživanja, kineski zakoni uključit će brojne druge odredbe o tome kako stvoriti zdravije potomstvo.

Nakon što je izložio povijest eugenike u Europi i nabrojao eugenička sredstva poput prenatalne dijagnoze, genetskog inženjeringa, Sun Dong-Sheng nastavlja svoje eugeničko izlaganje poglavljem pod naslovom "Promocija rađanja superiorne djece, razvoj planiranja obitelji i ubrzanje socijalističke modernizacije". U njemu se služi argumentima kojima se čak i današnji latentni eugeničari u Europi i Americi boje koristiti zbog etičkih implikacija tvrdnji. Riječ je o predbračnim kontrolama, zabranama sklapanja brakova ili pak o izračunavanju troškova za poremećene osobe

i osobe s niskim kvocijentom inteligencije, kao dodatnim, ekonomskim, opravdanjem eugenike:

U Kini ima najmanje 1,200.000 ljudi s urođenom demencijom. Njihov broj mogao bi biti viši od 3.000.000. Medicinski troškovi i troškovi života za takvu osobu rastu na najmanje 5.000 juana. Ako taj broj pomnožimo sa 1.2 milijuna troškovi za te osobe rastu na najmanje 5.5 milijardi juana. Pretpostavimo li da je mjesečna porcija pšenice 12kg, oni potroše oko 200 milijuna kg hrane godišnje. Kina je siromašna zemlja. Ako moramo potrošiti toliko da nahranimo i medicinski osiguramo one koji boluju od navedene bolesti, a koji ne doprinose ništa društvu, onda je očito riječ o velikom opterećenju za našu socijalističku proizvodnju. (Druga bolest je kretenizam.) Premda takve osobe jedu i stvaraju djecu, ti ljudi nisu sposobni za ikakav produktivni rad. Prema jednoj procjeni u Kini takvih ljudi ima oko dva milijuna. U nekim je krajevima riječ o 2-4% populacije, a u nekim radnim brigadama stopa je i veća od 10%. U tim područjima krajnje je teško povećati proizvodnju i implementirati kontrolu rađanja. Nadalje, prema statistikama iz 1979. u Kini ima najmanje 4–5 milijuna retardirane djece. Među novorođenčadi proporcija abnormalne djece još je viša, i dosiže otprilike 2% od ukupnog broja novorođene djece. Kada bismo na jedno mjesto skupili djecu koja pate od različitih urođenih bolesti, dobili bismo brojku od 10 milijuna. U taj broj nismo uključili djecu koja će razviti neke urođene bolesti kasnije u životu. Stoga možemo vidjeti da socijalistička modernizacija hitno treba redukciju ili eliminaciju genetskih i urođenih poremećaja. Samo promocijom rađanja boljega potomstva možemo poboljšati kvalitetu naše populacije, reducirati ili eliminirati razne genetske poremećaje, i time smanjiti teret za obitelj i narod. Stoga promoviranje eugenike znači osigurati namjerljive koristi bez loših posljedica. Takva politika bila bi vrlo značajna za ubrzanje naše socijalističke modernizacije.

Navedene riječi podsjećaju na program jednog sovjetskog komunističkog genetičara, Aleksandra Serebrovskoga koji je pedesetih godina tvrdio kako bi se komunistički petogodišnji plan mogao ispuniti za pola vremena, kada bi populaciju Sovjetskoga saveza "očistili" od nasljednih poremećaja. (Adams 1990:180)

Sljedeća korist eugenike prema Dong-Shengu jest kontrola rasta populacije. Prema autoru, eugenika će spriječiti želju bračnih parova da u slučaju rađanja poremećenoga djeteta (jer u Kini vlada pravilo o jednome djetetu), rode još jedno, za koje će se nadati da će biti zdravo.

Eugenika također može igrati značajnu ulogu u kontroli rasta populacije. Ako bračni par rodi poremećeno dijete, on će svakako željeti i drugo. Posljedica toga je da će onaj dio populacije sa slabim kvalitetama sve više rasti u odnosu na opću stopu rađanja. Naravno, to za kvalitetu naših ljudi ne znači ništa, i upravo se suprotstavlja našoj želji da smanjimo populaciju NR Kine. Ako promoviramo

eugeniku i omogućimo svakome paru da ima dijete sa nadmoćnim fizičkim i intelektualnim kvalitetama, neće više biti potrebe za majku i oca da brinu o zdravlju svojih potomaka. A to bi olakšalo i kontrolu rasta populacije. Ukratko promocija eugenike jest promocija planiranja obitelji.

Naposljetku, Dong-Sheng ističe značaj genetskog poboljšanja za izvedbu kineskih programa modernizacije:

Sve što smo do sada naveli, posve je u skladu s četiri oblika modernizacije i s temeljnim interesima na svim razinama našega društva: na razini naroda, kolektiva, obitelji i pojedinca. Naša je stvarna nada da će se eugenika konstruirati ne samo kao hitna mjera već i kao dugoročna misija, zbog brige za dugoročni prosperitet kineske rase u sljedećim stoljećima. Svaki odnos, a posebno članovi komunističke partije Kine i Komunističke omladine, moraju hrabro nastojati da unište i eliminiraju zastarjele pojmove, da aktivno proučavaju i propagiraju znanje eugenike, i da na svijet donesu zdraviju i superiornu djecu.

Eugenički misaoni eksperiment, ili tzv. "Plan za kontrolu kvantitativnog odnosa među spolovima" Xiong Pinga iz 1996. godine

Polazeći od pretpostavke da Kinezi žele više od jednoga djeteta, koliko im je sada dopušteno, te od pretpostavke da Kina mora regulirati i kontrolirati rast populacije, Xion Ping je smislio posebni program "kontrolirane disproporcije odnosa među spolovima". Xion Ping piše:

Zalažem se za to da svakoj ženi dopustimo rađanje drugoga djeteta (ali ne i trećega), u skladu s postojećom kineskom politikom kontrole rađanja. Prvo bi se dijete rađalo prirodno. Drugo međutim, trebalo bi biti dječak, uz pomoć moderne medicine i medicinskih tehnika. To ne bi bilo čisto kontrolirano rađanje, jer bi prvo rađanje bilo prirodno, a niti čisto umjetna disproporcija, jer bi barem jedno dijete u obitelji bilo rođeno bez izbora spola), već kontrolirana disproporcija, u kojoj bi višak muškaraca bio jednak broju fizički i mentalno poremećenih, odnosno otprilike 10%.

Posljedica takve mjere bit će naravno višak muškaraca.

Žene slobodno izabiru muškarce, stoga oko 10% muškaraca vjerojatno neće naći ženu. Kada umru, njihovi će se geni eliminirati. U sljedećoj generaciji bit će (razmjerno) manje žena koje će rađati. Nakon dvije-tri generacije, populacija će se početi naglo smanjivati, a kvaliteta će početi naglo rasti. Takva je mjera u skladu s postojećom politikom kontrole rađanja, i sa željom ljudi da imaju sinove.

Kako navedeni eksperiment odgovara “društvenoj potrebi” i “želji pojedinaca”, Xion Ping tvrdi da se takva politika “slaže sa situacijom u Kini, i izbjegava nesuglasja između zakona, etike i ljudskih prava”.

Xion Ping ponavlja argumente gorespomenutog eugeničkog programa:

S povećanjem populacije, povećava se i broj mentalno retardiranih. Ti ljudi ne mogu stvarati, već samo opterećuju obitelji i cijelo društvo. Defektni geni retardiranih prenose se na sljedeće generacije. I zato se kvaliteta ukupne populacije ne može poboljšati... Vrlo je važno smanjiti kvantitetu i poboljšati kvalitetu, a to će značiti napredak za kineski narod, za budućnost ljudske rase i za sreću milijuna ljudi.

Dodatni strah od genetskog kvarenja stvara razvoj medicine:

Nekoć su u borbi za opstanak preživljavali samo najpodobniji. Danas, nadmoćne medicinske tehnike omogućuju takvim osobama da prežive i da stvore sljedeću generaciju. Neminovno će doći do degradacije i degeneracije ljudskih gena, i to će smanjiti kvalitetu populacije.

Ali kako će biti više muškaraca,

...žene će imati veću slobodu u izboru muškaraca. Kontrolom koju donosi zakon o monogamiji, bit će više od 10% muškaraca koji neće uspjeti dobiti ženu. Doći će do konkurencije u kojoj će se eliminirati nesposobni muškarci... Čak i ako će se žene s niskim IQ ženiti, budući da će rađati dječake, pri slobodnom izboru u nekoliko generacija, defektni geni će se eliminirati. Stoga će se kvaliteta naroda, posebno ona utemeljena na genetici, povećati.

Xion Ping predviđa socijalne probleme koji bi mogli nastati pomoću njegova eksperimenta, ali s obzirom da se društveni sustav usavršava, bit će lakše spriječiti te socijalne probleme:

Jednom kada prihvatimo novu teoriju doći će do nesrazmjera broja muškaraca i žena i to će stvoriti mnoge društvene probleme. Ako 10% muškaraca neće naći ženu, vjerojatno će se povećati problemi sa silovanjem, nasiljem i prostitucijom. Ali ti problemi postoje i neovisno o budućoj disproporciji, te stoga oni ne nastaju zbog buduće disproporcije. Doći će do porasta takvih problema, ali s obzirom da se istodobno društvo razvija, a zakonski sustav usavršava, takve ćemo zločine moći lakše spriječiti; pa neće doći do ozbiljnih socijalnih problema.

Xion Ping predlaže isti program “kontroliranoga rađanja” za cijeli svijet. To po njegovim riječima onda izgleda ovako:

Nova teorija o rađanju planski će kontrolirati kvantitativni udio spolova. Kako 10% muškaraca neće uspjeti pronaći ženu, tih 500.000.000 ljudi neće se moći reproducirati. Nakon jednoga životnoga kruga 500.000.000 života će se eliminirati. Dodatno, budući da se oko 250.000.000 žena neće roditi, one neće rađati. Ako će jedna žena moći roditi dvoje djece, 500.000.000 života neće postojati. Planskim udjelom spolova, stopa rađanja populacije će se usporiti, a kvaliteta će se povećati, jer defektni geni neće doći na svijet. *Ubili smo dvije muhe jednim udarcem.*

U takvim programima, prema Xiong Pingu, ne dolazi do kršenja ljudskih prava.

Premda slaboumnih muškaraca ima isto koliko i žena, oni nemaju problema da steknu suprugu ili supruga. Prema ovoj teoriji, slaboumni će se ljudi eliminirati prirodnim pravilom. Time ćemo eliminirati raspravu o takozvanim ljudskim pravima i ljudskim grijesima.

Osnovni problem u provođenju spomenutog “kontroliranog nesrazmjera” spolova, Xiong Ping vidi u mogućnostima prevare, naime u mogućnosti da “nepodobni” izbjegnu eugeničke mjere, odnosno da nauče IQ testove, i zavaraju genetičare.

Netko će reći da kršimo zakon ako ljudima s niskim kvocijentom inteligencije onemogućimo da dobiju djecu. Jasno je da bi bilo jako dobro takve gene izbjeći legalnim metodama. Ali vrlo je teško napraviti takav zakon. Nemoguće je izbjeći prevare bez autoritativne metode utvrđivanja slaboumnosti. Ako se slaboumni treniraju za IQ testove, njihov bi IQ mogao biti bolji od normalnih ljudi, a time bi test postao izlišan. Teško je dakle utvrditi tko je mentalno zaostao.

Ali, bez obzira na provodljivost Xiong Pingovog eksperimenta, autor vjeruje da treba poboljšati razinu etike (kada će svi “nepodobni” sami shvatiti kako se ne bi trebali reproducirati), da bi se legalistički mogao riješiti eugenički problem:

Danas još nismo došli do etičkoga stupnja kojim bismo uvjerali slaboumne da ne rađaju djecu. Ako ne poboljšamo razinu etike do izvjesne mjere, zakon koji će spriječavati rađanje neće biti svrsishodan. Mislim da još nije pravo vrijeme za etičku i pravnu kontrolu rađanja i braka slaboumnih.

Xiong Ping zaključuje:

Sadašnja politika rađanja jednoga djeteta nije savršena. Na primjer, postoje brojne gradske obitelji s boljim uvjetima i boljim nasljeđem, koje mogu roditi samo jedno dijete. To dovodi do smanjenja bolje nasljednosti. Istodobno, na selu, neke obitelji rađaju dvoje ili troje djece. To povećava proporciju loše nasljednosti. Ali teorija kontrole rađanja nije nepromijenjiva. S razvojem ljudskoga društva, a posebno s

razvojem produktivnosti i s poboljšanjem ekonomske razine, stav ljudi o reprodukciji doći će na primjereni stupanj. Tek će tada ljudska rasa pronaći nova pravila za samousavršavanje. Možda će se vratiti prirodnome rađanju. Ali za sada, svaki par koji rađa dvoje djece može održati NRP (nulti rast populacije). Svjetska će populacija ostati konstantan broj.

Polazeći od istih eugeničkih pretpostavki kao i njegov sunarodnjak Sun Dong-Sheng, Xiong Ping pokušava "liberalizirati" početnu premisu kineske eugenike, tj. politiku "jednoga djeteta". Međutim, čini se da od dva zla Xiong Ping bira veće, jer predloženi eksperiment rađa veću a ne manju kolektivnu intervenciju u reproduktivno pravo parova, i zbog toga su se zapadnjački znanstvenici opravdano zgražali nad navedenim prijedlozima.

Međutim, dva eugenička programa, Sun Dong-Shenga i Xiong Pinga, obnavljaju središnja pitanja eugenike: počiva li eugenika na ispravnim znanstvenim zaključcima (je li eugenika znanost?), i može li se provesti eugenički program. Naša se nelagoda rađa zbog implicitno pozitivnoga odgovora na oba pitanja: u rukama totalitarne vlasti koja neće obraćati pažnju na reproduktivna prava parova, moguće je provesti eugenički program koji bi poboljšao genetske kvalitete populacije. Ali realizacija tih premisa doista se najbolje vidi na primjeru holokausta.

Podaci kojima raspolažemo ukazuju na tri činjenice: Prvo, da je u Kini na djelu vrlo očit pokušaj teorijske i praktične eugeničke kontrole rasta i genske kvalitete populacije; drugo, da je kineska eugenika nastala pod pritiskom načela "jednoga djeteta" (koje onda "s pravom" mora biti savršeno) i treće, da se skupina stručnjaka, a vjerojatno i velik dio populacije slaže s eugeničkim mjerama.

Današnja kineska eugenika dijeli mnoge odlike starih eugeničkih programa, primjerice imigracijskih zabrana za određene, "neinteligentnije" narode (rase) u Sjedinjenim državama na početku stoljeća sve do ranih tridesetih godina, ili pak nacističkoga holokausta. U sva tri slučaja, država ideološki regulira genetsku "kvalitetu" svoje populacije.

Ali, zanemarimo li svoje etičke sudove i odbojnost prema takvim idejama, čini se da najveći strah pred današnjom kineskom eugenikom leži u "demografskoj opasnosti" skopčanoj s potencijalnim genetskim poboljšanjima. (Svaka država koristi određene programe za zaštitu majki, smanjenje broja abortusa ili poticanje nataliteta, ali nijedan takav program nije eksplicitno eugenički.) Danas gotovo nema sumnje da medicinskim tehnikama možemo izbjeći velik broj genetskih poremećaja, i čini se da se "kontrola" genskog fonda populacije može izvesti. Ako Kina počne provoditi svoje namjere, hoće li to biti znak za novu utrku u genskom usavršavanju populacije? Zbog viška muškaraca (koji i po sebi predstavlja problem) oslobodit će se dio populacije isključivo za ratoborne svrhe. Kakva će sredstva koristiti "civiliziranije"

zapadne civilizacije u borbi protiv takvih tehnika? Hoće li nas to dovesti do opće eugeničke civilizacije?

Istraživanje stavova kineskih genetičara

Prema riječima Xin Maoa sa Zapadnokineskoga sveučilišta medicinskih znanosti iz Chengdua, velik broj kineskih genetičara (69%) podupire testiranje djece kako bi se utvrdila podložnost bolestima koje nastupaju u kasnijoj dobi, poput alkoholizma. Rezultati iz Xin Maovoga istraživanja koje je prenio New Scientist (Andy Coghlan) 24. listopada 1998. su sljedeći:

Što misle genetičari?			
Postotak onih koji se slažu s tvrdnjom:			
	Kina	Britanija	Sjedinjene države
Ako su oba roditelja nositelji genetske bolesti oni ne bi trebali imati djecu.	92	34	44
Genetsko testiranje trebalo bi uključiti u lječničke testove prije zapošljavanja.	86	46	59
Vlada bi trebala zahtjevati provođenje predbračnih testova za nasljedne bolesti.	86	4	5
Odluku o abortusu trebala bi donijeti žena sama.	40	68	85

Izvor: New Scientist (Andy Coghlan) 24. listopada 1998.

Šokantno visok broj genetičara (liječnika) koji opravdavaju neki oblik eugenike, tj. državne intervencije u područje ljudskih reproduktivnih prava, Xin Mao objašnjava tvrdnjom da je kineska kultura bitno različita jer su ljudi uglavnom usmjereni na dobrobit društva, a ne na dobrobit pojedinca." Dorothy Wertz, suradnik na istraživanju, smatra da je eugenika jedna od sporednih posljedica kineske restriktivne politike rađanja jednoga djeteta. "Ako ljudi mogu izabrati samo jedno dijete, oni žele da ono bude najbolje".

Komentirajući spomenuto izvješće o istraživanju, Florian Roetzer tvrdi kako stav genetičara u Sjedinjenim državama nije bitno različit. On smatra da se pozitivnim stavom prema genskom testiranju u SAD-u odgovornost za buduća pokoljenja samo prebacuje s države na biznis, i da takav pomak odgovornosti nije bitno različit od javne, državne kontrole. Takav je stav međutim neutemeljen: medicinski "biznis"

počiva na slobodnim odlukama (potražnji) pojedinaca. Ali jedno je izvjesno: ako većina genetičara ili populacije smatra da određenu slobodu (u području reprodukcije) treba ograničiti u ime općega dobra, onda će takav stav legalno ili spontano stvoriti pritisak na one pojedince ili parove koji bi dijete željeli stvoriti i roditi "prirodno", i na taj način praktično stvoriti klimu u kojoj će eugenika (prema odabranom kriteriju savršenosti) biti posve normalna stvar.

Eugenika u Hrvatskoj

Između 1928. i 1938. dvadesetak je zemalja donijelo zakon o sterilizaciji ljudi s nasljednim bolestima. Što je s Hrvatskom? Poznati povjesničar eugenike Robert Proctor na jednom mjestu u svojoj knjizi o eugenici spominje i Jugoslaviju (1988:97). Je li Hrvatska imala svoju eugeniku? S obzirom na veze između nacističke Njemačke i ustaške Hrvatske, takva hipoteza ne mora biti neobična.

Raspravu o eugenici u Hrvatskoj možemo podijeliti na tri razdoblja i tri bitno različite koncepcije (iz triju različitih država i državnih uređenja), koje, kada bismo se pridržavali rigoroznijih, klasičnih definicija eugenike, ne bismo trebali nazivati eugenikom. Pa ipak, s obzirom da smo u ovoj knjizi koristili relativno široku definiciju eugenike, koja je uključivala i slobodne odluke pojedinaca o rađanju ili spriječavanju rađanja djece, a posebno s obzirom da je u brojnim slučajevima koje ćemo razmotriti riječ o bitnim elementima eugeničkog zakonodavstva i nekim socijalnim pokušajima ostvarenja eugeničkih ciljeva, čini mi se da rasprava o eugenici u Hrvatskoj, ma koliko skromnog opsega u usporedbi s drugim zemljama, ima smisla.

S obzirom na ideologiju, genetička znanja, predviđene eugeničke metode i druge elemente socijalne klime, možemo govoriti o tri razdoblja u tri različite države:

1. O razdoblju neposredno prije i neposredno poslije uvođenja rasističkih zakona Nezavisne države Hrvatske iz 1941.
2. O razdoblju oko donošenja Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece SR Hrvatske od 4. svibnja 1978.
3. O razdoblju nakon uspostave hrvatske državnosti, tj. Republike Hrvatske.

Za **prvo** razdoblje karakteristični su rasistički zakoni, posebno Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredbu o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda te uspostava Rasno-političkog povjerenstva Ministarstva unutrašnjih poslova NDH. Prije ustanovljenja NDH, organiziran je također niz predavanja liječnika o eugenici na, u to vrijeme mladom, Medicinskom fakultetu u Zagrebu kao i na seminarima u drugim dijelovima Hrvatske. Riječ je prvenstveno o pokušajima kopiranja nacističkih ideja i projekata o rasnoj higijeni, pa takve pokušaje, prema našoj klasifikaciji, možemo svrstati u desničarsku eugeniku, odnosno «negativnu» eugeniku koja je prvenstveno pokušavala spriječiti rađanje «nepoželjnih». Međutim, *prema mojim trenutnim spoznajama*, prisilnih sterilizacija, ili svjesno vršenih postupaka pozitivne eugenike u užem smislu riječi, unatoč zakonskim odredbama koje bi takve postupke omogućile, nije bilo.

Drugo razdoblje karakterizira povećanje broja sterilizacijskih postupaka (posebno žena), ali se niti pravno, niti stvarno, nije radilo o prisilnim sterilizacijama. Također,

to razdoblje karakterizira bitan porast broja pobačaja. Pri donošenju *Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece*, zakonodavac je uveo mogućnost sterilizacije muškaraca i žena kao element spriječavanja neželjenih trudnoća, čini se upravo zbog spoznaje o bitnom porastu broja umjetno induciranih pobačaja. Isti zakon legalizira i umjetno inducirane pobačaje. Kako ćemo vidjeti, ovaj zakon ima elementa koje upućuju na «eugeničke» indikacije, ali ponovno, prema mojim trenutnim spoznajama, nije bilo izvješća o sterilizacijama zbog «eugeničkih indikacija». Ovu vrstu eugenike prema našoj klasifikaciji svrstat ćemo u ljevičarsku, negativnu eugeniku.

Treće razdoblje je razdoblje od uspostave neovisnosti Republike Hrvatske. U tome razdoblju, jedan od elemenata vladajuće ideologije bio je – povećanje nataliteta i poboljšanje demografske slike Republike Hrvatske. Takvi elementi politike obično se *ne smatraju eugeničkim*, već javnozdravstvenim, populacijskim ili općenito, demografskim. Međutim, za raspravu o eugeničkim elementima te politike bitne su dvije činjenice: *Prvo*, u svjetskim se raspravama o eugenici i pozitivne se metode poboljšanja demografske slike nekoga naroda često spominju kao eugeničke; i *drugo*, bilo je stvarnih socijalnih pokušaja da se potakne rađanje djece *odabраниh* parova. Prema spomenutim obilježjima, uvjetno rečeno, riječ bi bila o desničarsko-pozitivnoj eugenici.

Osim takvih pokušaja usmjeravanja parova na rađanje «kvalitetne» djece, ili djece s određenim *nacionalnim* obilježjima (koja naravno nemaju nikakve veze s genetskim), u nedavnome razdoblju pojavljuju se i bitni elementi naše «laissez-faire» eugenike, odnosno sve veći broj umjetnih oplodnji, prednatalnih detekcija genetskih poremećaja, liječničkih savjetovaništa i sl. o kojima u ovome poglavlju neće biti više riječi.

Iz ovakvog sumarnog prikaza vidljivo je da se ni u jednom spomenutom razdoblju ne može govoriti o oblicima eugenike koji bi bili iole nalik na stvarne razmjere eugenike tipične za narode poput Sjedinjenih država, Njemačke, Kanade ili skandinavskih zemalja. Katkada, recimo u razdoblju NDH, nije bila riječ o nesprenosti vladajućih struktura da se uključi u grandiozne eugeničke projekte, već jednostavno o pomanjkanju znanja, tehničke opremljenosti, ili pak o tome da su se eugeničke mjere s rasističkim predznakom nažalost rješavale brutalnijim metodama – ubojstvima i genocidom.

Rasna higijena u Hrvatskoj

Između njemačkih i hrvatskih rasističkih zakona u vrijeme nacista odnosno ustaške vlasti bilo je velikih sličnosti, i ima mnogo razloga vjerovati da brzinu kojom su donijeti rasistički zakoni u Hrvatskoj možemo «zahvaliti» relativno vjernim kopijama

njemačkih zakona. Dodatna je sličnost i to, da su se poput njemačkih rasističkih mjera i hrvatski rasistički zakoni donijeli samo nekoliko dana po osvajanju vlasti.

Analogno nacističkim zakonima, Predsjednik zakonodavnog povjerenstva pri Poglavniku, dr. Milovan Žanić, potpisao je 30. travnja 1941. godine sljedeće zakonske odredbe i naredbe:

1. Zakonsku odredbu o državljanstvu br. XXXIX/64-Z.p. – 1941.
2. Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti, br. XLV-68 Z. p. – 1941.
3. Zakonsku odredbu o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda, br. XLIV-65-Z. p.-1941.

Nekoliko dana potom, Ministar unutarnjih poslova, Andrija Artuković, potpisao je

4. Naredbu o zabrani zaposlenja ženskih osoba u nearijskim kućanstvima (od 6. svibnja), br. 103-Z. p. 1941
5. Naredbu o ustrojstvu i djelokrugu rada rasnopolitičkog povjerenstva (od 4. lipnja 1941) br. 340-Z. p.-1941.
6. Naredbu o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja (od 4. lipnja), br. 342-Z. p.-1941.
7. (kao dodatak: Uputu za sastav popisa državnih i samoupravnih službenika odnosno vršilaca slobodnih zvanja koji imaju nearijske predke)
8. (kao dodatak: Obrazac za tiskanice izjave o rasnoj pripadnosti)
9. (kao dodatak Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti)

Dodatno, s obzirom na značaj koji su imali pri utvrđivanju rasne pripadnosti treba spomenuti još i sljedeće odredbe i naredbe:

10. Naredbu o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki
11. Zakonsku odredbu o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka
12. Zakonsku odredbu o obveznoj prijavi imetka židova i židovskih poduzeća
13. Provedbena naredba zakonske odredbe o obveznoj prijavi imetka židova

Većina rasističkih zakona donešena je dakle «po hitnom postupku» u dva mjeseca nakon ustaškog preuzimanja vlasti. Razmotrimo implikacije navedenih tih zakona.

Prema Zakonskoj odredbi (1) točka 2. «Državljanin je državni pripadnik arijskog porijekla, koji je svojim držanjem pokazao da nije radio protiv oslobodilačkih težnja hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj» Ovdje se, analogno njemačkim zakonima, podrazumijeva da su drugi građani samo «stanovnici» bez građanskih prava.

Prema Zakonskoj odredbi (2) točka 1. definiraju se osobe arijskog podrijetla. Stavak 3. tvrdi «U dvojbjenim slučajevima donosi odluku ministarstvo unutarnjih poslova na prijedlog rasnopolitičkog povjerenstva». Rasnopolitičko povjerenstvo Ministarstva unutarnjih poslova (naravno) nije provodilo genetička istraživanja kako bi ustanovljavalo pripadnost rasi. Iz toga je proizlazilo da su uvjerenja o rasnoj pripadnosti donošena prema prilično proizvoljnim kriterijima.

Naredba o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja, te Uputa za sastav popisa državnih i samoupravnih službenika odnosno vršilaca slobodnih zvanja koji imaju nearijske pretke, ministra unutarnjih poslova Andrije Artukovića (od 4. lipnja 1941.) bile su određene:

«Upozoruje se na to, da je po posebnoj zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti», navodi Uputa, «Arijac samo ona osoba koja ima predke koji su bili pripadnici arijske rasne zajednice. Ako ima netko jednog predka drugog koljena Židova po rasi, on ima doduše ista prava za sticanje državljanstva kao Arijac, ali on za to još nije Arijac, nego Arijac-Židovski mješanac, a zakonska odredba izričito upozoruje na to da se može za izvjesne službe propisati i dokaz arijskog porijekla i za daljnje predke od III. koljena... Rasna pripadnost se ne označuje nabranjem predaka kao u izjavi, nego u koliko netko nije čisti pripadnik jedne rasne zajednice, ima se rasna pripadnost označiti s razlomcima, koji izrazuju udio pojedinih rasnih zajednica. Svaki od roditelja sačinjava $\frac{1}{2}$ ili $\frac{2}{4}$ ili $\frac{4}{8}$ rasne pripadnosti djece, svaki predak drugog koljena (djed ili baka) $\frac{1}{4}$ ili $\frac{1}{8}$ rasne pripadnosti unuka, a svaki predak trećeg koljena $\frac{1}{8}$ rasne pripadnosti praunuka. Rasna pripadnost se dakle na primjer izražava na slijedeći način:

U izjavi navedeno:	Oznaka rasne pripadnosti:
1. djed po ocu Židov, baka po ocu Arijka, majka Arijka =	$\frac{3}{4}$ Arijac $\frac{1}{4}$ Židov
2. otac Židov, mati Arijka =	$\frac{1}{2}$ Arijac $\frac{1}{2}$ Židov
3. djed po ocu Arijac, baka po ocu Židovka, mati Židovka=	$\frac{3}{4}$ Židov $\frac{1}{4}$ Arijac
4. otac i mati Židovi=	Židov
5. djedovi i bake pokršteni Židovi, roditelji kršćanske vjere=	Židov
6. 1 pradjed Ciganin, 1 prababa Židovka, ostali Arijci=	$\frac{3}{4}$ Arijac, $\frac{1}{8}$ Židov, $\frac{1}{8}$ Indid
7. otac Židov, jedna prabaka po majci Židovka, jedan pradjed po majci Ciganin, ostali Arijci=	$\frac{5}{8}$ Židov, $\frac{2}{8}$ Arijac, $\frac{1}{8}$ Indid

«Prezimana kao: Rosenzveig, Roseblatt, Rosenbaum ili imena sa Gold-Silber, Eisen – ili njemačke oznake boja kao: Gelb, Gruen, Roth, Blau ili hebrejska imena kao Kohn,... ili njihovi prijevodi na pr. Svećenski, Priester,... španjolska imena Albahari, Altarac, Calderon, Danon, Davičo, Finci itd. njemačka imena izvedena od mjesta: Berliner... imena koja označuju nežive predmete kao: Stern, Rubin.... gotovo sigurno dokazuju da ima među predcima Židova. Njemačka imena koja označuju obrte nikako nisu sumnjiva da bi bila židovska. Od velike je važnosti za prosuživanje rasne pripadnosti predaka i njihovo zanimanje, tako na pr. kod seljaka se može bez daljnega pretpostaviti da nemaju židovskih predaka.»

Prema *Uputi za sastav izjave o rasnoj pripadnosti*, definiraju se narodnosti koje pripadaju ili ne pripadaju «arijcima», pa tako «Mađari nisu neka posebna rasna zajednica... Arnauti su također pripadnici arijske zajednice, kao što su većim dijelom i Turci. Kao nearijci osim Židova, u prvom redu dolaze u obzir Cigani, dalje Tatari, Kalmiki, Armenci, Perzijanci, Arapi, Malajci i Crnci.» *Uputa* sadrži i postupak u spornim slučajevima: «Ako neki podaci o predcima nisu poznati, dužnost je svakoga da se o tim podacima *raspita kod osoba, koje bi mogle nešto znati o tome*, napose kod rođaka ili poznatih roditelja i sl. ako i takvim ispitivanjem nije ništa ustanovljeno, tek onda se može po najboljem znanju i najboljoj savjesti kazati da o izvjesnim predcima nije ništa poznato... Ako netko ne zna o nekim predcima drugo, nego *samo kojem staležu su pripadali, neka to navede, jer je to od značenja za prosuđivanje rasne pripadnosti.*»

Kao i u njemačkim rasističkim zakonima, definicije arijevac i Židova (katkada židova) dane su prema pseudo-Mendelovoj formuli 1:3, odnosno 1:4. Prema točki 2, *Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti* «Arijskog podrijetla je osoba koja potječe od predaka koji su pripadnici europske rasne zajednice...», dok točka 2. definira s kolikim «genetskim udjelom» mora biti neka osoba da bi se kvalificirala kao osoba arijskog, odnosno židovskog podrijetla (točka 3.): «Osobe koje pored arijskih predaka imaju jednog predka drugog koljena Židova ili drugog europskog nearijca po rasi izjednačuju se obzirom na sticanje državljanstva s osobama arijskog podrijetla. Osobe sa dva pretka drugog koljena Židova po rasi takodjer mogu biti... izjednačene s osobama arijskog podrijetla.» U točki 3. to se pobliže objašnjava: «Kao Židovi... vrijede: 1. Osobe koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka) koji su Židovi po rasi. Djedovi i bake vrijede kao Židovi ako su mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili. 2. Osobe koje imaju dva predka drugog koljena, koji su Židovi po rasi, i to u ovim slučajevima: a. ako su bile 10. travnja 1941. pripadnici mojsijeve vjere ili ako su kasnije na tu vjeru prešli; b. ako imaju bračnog druga koji vrijedi kao Židov u smislu st.1; c. ako su poslije stupanja na snagu ove zakonske odredbe sklopili brak s osobom koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci su takvog braka; d. ako su nezakonita djeca sa Židovom... e. ako ministarstvo za unutarnje poslove na obrazloženi prijedlog rasnopolitičkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi...» U točki 4. slična se «pravila» navode i za Cigane.

Prema Zakonskoj odredbi o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda, zabranjuju se brakovi Židova i arijevac. U točki 2. istoga Zakona, ponavljaju se definicije Židova i arijevac. Dozvole za sklapanje brakova izdavallo je ministarstvo unuarnjih poslova «po saslušanju rasnopolitičkog povjerenstva».

Vrlo je jasno da kriteriji procjene rasne pripadnosti iz svih navedenih zakonskih odredbi i uputa nemaju apsolutno nikakve veze s genetskom procjenom. To je posebno jasno u slučaju Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti, 2b i 2c. koje definiraju osobe «Židovima po rasi» zbog toga što imaju bračne drugove ili djecu iz braka sa «pripadnikom mojsijeve vjere», ili pak prema *Uputi*, kada su se «istraživači» trebali raspitati kod osoba koje nešto znaju o podrijetlu osoba, ili pak prema «staležu», jer je «i to bilo značajno za odluku Rasno-političkoga povjerenstva». Takve definicije dovodile su do apsurdnih situacija, potpuno arbitrarnih odluka, a one su *de facto* odlučivale su o pravu građanstva, pravu na vlasništvo, a potom i pravu na život.

U reviji *Hrvatski narod*, br. 80 od 3. svibnja 1941. objavljuje se tumačenje rasnih zakonskih odredbi, te se kaže: «Bit će dvojbenih pitanja u pogledu rase, jer stanoviti broj ljudi neće moći pribaviti potrebne dokumente. Imade slučajeva ilegitimne djece Židova, makar u dokumentima figurira arijski otac ili obrnuto. Bit će i slučajeva nezakonite djece, gdje je otac nepoznat. U takvim slučajevima može jedino antropološka pretraga, proučavanje karakternih i duhovnih kvaliteta i nagnuća, preslušavanje svjedoka, koji raspolažu s podacima o roditeljima i djedova dotičnika i td. dovesti do stalnog zaključka.»

Pokrenuto je (barem) nekoliko tužbi osoba kojima su «arijska prava» bila uskraćena. U tim slučajevima, tužitelji su pružali dugačka rodoslovlja iz kojih se vidjelo da osoba kategorizirana kao ona «mojsijeve vjere» ima više od dva pretka «drugog koljena» koji su bili «arijskoga podrijetla». U drugoj vrsti slučajeva⁹⁴ pojedinci su dokazivali da su vanbračna djeca, i da su «pravi» očevi ustvari «arijskog podrijetla». Takve su parnice bile dugotrajne, mučne, uključivale svjedočenja raznih ljudi, a u nekim slučajevima su se rješavale i osobnom odlukom Poglavnika. Veze i poznanstva igrale su bitnu ulogu u rješavanju takvih parnica. Jednim ukazom iz 1943., Ante Pavelić je poništio odluke prizivnih sudova, kojima se u takvim parnicama osobama ipak dodijelilo «arijsko podrijetlo». Istodobno, Ministarstvo unutaršnjih poslova (Rasno-političko povjerenstvo) je povremeno izdavallo popise osoba kojima su «podijeljena arijska prava». Obrazloženje tih popisa osoba sa stranim prezimenima nije pruženo. Bilo je i kontradiktornih odluka. Tako se primjerice Pročelnik MUP NDH Dollezi u jednom predmetu (2007-III-od 20.3.1945) poziva na okružnicu p.n. br. 32661 od 30. kolovoza 1941. kako bi utvrdio da su cigani «bijeke rase»: «Povodom jedne podniete molbe i predstavke Doglavnika g. Ademage Mešića.... izniete su

94 Imena i dokumente ne navodim radi zaštite tajnosti podataka. U nekim slučajevima siguran sam da su osobe uključene u takve parnice još uvijek na životu.

smjernice u pogledu rasne pripadnosti cigana bijelih, jer se isti imadu smatrati arijevcima, buduć su pripadnici islama, izvršavaju točno vjerske obrede, žene se i udavaju sa ostalim muslimanskim Hrvatima... pa se stoga imaju prema odredbi Poglavnika smatrati arijevcima.» Pred sam kraj rata, primjerice 3. svibnja 1945., ustaška je vlast pokušavali prikriti svoju rasističku aktivnost izdavanjem Ukaza i proglašenja kojima se utvrđuje da su svi građani jednaki pred zakonom bez obzira na vjeru i rasno podrijetlo.

Prema *Naredbi o ustrojstvu i djelokrugu rada rasnopolitičkog povjerenstva* (MUPa NDH) od 4. lipnja 1941. Rasno-političko povjerenstvo NDH imalo je zadatke da izrađuje prijedloge zakona i zakone, naredbe «koje zasijecaju u područje rasne biologije, rasne politike i rasne higijene ili eugenike, b. davati mnijenja o svim prijedlozima zakona, zakonskih odredaba i naredaba NDH koji su takve naravi da ih treba uskladiti s načelima i ciljevima rasne politike i eugenike;... d. davati mnijenja i stavljati prijedloge u svim dvojbenim slučajevima rasne pripadnosti, e. prikupljati materijal za rasnu i srodstvenu statistiku NDH; f. davati poticaja za znanstveno proučavanje svih pitanja iz djelokruga povjerenstva; g. nastojati oko prosvjećivanja naroda u pogledu rasne biologije, rasne politike i eugenike; h. podržavati veze sa sličnim ustanovama u drugim državama.» Rasno-političko povjerenstvo sastojalo se od rasno-političkog vijeća, rasno-političkog ureda i drugih pomoćnih ustanova, i bilo je sastavljeno od devet vijećnika, stručnjaka i to: «biologa, liječnika, pravnika, pedagoga i stručnjaka iz narodnog gospodarstva. Vijećnici kao i njihovi braćni drugovi moraju biti čistog arijskog porijekla. Kao član vijeća sudjeluje u radu i izaslanik ministra unutarnjih poslova... Predsjednik može u vijeće pozvati i osobe izva vijeća, stručnjake za pitanja o kojima se vijeća.»

Članovi toga povjerenstva (vijeća) bili su Boris Zarnik, Z. Lorković i Đuro Vranešić, a sjednicama je sudjelovao i Milovan Žanić⁹⁵. Međutim, s obzirom na golemi «posao» pri utvrđivanju rasnoga podrijetla (za koje *de facto* nikada nisu postojali «medicinski» dokazi), Vijeće je službeno ukinuto već početkom 1942. godine, pa je odluke samostalno donosilo Ministarstvo unutarnjih poslova.

Međutim, jedan od zadataka povjerenstva, «prosvjećivanje naroda u pogledu rasne biologije, rasne politike i eugenike» nastavio se izvoditi u suradnji s ministarstvom nastave.

Tako je primjerice Ministarstvo nastave 30. ožujka 1942. poslalo okružnicu Broj U. M. 648. 1942. namijenjenu učiteljima, pedagogima «a posebno liječnicima i filozofima, sanitetskim častnicima, činovnicima i častnicima Državne častne službe rada, učenicima škole za bolničare i sestre pomoćnice, pravicima i novinarima» kojom se objavljuje dvotjedni teorijsko-praktični «Rasno-biološki tečaj». Tečaj se trebao

95 Zahvaljujem Jeri Jarebu za tu informaciju.

održati od 13. do 30. travnja 1942. godine, u predavaonici živčane i očne klinike, Kukovićeve ulica 1. «Zadaća je tečaju, da se s jedne strane upozori na važnost zakona nasljeđivanja, a s druge strane da praktički osposobi jedan dio polaznika u vršenju ili nadziranju antropologijskih i psihometrijskih ispitivanja koja bi se imala provesti na cijelom području Nezavisne države Hrvatske.»

Predavanja i praktični dio vodili su profesori Boris Zarnik i Z. Lorković, Đuro Vranešić, Ramiro Bujas, Zoran Bujas, Vladimir Petz, Wastl i H. Mandić.

Red predavanja je bio sljedeći:

- Prof. dr. B. Zarnik: Organizam kao porizvod nasljedstva i okoline. Raznolikost organizama kao izražaj njihove biti. Razlikovanje istovrstnih i raznovrstnih organizama. Variabilitet organizama. Elementarne vrste ili čiste linije. Kriteriji za utjecaj okoline na organizam. Prirodne vrste. Rase.
- 14.4. Prof. dr. Z. Lorković: Substrat nasljedjivanja. Stanica gradjevni element organizma. Stanična jezgra. Dioba stanice. Spolne stanice i njihov postanak. Oplodnja. Kromosomi nosioci nasljedstva. Kombinacija kromosoma kod oplodnje. Odredjivanje spola.
- 15.4. Prof. dr. B. Zarnik: Zakoni nasljedjivanja. Mendelov zakon kao vidljivi izraz kombinacije kromosoma kod oplodnje. Dominacija i recesivnost. Mono-, di- i polih(p)ridno križanje. Kriptomerija. Homomerija. Spolno vezano nasljedjivanje. Postanak novih nasljednih osnova.
- 16.4. Prof. dr. B. Zarnik: Izpitivanje nasljedjivanja kod čovjeka. Rehobotski bastardi. Mulati. Rodoslovlje kao kriterij nasljednih svojstava. Jednojajni blizanci. Posredno djelovanje nasljednih faktora preko endokrinih žlijezda.
- 17.4. Prof. dr. B. Zarnik: Glavne fizičke razlike kod čovjeka. Visina i proporcije tijela. Mjerenje kao sredstvoni njihovog odredjivanja. Mekani dijelovi, podkožna mast, oblik nosa, uha, vijuganje usana, papilarne linije. Dlakavost. Oblik kose. Boja puti, kose i šarenice – Fiziološke razlike. Krvne grupe i krvni faktori, otpornost prema vanjskim štetnim utjecajima. Nasljedjivanje tjelesnih mana i bolesti.
- 20.4. Prof. dr. B. Zarnik: Ljudske rase. Prvobitni čovjek i njegovo cijepanje na rase. Kriteriji rasnih razlika. Glavne rasne grupe recentnog čovjeka. Europidna rasna grupa i njezine grane. Rasni elementi Cigana i Židova. Rasni elementi europskih naroda.
- 21.4. Prof. dr. Đ. Vranešić: Nasljedjivanje duševnih svojstava i mana. Muzikalnost, matematički talenat, slikarski talenat. Rezultati izpitivanja školskih svjedodžbi. Izkustva sa jednojajnim blizancima. Nasljedna asocijalna nagnuća. Porodice Zero i Yukes. Nasljedne duševne bolesti.
- 22.4. Prof. dr. Đ. Vranešić: Biologijski uvjeti kulturnog stvaranja. Izkustva iz povijesti. Biološko shvaćanje pokretnih sila u povijesti. Rasa i narodnost.

Duhovna kultura naroda i njezina ovisnost o rasnim elementima. Važnost ispitivanja duševnih sposobnosti naroda.

- 23.4. Dr. R. Bujas: Udio nasljeđa i okoline pri oblikovanju duševnih sposobnosti čovjeka. Nasljedjivanje duševnih sposobnosti (intelektualnih sposobnosti, talenata, osobina temperamenta i karaktera). Rezultati ispitivanja rodoslovlja. Iskustva s jednojajčanim i dvojajčanim blizancima. Statističko ispitivanje. Utjecaj imovinskog stanja, ishranjenosti i društvenog položaja na psihične sposobnosti.
- 24.4. Priv. Docent dr. Z. Bujas: Problemi, metode i rezultati psihologijskog ispitivanja rasa i naroda. Metode: anegdotsko-impresionistička, duhovno-znanstvena, psihologijska. Poteškoća generalizacije dobivenih rezultata. Rasna psihologija i psihologija naroda. Psihologijski profili glavnih ljudskih rasa. Praktične primjene psihologije rasa i naroda. Važnost ispitivanja duševnih osobina našega naroda.
- 27.4. Priv. Docent dr. Z. Bujas: Kako se određuju i mjere duševne osobine ljudi. Neznanstveni psihodijagnostični pokušaji. Znanstvena psihometrija. Što su to duševne sposobnosti, zašto se ispituju i kako se ispituju.
- 28.4. Prof. dr. V. Petz: Zadaće pedagogije u vidu moderne biologije. Utjecaj odgoja na psihofizične osobine djece i odraslih. Mogućnosti i granice pedagogijskog djelovanja.

Praktični dio

29.4 i 30.4. Uputa u antropometriju i somatoskopiju. Uz projekciju dvaju filmova o antropologijskoj metodici.

Tehnika testiranja. Predavači gg. dr. Wastl, dr. B. Zarnik, dr. H. Mandić i dr. Z. Bujas.

«Budući da će biti broj učestnika na tečaju ograničen (u predavaonicu može stati najviše 100 ljudi), to Vas ministarstvo nastave moli, da izvolite izabrati najспособnije i one koji imaju najviše preduvjeta za taj rad. Molimo popis prema priloženoj skrižaljci uz naznaku njihovih imena, godine i mjesta rođenja, zanimanja, obrazovanja, specijalnog osposobljenja, opaske. Popis izvolite dostaviti na Obći odjel Ministarstva nastave.» (Hrvatski državni arhiv, MUP NDH, RU.B-III, kutija 299).

U vrijeme NDH pobačaj bio zabranjen. To se posebno odnosilo na državljane NDH, tj. na Hrvate. Kazne za pobačaje bile su vrlo teške. Naravno, to ne znači da pobačaja nije bilo. Štoviše, u Hrvatskom državnom arhivu postoje dokumenti koji svjedoče o procesima i kaznama za pobačaje. Vrlo često razlozi tih pobačaja bili su upravo «rasne» razlike parova, odnosno strah od posebne, dodatne kazne koje bi uslijedile prema *Zakonu o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskoga naroda*, kojima se zabranjuju

brakovi i veze arijevac i nearijevaca⁹⁶. Prema mojim spoznajama (ili da budem precizniji – nagađanjima, koja bi trebalo dodatno istražiti) nije bilo eugeničkih sterilizacija premda je postupak sterilizacije (vazektomije) bio izvediv ili poznat. Pobačaji odnosno sterilizacije nisu se koristili kao eugenička metoda.

Kao zaključak ovome odlomku možemo reći da je u vrijeme NDH bilo mnogo zakonskih odredbi na području rasne tj. rasističke politike, ali su odredbe takve rasističke politike bile toliko proizvoljne, da se ne može govoriti o eugenici u užem smislu riječi, naime u smislu u kojem su se stvarni medicinski postupci spriječavanja rađanja doista i izvodili na temelju medicinskih ili pseudo-medicinskih indikacija. Nesumnjivo je da se rasističko-eugenička ideologija, po ugledu na nacističku, koristila kao opravdanje holokausta, ali u Hrvatskoj, za razliku od Njemačke, eugeničkih projekata sterilizacije ili eutanazije «života nevrijednih za život» koliko mi je poznato, nije bilo.⁹⁷

Neposredno prije uspostave ustaške vlasti bilo je eugeničkih pokušaja na teorijskoj razini (posebno profesora Borisa Zarnika) ali su prema mojim spoznajama one ostale na razini «teorija». Prema dokumentaciji Zavoda za javno zdravstvo iz Hrvatskog državnog arhiva vidljivo je da se taj Zavod u razdoblju prije Drugog svjetskog rata (možda unatoč namjerama Zaklade Rockefeller čijim je novcem Zavod otvoren) nije bavio eugeničkim istraživanjima ili pamfletima.

Sterilizacije i pobačaji u vrijeme komunizma (socijalizma)

Politika komunista (socijalista) u svim komunističkim zemljama između 1945-1989. bila je izrazito «liberalna» s obzirom na kontrolu rađanja. To je značilo da su se umjetno inducirani pobačaji tolerirali, a ponekad čak i poticali, kao jedna od manje-više nenamjeranih mjera «planske ekonomije», odnosno siromaštva. Jedna od posljedica takve politike bilo je gotovo univerzalno smanjenje stope rađanja djece (s iznimkom pokrajina u kojima su prevladavali muslimani). Za takvo smanjenje prirasta stanovništva postoje naravno i drugi uzroci. Ali neosporno je da je mali broj ograničenja koji se postavljao pred roditelje koji su htjeli izvršiti pobačaj praktično povećavao njihov broj. Primjerice, dok je za medicinsko odobrenje pobačaja u tadašnjoj SR Njemačkoj bila potrebna barem jedna konzultacija sa članom medicinskog osoblja (socijalnim radnikom), takva «prepreka» u nas nije postojala. Broj pobačaja je stoga bio u stalnom porastu.

96 Prema tom Zakonu (Točka 3.) «Izvanbračno spolno općenje Židova ili ine osobe koja nije arijske krvi, sa ženskom osobom arijskog porijekla je zabranjeno. Muška nearijska osoba, koja se ogriješi protiv ove zabrane počinja zločin oskvrnuća rase, te se kažnjava sa zatvorom ili tamnicom. U naročito teškim slučajevima, napose ako se radi o silovanju nevine djevojke, može se izreći smrtna kazna.»

97 Ovdje ponovno koristim vrlo usko značenje eugenike, koje ne uključuje ratne ili političke pokolje.

Tablica 1. Broj pobačaja u Hrvatskoj između 1971 i 1992.

Godina	Broj pobačaja
1971	41104
1972	42001
1973	42548
1974	43505
1975	44608
1976	45090
1977	46606
1978	44646
1979	48143
1980	51301
1981	55887
1982	56045
1983	54673
1984	55712
1985	52915
1986	54684
1987	57112
1988	50967
1989	51298
1990	46679
1991	40303
1992	34906

Izvor: Prijić, str. 147, 148 i 150.

Premda umjetno inducirani pobačaji predstavljaju jedan od elemenata *laissez-faire* eugenike, posebno ako su posljedica odluke stvorene nakon genetskog *screeninga* za posebne genetske malformacije, te s obzirom da smo neka obilježja vezana za pobačaj spomenuli u članku o *laissez-faire* eugenici, kao niti drugi povjesničari eugenike, ovdje nećemo obraćati pozornost tom problemu kao posebno istaknutom *eugeničkom* sredstvu.

Glavna zadaća ovoga poglavlja jest razmotriti eugeničke mjere hrvatskoga zakonodavstva krajem 1970-ih godina, a posebno legaliziranje medicinskih postupaka sterilizacije.

Premda su se sterilizacije vršile i prije njihove legalizacije 1977. (u Sloveniji) i 1978 (u Hrvatskoj), «(Č)injenica je da se do 1977. sterilizacija tumačila kao teška tjelesna povreda, a to je neminovno utjecalo na broj izvršenih sterilizacija. U to su se vrijeme naime sterilizacije izvodile samo u slučaju postojanja medicinskih indikacija zbog

kojih bi trudnoća i porođaj predstavljale značajnu opasnost za život» (Andolšek-Jeras, 1980:104).

Nakon legaliziranja sterilizacije u Sloveniji 1977. i Hrvatskoj 1978., medicinski postupci sterilizacije mogli su se izvoditi i zbog drugih «medicinskih i eugeničkih» razloga (Zupančič, 1980:109). Jedan od medicinsko-političkih razloga za uvođenje tj. legalizaciju takvih postupaka bio je činjenica da je (tadašnja) Jugoslavija bila na pretposljednem mjestu (iza Albanije) prema razmjerima upotrebe kontracepcijskih sredstava, što je dovodilo do velikog broja neželjenih trudnoća, odnosno do (pre)velikog broja zahtjeva za umjetno induciranim pobačajima. Uvođenje sterilizacije bilo prvenstveno motivirano smanjenjem broja neželjenih trudnoća (što proizlazi iz hrvatskoga Zakona, čl. 5. i 6.), odnosno kao metoda planiranja obitelji (Zupančič, 1980:111). Međutim ne treba zanemariti niti *manifestni* motiv za donošenja toga zakona, odnosno legalizaciju prava pojedinca da se podvrgne takvim postupcima.

Zakon o zdravstvenim mjerama... (1978.) sadrži nekoliko članaka koji obrazlažu «eugenički razloge» o kojima govori Zupančič. Primjerice, članak 8. st. 3. toga zakona kaže «Bez obzira na godine života, sterilizirati se može i osoba za koju se na temelju saznanja medicinske znanosti utvrdi da bi se dijete rodilo s teškim prirođenim tjelesnim i duševnim manama.» O mogućnostima eugeničkih sterilizacija govori i članak 10. Članak 9. i 10. istoga zakona su u koliziji, jer dok čl. 9. tvrdi da se «(S)terilizacija može izvršiti samo na zahtjev osobe koja želi biti sterilizirana», čl. 10. navodi uvjete pod kojima zahtjev za sterilizaciju mogu uputiti roditelji odnosno staratelji osobe: «Za osobu koja je navršila 35 godina života, a nije poslovno sposobna», tvrdi se u članku 10., «zahtjev za sterilizaciju mogu podnijeti njezini roditelji kojima je produženo roditeljsko pravo ili staratelj uz suglasnost organa starateljstva», odnosno dalje, u istom članku, stavak 2.: «Za osobu koja nije navršila 35 godina, a trajno je poslovno nesposobna iz zdravstvenih razloga, zahtjev za sterilizaciju mogu podnijeti njezini roditelji koji vrše roditeljsko pravo ili staratelj uz suglasnost organa starateljstva samo u slučajevima i i pod uvjetima iz člana 8. ovoga zakona.» Dodatno, u članku 11. kaže se: «Smatra se da je u zahtjevu za sterilizaciju sadržan i pristanak za izvršenje tog medicinskog zahvata.» Prema Zupančičevom komentaru (hrvatskog) Zakona «hrvatski zakon uskraćuje licu koje nema poslovnu sposobnost, ali je sposobno za rasuđivanje, pravo da traži sterilizaciju, a s druge strane ne predviđa mogućnost podnošenja zahteva za sterilizaciju lica mlađeg od 35 godina koje nema poslovnu sposobnost iz uzroka koji nije trajne zdravstvene prirode. To konzekventno znači da takvo lice ne može da bude sterilizovano iako bi bila sterilizacija zdravstveno i eugenički indicirana» (Zupančič, 1980:110-1). Međutim, ta ograda ne vrijedi za punoljetne. Naime, izričito navođenje «poslovne nesposobnosti» i prava da roditelji i staratelji u ime osobe ulože zahtjev za sterilizacijom, što je podrazumijevalo i odobrenje za izvršenje toga postupka, ukazuje na mogućnost provođenja sterilizacija kada su «eugeničke indikacije» postojale.

Mislim da iz svih navedenih podataka možemo razložno zaključiti kako se u Zakonu «poslovnom nesposobnošću», pogotovo s obzirom da se maloljetnici nisu mogli sterilizirati, prvenstveno misli na kategoriju mentalno zaostalih osoba.

Procjenu razloga za sterilizaciju možemo prosuditi prema podacima M. Maček (1980.) za Sloveniju. Podaci o razlozima za sterilizaciju žena pokazuju sljedeće:

Tablica 2. Razlozi za sterilizaciju žena (u Sloveniji)

Godina	Medicinski razlozi u %	Ostali razlozi u %
1977	37,5	62,5
1978	36,3	63,6
1979	25,6	74,3
1980	53,3	46,6
Ukupno	34,9	65,0

Izvor: izvor Maček (1980:123)

Međutim, bilo bi posve nepravilno zaključivati da su «ostali razlozi» nužno eugenički. Štoviše, čini se da ta kategorija uglavnom obuhvaća svojevolsne i samostalne odluke žena. Drugim riječima, iz tablice nije vidljivo pripadaju li «eugenički razlozi» medicinskim ili «ostalima», odnosno ako pripadaju «ostalim razlozima», koliki je eventualni udio onih eugeničkih.

Drobnjak (1980.), Zupančič (1980.) i Andolšek (1980.) analiziraju podatke o izvršenim sterilizacijskim postupcima, i ankete koje su se slale osobama čije su sterilizacije odobrene, ali ne i izvršene. Iz tih se anketa i analiza vidi da broj sterilizacija nakon njihove legalizacije nije drastično rastao, drugim riječima, da donošenje Zakona nije bitno utjecalo na broj izvršenih operacija. Prema neslužbenim podacima (jer sve klinike nisu odgovorile na upite) koje je sakupio Drobnjak (1980.), u SR Hrvatskoj je do kraja 1979. godine obavljeno 88 sterilizacija (isključivo na ženama), odnosno još 109 operacija provedenih tijekom drugih operacija. «U taj broj nisu uključene operacije (sterilizacije) koje su učinjene zbog bolesti a ujedno onemogućuju kasniju trudnoću... Broj takvih sterilizacija je bio zato sigurno veći od 109... Istom aketom dobili smo podatak da je u SR Hrvatskoj u 1979. godinine učinjeno 44.518 arteficialnih abortusa, nešto manje od broja dovršenih porođaja, kojih je bilo 52.576.» Iz tih podataka Drobnjak zaključuje kako «legalizacija dobrovoljne sterilizacije kao metode kontracepcije nije uzrokovala znatniji porast sterilizacija žena. Muškarci se uopće ne odlučuju za sterilizaciju... Jedan od uzroka je sigurno i nedovoljna obaviještenost» (Drobnjak, 1980:122-3). Drugim riječima manifestni cilj Zakona, a to je sterilizacija kao sredstvo kontracepcije (prema čl. 5 i 6.) nije postignut. Zanimljiv je međutim još jedan Drobnjakov uzgred spomenuti stav: «Kod sterilizacija u toku drugih operacija (dakle onih 109 ili «znatno više», op. aut.) *stavovi su liberalniji i odluke se ne donose konzilijarno tj. komisijski*».

Recentniji podatak (nažalost samo za Sloveniju) navodi Lidija Andolšek (1991:85-6), koja spominje da je između 1978. i 1985. sterilizirano 1730 žena i 365 muškaraca, između 1985. i 1989. 2773 žene, odnosno između 1978. i 1989. «prema nepotpunim podacima» 654 muškarca. To je velik broj. S obzirom na demografske razlike (broj stanovnika) između Slovenije i Hrvatske, u odsutnosti bilo kakvih podataka za Hrvatsku, možemo samo naslućivati je broj steriliziranih u Hrvatskoj mogao biti isti ili veći.

Članak 13. spomenutoga hrvatskoga Zakona govori da zahtjeve za sterilizaciju rješavaju prvostupanjske, a potom i drugostupanjske komisije. Ne spominje se sastav komisija. Ako je točan Drobňakov sud da se tijekom drugih operacija (koje predstavljaju većinu sterilizacija) odluke ne donose komisijski, postoje razne mogućnosti tumačenja toga stava. Ili je liječnik tijekom operacije mogao sam donijeti odluku o sterilizaciji, bez znanja ili pristanka pacijenta; ili su medicinske indikacije «podrazumijevale stav komisije».

Kao zaključak ovoga odlomka možemo utvrditi: Prvo, da je hrvatski *Zakon o mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece* (1978.) koji, koliko mi je poznato vrijedi i danas, u čl. 10. predvidio mogućnost eugeničkih sterilizacija. Drugo, nenavođenjem slučajeva u kojima je potreban sud komisije pri «medicinskim indikacijama», Zakon je ostavio mogućnost zloupotrebe sterilizacija. Nije mi poznato je li takvih zloupotreba bilo, odnosno koliko je operacija poduzeto u slučajevima «eugeničkih indikacija».

Povećanje nataliteta kao pseudo-eugenička politika u Hrvatskoj od 1991.

"...treba ozbiljno razmotriti radi poticanja prirodnog prirasta, kako zakonski i u stvarnosti ograničiti broj pobačaja, u slučaju medicinske i neke druge stvarne opravdanosti, a na koje sve načine poticati povećanje porođaja".
F. Tuđman u izvješću o stanju hrvatske države i nacije u 1996. godine, na sjednici Sabora, 22. 1. 1997.

Već smo istaknuli kako pro-natalitetnu politiku u pravilu *ne smijemo* smatrati eugenikom. Mnogi su narodi imali ili imaju pronatalitetnu politiku, a da se pri tome ne koriste eugeničkim sredstvima. Međutim niz novijih radova o eugenici, posebno u Francuskoj ili Latinskoj Americi (Adams 1990., Leys Stepan 1991.; Roll-Hansen 1996.)⁹⁸ spominje takve oblike politike kao pseudo-eugeničku metodu. Stoga ćemo za potrebe *takve*, široko shvaćene eugenike ilustrirati neke pokušaje pronatalitetne politike u Hrvatskoj koji pretpostavljaju "pravo krvi", odnosno jedinstveno genetsko nasljeđe građana Hrvatske. Rasprave o tim pitanjima vode se u Hrvatskoj oko

⁹⁸ za iscrpniju bibliografiju i raspravu o tim zemljama vidjeti gornja poglavlja

pobačaja ("negativna eugenika"), ali mnogo više oko ispravnosti pronatalitetne politike.

Kada je riječ o pobačaju, spomenimo samo nekoliko ilustracija tipičnih stavova eksponiranih osoba u hrvatskoj pronatalitetnoj politici. Spomenimo primjerice riječi pedagoga Anta Vukasovića: "Pobačaj je nasilni prekid života. On je ubojstvo nerođena djeteta. S općeljudskog motrišta je nemoralan, s vjerskog – grešan i antikršćanski, s nacionalnog – protuhrvatski čin, jer je u funkciji izumiranja hrvatskoga naroda."⁹⁹

U svojoj pronatalitetnoj politici (filipici) mnogo je eksponiraniji don Anto Baković koji je uz ostale suradnike, svoje stavove iznosio u časopisu *Narod*. Primjerice u članku "Deset biblijskih zala u zemlji Hrvatskoj"¹⁰⁰ Baković kaže: "Hrvatski narode, vrijeme je da se zaustavi pobačaj! Vrijeme je da svaka hrvatska majka i svaki hrvatski otac i svaki hrvatski ginekolog kaže: Nikad više pobačaja!... Neka se svako začeto dijete u zemlji Hrvatskoj rodi. Kad se to bude jednog dana ostvarilo, sunce Božjeg blagoslova zasjat će nad hrvatskom zemljom.... Što se to danas dogodilo s Hrvatima da neće dijete, da se boje djeteta da im je dijete teško! Zašto danas nema onoga najvećg ukrasa kojim se hrvatski narod kroz vijekove kitio, a to su zdrave, snažne i jake obitelji s brojnom djecom? Ja se gotovo usudim reći da više i nema onih zdravih i normalnih obitelji. Sve je bolesno u zemlji Hrvatkoj! Hrvatski domovi su bolesni, neka čudna bolest, kuga i pošast je ušla u hrvatske domove i hrvatske obitelji. Tisu obitelji s jednim ili dva djeteta. Ta se bolest i ta suvremena kuga zove protuživotni mentalitet. Danas su Hrvati masovno zaraženi kontracepcijom. Danas se u Hrvatskoj griješi grijehom onanizma... Vjerovat ću u demografsku obnovu Hrvatske onda kad u hrvatskom narodu nestane obitelji s jednim ili dva djeteta." U članku "Sve moje Hrvatske", Baković nastavlja: "Hrvatska i dalje svake godine ima jedan nevidljiv ali pravi ratu u kojem će biti ubijeno 30-ak tisuća malih Hrvata. Danas je gotovo 80% obitelji u Hrvatskoj s jednim i dva djeteta. Hrvatska je umorna od tih obitelji. Ja sam iz velike ljubavi prema Hrvatskoj i iz velike ljubavi prema Bogu te obitelji nazvao "grobarske obitelji"."¹⁰¹ Međutim, ovakva retorika uspijela je postati *embarassment* i vladajućoj političkoj garnituri načelno sklonu sličnoj ideologiji, kao i katoličkoj crkvi. Navedimo još dva slična primjera agresivne retorike. U članku "Pas stoji više nego dijete", don Anto Baković se pita: "Kakva je to ljubav voliti više psa nego dijete? Nije li to možda jedno od najvećih otuđenja koje su Hrvati doživjeli u svojoj povijesti."¹⁰² U sličnim stavovima pridružuje mu se Hrvoje Bošnjak, koji u članku "Zašto muškarcima ne optuže feniminsice za ženski apsolutizam" istoga časopisa, 15. ožujka 1997. poručuje: "Poručujem muškarcima da se počnu buniti, prosvjedovati i da ne dopuste da im fenimistice i europski masoni oduzmu pravo na njihovu nerođenu djecu..."

99 Ante Vukasović, *Narod* 15.2.1997:6

100 A. Baković, *Narod*, 15.3.1997.

101 A. Baković, *Narod*, 15.5.1997.

102 A. Baković, *Narod*, 15.3.1997.

Ovim pismom želim apelirati na muškarce da se udruže i počnu buniti protiv gaženja muških prava."¹⁰³

Zastupajući takve stavove, don Anto Baković se 15. srpnja 1997. u istome časopisu obraća Predsjedniku Tuđmanu: "Dragi Predsjedniče, moja prva poruka koju Vam šaljem može se sažeti u tvrdnji – u Hrvatskoj je previše demokracije.... Zato te molim predsjedniče, dosta je bilo demokracije. Svaka takva demokracija je grob za Hrvatsku."¹⁰⁴

Ali bilo je i ozbiljnijih pristupa problemima pobačaja odnosno nataliteta. Primjerice Marijan Majstorović u članku "Razni oblici obiteljske politike u Europi i ministarstva za obitelj"¹⁰⁵, spominje mjere europskoga pronatalitetnoga (i neeugeničkoga) zakonodavstva: rodni dopust, dječji doplaci, porezne olakšice, Subvencije predškolskog oodgoja, jednokratne novčane potpore prilikom rođenja djeteta, naknade za čuvanje i odgoj, produljeni boravak u školama, besplatni udžbenici itd.

Hrvatska je vlada 18. siječnja 1996. također donijela na prijedlog Ministarstva razvitka i obnove, tj. Uprave za nacionalne i razvojne projekte, Nacionalni program demografskog razvitka, te prijedloge "hitnih" mjera odnosno Prijedlog poticajnih mjera populacijske politike. Godine 1996. izdvojeno je 485 milijuna kuna za rodni dopust, a godine 1997. 591 milijuna kuna. Međutim prijedlog Zakona o statusu majke odgajateljice nije donešen. Godine 1996. osnovan je Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.¹⁰⁶

Međutim, drugi je dio agitirajuće pronatalitetne politike s eugeničkim predznacima bilo poticanje sklapanja "hrvatskih" brakova. U tome su prednjačile dvije organizacije: Hrvatski populacijski pokret don Anta Bakovića, te Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, odnosno Pokret krunice za obraćanje i mir.

103 ibid str. 22

104 Za loše stanje hrvatskoga nataliteta krivi su prema autorima i urednicima časopisa *Narod* i Albanci. U članku "Sladoled vrijedan milijune kuna", tj. u izlaganju na konvenciji mladeži HDZ-a 10. svibnja 1998. don Anto Baković je poručio hrvatskoj mladeži: "Mlada gospodo, kugla sladoleda na hrvatskom jadraniu je za mene hrvatska turistička bomba u rukama Albanaca s Kosova. Tu se ne radi o milijunima kuna zarade, već o milijardama kuna zarade. Lijepo ćemo zamoliti Albance s Kosova na radu u Hrvatskoj, da se smiluju nezaposlenim hrvatskim braniteljima pa da im ustupe barem na dvije-tri godine prodaju sladoleda na hrvatskoj Jadranu. Čitavo je Kosovo podignuto hrvatskim novcem a da Hrvati to primijetili nisu." A Hrvoje Bošnjak u članku od 16. lipnja 1998. pod naslovom "Kugla sladoleda na hrvatskom moru – hrvatska turistička bomba – ali u rukama Albanaca" dodaje: "A toliko i toliko tisuća Albanaca drže gotovo svu malu privredu u Hrvatskoj. Gotovo da smo okupirani. Kad se čovek prošeta Ilicom, vidi da ono što su ondje Židovi prije Drugoga svjetskog rata značili, to su sada postali Albanci."

105 *Narod*, 15.6.1997.

106 Dana 22. ožujka 1997. mnogi su građani i voditelji raznih nevladinih udruga (Centar za pomoć trudnicama, Vijeće za obitelj HBK, "Hrvatska žena", HDPZ, Obiteljski centar za dijete, Hrvatski pokret za život i obitelj, "Pro-life pokret" i dr.), u Gradskoj vijećnici održali Savjetovanje o pobačaju, te izdali priopćenje za javnost kojim se traži izmjena liberalnog zakonodavstva.

Primjerice, časopis *Narod*, glasilo Hrvatskog populacijskog pokreta, objavio je 15. ožujka 1997., kao i u sljedećim brojevima, sljedeći oglas:

"Hrvatski populacijski pokret, Apostolat ljubavi "Jedna obitelj više" pozivaju sve neoženjene i neudate, sve koji nisu sklopili crkveni brak na

Susret mladića i djevojaka

u subotu 19. travnja, s početkom u 16. sati u restauraciji "Maksimir" u Zagrebu, Maksimiski perivoj 1. Na programu su: predavanje, sv. Misa i ples. Voditelj je don Anto Baković. Informacije na telefon 615--91, od 9 do 17 sati.

Ili pak spomenimo sljedeći oglas od 15. veljače 1998.

"Hrvatski populacijski pokret apostolat ljubavi "Jedna obitelj više"

Program susreta, izleta i hodočašća u godini 1998.

1. Redoviti mjesečni susreti svake treće subote u mjesecu: 17.1, 22.2., 21.3, 18.4., 16.5., 20.6, 18.7., 19.9. 17.10. 21. 11., 19.12. s početkom u 16. sati.

mjesto susreta

Restoran Maksimir i župna crkva Sv. Jeronima

sadržaj susreta:

predavanje, molitva misa, druženje, zabava i ples

2. mjesečni izlet na Sljeme svake četvrte nedjelje u mjesecu

sastanak u 9 sati na Mihaljevcu s misom u 12 sati u kapelici kraljice Hrvata

3. zajedničko hodočašće u Rim na Cvjetnicu od 3.4. do 8.4.

susret mladih cijelog svijeta sa svetim ocem Papom zadnji rok prijave je 21. ožujka

4. Trodnevna duhovna obnova na Fratrovcu – Zagreb (Dom duhovnih vježbi)

5. Zajednička hodočašća u hrvatska marijanska svetišta

6. Zajedničko ljetovanje na moru

7. Zajednički doček nove godine 1998.

Voditelj apostolata ljubavi "Jedna obitelj više" don Anto Baković."

Slične je oglase o zaručničkim tečajevima i sastanke za "bližu pripravu za brak" tijekom 2000. i 2001. objavljivala i organizirala u župama sv. Antuna Padovanskog, Sv. Križa, Marije pomoćnice, sv. Petra, Srca Isusova Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.¹⁰⁷

Prema tekstu u časopisu *Narod* (15. lipnja 1997.) u župi sv. Nikole u Metkoviću, održani su natječaji na kojima su nagrađene majke s više djece. Takvi natječaji i nagrade podsjećaju na američke manifestacije pozitivne eugenike, primjerice Good Families' Contest u Indiani (vidi Polšek 2002.).

Osim navedenih oblika *ideologije* pronatalitetne politike bilo je nažalost i posljedica takve ideologije. Jedan od najpoznatijih "slučajeva" bio je slučaj trudnice Aleksandre B. koja je 3. listopada 1998. pobacila sedmorke, nakon pokušaja liječničkoga konzilija

107 www.ofm.hr/vijesti/oglas/zarucnici.htm

da nagovori trudnicu da zadrži svih sedam fetusa. Etičko povjerenstvo Hrvatske liječničke komore je unatoč majčinoj želji dalo preporuku bolnici da zadrži svih sedam fetusa¹⁰⁸, a rezultat toga bio je pobačaj svih.

Zaključak

Sva su tri oblika "eugenike" u Hrvatskoj neistražena, i ovaj je rad prvi članak na tu temu kod nas. Jedini zajednički nazivnik svih triju oblika "eugenike" jest razmjerna "neučinkovitost" tih vrlo različitih eugenika u usporedbi s analognim strujama u Europi i svijetu. Dok su prva dva oblika "eugenike" pokušala pravno oblikovati nešto što u pravilu nije imalo stvarne socijalne ili medicinske posljedice (već isključivo ideološke) – a to znači da do realizacije eugeničkih postupaka općenito nije dolazilo, treći je pokušaj bio socijalna struja koja je imala eugeničke namjere, ali nije rezultirala pravnim oblikovanjem. Ako je posljedica takvih pokušaja općenito bilo povećanje ili smanjenje nataliteta, *so be it*, oni su naposljetku bili posljedica privatnih odluka u koje se država ne bi smjela miješati. U skladu s mojim kriterijem eugenike takva se eugenika može opravdati. Međutim, u spomenutom slučaju Aleksandre B. vidljivo je da u Hrvatskoj postoje pokušaji da se u ime određene natalitetne politike pojedincima nametnu "klasična" tj. kolektivistička ili etatistička eugenička rješenja.

108 Prema časopisima *Nacional* od 14. listopada 1998. kao i drugim listovima u Hrvatskoj (12. listopada), u nagovaranju trudnice da odustane od selektivnog fetucida sudjelovali su don Anto Baković i dr. Antun Lisac. Vidi poseban osvrt na tu temu na www.crowmagazine.com/list2.htm

Treći dio

U ovome ćemo dijelu vidjeti da stav je o primatu prava pred etikom komplementaran ideji o «laissez-faire» eugenici. Kao što niti ekonomski laissez faire ne pretpostavlja anarhiju, već vrlo čvrsti (premda minimalni) pravni okvir kako bi se izbjeglo zadiranje tuđih (pogotovo državnih) interesa u područje privatnih aktivnosti, tako se i laissez faire eugenika, kojoj smo svjedoci, odigrava u uvjetima *nekih* pravnih okvira. Istina, ti su pravni okviri još uvijek u povoju, a neke zemlje, poput Hrvatske imaju doslovno tek rudimente pravnih okvira kojima se regulira postupanje na području medicinsko-genskog eksperimentiranja odnosno neuobičajene ljudske reprodukcije. Za razliku od velike povijesti nacionalnog reguliranja klasičnih privatno-pravnih pitanja, na području nove genetike i ljudske reprodukcije, većima se rasprava o primjerenom zakonodavstvu vodi na međunarodnome planu. Za zemlje poput Hrvatske, koje nisu regulirale pitanja genske tehnologije i novih socijalnih oblika reprodukcije, čini se da je pravi način reguliranja tih pitanja jednostavno preslikavanje međunarodnoga zakonodavstva (ako postoji) odnosno prihvaćanje obvezujućih europskih ili svjetskih konvencija.

Da izbjegnem konotaciju «anarhičnosti», na nekim sam mjestima za pojam «laissez faire» eugenike koristio i druge termine, primjerice «privatna» eugenika. Zastupanje stava o «laissez faire» eugenici ne znači bojkot ili kritiku *svakog* zakonodavstva na tom području, stoga je vrijedno reći nekoliko riječi o tome što to znači. Prvo, takvo zalaganje počiva na tvrdnji da ljudi pronalaze puteve zadovoljenja svojih (u ovom slučaju reproduktivnih, odnosno eksperimentalno- znanstvenih) interesa, bez obzira na zakonodavstvo. Golemi razmjeri takvih aktivnosti pokazuju da su krajnje restriktivne mjere prema takvim aktivnostima osuđene na neuspjeh. Stoga je mnogo primjerenije pokušati kanalizirati već postojeću praksu prema ciljevima koje neka zajednica smatra općenito prihvatljivim. Međutim, drugo, pri ocrtavanju takvoga zakonodavstva, uvijek treba voditi računa o tome koja su prava pojedincima njime narušena. Drugim riječima, *laissez-faire* jest tek načelo, ili kako bi filozofi rekli, «regulativni princip», kojim se treba rukovoditi prilikom izrade zakonodavstva ili donošenja odluka na području reprodukcije i znanstvenotehnoloških istraživanja.

Je li odsutnost pravnih normi kojima se reguliraju bioetički, a to znači i znanstveno-metodološki i socijalni problemi, po sebi nešto dobro ili loše, ostavit ću po strani. Zadovoljit ću se pretpostavkom da nerazvijenost zakonodavstva ima i svoje pozitivne strane. Primjerice, kada bi kod nas pokušali pravno regulirati gotovo nepostojeće slučajeve surogatnog majčinstva, te pravnih, socijalnih i etičkih pitanja vezana za te postupke, bilo bi znatno više problema, jer bi sama rasprava o takvom zakonodavstvu potaknula pojedince da ozbiljno razmotre sporne etičke postupke kao način zadovoljenja svojih reproduktivnih prava i interesa.

U svijetu i kod nas međutim postoji niz pojedinaca (znanstvenika) koji smatraju da je odsutnost pravne regulacije bioetičkih problema, na području istraživanja i na socijalnom području (koje obuhvaća reproduktivne metode, nove socijalne oblike obitelji, kao i pitanja zaštite privatnosti odnosno informiranosti), po sebi dobro. Ne smatram da je državna regulativa načelno dobra i nemam apriorno povjerenje u znanstvene ili medicinske komisije. Međutim, kada razmotrimo niz slučajeva i etičko-pravnih konflikata, poput slučajeva surogatnog majčinstva, vidjet ćemo da je katkada bolje imati neku pravnu osnovu (kao nit vodilju za rješavanje sukoba) pri reguliranju načelno spornih pitanja, negoli svaki put ulaziti u etičko-pravne, ili čak posve pravne antinomije. To je čini se često stav i samih liječnika, kojima su svakodnevne odluke o nekoj vrsti postupaka tim teže što su manje pravno regulirane. Ono što je načelno pravno sporno, još je vjerojatnije i etički sporno. Spomenimo jedan primjer. Primjerice, u slučaju surogatnog majčinstva: treba li se surogatna majka odreći svoga djeteta, premda je potpisala ugovor u kojem je to izrijekom navedeno, i premda je za takvu «uslugu» dobila novac? Je li «trgovačko načelo» privatno-pravnog zakona nadređeno nekom temeljnijem načelu, primjerice nedopustivosti prodaje djece? Je li riječ o iskorištavanju žena, ili o njihovoj emancipaciji (recimo, pomoću novca)? Smiju li takve ugovore sa surogatnim majkama potpisivati samo neplodni parovi, ili primjerice i homoseksualni parovi? Svaki odgovor na te dileme ima svoju argumentaciju, i u mnogim slučajevima ne treba se nadati da će bilo kakav pravni okvir ponuditi rješenja za sve sukobljene strane, odnosno sukobe interesa. Premda je moguće rješavati takve probleme od slučaja do slučaja, za medicinare, suce, pravnike, pa čak, kako ćemo vidjeti, i za srodnike osoba uključenih u ugovor ili sukob, bolje je imati barem neki pravni oslonac. To međutim ne znači da «pravni oslonac» mora podrazumijevati i krivične sankcije.

Načelo primata prava nad etikom i zalaganje za laissez-faire eugeniku, ne znači dakle da ne postoje etički i socijalni problemi na području humane reprodukcije i molekularno-genetskog istraživanja, odnosno da o njima ne treba raspravljati. U ovome ćemo odlomku stoga posvetiti pažnju upravo tim problemima, ali za razliku od poglavlja o laissez faire eugenici, ovdje ćemo o njima govoriti u kontekstu etičkih načela. Kada stvorimo sliku o nizu takvih problema, imat ćemo bolji pregled za stvaranje neke buduće pravne regulacije.

Bioetičke probleme nove eugenike možemo svrstati u četiri kategorije. Prvi njih problema vezan je za biomedicinske, molekularno-genetske znanstvene postupke, njihovu opravdanost i posljedice. U takve probleme ubrajamo pitanja načina i razloga za kloniranje, eksperimenata na zametnim stanicama, somatske genetske terapije, genske terapije spolnih stanica, probleme genetsko-tehnoloških poboljšanja genoma pojedinca, izvodivosti klasičnih eugeničkih mjera i druge.

Drugi niz problema vezan je za socijalni okoliš i primjenu novih mogućnosti reprodukcije, odnosno biomedicinskih postupaka. Riječ je o problemima koji nastaju u slučajevima donacija sjemena odnosno fertilizacije s tuđim gametama, «posudbi» maternice, novih kombinacija roditeljstva, začecem s genetskim materijalom preminulih, problemima s «viškom» embrija, i dr.

Treći niz bioetičkih, socijalnih problema povezan je s pitanjima privacije, informiranja, zaštite privatnosti i patentiranja. Tipičan problem ove vrste je problem: smiju li osiguravajuća društva raspolagati s informacijama o genetskim ispitivanjima nad osiguranicima? Ili: smije li poslodavac raspolagati takvim informacijama? Kako zaštititi tajnost takvih informacija? Ili: smiju li istraživači patentirati određenu gensku sekvencu svog pacijenta, čak i u slučajevima pacijentovog dopuštenja? Ova je kategorija problema različita od pitanja istraživanja i reprodukcije, i po svemu sudeći, najbliža je klasičnoj privatno-pravnoj regulaciji.

Četvrti niz problema je «konstruiran». Riječ je o spekulativnim situacijama koje bi mogle nastati jednom kada određen niz znanstvenih postupaka bude moguć, ili kada određeni socijalni oblici postanu pravilo, a ne iznimka, kao što su to danas.

Nova eugenika, trgovina ljudskim tkivima i neki zanimljivi pravni slučajevi

Nema nikakve sumnje da je kloniranje ovce Dolly Iana Wilmuta laicima svijeta po prvi ta osvijestila činjenicu da je čovječanstvo sposobno stvoriti Vrli novi svijet, i da su dotadašnje etičke rasprave o budućnosti ljudskoga roda predstavljale kameno doba u odnosu prema već postojećim, ali ne posve javnim rezultatima znanstvenih istraživanja i medicinskih primjena. Nema nikakve sumnje: nalazimo se na pragu Drugoga Stvaranja. Čikaški fizičar Richard Seed, javno je nekoliko puta izjavio da će otvoriti trgovinu klonovima unatoč zabranama. Tom je prilikom pokazao popis ljudi koji žele biti klonirani. Sličnu su izjavu nedavno dali i Raelijanci, pripadnici švicarske religiozne sekte, na čelu sa francuskom kemičarkom Brigitte Boisselier. Prvi val zgražanja prema mogućnosti kloniranja ljudi zamijenili su javni istupi u prilog kloniranja. Poznati američki bioetičar Arthur Caplan objavio je nedavno u New York Timesu članak pod naslovom "Zašto žuriti sa zabranama kloniranja?" u kojem se kaže da ne treba zabranjivati eksperimente s kloniranjem, jer će se time istodobno onemogućiti brojna znanstvena istraživanja s jasnim korisnim posljedicama. Slične argumente iznijeli su Microsoftov tehnolog Nathan Myhrvold (u tekstu "Ljudski klonovi: zašto ne"), TV producent Ronald Bailey u tekstu "Paradoks blizanaca: što je zapravo pogešno u kloniranju ljudi", pravnik Mark Eibert (u tekstu "Ljudsko kloniranje, neplodnost i sloboda reprodukcije") i niz genetičara i biologa na čelu s britanskim biologom Richardom Dawkinsom u svojoj peticiji, nakon izjave Billa Clintona da eksperimente s ljudskim klonovima američka vlada neće financirati.

Niti javnost nije posve sigurna kojim tokovima kanalizirati postojeće i buduće znanstvene projekte na području genetskog inženjeringa. Svibanjski broj časopisa Discover godine 1998. posvećen je temi "Utrke u biotehnološku budućnost". Primjerice članak Robin Henig pita se: "Ako biste mogli odrediti sadržaj gena vašega djeteta, biste li to učinili? Biste li to trebali učiniti?" Prema Gallupovim i March of Dimes istraživanjima, 40% Amerikanaca smatra da je opravdano koristiti genetsku terapiju kojom bi djeca postala atraktivnija ili pametnija negoli bi bila inače (normalnom spolnom reprodukcijom). 18% Britanaca bi se poslužilo takvom "terapijom" kako bi smanjila dječju agresivnost ili njihove predispozicije za alkoholizam, 10% kako bi uklonila mogućnost da postanu homoseksualna, a 5% da postanu atraktivnija. U opravdanost korekcije gena za srpastu anemiju, cističnu fibrozu, alzheimerovu bolest, rak ili bolesti srca gotovo nitko ne sumnja. Drugim riječima, što se javnosti tiče, nema nikakve sumnje da će se istraživanja i medicinske primjene genetske tehnologije nastaviti i ubrzavati.

Ali čak i kada bi se pokazalo da svjetska javnost nije tako pozitivno opredjeljena prema genskoj tehnologiji i kloniranju, postojeća infrastruktura biotehnoloških

istraživanja učinit će uskoro moguće zabrane na tom području izlišnim i nemogućima. Pogledajmo razmjere medicinske i znanstvene prakse koja istraživanja na području korekcije gena čine "manjim zlom".

1. Proizvodnja životinja s ljudskim proteinima. Kronični nedostatak ljudskih organa bio je motiv mnogim američkim znanstvenim institutima da proizvedu životinje čiji će organi poslužiti kao transplantati ljudskim pacijentima. Na Tufts School of Veterinary Medicine, u North Graftonu Massachusetts nedavno je stvorena serija svinja kojima je na 19 kromosomu ucijepljen ljudski gen. Smatra se da će na taj način genetski podešene životinje biti prihvatljivi donatori organa ljudskim pacijentima. Slična proizvodnja odvija se na Yaleu, na Virginia Techu, na Princetonu i drugim mjestima. U New Havenu rade se slični pokušaji s babunima. Kompanija Nextran na Princetonu vrši eksperimente sa svinjskim jetrima: krv ljudskih pacijenata s oslabljenom jetrom ubrizgava se u genetski modificiranu svinju, a potom se vraća u krvotok ljudskog pacijenta. Godine 1994. u Texasu su stvoreni miševi bez glava; prošle su godine znanstvenici sa Sveučilišta u Bathu, Engleska, isto napravili sa žabama. Robert Pool se pita: Hoće li znanstvenici ubrzo stvoriti ljude bez glava, najpogodnije donatore organa, a citolog David Mooney sa Sveučilišta Michigan odgovara: "To je posve moguće".

2. Genska tehnologija u industriji. Usporedo sa sekvenciranjem ljudskoga genoma pod pokroviteljstvom nacionalnih organizacija, i sekvenciranjem gena što uzrokuju ljudske bolesti, s mnogo manje medijske pažnje privatne znanstvene i trgovačke kompanije već petnaestak godina ispisuju genome "korisnih" mikroorganizama. U rudarstvu, najspektakularnija su otkrića genoma bakterija "čistača" nafte, rudače bakra, minerala u kojima se pojavljuje zlato, i metana - glavnog uzročnika nesreća u rudnicima. Nedavno je otkrivena bakterija *Deinococcus radiodurans* koja je sposobna podnijeti 3000 puta veće radioaktivno zračenje od čovjeka, i koja će se vjerojatno uskoro koristiti umjesto skladišta radioaktivnog otpada. Prema procjenama brojnih investicijskih kompanija umjetno biološko gorivo moglo bi zamijeniti ugljen, naftu i prirodni plin do 2025 godine. Godine 1994. Carnegie Institut u Washingtonu implantirao je gen za stvaranje plastike u biljku gorušice. Takva gorušica postat će tvornica plastike. Američka je vojska nedavno u jednu bakteriju ubacila gen kojim paukovi rade svilene mreže. Stvorene su dosad najčvršće niti koje će se koristiti u proizvodnji aviona i neprobojnih ogrtača. Calgen kompanija izolirala je gen koji u biljkama potencira proizvodnju celuloze (za proizvodnju papira i kartona). Godine 1996. tri četvrtine posijanih žitarica u Alabami imalo je promijenjenu genetsku strukturu za ubijanje nametnika. Vrijednost kompanija koje se bave genetskim inženjeringom često je veća od BNP-a srednje razvijenih zemalja. Kompanija Novartis primjerice vrijedi 27 milijardi dolara. U istu kategoriju pripadaju kompanije Monsanto, Dow Elanco, Du Pont i AgrEvo, čije poslovanje u kupovini manjih istraživačkih grupa i kompanija za genetski inženjering gotovo nikada nije manje od 100 milijuna dolara.

3. Ljudski život kao intelektualno vlasništvo. Poseban oblik trgovine ljudskim tkivima jest problem patentiranja genoma posebnih ljudskih populacija. Velike biokemijske i farmaceutske kompanije ulažu sve veći kapital u patentiranje posebnih, jedinstvenih genoma pojedinaca i populacija s određenim bolestima u nadi da će uz pomoć njihovih tkiva stvoriti patent za serum protiv bolesti kojima su oni izloženi. Takva kupovina "genoma" s određenim bolestima posebno je proširena u Indiji, na Filipinima, na Atlantskim otocima, a kompanije zauzvrat populacijama neko vrijeme pružaju kvalitetnu medicinsku pomoć.

Ako genska tehnologija na području industrijske mikrobiologije nije dovoljno spektakularna, gornjem popisu treba dodati eksperimente s uzgojem i patentiranjem ljudskih tkiva. Kloniranje životinja samo je javnosti posvjedočila da je utrka na tom polju već dugo u tijeku. Etička problematika takvih industrijskih i znanstvenih postupaka tema je knjige Jeremyja Rifkina "Biotehnoško stoljeće. Ljudski život kao intelektualno vlasništvo". Osamdesetih godina, tvrdi Rifkin, usporedo s rađanjem Projekta Ljudski Genom, počela je utrka za patentiranjem ljudskih gena i DNK lanaca. Farmaceutске kompanije, često pod pokroviteljstvom Američke vlade, počele su patentirati dijelove ljudskog genoma čak i kada njihova biološka i financijska funkcija nije bila jasna. Isprva je sakupljanje bilo isključivo znanstveno. Luca Cavalli-Sforza, biolog sa Stanforda, počeo je sakupljati uzorke krvi osoba iz 5000 postojećih lingvističkih skupina, kako bi se sačuvala biološke informacije o skupinama koje će ubrzo nestati. Međutim, već 1993. u javnosti je objavljeno kako američka vlada traži internacionalni patent na virus iz stanice 26-godišnje Guaymi indijanke iz Paname, jedinstveni virus koji stimulira antitijela koja bi mogla biti korisna u suzbijanju AIDS-a i leukemije. Panamski je parlament uložio protest, tvrdeći da "patentiranje ljudskoga materijala krši integritet samoga života i naš duboki moralni osjećaj." Premda je Američka vlada povukla zahtjev za patent, nekoliko mjeseci kasnije, tadašnji ministar trgovine, Ron Brown, izjavio je da je patentiranje ljudskih stanica "u skladu s američkim zakonima", pa je utrka u patentiranju nastavljena. Godine 1995. patentiran je HTLV-1, virus u limfi stanovnika Papue Nove Gvineje, prvi patent na genomski lanac urođeničkih skupina. Uskoro se pokazalo da je Indija prava riznica čudnih genoma, mutacija gena pod utjecajem teških bolesti. Patentiran je primjerice genom osoba otpornih na koleru i genom stanovnika otoka Tristan da Cunha, u kojem postoji nesrazmjerno velik broj astmatičnih osoba. Kompanija Sequana Therapeutics se nada da će pronaći gen uzročnik te bolesti. Svojevrsni je skandal u vezi s patentiranjem genoma nastao 1984. kada su kompanija Sandoz i Sveučilište UCLA patentirali genom (tkivo gušterače) američkog biznismena Johna Moora, pacijenta sa rijetkom vrstom raka. Parnica koju je pokrenuo Moore Vrhovni je sud u Kaliforniji odbio s obrazloženjem da Moore nema vlasnička prava nad svojim tjelesnim tkivima.

Novu eugeniku medicinske prednatalne i postnatalne asistencije posebno su najavili razmjeri trgovine ljudskim rezervnim dijelovima, ljudskim organima. Pogledajmo поблиže razmjere te trgovine i neke zanimljive komplikacije.¹⁰⁹

4. Razmjeri prometa ljudskim organima. S porastom broja stanovnika svijeta i s napretkom medicine koja omogućuje transplantaciju mnogih organa, razmjeri prometa ljudskim tkivima vrtoglavo rastu. Samo u Sjedinjenim Državama 50000 ljudi čeka na transplantaciju organa. Petnaest posto tih pacijenata će umrijeti prije negoli dočeka svoj red. Mnogi takvi pacijenti putuju u Indiju i kupuju bubrege od zdravih Indijaca. Najveći izvoznik ljudskoga srca je Kina, koja prema nedavnim izvješćima humanitarnih organizacija i organizacija za ljudska prava, trguje tijelima egzekutiranih zatvorenika. Zatvorenici navodno dobrovoljno pristaju na takav postupak, kako bi ublažili politički pritisak na svoje obitelji. Stanovnici zemalja u kojima su takve transplantacije nezakonite putuju u druge zemlje. Europljani u Belgiju, jer se belgijsko zakonodavstvo oslanja na "prešutno dopuštenje" građana da se njihovi organi nakon smrti transplantiraju. Židovi putuju u Tursku. Koreanci, Japanci i Tajvanci u Kinu. Južnoamerikanci na Kubu. Postoje slučajevi krađe organa u Indiji, a sumnja se da su i mnogi slučajevi otmica male djece u Latinskoj Americi počinjeni zbog dječjih organa. Premda je Svjetska Zdravstvena Organizacija osudila nabavku i prodaju ljudskih organa radi transplantacije, razmjeri takve prakse u dogledno se vrijeme zasigurno neće smanjiti.

Goleme potrebe za ljudskim organima stvorile su i unosan polukriminalni ili posve kriminalni oblik trgovine. Slučajevi krađe organa učestale su u Indiji, a sumnja se da su i mnogi slučajevi otmica male djece u Latinskoj Americi počinjeni zbog dječjih organa. Scenarij iz filma *Koma* nije bio posve bez stvarnog predloška. Primjerice, između 1976. i 1991. godine Institut za mentalno zdravlje Montes de Oca iz Buenos Airesa ubijao je pacijente zbog prodaje organa; zabilježeno je oko 1400 slučajeva misterioznih nestanaka pacijenata. Kada su pronađeni neki leševi, 11 je liječnika te bolnice bilo uhapšeno.

Premda je Svjetska Zdravstvena Organizacija osudila nabavku i prodaju ljudskih organa radi transplantacije, razmjeri takve prakse u dogledno se vrijeme zasigurno neće smanjiti.

Smiju li se prodavati dijelovi ljudskoga tijela? Argument u prilog prodaji organa najčešće se poziva na koristi i dobrobiti koje čisti altruizam ne bi mogao pružiti. Sustavi u kojima kupnja organa nije dopuštena spašavaju manje života. S druge strane, većini zemalja koje su ukinule pravo na prodaju organa, zabrana prodaje čini se manjim zlom od brojnih u svijetu evidentiranih zloupotreba. U Sjedinjenim

¹⁰⁹ glavni izvor za podatke iz ovoga poglavlja iz Kimbrell (1993)

državama, nedoumice oko moralnosti i pravnog utemeljenja prodaje organa često su dovodile do apsurdnih pravnih slučajeva, od kojih ćemo spomenuti samo nekoliko.

Community Blood Bank of Kansas City protiv Federal Trade Commission (1962). Spor između kompanije Community Blood Bank Kansas Cityja, prve komercijalne banke krvi i Federalne komisije o trgovini iz 1962., bio je prvi veći sudski spor u kojemu se određivalo mogu li se dijelovi tijela prodavati kao robe (proizvodi). Spor je započeo u Kansas Cityju 1955. godine, kada je stvorena banka krvne plazme Midwest Blood Bank and Plasma Center, koja je plaćala davateljima krvi za njihove usluge. Davatelji su bili uglavnom ljudi bez posla, alkoholičari i narkomani koji su na taj način preživljavali. Godine 1958. bračni par vlasnika banke (bez stručnih kvalifikacija) dobio je licencu, te osnovao još jednu banku, World Blood Bank. U istome gradu iste je godine osnovana neprofitna banka krvne plazme Community Bank, koja je, zbog neprofitnosti, ubrzo stvorila monopol na distribuciju krvne plazme u okolici. Godine 1962. komercijalne banke krvi, Midwest i World Blood Bank, uložile su žalbu protiv Community Bank i njihovih korisnika (gotovo svih bolnica u okolici) pred Federal Trade Commission (Nacionalnom komisijom za trgovinu), tvrdeći da je riječ o uroti i kršenju antimonopolističkih zakona. Godine 1963. neprofitna Community Bank bila je osuđena za kršenje antimonopolističkih zakona tj. za ograničavanje slobodne trgovine. Community Bank je uložila žalbu na višoj instanci, i tvrdila da krv i krvna plazma nisu robe koje se mogu prodavati, te da spor uopće nije trebao biti u nadležnosti FTC-a. U toj žalbi Community Bank su podržale Američka Medicinska Asocijacija, Crveni križ, druge organizacije, brojni liječnici, a senator E. Long je bezuspješno pokušao na saveznoj razini stvoriti zakon kojim će se promet krvnom plazmom izdvojiti iz antimonopolističke zakonske regulative. Godine 1966. viša instanca i kongresna skupina odlučila se za potvrdu nižestepenog suda, a time je odlučeno da se "krv... može smatrati "proizvodom" ili "robom"". Shodno tome, krv i krvna plazma postali su podložni zakonima o trgovini. Međutim godine 1969. Prizivni sud Osmoga okruga, obrnuo je odluku FTC-a, pa odtada bolnice i privatni liječnici mogu koristiti plazmu nekomercijalnih banki krvi, premda navedena odluka lokalnoga suda nije uništila zakonsku regulativu o trgovini krvnom plazmom na saveznoj razini.

Drugi je zanimljivi slučaj bio spor između porezne službe Sjedinjenih Država, Internal Revenue Service i Margaret Cramer Green iz 1980. godine. Sedamdesetih godina siromašna gospođa Margaret Green živjela je od prodaje svoje rijetke vrste krvi, AB-. Godine 1976. ona je 95 puta prodala svoju krv firmi Serologicals u Pensacoli, i za tu je uslugu dobila \$7000 (\$6695 za uslugu i \$475 za putne troškove). U svojoj poreznoj prijavi, M. Green je tražila poreznu olakšicu u visini od \$2355, s obrazloženjem da je tijekom donacija gubila određene minerale i antitijela koje je nadoknađivala posebnim režimom ishrane, za putne troškove, za premije zdravstvenog osiguranja i posebne lijekove. Porezna služba nije priznala olakšice, pa je davateljica tužila poreznu službu sudu. Sud je odlučio da je njezina krv roba koja

se prodaje, te da je darovateljica i proizvođač i skladištar svog proizvoda, te da je došlo do uobičajene prodaje proizvođača i distributera proizvoda, prerađivaču i prodavatelju. Sud je odlučio da troškovi ishrane ulaze u njezine olakšice, isto tako i putni troškovi g. Green kao kontejnera proizvoda, ali ne i putne troškove osobe g. Green. Troškovi izgubljenih minerala međutim nisu ušli u olakšicu, jer se olakšica za mineralne izvore odnosi na "geološke mineralne izvore" a ne za "tijela poreznih obveznika".

Treći slučaj bio je spor Jacobs versus State iz 1983. godine. Dr. Barry Jacobs pokušao je osnovati firmu Internacionalna razmjena bubrega, koja bi nabavljala organe (uglavnom bubrege) po cijelome svijetu i s profitom ih preprodavala. Taj je pokušaj spriječen zakonskom reakcijom Kongresa Sjedinjenih država pod imenom National Organ Transplant Act, zakonom o zabrani preprodaje ljudskih organa. Taj zakon međutim ne zabranjuje prodaju tkiva poput krvi, sperme ili fetalnih organa.

Posebno je značajan bio slučaj bebe Therese iz 1992. godine. Razlog pokretanja pravnoga postupka bila je odluka roditelja encefalitičnoga djeteta da rode dijete kako bi mogli prodati (ili pokloniti) djetetove organe ljudima kojima oni trebaju. Vrhovni sud Floride u Tallahasseeu zbog tehničke nedosljednosti zabranio je prodaju organa prije djetetove smrti. Taj je pravni slučaj bio jedan od prvih presedana kojim se smrt osobe određivala prema kriteriju smrti moždane aktivnosti.

Slučajevi Karen Ann Quinlan i encefalitičkog djeteta Gabriela iz 1987. godine obuhvaćali su pitanje prava na presađivanje srca djeteta u stanju trajne vegetacije. Još i danas brojne države Sjedinjenih država omogućuju proglašavanje osoba u stanju moždane smrti pravno mrtvima, kako bi se njihovi organi mogli što brže i efikasnije presaditi.

U slučaju Marisse Eve Ayale iz 1991. godine, obitelj Ayala odlučila je začeti dijete isključivo kako bi osigurala primjerenu vrstu koštane srži za svoju stariju oboljelu djevojčicu, osamnaestogodišnju Anissu. Transplantacija je uspješno obavljena. Od tada je više od 20 žena začelo i dobilo djecu zbog istih razloga.

Slučaj Baby Fae iz 1984. godine, bio je prvi slučaj transplantacije srca babuna u djevojčicu Fae, a šest godina kasnije, 1990. u slučaju dr. McCunea, postali smo svjedoci i transplantacije ljudskih tkiva u životinje, zbog proizvodnje seruma u humanoj medicini.

Postoje još brojne etički i trgovinski sporne kategorije transplantacija. Prva je prodaja fetalnih organa. Nakon brojnih etički neutemeljenih eksperimenata s fetusima i njihovim organima, takva je vrsta prodaje u većini zemalja danas zabranjena. Druga danas vrlo proširena vrsta prodaje, odnosno najma organa jest transplantacija fetusa u tzv. surogatne majke. Cijena surogatnog majčinstva, u slučaju zdravoga poroda

iznosi između 10.000 i 40.000 dolara (a u slučaju neuspjelog poroda samo oko 1000), a do danas je iz takvih ugovora između ugovornih roditelja i vlasnika unajmljenih maternica, samo u Sjedinjenim državama rođeno preko 5.000 beba. Novčani promet iz ugovora koje su sklopili ugovorni roditelji, surogatne majke i brokeri, iznosio je 1990. godine oko 40 milijuna dolara, pri čemu u tu svotu nisu uračunati iznosi koje su ugovorni roditelji platili brokerima kada ugovori nisu bili ispunjeni.

Navedeni primjeri, i razmjeri biološke tehnologije dobro ilustriraju činjenicu da je čovječanstvo tek nejasno svjesno etičkih i bioloških implikacija postojećih istraživanja i medicinske prakse. Papinski proglašeni, ili predsjedničke izjave o kloniranju zvuče anakrono, smiješno (a katkada i licemjerno). Razgranata mreža biokemijske industrije i financijskog uloga u genetska istraživanja već sada moraliziranje o "budućim" posljedicama čini izlišnim: te su posljedice već među nama. Na nama ostaje samo pitanje hoćemo li moći, i kojim putevima, kanalizirati nadolazeću eugeniku, i temeljitu reorganizaciju biološkog materijala i svekolikog života na zemlji.

Kakvoj vrsti eugenike pripada selekcija spola?

U poglavlju "Laissez-faire eugenika" tvrdio sam da pacijentova autonomija, tj. pravo pojedinaca da odlučuju o pitanjima vlastite reprodukcije u liberalnim, demokratskim društvima mora imati apsolutni primat u etičkom odlučivanju na području medicinske, genske tehnologije. Međutim, unatoč zalaganju za "laissez-faire" eugeniku, predvidio sam da postoje problemi s apsolutnom slobodom, tj. autonomijom pacijenata, koji bi takvu upotrebu suvremene tehnologije mogli pretvoriti u zastrašujuće sredstvo socijalne kontrole, tj. u tzv. "desničarsku eugeniku" koju bi trebalo etički odbaciti i legalno zabraniti. Jedno od spornih pitanja koje se već danas postavljaju u tom kontekstu pretvorbe pacijentove autonomije u kolektivističku eugeniku, jest pitanje prenatalne i predkonceptijske selekcije spola. Kineska eugenika pokazala nam je najbolje do kakvih rezultata može dovesti niz relativno samostalnih odluka o rađanju samo muškoga djeteta. Pitanje kojim se dakle trebamo pozabaviti glasi: Smije li država intervenirati tj. postaviti zakonske brane neetičkim odlukama pacijenata, u slučaju masovnih izbora kojim se prednatalno izabire spol, odnosno izravno utječe na najbitniji demografski razmjer.

U prethodnome poglavlju o kineskoj eugenici, vidjeli smo da je problem posve realan, te da je demografski, socijalno i politički, pa čak i vanjsko-politički značajan. Demografski, jer može dodatno otežati razmjer spolova; socijalno jer mogu nastati devijantne pojave u društvu; politički, jer bi ovlasti vrhovne vlasti mogle ugrožavati ljudska prava svojih građana, i napokon, vanjsko-politički: prvo, prebacujući populacijski problem na razvijenije zemlje poput Sjedinjenih država (što je već sada slučaj), ili pak nastajanjem "genetski superiornije rase" (o čemu se za sada mogu samo pisati znanstveno-popularni romani).

Pomnije istraživanje razloga za selekciju spola, i reakcije medicinske profesije i javnosti prema tom problemu pokazuje veliku raznovrsnost kulturnih odgovora. Drugim riječima, problem nije samo kineski. Ta raznovrsnost reakcija na spolnu selekciju dovodi u pitanje mogućnost načelnog, ili univerzalnog filozofsko-pravnog reguliranja "slobodnog reproduktivnog izbora" pučanstva.

U ovome dijelu članka prikazat ću rezultate ekstenzivnog sociološkog longitudinalnog istraživanja Dorothy Wertz i Johna Fletchera "Etički i socijalni problemi s prenatalnom selekcijom spola" i pokušati protumačiti njihove rezultate u kontekstu opasnosti od nastajanja desničarske eugenike na temelju slobodnih odluka pojedinaca, i u kontekstu stvaranja hrvatske pravne regulative.

U prikazu istraživanja Wertz-Fletcher (1997), zadržat ćemo se samo na onim rezultatima koja su značajna za našu eugeničku problematiku. Wertz-Fletcherovo istraživanje provedeno je 1985. i 1994. godine. U njemu su se ispitivale reakcije

medicinske profesije na zahtjeve za selekcijom spola. Od 4609 poslanih upitnika, autori su dobili odgovore od 2903 liječnika, genetičara, medicinskih savjetnika i praktikanata iz 37 naroda. Budući da su autori pretpostavili kako bi jednostavno pitanje "Jeste li za ili protiv selekcije spola" bilo nedovoljno distinktivno, postavili su medicinarima stvarne ili zamišljene situacije (tzv. case-vignettes), u kojima bi trebalo izvesti postupak selekcije spola ili dati savjet budućim roditeljima. Riječ je o pet takvih vinjeta:

1. Neudana žena želi postati majka. Ona želi djevojčicu, jer je djevojčicu lakše odgojiti. U slučaju muškoga fetusa, mogla bi se odlučiti na pobačaj.
2. Par koji već ima četiri djevojčice, želi sina. Žena je trudna. Oni tvrde da će pobaciti ženski fetus.
3. Siromašna obitelj ima pet sinova. Šesta je trudnoća neželjena, ali tvrde da će se financijski žrtvovati, ako je fetus ženskoga spola. U suprotnom odlučit će se za pobačaj.
4. Žena iz nezapadnjačke kulture koja želi sina već ima dvije djevojčice. Njezin suprug želi malu obitelj ali isto tako želi sina. On kaže da će se razvesti ako opet bude djevojčica, i da će cijelu obitelj poslati natrag u njihovu zemlju i napustiti ih.
5. Bračni par s karijerama, u ranim 40-im godinama, ima dva adolescenta. Trudnoća je neželjena. Prvo su se odlučili za pobačaj, ali su potom ipak odlučili pričekati kako bi vidjeli je li riječ o djevojčici. Ako je fetus djevojčica, ipak će se odlučiti za rađanje.

Navedimo nekoliko izuzetno zanimljivih rezultata.

1. Većini obitelji u zemljama svijeta prednatalna selekcija spola (PSS) je dostupna.
2. Više od 47% ispitanika imalo je zahtjev za prenatalnom selekcijom spola
3. Sve je veći broj medicinara koji pozitivno, tj. postupkom selekcije ili savjetom odgovaraju na zahtjeve za PSS, ili koji bi to učinili.
4. Veći je broj mlađih liječnika i praktikanata koji bi pozitivno reagirali na takve zahtjeve. Što je više iskustva u medicini, postotak pristanka na PSS je manji.
5. Najveći postotak anketiranih koji bi izveli PSS u slučaju 2, (PSS za muški spol) bio je iz Rusije (90%), Izraela (68%), Mađarske (63%), Kube (62%), Češke (49%). Sličan je postotak i u slučaju zbroja izvedbe i upućivanja na druge liječnike.
6. S najvećim brojem otvorenih i prikrivenih zahtjeva suočili su se medicinari iz azijskih zemalja, Bliskog istoka, Rusije, Švedske, Sjedinjenih država i Australije a s najmanjim iz Latinske Amerike. U Latinskoj Americi (s izuzetkom Kube) pobačaj je uglavnom legalno otežan, pa se mali postotak takvih zahtjeva objašnjava nelegalnošću ili legalnim problemima s pobačajem općenito.
7. Postotak medicinara koji smatraju da bi selekcija spola trebala biti zakonom zabranjena najmanji je u Kini (22%), Rusiji (23%) i Sjedinjenim Državama (32%). Za druge je zemlje postotak veći od 50%. Većina medicinara iz zapadnjačkih zemalja (s manjim postotkom – između 40 i 60% u Skandinaviji) misli da bi PSS trebalo zabraniti.

8. Broj medicinara koji bi se sami odlučili za pobačaj u slučaju neželjena spola fetusa, najveći je u Kini (24%), Švedskoj (25%), Izraelu (19%), te Rusiji, Turskoj i Kolumbiji (14%).
9. Najveći broj medicinara koji bi u slučaju neželjena spola savjetovao rađanje, a potom davanje djece u institucije za adopciju, bio je iz Sjedinjenih Država (74%), Rusiji (75%), Švicarskoj (68%) i Kanadi (65%).
10. Najskloniji PSS-u (ukupno %: "izveli bi sami") su medicinari iz Rusije (95:90), Mađarske (77:63), Izraela (82:68), Portugala (82:36) i Sjedinjenih Država (72:34).
11. Prema religioznoj orijentaciji, najskloniji su PSS-u medicinari s pravoslavnom religioznom pozadinom (61%), a potom židovskom (43%), premda u većini slučajeva, religijska orijentacija medicinara ne igra bitnu ulogu (samo za 22% onih koji bi izveli PSS, religija je jako važna).
12. 12% ukupnog broja medicinara slaže se da je PSS moralno opravdana. Ali: u Rusiji se s istom tvrdnjom slaže 81%, u Tajlandu 56%, Mađarskoj 54%, Meksiku 45%.
13. 6% ukupnog broja ispitanika slaže se da PSS koristi zajednici. Ali: u Tajlandu se s istom tvrdnjom slaže 48%, u Peruu 31%, u Indiji 21%.
14. Žene (koje su sudjelovale u ukupnom broju medicinara s 35%), dvostruko su sklonije obavljanju PSS-a (u vinjeti 4).
15. Najveći broj medicinara koji bi podržali bilo koju pacijentovu odluku dolazi iz Rusije (68%), Mađarske (54%), Japana (42%), Kube (36%), Češke (30%), Sjedinjenih država (29%), i Izraela (27%). Velik postotak iz Istočne Europe, autori objašnjavaju činjenicom da su istočnoeuropski medicinski sustavi u "kaosu", da je medicina postala biznis koji zadovoljava potražnju pacijenata, odnosno da do sada nije bilo dovoljno javnih rasprava o navedenim pitanjima.
16. Nije postojala ukupno značajna razlika u odgovorima na vinjetu 2 i 3, odnosno na pitanje o PSS-u za muški i ženski spol.

Anketirani medicinari iz 37 zemalja svijeta uglavnom misle da pravo na autonomiju nije neograničeno. U otvorenim pitanjima u prilog ili protiv PSS-a, od ukupne količine odgovora, glavni razlog za PSS bio je "poštovanje pacijentove autonomije" (29%), "pacijenti imaju pravo na ono što mogu platiti" (8%), "poštovanje prema pacijentovoj kulturi i religiji" (6%) i "demografsko ograničenje populacije" (2%). Protiv selekcije, najbrojniji je razlog "zloupotreba tehnologije koja bi se trebala koristiti za utvrđivanje genskih bolesti" odnosno tvrdnja "spolnost nije bolest" (43%), "protivim se pobačaju normalnoga fetusa" (16%), "suprotstavljam se spolnoj diskriminaciji" (7%), "pravo je liječnika da odbiju uslugu" (7%), "održavanje kvantitativne ravnoteže spolova" (3%), i "ukidanje kliženja prema eugenici i kozmetičkoj selekciji" (1%). Eugenički su razlozi bili najmanje važni u Mađarskoj, Izraelu, Peruu, Rusiji. U Kini, Danskoj, Rusiji i Sjedinjenim državama, problematika abortusa općenito, nije ulazila u odluke o PSS-u. Razmišljanje o zlu koje se može nanijeti rođenome djetetu neželjena spola igralo je veliku ulogu u odlukama o PSS-u medicinara iz Argentine (77%), Kube (100%), Kolumbije (92%), Indije (74%), Perua

(100%), Portugala (73%), Španjolske (91%), i Tajlanda (74%). Poštovanje roditeljske autonomije" bilo je vrlo važno u Argentini, Brazilu, Kolumbiji, Mađarskoj, Portugalu i Rusiji, a najnevažnije u Egiptu, Finskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Indiji, Nizozemskoj, Norveškoj, Švedskoj i Turskoj. Uloga žene u društvu bila je najvažniji razlog za odluke u Kini (67%) i Indiji (61%). Održanje ravnoteže u kvantiteti spolova bilo je najvažnije u Kini (84%), Indiji (55%), Japanu (31%) i Turskoj (30%), što ukazuje na bojazan u tim zemljama prema PSS-u za muški spol. Demografski razlozi bili su važni samo u Kini i Indiji.

Održanje vlastitoga integriteta 72% (ali u Češkoj 37%, Rusiji 30%, Finskoj 17%), etički status profesije 71%, spriječavanje trenda prema roditeljskim izborima koji nemaju veze sa zdravljem 62%, spriječavanje pobačaja normalnih fetusa 55%, spriječavanja zla djetetu neželjena spola, ako se rodi, 43%, poštovanje roditeljske autonomije 40%, položaj žene u društvu 29%, održanje spolne proporcije 15%, smanjenje stope rađanja 9%.

Nadalje, u istraživanju javnosti o istome pitanju, pokazalo se:

- ◆ da u četiri zemlje, Egiptu, Kini, Indiji i Turskoj, preferencija prema dječacima postoji kao poznati i priznati socijalni problem.
- ◆ da zahtjeve za PSS-om društvo ne treba plaćati (tj. moraju biti u vlastitome trošku)
- ◆ da je većina zahtjeva za PSS-om prikrivena (tobožnjom povješću genskih bolesti)

Autori tvrde da se u zapadnjačkim zemljama medicinari rukovode pitanjima autonomije pacijenata i pojedinaca, ulogom profesije, osobnim integritetom liječnika, i moralnim statusom fetusa, dok su se u Indiji i Kini liječnici rukovodili društvenim efektima ograničavanja demografskog rasta i statusom žene u društvu. Premda je posljednja tvrdnja vjerojatno točna, mislim da podaci samih autora ne podržavaju prvu tvrdnju. Naime između "zapadnjačkih" zemalja postoje značajne razlike, pogotovo između Sjedinjenih država i zapadne Europe, ali isto tako i unutar zemalja Europske zajednice. Zemlje zapadne Europe, odnosno medicinari tih zemalja mnogo su rigorozniji i "netolerantniji" prema zahtjevima parova za PSS od medicinara iz Sjedinjenih država. Isto vrijedi za usporedbu rezultata između zapadne i istočne Europe. Medicinari iz istočne Europe naime bitno su "tolerantniji" prema takvim zahtjevima od svojih kolega na zapadu.

Kako se navedeni rezultati uklapaju u našu politološku shemu o vrstama eugenike? Kako objasniti navedene podatke? Wertzova i Fletcher odgovaraju da je razlog za potonji rezultat "stanje rasula u medicini Istočne Europe". Međutim, moj je odgovor bitno različit (premda ne treba potcijeniti niti spomenuto objašnjenje). Prema jednostavnoj shemi, u kojoj postoje tri vrste eugenike, ljevičarska, desničarska, i laissez-faire eugenika, selekcija spola, ako je posljedica slobodnog izbora parova, pripada trećoj kategoriji, tj. laissez-faire eugenici. Zemlje koje se u načelu opiru

intervencijama države u privatno (i ljudsko) pravo pojedinaca, kao što je reproduktivno pravo, primjerice Sjedinjene države, bit će tolerantnije prema slobodi izbora pojedinaca (parova). Visok postotak odgovora u prilog slobodi izbora pojedinaca Rusiji, Mađarskoj ili Češkoj ukazuje na trend prema amerikanizaciji političkoga života, tj. prema sve većem respektu prema "ljudskim pravima" pojedinaca odnosno pacijenata, odnosno, to je znak da u tim zemljama raste resantiman prema svim oblicima paternalističkih (medicinskih ili državnih) intervencija. Takav smo stav u području odlučivanja o genetici zvali "laissez-faire" eugenikom. Istodobno, ako je naš stav ispravan, onda on govori nešto i o medicinarima (i javnosti) zapadne Europe. Velik broj "negativnih" odgovora prema zahtjevima parova za PSS u zapadnoj Europi treba tumačiti velikim utjecajem "etičnog", ili točnije "deontološkog" prosuđivanja. Velik broj medicinara zapadne Europe smatra da selekciju spola treba zabraniti. Premda negativan stav prema PSS i mi u Hrvatskoj možemo smatrati etičnim i opravdanim, stav o pravnoj zabrani skače iz područja etike u područje prava: on pokušava jednu vrstu etičkih stavova pretvoriti u zakon, i upravo time narušava ideju o "ljudskim pravima". Kao što sam pisao u članku "Laissez-faire eugenika" (Polšek 1999), takvim "skakanjem" iz etike u područje prava, *de facto* se krše određena ljudska prava, naime time što se nekim parovima nameće određeni, ograničeni izbor.

U svom radu "Spolna selekcija: argumenti u prilog" (iz Michael Parker, Donna Dickenson, *The Cambridge Medical Ethics Workbook. Case studies, commentaries and activities*, Cambridge UP 2001), australski etičar Julian Savulescu raspravlja o "izvrnutim" razmjerima brojeva muškaraca i žena u Kini i drugim dijelovima Azije i tvrdi: "Čak i u Aziji nije jasno da bi trebalo zabraniti selekciju spola. Poremećeni razmjeri po spolovima ne moraju biti loša stvar. Utjecaj rijeđeg spola povećava njihov utjecaj, smanjuje prirast populacije i međusobno sparivnje različitih populacija. Međutim, najvažnije je da pogrešno vjerovanje u inferiornost žena nije posljedica spolne selekcije, već je spolna selekcija posljedica toga vjerovanja. Obrazovanje i poboljšanje društvenih aranžmana i zaposlenosti žena mnogo je značajnije u ispravljanju tih pogrešnih vjerovanja od zabrane selekcije spola... Zlo do kojega može doći usljed selekcije spola nije takvoga stupnja da legitimira državno uplitanje u (reproduktivnu) slobodu." (str. 50).

Činjenica da postoje značajne razlike među razvijenijim zemljama svijeta u odgovorima na pitanja o prednatalnoj selekciji spola (PSS), vodi nas glavnoj temi našeg istraživačkoga plana: u kakvu vrstu eugenike treba ubrojiti prenatalnu selekciju spola. Isto vrijedi i za raspravu o kineskoj eugenici. Naime, nijedna spomenuta metoda ne uklapa se u našu shemu o ljevičarskoj, desničarskoj i laissez-faire eugenici. Po prirodi stvari, kineske metode morali bismo svrstati u desničarsku (pozitivnu i negativnu) eugeniku. Ali, pomalo je apsurdno zvanične programe rijetkih preostalih komunističkih vlasti smatrati "desničarskim". S druge strane, selekcija spola, isključivo u slučaju slobodnog izbora parova, prema našoj shemi,

pripadala bi laissez-faire eugenici. Ali golemi razmjeri takvih postupaka ("nedostatak" preko 100 milijuna žena, dijelom zahvaljujući i PSS) u relativno kratkom vremenskom razdoblju, govore da izbor parova i nije bio tako slobodan, ili točnije, da se u izboru PSS (uglavnom azijski) parovi nisu rukovodili samo vlastitom slobodnom procjenom, već brojnim drugim socijalnim imperativima, što takve postupke čini "klasično" eugeničkima.

Ali i Savulescuova tvrdnja je posve točna: problem nije u medicini već u politici koja favorizira patrijarhalni mentalitet. Lijek zvan državna intervencija mogao bi biti gori od samog sindroma. Međutim, ovdje se vrlo dobro vidi kako je u raspravama o eugenici razdvajanje politike i znanosti relativno neplodno. Jasno je da treba mijenjati političke uvjete kako bi nestali razlozi za eugeniku. Međutim i to "mijenjanje uvjeta" već je neka vrsta intervencije od koje zaziru mnogi liberalni teoretičari (uključujući i autora ovih redaka).

Smjer daljnjeg istraživanja: Paradoks nativizma

S obzirom na relativno jaku teorijsko-ideološku sklonost kineskih znanstvenika i političara eugenici, nije posve jasno je li tvrdnja Dorothy Wertz, da je eugenika u Kini samo "sporedni produkt" politike "jednoga djeteta" istinita. Politika "jednoga djeteta" zasigurno pruža okvir ili "nužni uvjet" za eugenička razmišljanja, ali ona nije ni jedini ni glavni uzrok jačanju eugenike. Kada bi tvrdnja Wertzove bila istinita, onda bismo i u drugim napučenim zemljama, poput Indije, mogli očekivati slične teorijsko-ideološke korake, koje u stvarnosti ne nalazimo.

Međutim, na konferencijama Ujedinjenih naroda o populaciji i razvoju u Kairu i Pekingu, pokazala se paradoksalna situacija u stavovima raznih naroda prema kontroli rađanja. Sjedinjene države zastupale su stav da prenapučene populacije (Kina, Indija) moraju kontrolirati demografski rast, kako bi izbjegle teške ekonomske i socijalne posljedice za sebe i svijet u cjelini. Takvim se demografskim restrikcijama suprotstavljao Vatikan.

Iz rasprave u ovome članku, paradoks tih dviju pozicija možemo izraziti na sljedeći način: Države koje su inače radikalni zastupnici "slobode izbora" i ljudskih prava, na području demografije zalažu se za intervencionizam, a države koje su inače vrlo restriktivne prema "pravu na izbor", recimo u slučaju abortusa, u području demografije zalažu se za laissez-faire – za prepuštanje odluka prirodi. Mogli bismo to izraziti i eugeničkim paradoksom: liberalne države, koje se zalažu za ljudska prava, demografskim se uputama kreću prema eugenici; dok konzervativne (poput Vatikana) *de facto* počivaju na prirodnom *laissez-faireu*. Može li se riješiti taj paradoks (ili povijesna činjenica, koja povezuje zapadnjački liberalizam u anglofonim zemljama s eugenikom), tema je za jednu buduću raspravu.

Dodaci: Tablice (Sve tablice prema Wertz & Fletcher 1997)

Tablica 1. Zahtjevi za izborom spola poslije PND

	% izvijestili da su imali zahtjeve za selekcijom spola	
	Izravni zahtjevi	Zahtjevi kojima se sumnja da je prava namjera izbor spola
Narodi engleskog govornog područja		
Australija	67	87
Kanada	46	58
Južna Africa	33	44
Velika Britanija	32	37
Sjedinjene države Amerike	62	75
Zapadna Europa		
Belgija	50	33
Danska	41	36
Finska	33	36
Francuska	39	53
Njemačka	47	46
Grčka	42	25
Italija	32	32
Nizozemska	42	42
Norveška	11	22
Portugal	27	10
Španjolska	20	6
Švedska	75	75
Švicarska	50	67
Istočna Europa		
Češka	27	24
Mađarska	67	50
Poljska	9	6
Rusija	56	31
Bliski istok		
Egipat	100	100
Izrael	62	87
Turska	55	50

Azija		
Kina	79	73
Indija	70	61
Japan	32	22
Tajland	0	20
Latinska Amerika		
Argentina	0	50
Brazil	10	7
Čile	13	6
Kolumbija	0	31
Kuba	43	23
Meksiko	13	2
Peru	14	0
Venecuela	13	6
Ukupno isključivši U.S.	40	38
Ukupno	47	50

Izvor: Wertz & Fletcher 1997

Tablica 2. Odgovori na izravne zahtjeve za selekcijom spola (n=2903 liječnika genetičara)

% bi izvelo PND za spolnu selekciju i osiguralno traženu informaciju (u zagradama dodatni % onih koji bi uputili na drugoga)

Opisi slučajeva

1. Neudata žena želi postati majka. Želi djevojčicu jer je djevojčice lakše odgajati. Odlučit će se na pobačaj ako je riječ o muškom fetusu
2. Par sa 4 kćeri želi sina. Žena je trudna. Par tvrdi da će se odlučiti za pobačaj ako je riječ o ženskome fetusu.
3. Siromašna obitelj ima 5 sinova. Šesta je trudnoća neželjena, ali oni tvrde da će se financijski žrtvovati bude li fetus ženskoga spola. U suprotnom odlučit će se za pobačaj.
4. Žena iz ne-zapadnjačke kulture koja više voli sinove, dosada je rodila dvije djevojčice. Njezin suprug želi malu obitelj, ali isto želi dječaka. On tvrdi da ako je opet riječ o djevojčici, on će se razvesti, i poslati suprugu i djevojčice natrag u svoju zemlju, i napustiti ih.
5. Par s profesijama u ranim 40ima ima dva sina tinejdžera. Trudnoća je neželjena. Htjeli su se odlučiti za pobačaj, ali su odlučili čekati dok ne saznaju spol djeteta. Ako je djevojčica, odlučit će se za rađanje.

Područje/ zemlja	1. Samohrana majka želi djevojčicu	2. Par s 4 djevojčice želi dječaka	3. Siromašni par s 5 dječaka želi djevojčicu	4. Ne-zapadnjački par želi dječaka	5. Par iznad 40 želi djevojčicu
Narodi engleskog					

govornog područja					
Australija	21 (7)	21 (29)	29 (36)	29 (29)	36 (21)
Kanada	17 (33)	17 (34)	21 (32)	21 (39)	38 (29)
Južna Afrika	14 (14)	21 (14)	20 (20)	21 (29)	29 (14)
Velika Britanija	8 (25)	12 (27)	14 (24)	17 (34)	22 (27)
Sjedinjene države	35 (36)	34 (38)	38 (37)	38 (38)	57 (28)
[Sjedinjene države javnost]	-35	38	41	--	--]
Zapadna Europa					
Belgija	6 (7)	36 (7)	20 (27)	43 (21)	53 (7)
Danska	22 (4)	22 (4)	27	26 (7)	46 (4)
Finska	14 (5)	19 (5)	32 (14)	33 (14)	57 (10)
Francuska	4 (3)	8 (1)	9 (1)	10 (13)	24 (4)
Njemačka	11 (8)	13 (7)	14 (11)	25 (11)	23 (7)
Grčka	25 (8)	33 (8)	30	50 (17)	50 (8)
Italija	29 (10)	25 (10)	27 (18)	30 (15)	35 (10)
Nizozemska	0 (23)	0 (23)	0 (35)	12 (31)	16 (24)
Norveška	13	13	11	13	25
Portugal	46 (18)	36 (46)	46 (27)	36 (46)	55 (36)
Španjolska	23 (2)	23 (2)	15 (2)	27 (2)	42 (2)
Švedska	11 (11)	11 (11)	25 (8)	22 (11)	22 (11)
Švicarska	0	0	0	0 (33)	17
Istočna Europa					
Češka	37 (5)	49 (4)	54 (10)	56 (12)	68 (4)
Mađarska	26 (9)	63 (14)	78 (3)	64 (3)	61 (17)
Poljska	29 (7)	30 (16)	28 (4)	48 (12)	46 (9)
Rusija	78 (3)	90 (5)	72 (9)	85 (7)	91 (7)
Bliski istok					
Egipat	0	0	0	0	0
Izrael	67 (10)	68 (14)	70 (5)	82 (14)	82 (5)
Turska	0	10	14 (9)	5 (11)	18
Azia					
Kina	34 (6)	24 (3)	28 (2)	35 (14)	29 (4)

Indija	27	32	19	32 (9)	46
Japan	10 (2)	18 (2)	22 (2)	19 (11)	19 (3)
Tajland	8	8	4	8 (4)	16
Latinska Amerika					
Argentina	33	25	31 (8)	25	55
Brazil	35 (10)	34 (11)	37 (7)	32 (16)	53 (10)
Čile	7 (7)	13 (7)	13	7	25
Kolumbija	25 (17)	25 (17)	23 (15)	50 (17)	67 (8)
Kuba	46	62	57 (7)	54 (8)	85
Meksiko	39 (3)	38 (3)	28 (2)	39 (5)	53 (3)
Peru	39	39	36 (7)	57	50
Venecuela	50	50	13 (6)	63	63
Ukupno	27 (20)	29 (20)	31 (20)	35 (24)	44 (15)
Ukupno bez U.S.	23 (9)	26 (9)	27 (10)	33 (15)	39 (9)

Izvor: Wertz & Fletcher 1997

Tablica 3. Važna razmišljanja u odgovorima ispitanika: Odgovori ponuđeni u upitniku

% smatra izuzetno ili vrlo važnim			
	U.S.	35 drugih zemalja	Ukupno
1. Održanje vlastita integriteta	79	68	72
2. etički status profesije	58	77	71
3. Spriječavanje trenda prema roditeljskom izboru koji nema veze sa zdravljem	48	69	62
4. Spriječavanje pobačaja normalnih fetusa	43	69	55
5. Spriječavanje zla djetetu neželjena spola, ako se rodi	35	46	43
6. Poštovanje roditeljske autonomije	52	34	40
7. Položaj žene u društvu	29	31	29
8. Održanje omjera muškaraca i žena	5	21	15
9. Smanjenje stope rađanja	2	13	9

Izvor: Wertz & Fletcher 1997

Tablica 4. Razlozi liječnika i genetičara za djelovanje u slučajevima 1-5 (iz tablice 2): Slobodni odgovori

Total % koji su naveli razlog	
Protiv izbora spola:	

1. Zloupotreba tehnologije za utvrđivanje genetskih poremećaja (spol nije bolest)	43
2. Suprotstavljam se pobačaju zbog izbora spola.	16
3. Treba spriječiti spolnu diskriminaciju (muškarci i žene su jednaki).	7
4. Pravo profesionalaca da odbiju uslugu.	7
5. Održanje ravnoteže kvantitete spolova.	3
6. Izbjegavanje "klizanja" prema kozmetičkim selekcijama ili prema eugenici.	1
Za izbor spola:	
1. Poštovanje pacijentove autonomije (uključujući njegovo pravo da zna, 3%; neizravno savjetovanje, 4%).	29
2. Pacijent ima pravo na uslugu koju želi platiti.	8
3. Poštovanje pacijentove kulture ili religije	6
4. Očuvanje obitelji, spriječavanje zla djetetu neželjena spola.	3
5. Ograničenje rasta populacije.	2
* Kodirana su dva odgovora po ispitaniku, pa % ne daju 100.	

Izvor: Wertz & Fletcher 1997.

Stavovi javnosti prema novoj eugenici

U ovome poglavlju izložit ću pregled stavova američke, europske i hrvatske javnosti prema aspektima nove eugenike poput prednatalnog testiranja, prednatalnog pregleda, kloniranja, genskih «popravaka» i sl.

Stavovi javnosti u Sjedinjenim državama

U "američkome dijelu" oslonit ćemo se na preglednu studiju Singer, Corning, Lamias (1998.), autora koji uspoređuju stavove javnosti iz tridesetak istraživanja javnoga mnijenja kompanija poput ABC (American Broadcasting Company); AIPO (American Institute of Public Opinion); AP (Associated Press); CBS (Columbia Broadcasting System News); CBS/NYT (New York Times); FH (Fleishman-Hillard); FOX/OD (Fox News/Opinion Dynamics Poll); Gallup (Gallup Poll); Gallup/CNN/USA (Cable News Network/USA Today); Gallup/News (Gallup/Newsweek); Harris (Louis Harris and Associates); HTR/NBC/WSJ (Hart and Teeter Research Companies/Wall Street Journal Poll); KPA (Kane, Parsons and Associates/Parents Magazine); KRC (K.R.C. Research and Consulting); LAT (Los Angeles Times); NORC (National Opinion Research Center); PSRA (Princeton Survey Research Associates); R&F (Research and Forecasts); Roper (Roper Organization); Roper/For (Roper for Fortune); TIME/CNN/YP (Yankelovich Partners Inc.); YSW/LIFE (Yankelovich, Skelly, and White/Life). Navedena istraživanja dostupna su preko Lexis-Nexis online baze podataka.

U većini slučajeva bilo je moguće uspoređivati rezultate provedene u različitim vremenskim odsječcima, pa su autori na taj način konstruirali «trendove» javnoga mnijenja o spomenutim temama. Međutim, longitudinalnost (s obzirom da se ispituju relativno nove tehnologije) u velikoj većini slučajeva nije igrala bitnu ulogu. Drugim riječima, u većini slučajeva nema značajnih «trendova» odnosno promjena stavova zbog nekih novih spoznaja ili događaja.

Prema istraživanju NORC provedenim 1990. i 1996. godine, američka javnost smatra da razmjerno dobro informirana o genetskoj (prednatalnoj) dijagnostici, testiranju ili terapiji, odnosno svjesna da te tehnike postoje. Dok je 1990. godine 13% ispitanika odgovorilo da je vrlo dobro informirano (svjesno), taj se broj 1996. popeo na 16%. Na isto pitanje 1990. 59% ispitanika je odgovorilo «donekle, ali ne jako», godine 1996. a 66%, a godine 1996. Uopće nije informirano 26% (odnosno 18 (1990.) ili 19% NORC (1996.)) Neznačajne razlike s obzirom na longitudinalnost («trendove») pokazuju se i u istraživanjima HARRIS iz 1995. i 1997. godine, prema kojima je 27% «dosta čitalo» o genetskom testiranju za različite bolesti, poput bolesti srca, raka i Alzheimerove bolesti, dok je 42% čitalo «ponešto». Bitnije se razlike u informiranosti o genetskom inženjeringu vide usporedbom ROPER i PSRA istraživanja. Prema ROPER istraživanju 37% je odgovorilo da je čitalo ili čulo (primjerice) za tehnike kojim se

proizveo organizam koji se hrani naftom (te čisti naftne mrlje), 57% je odgovorilo niječno. Analogne brojke u PSRA su 67% (pozitivno), 33% (negativno).

HARRIS istraživanja iz 1986. i 1992. godine pokazuju da ne postoji «trend» porasta svijesti o nasljednosti bolesti članova užih obitelji. Razlike između ta dva istraživanja su samo u fraziranju pitanja. Istraživanje 1992. dodalo je «Prema Vašim spoznajama...». Na pitanje: «je li itko u vašoj užoj obitelji imao smrtonosnu genetsku bolest» pozitivno je odgovorilo 16%. Na pitanje «je li netko (iz uže obitelji imao potencijalno smrtonosnu genetsku bolest)», 5% je odgovorilo potvrdno. Tendenciju prema ozbiljnoj nasljednoj bolesti ima 8%, nasljeđenu bolest ima 19%, a neki drugi urođeni poremećaj imalo je 8% članova ispitanikovih obitelji.

Gallup istraživanje iz 1990. te istraživanje NORC iz 1990. i 1996. ispitivali su stavove javnosti o tome koliko je korisno genetsko testiranje. Na pitanje: «Smatrate li da genetsko testiranje donosi više dobra negoli zla», prema Gallupu je na opciju «više dobra» odgovorilo 66%, prema NORC (1990) 48%, a prema NORC (1996) 51%. Za opciju «više zla nego dobra» odlučilo se 17% prema Gallupu, 21% prema NORC (1990.) odnosno 24% (1996.).

Koliko će genetska tehnologija popraviti kvalitetu Vašeg života? Prema studijama HARRIS 1983. i 1986. skala je izgledala ovako: «bitno će popraviti» (32, odnosno 18%); «donekle će popraviti» (35, odnosno 48%), «nešto će pogoršati» (9, odnosno 13%), «bitno će je pogoršati» (7, odnosno 9%). Na slična pitanja u istraživanjima ROPER (1986); ROPER (1987.), PSRA (1991.), HARRIS (1993.), TIME/CNN/YP (1993.) dobiveni su i sljedeći odgovori: «koristi prevladavaju štete» (22, 38, 32, 34, 26%), «štete su veće od koristi» (28, 26, 50, 57, 65%), «pomiješane posljedice i osjećaji» (29, 11, 13%, n.a., n.a.).

Pitanje: «Kada za ljude ne bi bilo rizično, biste li podržali genetske manipulacije radi stvaranja lijekova kojima će se izliječiti genetske bolesti», postavila su istraživanja HARRIS (1986. i 1992.) i TIME/CNN/YP. HARRIS istraživanja ponudila su skalu od 5 odgovora, a TIME skalu od 3 (Slažem se, ne slažem se, ne znam). S tom se tvrdnjom «jako slaže» 54, 47, odnosno 79%, «djelomično se slaže 33 odnosno 41% (TIME... nije postavio tu opciju). Toj se tvrdnji oštro suprotstavlja 3, 4, odnosno 16% ispitanika. HARRIS (1985.) i PSRA ispitivanje postavilo je još oštrije pitanje: «Kada bi se smrtonosne bolesti mogle izliječiti promjenom gena, da li bi takav tretman trebao biti dopušten, ili se s tim ide predaleko?». Za dopustivost takvoga tretmana (genetske modifikacije) glasalo je 64, odnosno 65%, a protiv 24, odnosno 28%. HARRIS istraživanja 1986. i 1992. postavila su posebna pitanja o znanstvenicima koji se «miješaju u strukturu ljudskih stanica». Jako prihvaćaju njihovo «miješanje» kako bi se izbjegla smrtonosna bolest kasnije u životu 39, odnosno 41%, a «djelomično podržava» 38, odnosno 37%. Njihovo «miješanje» u strukturu stanica radi izlječenja obično smrtonosne genske bolesti «jako podržava» 48, odnosno 57%, a djelomično

podržava 35, odnosno 30%; radi spriječavanja da djeca nasljede obično smrtonosnu nasljednu bolest «jako podržava» 51 odnosno 52%, «djelomično podržava» 33, odnosno 32%.

U slučaju da se razviju pouzdani testovi za detekciju nasljednih bolesti, bi li se (američki) ispitanici podvrgnuli takvom tretmanu (testu)? U šest istraživanja (HTR/NBC/WSJ, HARRIS 1997, HARRIS 1985, GALLUP 1990., HARRIS 1992., CBS 1994. HTR/NBC/WSJ 1995.) pokazalo se da bi se većina Amerikanaca podvrgnula testovima (od 50-90%) dok je niječno odgovorilo između 10 (HARRIS 1997) i 43% (GALLUP 1990). HTR/NBC/WSJ postavio je isto pitanje, ali je oslabio pouzdanost testova: ipak je 64% ispitanika odgovorilo da bi se podvrgnulo testu. Značajne se razlike pokazuju kada je riječ o tome odnosi li se isto pitanje na same ispitanike ili na njihovu djecu. U slučaju da je riječ o djeci, broj ispitanika koji bi podvrgnuo testu svojoj djeci naglo raste: Prema HARRIS 1992. na 79%, a CBS na 72%.

Sličnu dobrovoljnost podvrgavanju genskoj terapiji sebe samih (radi preveniranja nasljeđivanja bolesti kod vlastite djece) pokazuju istraživanja HARRIS 1985. i PSRA 1994. 62, odnosno 54% ispitanika bi se podvrgnulo takvim promjenama. Kada je riječ o testiranju fetusa na nasljedne bolesti tijekom trudnoće, prema šest istraživanja (HARRIS 1986., GALLUP 1990., NORC 1990., HARRIS 1992., TIME/CNN/YP 1993., NORC 1996.) velika se većina ispitanika odlučuje pozitivno (69, 69, 64, 64, 58, 68%). Pozitivan stav prema takvim testovima (76%) pokazalo je i GALLUP/CNN/USA istraživanje. Prema istraživanju ABC iz 1990., za takav bi se postupak radi općeg zdravlja odlučilo 49% (49% niječno), radi promjene boje kose, očiju ili osobina lica 8% (92% niječno), radi težine ili visine 13% (86% niječno), a radi promjene inteligencije 28% (71% niječno).

Pitanje o pobačaju u slučaju nasljedne bolesti ili poremećaja postavila su sva spomenuta istraživanja, i varijance u svim tim istraživanjima su vrlo male. Pozitivno se izjašnjavalo u prilog pobačaja između 61% (u AP istraživanju, koje je postavilo pitanje «da li bi to trebalo ozakoniti»), i 83% (NORC 1974.) Međutim, kada se postavilo pitanje da li bi ispitanici sami (ili njihov partner) izveli pobačaj u slučaju detekcije «ozbiljne» nasljedne bolesti, broj je značajno niži: 32% (GALLUP 1990.), 42% (NORC 1990.), 46% (NORC 1996.). Pri tome su ispitanici imali na umu Downov sindrom, mentalnu retardaciju, moždani poremećaj (60% GALLUP, 63% NORC). Prema istraživanju ABC 1990. pokazale su se značajne razlike u razlozima za pobačaj prema ozbiljnosti bolesti. Ako je riječ o bolnoj bolesti koja donosi smrt u dobi od 4 godine, 62% bi se odlučilo za pobačaj; ako je riječ o mentalnoj retardaciji, 47% bi donijelo istu odluku; 28% bi izvelo pobačaj ako bi bolest bila smrtonosna u 30 godini, 21% ako bi bolest bila smrtonosna u 50-oj; 15% ako bi bila riječ o alkoholizmu, 7% radi pretilosti, a 3% ako bi dijete bilo djevojčica a ne dječak.

Međutim, ako se postavi pitanje o moralnoj opravdanosti pobačaja (kao što je bilo kod GALLUP/CNN/USA istraživanju iz 1997.) u slučaju Downova sindroma djeteta, Tay Sachs bolesti ili kroničnih bolesti sve do smrti – poput cistične fibroze, broj ispitanika koji misle da je pobačaj moralno pogrešan je razmjerno visok. 51% u slučaju Downova sindroma, 38% u slučaju Tay Sachs sindroma, i 59% u slučaju cistične fibroze.

Brigu prema privatnosti informacija o bolestima istraživali su HARRIS 1995. i HTR/NBC/WSJ iste godine. Prema prvome, 60% je jako zabrinuto, a 26% razmjerno zabrinuto, dok je u drugome broj neznatno manji (57, odnosno 15%). Slični brojevi pojavljuju se i kada se postavi pitanje opravdanosti da poslodavac zna za nasljednu bolest svojeg zaposlenika («koja će se pojaviti tek nakon 20 godina»). U sedam istraživanja broj ispitanika koji je protiv dostupnosti takve informacije kreće se između 81 i 91%. Isto vrijedi i za pitanje «da li bi poslodavac smio odbiti zaposliti nekoga tko ima nasljednu bolest koja će se manifestirati u budućnosti». Na to je pitanje (u četiri istraživanja) negativno odgovorilo između 82 i 89% ispitanika. Slične vrste odgovora dobivene su i u četiri istraživanja u kojima se ispitivalo pravo osiguravajućih društava da odbiju policu osiguranja za takve pacijente (osiguranike). Međutim, kada se postavilo pitanje o opravdanosti zapošljavanja u slučaju «spriječenosti» da se svrsishodno obavi posao radi genetske bolesti, pravo nezapošljavanja takvih djelatnika opravdalo bi 35% (HARRIS 1985.) odnosno 33% (NORC 1991.).

Vrlo su zanimljivi odgovori javnosti na pitanje o genetskim ili socijalnim utjecajima na razvoj osobnosti (nature vs. nurture). U većini istraživanja (FH 1994., KRC 1997.) pokazalo se da je američka javnost sklona socijalnom objašnjenju razvoja osobnosti. Prema FH istraživanju, 78% ispitanika misli da je u razvoju osobnosti najznačajniji socijalni faktor, a u KRC istraživanju taj je broj 72%. Isto vrijedi i za objašnjenje etničkih i rasnih razlika. U KRC istraživanju te su razlike socijalne za 88% ispitanika. HARRIS istraživanje iz 1995. godine ispitivalo je utjecaj gena i socijalne okoline na pojedine osobine. Prema tom istraživanju geni su odgovorni za pretilost (prema 63% ispitanika), dug život (52%), inteligenciju (45%), spolnu orijentaciju (29%), karakter (28%), kriminalno ponašanje (14%), uspjeh u životu (8%).

Kada je riječ o kloniranju životinja i ljudi, stavovi javnosti su uglavnom suprotstavljeni takvim postupcima. Prema TIME/CNN/YP istraživanju 1997. 66% misli da je to «loša ideja, loša stvar». Isto misli i 62% ispitanika u HTR/NBC/WSJ istraživanju 1997. Kloniranju životinja suprotstavlja se i 60% ispitanika u PSRA istraživanju 1991. godine, odnosno 50% u ABC istraživanju 1997. FOX/OD istraživanje iz 1997. pokušalo je specificirati uvjete dopustivosti kloniranja životinja («radi obnove izumrlih životinja, radi reprodukcije ugroženih vrsta, radi reprodukcije stočnog fonda»), ali se stavovi javnosti nisu značajno «popravili» u korist kloniranja. Stavovi javnosti prema ljudskom kloniranju još su oštrije

suprotstavljeni takvome postupku. U četiri istraživanja (TIME/CNN/YP 1993., GALLUP/CNN/USA 1997., TIME/CNN/YP 1997. HTR/NBC/WSJ 1997.) negativni stav prema kloniranju ljudi izrazilo je između 75 i 93%. Nešto manji broj ispitanika svoj negativni stav prema kloniranju ljudi izražava u kategorijama «moralno/nemoralno». Primjerice, u TIME/CNN/YP istraživanju, 31% ispitanika smatra da to nije «nemoralno», drugim riječima svoj negativni stav prema kloniranju objašnjavaju drugim, a ne moralnim, razlozima. Broj ispitanika još je negativnije opredjeljen prema kloniranju, ako se postavi pitanje «bi li opravdali da su se Vaši roditelji, u Vašem slučaju (da su za to imali priliku) odlučili za takav postupak». Samo je 6 do 7% ispitanika izrazilo da bi (bilo zainteresirano). U istraživanjima TIME/CNN/YP iz 1993. 80% bi bilo protiv postupka kojim bi se klonirani embrio zamrznuo «kako bi budući roditelji mogli izabrati dijete prema karakteristikama koje žele», a 89% je bilo protiv «ako bi se time društvima omogućilo da reproduciraju veći broj pojedinaca s genetski poželjnim karakteristikama.» Međutim, negativan se stav prema kloniranju malo ublažio kada su se pokušali specificirati razlozi (i metode) kloniranja. Tako je u istom istraživanju 45% ispitanika opravdalo kloniranje kako bi se neplodnim parovima omogućila in vitro fertilizacija s više embrija kako bi se povećale njihove šanse za dobivanje djeteta, 40% da se olakša testiranje embrija radi nasljednih poremećaja, 24% radi stvaranja beba kako bi se spasili životi drugih (sic!), a 17% kako bi se roditeljima omogućilo da dobiju «blizanca» u neko kasnije doba kada to zažele.

Stavovi javnosti u Europskoj uniji

Istraživanja javnoga mnijenja u Europskoj uniji registrira tzv. Eurobarometar Europske komisije. Tri relevantna istraživanja koji se tiču "nove eugenike", točnije bio- i genske tehnologije, izvedena su u okvirima Europske komisije, i ukratko ćemo izložiti njihove rezultate. Riječ je o sljedećim dokumentima: "Opinions of Europeans on Biotechnology in 1991" (Eurobarometer 35.1); "Biotechnology and Genetic Engineering. What Europeans Think About It in 1993" (Eurobarometer 39.1) i "Europeans and Modern Biotechnology" (Eurobarometer 46.1).

Europljani su općenito optimistični prema razvoju moderne biotehnologije. Ali taj optimizam nije jednako raspoređen prema svim oblicima biotehnologije. Njihovi stavovi se bitno razlikuju i prema drugim kriterijima. Nadalje, Europljani žele da se njihovi stavovi prema biotehnologiji uvažavaju, premda njihovo objektivno znanje o njoj nije jako visoko. (46.1:iv)

Prema Durantu (46.1:17-23) na pitanja o genskoj tehnologiji i biotehnologiji velik je broj ispitanika odgovarao s "ne znam" (28-30%) – najviše u Portugalu, Grčkoj i Španjolskoj (35-22%) a najmanje u Nizozemskoj, Francuskoj, Danskoj i Britaniji (11-13%). Taj se rezultat gotovo u potpunosti podudara i s mjerama objektivnoga poznavanja činjenica o genskoj tehnologiji i biotehnologiji: najveće je poznavanje u

Njemačkoj, Nizozemskoj i Danskoj, a najmanje u Grčkoj i Portugalu. (46.1:25). Optimizam prema genskoj tehnologiji raste s razinom obrazovanja, veći je u muškoj populaciji (koja je pokazala i veći stupaj objektivnoga poznavanja činjenica). Među 21% populacije sa 100% odgovorima na 7 pitanja objektivnoga znanja, razina optimizma je 69%.

U većina je ispitanika zemalja EU optimistična prema unaprijeđenju života pomoću novih tehnologija, ali je najmanje optimistična prema genetskom inženjeringu (0.47). Razina optimizma i procjene svih tehnologija, uključujući i genetsku ovisi i o imovinskom statusu ispitanika (bogatiji = optimističniji). Isto, premda neznatno, vrijedi i za religioznije ispitanike.

Odgovori o stavovima prema genskoj (i bio-)tehnologiji uglavnom se podudaraju sa stavovima dobivenim na temelju "subjektivnog znanja", jer većina ispitanika realistično ocjenjuje svoje objektivno znanje.

U ispitivanju stavova prema različitim aplikacijama biotehnologije i genske tehnologije, (46.1:39-45) stavovi Europljana uglavnom su pozitivni, ali variraju i s obzirom na aplikacije, i s obzirom na nacionalne karakteristike. Najpozitivniji su stavovi Europljana prema modifikacijama bilja, mikroorganizama, i na području medicine (cjepiva) i medicinskih aplikacija na ljudskome genomu, a najnegativniji prema aplikacijama na području prehrane i modifikacije životinja (46.1:41). Najnegativnije stavove prema svim aplikacijama imaju Zapadni Nijemci (istraživanje je razlikovalo stavove istočnih i zapadnih Nijemaca), te dijelom Luksemburžani. Međutim, zanimljivo je da uz Portugalce, kod Istočnih Nijemaca najveći "globalni indeks podrške" genskoj tehnologiji, a gotovo najmanji indeks neznanja.

Prema indeksu političkih stavova, pozitivni stavovi prema biotehnologiji i genskoj tehnologiji pozitivno su korelirani s desnim političkim orijentacijama (46.1:str. 47). Ne postoje značajne razlike u stavovima o pogodnosti i rizicima s obzirom na dobne skupine, premda skupina od 15-24 godine smatra da je rizik (razmjerno) manji.

Premda se većina ispitanika slaže da su sve aplikacije rizične, najrizičnijim smatraju eksperimente sa životinjama koje se koriste u prehrani i s prehrambenim proizvodima općenito. Najrizičnijima (ukupno) smatraju ih Danci, ali istodobno je njihova podrška svim navedenim aplikacijama najjača u cijeloj Uniji. U socijalnom smislu, rizik najviše precijenjuju političari (tj. opinion-leaderi). (41.1:58). Religioznost nije povezana s percepcijom rizika, a niti razina dohotka nema značajne veze s percepcijom rizika.

Postoji značajno slaganje da se sva navedena istraživanja treba regulirati na razini države (46.1:52). Najmanje slaganje s takvim tvrdnjama vidljivo je u Britaniji i

Luxemburgu, a najveće u bivšoj Istočnoj Njemačkoj, pogotovo za istraživanja na ljudima. Podrška državnoj regulaciji neovisna je o razinama obrazovanja.

Najviše informacija o genskoj tehnologiji stanovnici Unije dobivaju preko televizije i novina, a najviše vjeruju organizacijama za zaštitu potrošača, ekološkim organizacijama, potom školama i sveučilištima, a najmanje političarima, sindikatima i predstavnicima industrije. (41.1:69-75), ali se povjerenje prema tim organizacijama bitno razlikuje s obzirom na narodnost ispitanika (Zelenima najmanje vjeruju Danci i Španjolci, a najviše Nijemci).

Godine 1997. (46.1) ponovljeno je istraživanje, s nekim dodatnim pitanjima i zemljama koje su se uključile u ispitivanje (primjerice Švedska, Austrija, Finska). Do značajnih razlika spram upravo izloženih (iz 1991.) nije došlo. Glavni rezultati toga istraživanja su sljedeći. Europljani (u Uniji) smatraju da su pitanja moderne biotehnologije vrlo važni (6.45 na skali do 10). U vezi s perspektivama genske tehnologije (u usporedbi s drugim tehnologijama) oni nisu veliki optimisti. Više od 1/2 ispitanika je o genetskoj tehnologiji čulo "u posljednjih nekoliko mjeseci" (6.1:vii). Najinformiranijim se subjektivno smatraju Austrijanci i Finci. Više od polovine ispitanika nikada nije o tome pričala ni sa kime. Njihovo je "objektivno znanje" (u upitniku znanja od 7 pitanja) prosječno. I dalje podrška tim tehnologijama ovisi o razinama objektivnoga znanja, ali pada s dobi i religioznim uvjerenjima. Prema narodnosti, objektivno znanje je najviše kod Nizozemaca, a najmanje kod Grka i Portugalaca. Najkorisnijom upotrebom ispitanici smatraju istraživanja na području lijekova i testova za utvrđivanje genetskih bolesti. Najnekorisnijim upotrebama genske tehnologije smatraju proizvodnju hrane i ksenotransplantaciju ljudskih gena u životinje za proizvodnju transplantacijskih organa. Više Europljana misli da će im proizvodi genske tehnologije koristiti negoli štetiti. Najkorisniji proizvodi ujedno su i oni s najmanjim rizikom. Što su korisniji proizvodi, to ih Europljani smatraju manje moralno problematičnima. Austrijanci su od svih stanovnika daleko najneskloniji bilo kakvoj upotrebi moderne biotehnologije. 70% ispitanika smatra da će se u sljedećih 20 godina riješavati sve više kriminalnih slučajeva pomoću uzimanja genetskog "otiska", ali isti broj smatra da će se genskom tehnologijom stvoriti i brojne opasne nove bolesti. Vrlo malo ispitanika smatra da će se tom tehnologijom riješiti problem svjetske gladi, ili da će zbog nje nestati potreba za prirodnim vrstama voća. Samo 30% Europljana misli da bismo trebali prihvatiti neke rizike nove biotehnologije kako bi se povećala ekonomska konkurentnost Europske Unije. Ta je ideja najprivlačnija u Britaniji i Irskoj. Isti broj Europljana kupovao bi genetski modificirano voće kada bi imalo bolji okus. Britanci i Nizozemci su na vrhu popisa. Oni koji najviše znaju o biotehnologiji, najskloniji su kupovini takve genetski modificirane hrane. 30% ispitanika smatra da je zbog sve bržeg usavršavanja znanja o genetici gubitak vremena konzultirati javnost o tome što treba činiti. Manje od četvrtine ispitanika misli da je postojeća zakonska regulativa dovoljna za zaštitu ljudi pred mogućim zloupotrebama biotehnologije. To najviše misle Grci i Talijani, a

najmanje Nizozemci i Finci. 40% ispitanika misli da bi religiozne organizacije trebalo konzultirati prilikom regulacije moderne biotehnologije. To najčešće misle Talijani i Austrijanci. 20% ispitanika misli da bi regulaciju u načelu trebalo ostaviti industriji. Trećina ispitanika smatra da su Ujedinjeni Narodi i Svjetska zdravstvena organizacija najbolje institucije za (buduću) regulaciju biotehnologije. Slijede ih znanstvene organizacije. Ispitanici i dalje najviše (i sve više) vjeruju organizacijama za zaštitu potrošača, a najmanje vjeruju političkim strankama i religioznim organizacijama.

Stavovi javnosti u Hrvatskoj

Za stavove stanovnika Hrvatske prema biotehnologiji, koristit ćemo istraživanja i radove koja je izveo i objavio Krešimir Kufrin (Kufrin, 1997, Kufrin, 1998). Kufrin je 1997. proveo istraživanje javnoga mnijenja o genskoj tehnologiji ("genskom inženjerstvu") na studentskoj populaciji u Zagrebu (N=685). Zbog razmjerne neinformiranosti opće populacije, "provedba ankete na reprezentativnom uzorku... rezultirala bi randomiziranim odgovorima."

.....

Prema procjeni ispitanog uzorka, genetički inženjering po rangu važnosti znanstveno-tehnoloških istraživanja predstavlja tek 4. ili 5. područje znanstveno-tehnološkog istraživanja, dok su genska terapija, odnosno oplodnja in vitro tek 6. odnosno 7. područje istraživanja na ljestvici važnosti, iza zaštite okoliša, liječenja side, kompjuterske tehnologije i nuklearne energije. Genetičko inženjerstvo je stoga područje osrednje, pa čak i relativno male važnosti (Kufrin 1997:239). U dijelu istraživanja o opasnostima od negativnih učinaka i zlouporaba, genska terapija, biotehnologija i oplodnja in vitro ispitanici su ocijenili su mogućnosti zlouporaba srednje i visoke vrijednosti. "Genetičko inženjerstvo mogli bismo... označiti kao visokorizičnu tehnologiju." Genska terapija i biotehnologija su prema ispitanicima srednje rizične, a oplodnja in vitro relativno nerizična. Distribucija odgovora bila je raspršena u svim kategorijama, što znači da ni za jedno područje nije postojao značajni konsenzus o opasnosti zlouporaba (Kufrin, 1997:240).

Kufrin je ispitivao i stavove prema budućim primjenama genetičkog inženjerstva. Primjerice, 32,8% ispitanika smatra vjerojatnim (a 17,1% vrlo vjerojatnim) da će "roditelji moći birati spol i mnoge druge osobine djeteta", 36,1% smatra vjerojatnim da će se "genetski modificirane životinje koristiti za proizvodnju organa i tkiva koja će se presađivati ljudima", ali ih vrlo malo (5,5%) smatra vrlo vjerojatnim da će "genetski inženjering omogućiti stvaranje nadčovjeka".

Kada je riječ o prihvatljivosti proizvoda dobivenih korištenjem genetski modificiranih organizama, najviše odbojnosti ispitanici su pokazali prema takvim proizvodima koji bi se koristili kao dječja hrana (67,6%). (Zanimljivo je da se danas u stvari gotovo najviše GM proizvoda koristi *upravo* za dječju hranu.) Ali, općenito, Kufrin zaključuje da ispitanici nisu neskloni genetičkom inženjerstvu odnosno

korištenju GM proizvoda. Zanimljivo je da se stavovi o različitim vrstama transfera gena bitno razlikuju. Razmjerno je prihvatljivo "prebacivanje" biljnih gena na biljke, životinjskih gena na životinje, ali je za većinu ispitanika (75,9%) neprihvatljivo prebacivanje ljudskih gena u "piletinu", odnosno životinjskih gena u biljke tj. krumpir (50,7%). Kufrin to objašnjava kriterijem vrsne "udaljenosti" (Kufrin 1997:244).

U kontekstu rasprava o eugenici, najzanimljiviji dijelovi istraživanja odnose se na stavove o primjeni genetičke tehnologije na ljudima. Prema somatskoj genskoj terapiji ispitanici imaju vrlo tolerantan stav: čak 86,3% prihvaća tvrdnju "genetička tehnologija smije se koristiti isključivo radi otkrivanja i liječenja genetskih deformacija i bolesti", ali samo 13,5% prihvaća tvrdnju o prihvatljivosti prema *germ-line* terapije odnosno tvrdnju "Osim otkrivanja i liječenja deformacija i bolesti, genetička tehnologija smije se koristiti i za mijenjanje genetske strukture". Gensku terapiju prihvatila bi (vjerojatno odnosno sigurno) velika većina ispitanika kada bi se pokazalo "vjerojatnim da će oboljeti od ozbiljne ili smrtonosne genetske bolesti", odnosno kada bi imali dijete s genetskom bolešću koja obično završava smrću. (Kufrin, 1997:245). Genetske promjene međutim prihvatilo bi razmjerno malo ispitanika radi povećanja moralnosti ljudi (9,6% + 9,2%); radi povećanja inteligencije djeteta (7,4% + 3,9%), te radi "popravljanja fizičkih osobina koje bi dijete naslijedilo" (14% + 4,8%), naime radi faktora tj. zahvata koje Kufrin naziva eugeničkim. U svim ostalim slučajevima (radi liječenja raka, smanjivanja rizika smrtonosnih bolesti kasnije u životu, spriječavanja nasljeđivanja smrtonosne bolesti, pa čak i nasljeđivanja nesmrtonosnih bolesti poput šećerne bolesti), ispitanici su vrlo blagonakloni, tj. u velikim postocima prihvaćaju mijenjanje strukture ljudskih stanica.

Unatoč razmjerno jakoj percepciji rizičnosti genske tehnologije, zaključuje Kufrin (1997:248) velik broj ispitanika prihvaća gensku tehnologiju kao važnu, tj. kao onu koja donosi više koristi nego štete, "što upućuje na njihovu proznanstvenu orijentaciju". Oni su suzdržani u procjeni brzine razvoja i spektakularnosti obećanja genske tehnologije.

Na temelju rezultata cijeloga istraživanja, Kufrin čini mi se s potpunim pravom zaključuje "da je prihvaćanje genetičkog inženjerstva pozitivno korelirano s obrazovanošću ispitanika".

nedovršena verzija

Dvije kritike «privatne», «utopijske» ili laissez-faire eugenike

U ovome ćemo poglavlju razmotriti kritike genske tehnologije i «privatne», «utopijske» ili «laissez-faire» eugenike dvaju vrlo značajnih društvenih teoretičara, američkoga sociologa Francisa Fukuyame i britansko-američkog filozofa Philipa Kitchera. Francis Fukuyama je 2002. godine svoju kritiku «privatne eugenike» i genske tehnologije objavio u knjizi *Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnoške revolucije*, a Philip Kitcher godine 1996. u knjizi *Životi koji dolaze. Genetska revolucija i ljudske mogućnosti*.

Fukuyamina i Kitcherova kritika polaze od bitno različitih ideoloških okvira. Premda je u oba slučaja riječ o zagovornicima liberalne demokracije, Fukuyamina se kritika «privatne eugenike» temelji na ideji zaštite ljudske prirode i dostojanstva kao temelju ili osloncu današnje demokracije, dok je osnovna ideja Kitcherove kritike tvrdnja da genetska tehnologija pruža financijski vrlo skupe «utopijske» nade o populacijskim i društvenim poboljšanjima koje se vjerojatno nikada neće realizirati. Prema Kitcheru obećanja genske tehnologije stoga prebacuju pozornost s pravih rješenja društvenih problema, primjerice financiranjem socijalnih projekata kako bi se izbjegli ili ublažili kriminal, nejednakosti, razni oblici patnji pojedinaca, na skupe, i prema Kitcheru ustvari «utopijske» metode medicinsko-genskih popravaka. Fukuyamina je kritika stoga «konzervativnija» od Kitcherova zalaganja za «socijalno» rješavanje tipičnih društvenih problema.

Osnovna teza Fukuyamine knjige *Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnoške revolucije* jest tvrdnja da intervencija u genom čovječanstva može imati katastrofalne posljedice za ljudsko društvo odnosno za liberalnu demokraciju. Zasada razmjeri te opasnosti nisu veliki, ali se oni mogu naslutiti iz posljedica «privatne eugenike» - tj. izbora bioloških obilježja naših potomaka.

Biotehnoška opasnost prema Fukuyami sastoji se u njezinoj mogućnosti da promijeni ljudsku prirodu. Fukuyama dokazuje da postoji ljudska priroda, da je ona smislen pojam i da omogućuje stabilnost i trajnost našega iskustva kao vrste. Ljudska priroda, uz religiju, definira naše osnovne vrijednosti. Međutim, za Fukuyamu je najznačajniji aspekt ljudske prirode to što ona oblikuje i ograničava spektar političkih režima. On vjeruje da je pravi oslonac preživljavanja i legitimiteta političkih režima, a pogotovo liberalne demokracije, njihova usklađenost s ljudskom prirodom. Stoga tehnologija koja može preoblikovati ljudsku prirodu može imati pogubne posljedice za liberalnu demokraciju i prirodu politike (2002: 7).

Teza da ljudska priroda ograničava spektar političkih režima vrlo je problematična. Čini se da je prema Fukuyami samo liberalna demokracija «usklađena s ljudskom prirodom». U suprotnom bismo morali reći je golema većina drugih povijesnih sustava, autoritarnih, kastinskih, klasnih, aristokratskih, meritokratskih, robovlasničkih i drugih, isto tako u skladu s ljudskom prirodom. Ali ako je većina povijesnih sustava bila neegalitarna i nedemokratska, onda posljedice genske tehnologije na socijalne sustave ne bi mogle biti bitno različite od onih već viđenih koje prema Fukuyami jesu (ili bi mogle biti) u ljudskoj prirodi. S druge strane, tada bismo mogli reći da je cijela pred-demokratska povijest «protuprirodna». U tom bi slučaju demokracija bila konačno rješenje za ono što je «ljudska priroda» dotad bezuspješno tražila tijekom svojeg povijesnog postojanja. Fukuyama očito ima na umu potonju mogućnost. U svojim prethodnim knjigama (posebno u knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek* iz 1989. godine) Fukuyama je tvrdio da su totalitarni režimi XX stoljeća propali zbog toga što nisu uspjeli ponuditi legitimitet našim moralnim sudovima o jednakosti, i istodobno pružiti prostor našem osjećaju «ponosa».

Međutim, čak i kada bismo se složili da se ljudska priroda socijalno-politički manifestira isključivo u demokraciji, između ljudske prirode i moralnosti koja korigira «zastranjenja» političkih režima, postoji velika razlika. Jedan velik dio darvinističke povijesti koja seže do današnjih dana usredotočuje se na pitanje koliko su moral i priroda usklađeni. Tipičan odgovor na to pitanje, koji je po prvi puta formulirao Thomas Huxley, jest da moral i prirodni odabir nemaju apsolutno ništa zajedničko. Postoji niz biologa, posebno socijaldarvinista, ili u novije vrijeme sociobiologa, etiologa, evolucionih psihologa, koji tvrde da je moral evoluirao (a to znači i naša «priroda»). Ali nijedan od tih znanstvenika koji tvrde da postoji ljudska priroda, i da je ona evoluirala, ili pak onih koji i moralnost uključuju u spektar evoluiranih odlika čovjeka, ne tvrdi, poput Fukuyame, da je demokracija jedini politički sustav koji bi bio usklađen s ljudskom prirodom. Upravo suprotno, većina tih znanstvenika pokušava dokazati suprotno, da u našoj prirodi postoje odlike (ili razlozi) za agresivno, teritorijalno, nepotističko pa čak i kriminalno ponašanje. Drugim riječima, oni koji se slažu s Fukuyamom o postojanju ljudske prirode, ne slažu se s njegovim sudom o demokraciji kao evoluiranoj «proširenoj» ljudskoj prirodi. Postoji li ljudska priroda i preživljavaju li samo oni politički sustavi koji su usklađeni s ljudskom prirodom, odvojena su pitanja. Dokaz da preživljavaju samo politički sustavi (za razliku od nekih drugih socijalnih oblika, poput braka, obiteljske brige) usklađeni s ljudskom prirodom bio bi vrlo značajan, ali Fukuyama ga nije pružio.

Kao što smo spomenuli, Fukuyamu prvenstveno zanima sudbina liberalne demokracije i opravdanja za njezino postojanje. Politička jednakost i liberalna demokracija temelje se na empirijskoj činjenici o jednakosti ljudske prirode. Prema Fukuyami, međutim, promijeni li se ljudska priroda, ili samo biologija jedne klase ljudi, bitno će se promijeniti i politička opravdanja jednakosti, odnosno njih više neće

biti. Tada će genetski «poboljšani» imati ili uzeti sebi veća prava u odnosu prema drugima. Osim toga, velika je vjerojatnost kako će se crta odvajanja «poboljšanih» i «nepoboljšanih» podudarati s crtom odvajanja bogatih i siromašnih, stoga distopija Aldousa Huxleya nije tako udaljena od istine kao što obično vjerujemo. Tim ugrožavanjem ljudske prirode ugrožit će se pojam ljudskog dostojanstva i ljudskih prava na kojima se temelji liberalna demokracija. Dosadašnja «genetska lutrija» za mnoge je nepravедna. «Ali u drugome smislu ona je posve egalitarna, jer može zadesiti svakoga, bez obzira na klasu, rasu, narodnost... Kada lutriju zamijeni izbor, otvaramo novi put za konkurenciju ljudskih bića koja će povećati disparatnost između onih na vrhu i na dnu društvene ljestvice.» Kada djeca postanu «djeca izbora», genetski izabrana od roditelja, a ne djeca sreće, onda će početi vjerovati da njihov uspjeh nije stvar sretne slučajnosti, već dobrih izbora i planova vlastitih roditelja, a to znači nešto što su u biti zaslužili. Počet će izgledati, misliti, djelovati a možda i osjećati da su različiti od onih koji nisu na sličan način bili izabrani. U takvoj situaciji jedina alternativa zabrani eksperimentiranja genskom tehnologijom bit će po Fukuyami *pravedna* preraspodjela genski poboljšanih obdarenosti, ili točnije, ono čega se svi još više boje, a to je klasična «eugenička igra» ovaj puta s ljevičarskim predznakom. U slučaju klasične eugenike i nacizma, tvrdi Fukuyama, moralni se poredak nije u potpunosti slomio jer moralni poredak dolazi iz same ljudske prirode, on nije nešto što kultura treba nametnuti ljudskoj prirodi. Međutim, «(n)ajjasnija opasnost budućnosti biotehnologije jest da će se velike genetske varijacije između pojedinaca smanjivati i grupirati oko izvjesnih raspoznatljivih društvenih skupina.»

U izvjesnom je smislu takav strah prema gensko-socijalnoj diferencijaciji opravdan, premda je vremenski vrlo dalek. Ali, nije li isticanje vlastite osobnosti ili karakteristika sebi sličnih, dio hijerarhijske ljudske prirode na koju se poziva Fukuyama? Nije li oduvijek bilo tako da su ljudi pripadnike «svoje» zajednice proglašavale «boljima» i smišljali ideološke razloge kojim bi to opravdale? Odgovori na ta pitanja su očito pozitivni. Oduvijek postoje (katkada konstruirane, a katkada stvarne) razlike među ljudima koje se mogu iskoristiti u ksenofobične svrhe. Odvajanje GenRich od GenPoor populacija neće stoga biti nikakva iznimka od tog pravila.

Upravo je Fukuyama isticao značaj «thymosa» ili ponosa u povijesti. A upravo «ponos», uz sociobiološke univerzalije poput agresivnosti i brige za srodnike, može stvoriti velike povijesne devijacije, poput genocida, rasizma, apartheida, holokausta i sl. Fukuyamina je nedosljednost u tome što smatra da je ljudska priroda, pogotovo srodnička selekcija, briga za potomke i sl. odgovorna za *ukidanje* totalitarizama, ali zaboravlja da ljudsku prirodu «krase» i negativna obilježja koja su dovela do totalitarističkih socijalnih poredaka. «Ljudska priroda», tvrdi Fukuyama, «ukazuje na suprotnosti, na konkurenciju i kooperaciju, na individualizam i socijabilnost; kako onda neko «prirodno» ponašanje može utemeljiti prirodna prava? Premda nema jednostavnog prevođenja ljudske prirode u ljudska prava.... ljudska priroda nam

pomaže da počnemo ustanovljavati hijerarhiju prava, i što je važnije, da odbacimo određena rješenja problema prava koja su bila snažna tijekom ljudske povijesti.» Samo stoga što je ljudska priroda po Fukuyami u biti «dobra», može se u ime «tako važnog pojma ljudske prirode» napadati genska tehnologija.

Ali kao što je moguće zamisliti klasno-biološku diferencijaciju genetski poboljšanih i nepoboljšanih, tako je moguće zamisliti i situaciju u kojoj gensku tehnologiju koristimo kako bismo izbjegli negativne ljudske nagone ili druga obilježja ljudske prirode. Isto tako je malo vjerojatno da će se «privatna eugenika», kako Fukuyama naziva sadašnje stanje u izboru tehničkih pomagala pri reprodukciji, «koncentrirati oko prepoznatljivih skupina». Bogati koji će se moći «umjetno ploditi» neće zbog te činjenice biti «prepoznatljivo jednaki», kao što to danas nisu bogati ili siromašni. Znamo li za razmjere umjetne oplodnje i medicinske asistencije pri reprodukciji mogli bismo pitati kako to da se te socijalno-genske razlike ne vide već danas. Odnosno kako to da nikome ne pada na pamet da IVF bebe ili djecu dobivenu uz medicinsku asistenciju proglašava posebnom socijalnom klasom.

Fukuyamino je opravdanje kontrole genske tehnologije na prvi pogled prilično nestandardno. Religijski argumenti protiv genske tehnologije obično govore kako ne treba zadirati u božje djelo, u «svetost života» fetusa i embrija, kako ne znamo kuda vodi poigravanje s genima, kako postoji velika vjerojatnost od bioloških kataklizmi zbog «supervirusa» i sličnih mikroorganizama i sl. Fukuyamu ne zanimaju eventualne biološke posljedice genske tehnologije, već političke. On tvrdi da se izmjenama genotipa ljudi u stvari ugrožava pojam dostojanstva čovjeka na kojemu počivaju ljudska prava, a ugrožavanjem korpusa ljudskih prava i temelji suvremenog društva. Ali prema Fukuyami nije riječ samo o dalekoj i mračnoj perspektivi. Jer, «čak i da se rezultati GT-a nikada ne materijaliziraju, prva tri stupnja razvoja biotehnologije – veće spoznaje o genetskom uvjetovanju, neurofarmakologija, i produženje života imat će važne posljedice za politiku u XXI stoljeću» (p. 82), što znači da su posljedice te tehnologije već itekako prisutne; i drugo: «Čak i kada bi rezultati GT bili udaljeni 25, 50 ili 100 godina u budućnosti, predstavljali bi (već sada) najutjecajniji razvoj biotehnologije. I to zato što je ljudska priroda temeljna za naše poimanje pravde, moralnosti, dobrog života; a sve će se to promijeniti ako se GT proširi (str. 83).

No, bez obzira što težište svoje kritike genske tehnologije stavlja na političko, Fukuyamini su stavovi prilično slični religijskim kritikama. Primjerice, u jednome poglavlju, Fukuyama spominje Papinu encikliku *Humani generis*, u kojoj se doduše priznaju «različite teorije evolucije», ali koje ne mogu utemeljiti dostojanstvo čovjeka, te su stoga «u nesuglasju s istinom o čovjeku». Fukuyama tvrdi: «Papa je ukazao na stvarnu slabost sadašnjega stanja evolucijske teorije, o kojoj bi bilo dobro da znanstvenici raspravljaju» (str. 161).

Glavni Fukuyamin zamišljeni protivnik nisu znanstvenici, genetičari i tehnolozi, već filozofi utilitaristi i političari libertarijanci. Naime, jedna od bitnih zadaća Fukuyamine knjige jest da pokuša pobiti vrlo prošireni stav među znanstvenicima i političarima da je najbolji (najsvrshodniji) socijalni aranžman onaj koji dopušta da pojedinci sklapaju odnose po vlastitoj volji, kao na tržištu, odnosno tzv. *laissez faire* filozofiju prema kojoj je svako uplitanje države u takve aranžmane protuproduktivno. Takav stav, osim među ekonomistima, posebno je proširen među genetičarima i bioetičarima, a njegovo opravdanje uglavnom leži u činjenici da uplitanje države u područje ljudske reprodukcije dovodi, kao što to povijesno znamo, do mnogo većih katastrofa, kao što su bile nacistička eugenika, prisilne sterilizacije i sl. Ali, prema Fukuyami, «moramo biti skeptični prema libertarijanskom argumentu koji kaže da se ne moramo brinuti za loše posljedice sve dok eugeničke izbore rade pojedinci, a ne države. Slobodna tržišta većinom dobro djeluju, ali postoje i tržišna zatajenja koja traže vladinu intervenciju i korekciju. Negativne eksternalije ne brinu se same za sebe. Zasada još ne znamo hoće li te eksternalije biti velike ili male, ali ne smijemo pretpostaviti da ih neće biti samo zbog krutog pridržavanja ideologiji tržišta i pojedinačnih izbora» (str. 100). Da pobije takav stav, Fukuyama koristi nekoliko argumenta: prvo, regulacija i državna intervencija nije uvijek loša. Primjerice mi donosimo zakone protiv kriminala i zatvaramo kriminalce, premda znamo da nijedan zakon nije bez greške, odnosno da će kriminala biti i unatoč tim zakonima. Dakle, reguliranje biološke tehnologije može biti opravdano, pogotovo ako pretpostavljamo da ona donosi negativne rezultate. Drugo, nije dobro da znanstvenici sami donose odluke o koristima vlastitoga postupanja. Oni mogu sudjelovati u odlučivanju, ali kao privatne osobe u političkom okružju, a ne kao eksperti koji raspolazu «univerzalnim istinama». Treće, intervencija je (čak i prema *laissez-faire* filozofima) opravdana kada postoje tzv. negativne eksternalije, odnosno kada cijenu slobodnog ugovaranja dviju strana snosi neka treća strana (primjerice u slučaju zagađenja okoline).

Jedan od možda najvažnijih Fukuyaminih argumenata jest tvrdnja da genska tehnologija ima negativne eksternalije. Prema Fukuyami, biološka tehnologija dovodi do tzv. negativnih eksternalija, odnosno do situacija u kojima se privatno-pravni, ugovorni odnosi tiču trećih osoba. Tako se primjerice reproduktivne i druge odluke roditelja odnose na treće osobe – recimo na djecu koja će snositi posljedice tih odluka. Fukuyama navodi nekoliko vrlo bizarnih ali indikativnih primjera loših roditeljskih odluka. Pitanje dakle glasi: postoji li opravdanje za intervenciju u područje privatnih odluka o reprodukciji – i Fukuyama kategorično tvrdi: Da.

Ali, taj je argument također sporan. Postojanje «negativnih eksternalija» (koje Fukuyama definira kao posljedica na «treće osobe») nije univerzalno opravdanje, niti dovoljan razlog za državnu intervenciju. Iz loših posljedica slobodno sklopljenog ugovornog odnosa, ne proizlazi da ljudi nemaju pravo sklapati takve ugovore. Razmotrimo поблише. U nekim se zemljama država rijetko koristi prinudnim

sredstvima kako bi intervenirala u slučajevima pogrešnih odluka roditelja koje se tiču djece. Postoje iznimne situacije poput nasilja u obitelji ili spolnog zlostavljanja, kada država preuzima pravo intervencije ili skrbi. Ali nije opravdano uzimati takve situacije kao osnovu opće legitimnosti državne intervencije, i općenito se smatra da je roditeljsko pravo i dužnost roditeljske skrbi nadvladava ono državno. Roditelji općenito imaju primat u odlučivanju o djeci pred državom. Primjerice, u nekim liberalno-demokratskim državama, ako roditelj ne želi da djeca idu u školu, njega se na to ne može prisiliti. Reproductivne odluke roditelja i njihovo spolno ponašanje također se odnose na djecu. Pa ipak, nitko tu činjenicu ne koristi kako bi opravdavao državnu intervenciju u području reprodukcije ili regulacije spolnog ponašanja. Možemo zamisliti situacije u kojima bi se činilo legitimnim preuzimanje državne odgovornosti u slučajevima vezanim za reprodukciju, ali pitanje prava na rađanje ili nerađanje u demokratskim društvima obično se smatra privatnim pitanjem ili odlukom roditelja. Stoga činjenica da se te odluke odnose na treće osobe, tj. djecu, nije dovoljno opravdanje za državnu intervenciju. Kada bi to bilo tako, većina bi demokratskih zemalja imala restriktivne zakone protiv pobačaja.

Drugi Fukuyamin primjer negativnih eksternalija nastaje zbog podložnosti krivim kulturnim normama, kao u slučaju današnje kineske eugenike, odnosno istočnoazijske sklonosti da prednatalno izabiru samo mušku djecu. Posljedice će snositi buduće generacije, pa čak i međunarodni odnosi (jer demografski gledano, velik broj muške populacije koju stvaraju takve odluke, može u nekom razdoblju dovesti do bitnih demografskih pa čak i vojnih poremećaja). Također, takvi slobodni, privatno-eugenički aranžmani dovode do utrke koja ne donosi nužno poboljšanja: kada se svi počnu utrkiivati u kozmetičkim poboljšanjima, visini, inteligenciji i sl., «moja odluka da dobijem skrojeno dijete, bit će trošak za mene (a pogotovo dijete), a u zbroju nije sigurno da će ikome biti bolje».

Naposljetku, prema Fukuyami, tu su i odluke o vlastitom starenju: «beskonačno odlaganje smrti prisilit će društva na bitno ograničenje dopuštenog broja rođenih. Briga za starije već je počela nadomiještati brigu za djecu kao osnovnu preokupaciju ljudi danas». Uz farmakološka poboljšanja određenih fenotipskih karakteristika (Prozak, Ritalin, Viagra), tema starenja, i mogućnosti nove diskriminacije prema dobi (tzv. «agizam»), jedna je od glavnih tema knjige koje nemaju izravne veze sa središnjim argumentom, i upravo su to njezini ponajbolji dijelovi. Primjerice, prema Nicholasu Eberstadtu, 2050. godine, uz sadašnje demografske parametre, prosječna dob populacije u Njemačkoj bit će 54 godine, u Japanu 56, a u Italiji 58. Pitanje spolne reprodukcije «postat će pitanje zaštite manjina.» Nagli pad nataliteta u Zapadnim zemljama zabrinjava. Znanja koja je starija generacija stekla u vrlo ranoj dobi, postat će «neprenosiva». Godine 2050. u Italiji samo će još 5% cjelokupne populacije imati bratiće, sestrične, tetke ili stričeve. Očekivana dob je naglo porasla. Godine 1990. 83% populacije razvijenih moglo je očekivati život stariji od 65 godina, a 28% je bilo živo i u 85-oj. Osim toga, uz starenje populacije i nužnost njezina zbrinjavanja, pojam

osobne autonomije, tako značajan dio našeg socijalnog poretka, također će početi poprimati nova značenja. Taj pomak prema starijoj i ženskoj populaciji definitivno će utjecati i na politiku, na migracijske trendove, vojno-sigurnosna pitanja. Sukob generacija postat će vrlo jak. Mase imigranata ponavljat će unutar zemalja razlike sjevera i juga, i postati izvor novih socijalnih anomija.

Pobijanje svih navedenih teza nije predmet ovoga prikaza. Sasvim je moguće da će se Fukuyamine prognoze obistiniti. Ali iz toga ponovno ne proizlazi, posebno u liberalno-demokratskom društvu, da je nužno regulirati sva pitanja koja dovode do problematičnih posljedica. Osim ako implicite ne nudimo opravdanja za društvo koje bi počivalo na bitno drukčijim temeljima od postojećih. Jer snaga liberalne demokracije i kapitalizma (u području ideologije i zbilje) leži u činjenici da su pojedinci u tim društvima odgovorni(ji) za svoje postupke. Kao što to vrijedi za tržište, isto tako vrijedi i za privatne odluke o potomcima. Ako ingerencije u nekom području preuzme država (za što se u slučaju genske tehnologije zalaže Fukuyama), posve je moguće da nastane ili opstane društvo za koje je Fukuyama tvrdio da pripada ropotarnici prošlosti. Kineska (i azijska) eugenika dovoljno je dobar primjer kako državna legislativa kojom se dopušta rađanje samo jednoga djeteta, dovodi do nenamjeranih posljedica koje i etički i socijalno mogu biti lošije od stanja koje se namjeravalo riješiti.

Nakon velikoga truda uloženog u pobijanje libertarijanizma na području genetskih istraživanja, filozofskih temelja utilitarizma, u opravdanje «javne kontrole znanstvenoga postupanja», Fukuyama završava poglavljem o mogućim načinima regulacije istraživanja, i tvrdnjom da njihova regulacija ima smisla čak i kada druge zemlje ne bi prihvatile rigorozniji režim kontrole istraživanja na području genetike. Ideal je naravno svjetska konvencija (i konsenzus). Ali nije potrebno težiti nedostižnome. Prema Fukuyami, čak i ako neke države ostanu usamljene u regulaciji takvih istraživanja, razmjeri će se te «opasnosti» (kao i s regulacijom kriminalnih aktivnosti) time postupno smanjivati.

Premda Fukuyama ne izjednačava gensku tehnologiju s kriminalnom aktivnošću, očito je da se s obzirom na legitimitet državne intervencije ta dva područja izjednačavaju. Kako bi analogija imala nekog smisla, Fukuyama bi morao dokazati da je djelovanje genske tehnologije (čak i u najekstremnijim slučajevima) doista analogno kriminalnoj djelatnosti. Čini mi se da u demokratsko liberalnim društvima za sada nemamo ni dokaza ni razloga povlačiti takvu analogiju. Kao što smo u cijeloj knjizi dokazivali, takva je analogija moguća upravo u povijesnim slučajevima kada je država preuzela kontrolu (i prema vlastitom nahođenju počela intervenirati), odnosno kada je mogla određivati što pojedinci moraju raditi. Liberalno-demokratska društva uglavnom su svjesna da bi zabrana istraživanja ustvari ugrožavala prava istraživača, stoga takve opcije uglavnom nisu predmet legislative. Države legitimno mogu odlučiti da neće *financirati* istraživanja - recimo na zametnim

stanicama, ali je posve drugo pitanje smiju li se takva istraživanja *u načelu* zabraniti, odnosno ne bi li takva odluka bila pogubnija za društveni poredak od navodnoga zla koje smo željeli spriječiti.

.....
Odnos prava, etike i politike na području genske tehnologije jedno je od osnovnih pitanja koje potiče tematika ove knjige. U poglavlju o *laissez-faire* eugenici, tvrdio sam da u području genske tehnologije, odnosno «privatne eugenike», pravo treba imati primat pred etikom. Time sam želio istaknuti da ljudska prava (pogotovo na području reprodukcije) moraju imati prvenstvo pred našim moralnim ili etičkim sudovima. Upravo je to prvenstvo prava pred etičkim sudovima predstavljalo temelj liberalne demokracije. Primjer za to je utvrđivanje religijske tolerancije (ustanovljeno Westfalskim mirom) i odvajanjem crkve i države sredinom 17. stoljeća. Tim političkim sporazumima implicite se utvrdilo kako naša zgražanja o moralnim i etičkim vjerovanjima drugih ljudi nemaju snagu prava da se naši sudovi nametnu drugima, pogotovo ako ne zadiru u pravno oblikovane slobode drugih. Privatne odluke o reprodukciji upravo su takve prirode. Premda se tiču naših budućih potomaka, one se ne tiču drugih osoba, stoga ne mogu imati snagu «prava». Politika koja bi oblikovala stavove javnosti, primjerice negativne stavove prema slobodi istraživanja, a ne bi obraćala pozornost na pitanje narušavaju li se time legitimna prava drugih, ne bi bila demokratska i liberalna.

Analogna rasprava vodi se u bioetici o pravnim sustavima kojima se sankcionira odnos liječnika i pacijenta (vidi primjerice Wibren van der Burg: «Bioethic and Law. A Developmental Perspective», *Bioethics* 2/97). Razmotrit ćemo dva najtipičnija sustava liječenja.

Prema *tradicionalnom, moralističko-paternalističkom modelu* liječnici najbolje znaju što je dobro za pacijenta, stoga je posve legitimno da oni donose odluke o načinima njihovog liječenja. Takav sustav najčešće obilježava primat tradicionalnog morala i odsutnost pravne regulative. Prava, dužnosti, sankcije i odgovornosti liječnika i pacijenata se «podrazumijevaju» ili impliciraju iz uloge koju pripisujemo liječniku ili pacijentu. Liječnici imaju «diskreciona prava» da odluče o načinu primjerenog postupanja. Nadalje, status morala i prava vrlo je zamršen, jer granice nisu jasno povučene. U problematičnim uvjetima stvaraju se «etičke komisije» koje imaju pravni status. Drugim riječima, takve «komisije» donose odluke s pravnom (i moralnom) snagom. Komisije se «u interesu zdravlja pacijenta» ne moraju obazirati na njegova prava, jer ona nigdje izrijekom nisu spomenuta. U tim uvjetima moguće je da se diskrecione odluke donose «neautonomno» ili «heteronomno», kako to obično kažu etičari, naime zbog interesa koji ne moraju biti interesi pacijenta. U nekim (čak brojnim) situacijama, takve komisije mogu prisiliti pacijenta na određenu vrstu liječenja, jer je to u interesu općega dobra (javnoga zdravstva i sl.). Odgovornost preuzima «zajednica», i zbog toga je taj model «paternalistički». Za pogrešne postupke ili loše posljedice medicinskih odluka najčešće nema legalnih sankcija. One

se mogu izreći ukorom ili nekom drugom moralnom sankcijom, a rijeđe završavaju uklanjanjem s radnog mjesta ili nekom težom kaznom.

Prema *liberalnom modelu*, glavni donositelj odluke o zdravlju je sam pacijent. To je, s obzirom da se radi o njegovome tijelu i osobi, njegovo «autonomno» ljudsko pravo. On može potražiti mišljenje drugog liječnika, ne mora se složiti s predloženom metodom liječenja, on može odustati od liječenja u potpunosti itd. Ali na njega onda pada odgovornost da se dovoljno informira o mogućim načinima liječenja i o šansama za uspjeh operacija. Takav model najbolje ilustrira tržišni odnos. Liječnik će u takvim tržišnim odnosima koristiti metode liječenja koje je izabrao pacijent. Ali će se prije toga dobro pobrinuti da pravni status takvoga izbora bude čist, odnosno da se oslobodi odgovornosti za posljedice. Kada izbor pada na pacijenta, onda pravni status takvoga odnosa mora biti legalan. Prava i obveze liječnika i pacijenta moraju biti predmet pravosuđa i sudske kontrole. Sankcije za pogrešne postupke mogu biti vrlo rigorozne, pravno i financijski. Takav status «autonomije» pacijenta za liječnike nije lagan. Katkada nestaje povjerenje koje potrebno između pacijenta i liječnika. Liječnici se stoga katkada češće brinu o vlastitoj pravnoj i financijskoj zaštiti negoli o metodi liječenja.

Kada je riječ o odnosu etike i prava, neki teoretičari misle da moralističko-paternalistički model nije dobar zbog toga što se odluke donose na autoritaran način. Mišljenje liječnika po definiciji nadvladava mišljenje pacijenta. Stoga nema prevelikih rasprava o pogodnosti pojedinih metoda liječenja ili o načelnim etičkim pitanjima. To je statični model koji nedovoljno oslikava promjene koje se svakodnevno zbivaju u društvu i tehnologiji. S druge strane, liberalni je model dobar zato jer ističe kompatibilnost etike i prava, odnosno zato jer potiče etičke rasprave a potom njihovu pravnu regulaciju. Tako dolazi do pragmatične sinteze. Prije pravne regulacije potrebno je raspraviti sve etičke aspekte. Liberalni model omogućuje jednostavno razlikovanje postojećeg prava i onoga kakav bi trebao biti. U oba slučaja međutim, središnje je pitanje pacijentove autonomije i njegovih prava. «Što su društva pluralističnija, to je politika pravnog moralizma manje moguća.»

Međutim, meni se čini da značaj liberalnoga modela nije u «pragmatičnosti sinteze» etičkih rasprava i njihove pravne regulacije. Naprotiv, značaj liberalnoga modela jest u načelu na kojemu se gradi. Poput goleme većine društvenih odnosa, i odnos liječnika i pacijenta je ugovorni odnos, i na njega se primijenjuje većina privatno-pravnih regulacija. A iznad svih tih odnosa stoje vrlo čvrsti temelji ljudskih prava i autonomije pojedinca, temelji cijelog liberalno demokratskog društvenog sustava.

.....

Kitcherova knjiga «Životi koji dolaze. Genetska revolucija i ljudske mogućnosti» započinje opisom «oblika patnji», manifestacija bolesti djece iz dječje bolnice u San

Diegu, koja boluju od nasljednih bolesti poput neurofibromatoze, Canavanove bolesti, Sanphilippo sindroma, spina bifidae i drugih. Koliko toj djeci mogu pomoći dostignuća genske tehnologije? Uvodne slike uvode nas u središnji argument knjige. Kitcherov je implicitan odgovor: malo, gotovo ništa. Ali može im se pomoći većom socijalnom brigom. «Cilj ovih poglavlja jest izoštriti slike mogućih budućnosti. Koji su scenariji utemeljeni na činjenicama a koji na fantaziji? Što se može učiniti da izbjegnemo nedaće kojih se mnogi ljudi s pravom boje? Kako možemo postići koristi kojima se nadamo?... Inspirirani naglim razvojem ljudske molekularne genetike, lako je pomisliti da je novo zlatno doba upravo iza ugla, da biomedicinski istraživači znaju sistematski obrađivati bolesti i nedostatke koji pogađaju milijune... (U tekstu) ćemo pokušati umanjiti najoptimističnije vizije i pokazati da ne postoji kraljevski put k univerzalnome zdravlju budućih generacija, ali ćemo i priznati moć molekularnih metoda da transformiraju tretman nekih bolesti. Razmotrit ćemo kako ljudima sakupljanje podataka o njihovom nasljednom materijalu može naštetiti. Otkako ljudi s nesretnim genima ne mogu dobiti posao ili zdravstveno (ili druge vrste) osiguranja, pitamo se: kako spriječiti pojavu novih oblika diskriminacije? Hoće li žrtve iz prošlosti otkriti da novo razumijevanje ljudske genetike predstavlja nov način njihova podjarmljivanja?... Američke obitelji s povijestima bolesti poput cistične fibroze već su otkrili da ne mogu dobiti osiguranje koje pokriva tretman kojim bi se produžio život njihove djece. Kada testiranje genetskog materijala razotkrije mnoge druge, pitanje će se postaviti u mnogo širem opsegu» (1996: 18-9). Kitcher pokušava pružiti «uravnoteženu sliku» obećanja i realnih mogućnosti genske tehnologije. Tu sliku s jedne strane postiže detaljnim objašnjenjem tehnika genske tehnologije i empatijom prema bolesnima. A to mu dopušta da krene s «kritikom genske ideologije». Ton njegove knjige nije «zelotistički». Kitcher ne pokušava reći kako bi trebalo zabraniti istraživanja na području molekularne genetike. Ali pokušava reći kako «ne postoji izravni način da se biološke informacije pretvore u medicinsku utopiju» (1996:21). Drugim riječima, čak i ako priznamo znanstvene zasluge molekularnoj genetici, preostaje pitanje na koji način pretvoriti informacije u blagodati kojima se velik broj ljudi nada. Ne predstavlja li stoga nova genetika jedno lažno obećanje?

Čak i na razini detekcije mutiranih alela koji indiciraju rak ili srčane bolesti, «genetsko testiranje ne može pružiti definitivno pozitivne ili negativne odgovore; najbolje što može pružiti jesu vjerojatnosti». Ali to nije malo. Za roditelje nositelje nasljednih bolesti već je i ta vjerojatnost značajna. Ali je li ta informacija, «sporedni proizvod molekularne revolucije vrijedna da je imamo? Hoće li se stotine testova koji će se razviti istraživanjem posebnih područja DNK pokazati kao oslobođenje ili kao novi izvor boli?» (1996: 63).

Sloboda kloniranja

Ideja ljudskog reproduktivnog kloniranja za mnoge je potencijalno najstrašniji oblik eugenike i biotehnologije: to je konačni dokaz da se ljudi "igraju boga"¹¹⁰. Za nobelovca Josepha Rotblata kloniranje je "sredstvo masovnoga uništenja", a njemački dnevnik *Die Welt* nedavno je tvrdio kako se "(k)loniranje ljudskih bića u potpunosti slaže s Hitlerovom slikom svijeta". Leon Kass (1998.), predsjednik američkog predsjedničkog savjeta, udruženja NBAC (National Bioethics Advisory Board), najžešći kritičar kloniranja, tvrdi kako bismo kloniranje u svim oblicima trebali zabraniti zauvijek a ne samo privremeno, kako bismo ponovno stekli "mudrost odbojnosti", te prihvatiti naše urođene intuicije o tome što je moralno dobro i loše. "Kloniranje je postalo savršeni izraz vladajućeg new-age mišljenja", tvrdi Kass. "Zahvaljujući modernim pojmovima individualizma... mi više ne mislimo da smo vezani uz svoje pretke ili da smo bića koje definira tradicija; naprotiv, postali smo projekti vlastite samo-kreacije... a kloniranje samih sebe tek je proširenje takvih iskorijenjenih i narcisoidnih samo-kreacija" (1998:7).

Ali, posve je opravdano postaviti pitanje: je li "mudrost odbojnosti", odnosno intuicija koju kritičari kloniranja i drugih oblika biotehnologije obično zovu "yuk-factor" ("bljak-faktor"), dovoljno jak argument u etičkim sporovima. Nisu li se mnogi postupci koje danas smatramo normalnim i opravdanim, poput transfuzije krvi, transplantacije organa, in vitro fertilizacije i sl. nekoć također smatrali nedostojnim, intuitivno odbojnim? Ne igramo li se boga već time što koristimo medicinu?

Teza ovoga članka jest suprotna Kassovoj: budući da ljudi različite stvari nazivaju intuitivno odbojnim, potrebno je utvrditi u čemu se temelji zahtjev za kloniranjem. Imaju li ljudi pravo na kloniranje? Osnovna misao ovoga poglavlja jest da se zahtjev za reproduktivnim kloniranjem može izvesti iz ljudskog prava na reprodukciju.

U demokratskim su društvima, kako tvrdi Ronald Dworkin, ljudska prava "aduti" u moralnim raspravama. Naime, ljudska prava treba zaštititi upravo zbog toga što intuicije o zlu za jednoga čovjeka podudaraju s intuicijama o zlu drugoga; stoga sloboda postupanja za različite ljude ne znači isto. Ideja ljudskih prava jest upravo zaštita slobode pojedinaca s kojima se *ne* slažemo u bitnim uvjerenjima.

¹¹⁰ Rasprave o kloniranju obično se dijele na posebne rasprave o reproduktivnom kloniranju i o terapijskom kloniranju. Terapijsko kloniranje jest kloniranje tkiva, tj. zametnih stanica fetusa. S obzirom na velika obećanja od terapijskog kloniranja zametnih stanica, i eksperimenata na njima, veći je broj pristalica terapijskoga kloniranja. U ovome smo radu slijedili argumente u prilog reproduktivnoga kloniranja. No, za razliku od tipičnog stava zagovornika kloniranja, osobno mi se čini da je moralnost terapijskoga kloniranja u izvjesnom smislu upitnija negoli reproduktivnoga. Premda *intuitivno* u potpunosti prihvaćam terapijsko kloniranje, ne čini mi se da utilitarni razlozi koji se obično navode (obećanja o medicinskom napretku) mogu u potpunosti moralno opravdati eksperimente na fetusima, a pogotovo ne na ljudima.

Takvo neslaganje među ljudima očito se pokazuje i u razlikama stavova prema rađanju djece. Ako bi se dokazalo da zahtjev za kloniranjem proizlazi iz nekog ljudskog prava, (ili ako je kloniranje i samo jedno ljudsko pravo) bio bi to dovoljan argument u prilog kloniranja, bez obzira na odbojnost koju bi većina ljudi mogla pokazivati prema takvome postupku. Posve je zamislivo da većina ljudi smatra kloniranje odbojnim; no ako bi se pokazalo da takav postupak pripada nekom temeljnom ljudskom pravu, odbojnost većine prema takvome postupku ne bi bio dovoljan razlog za njegovu zabranu.

Kloniranje i ljudska prava: imaju li vlade pravo na ograničenje reproduktivne autonomije?

Jedan od osnovnih argumenta u prilog kloniranju jest ideja prava na reprodukciju, ili ideja prokreativne autonomije kao univerzalnog ljudskoga prava. Razmotrimo dva citata.

"Moralno pravo na reprodukciju treba poštivati jer je reprodukcija središnje mjesto osobnoga identiteta, smisla i digniteta. Značaj izrečenoga jest u tome što slobodu prokreacije pretvara u važno moralno pravo, i za etiku individualne autonomije i za etiku zajednice ili obitelji koje smisao braka i spolnoga udruživanja vide u reprodukciji i odgoju potomstva. Zbog te važnosti, pravo na reprodukciju obično se priznaje kao prima facie moralno pravo, koje se ne može ograničiti osim ako se ne navedu vrlo dobri razlozi za njegovo kršenje." (Robertson, cit. prema Harris 1999.)

"Pravo na prokreativnu autonomiju ima važno mjesto... u zapadnjačkoj političkoj kulturi. Najvažnije obilježje te kulture jest uvjerenje o dignitetu pojedinca, uvjerenje da ljudi imaju moralno pravo, moralnu odgovornost, da se sami suoče s najtemeljnijim pitanjima smisla i vrijednosti vlastitih života, i da na ta pitanja odgovore prema vlastitoj savjesti i uvjerenjima... Načelo prokreativne autonomije, u najširem je smislu utemeljeno u svakoj pravoj demokratskoj kulturi." (Dworkin, 1993)

U kojem smislu pravo na reprodukciju utemeljuje pravo na kloniranje? Prema liberalnim i demokratskim teoretičarima, jedan od najbitnijih načina preispitivanja je li nešto ljudsko pravo jest da postavimo pitanje: U kojim situacijama država ili društvo ima pravo ograničiti ljudsku slobodu? Budući da je kloniranje jedna vrsta reprodukcije, i da je pravo na reprodukciju jedno temeljno ljudsko pravo, čini se da smo izigrali "adut": u tome je slučaju zabrana kloniranja ograničenje jedne važne slobode pojedinca i njegova ljudskog prava na privatnost. Ako je reproduktivno kloniranje izraz jednog ljudskog prava, tj. prava na reprodukciju, tada država ili društvo moraju navesti izuzetno jake razloge da bi se ono ograničilo. Postoje li takvi izuzetno jaki razlozi, ili uopće ikakvi razlozi za ograničenje takve ljudske slobode? Takav dovoljan razlog za zabranu kloniranja očito ne može biti naša *intuicija* da je taj postupak - "zlo". Prema liberalnim teoretičarima, poput J. S. Milla, Dworkina, Robertsona, Harrisa i ostalih, pojedinci imaju pravo na slobodu, tj. postupanje u

skladu sa svojim uvjerenjima, sve dok to njihovo pravo ne zadire u prava (slobodu) drugih. Država i društvo imaju pravo intervenirati u takve slobode, samo kada postupanje osobe o kojoj je riječ počne ograničavati ili zadirati u slobodu drugih ljudi. Budući da se reproduktivno pravo tiče pojedinca koji vrši izbor, država nema dovoljno jake razloge za intervenciju.

U nekim zemljama, primjerice Sjedinjenim Američkim Državama, postoje čak i ustavne odredbe kojima se utvrđuje pravo na medicinske postupke koji će rezultirati trudnoćom. Prema riječima Marka Eiberta (1999:172) "nekoliko temeljnih ustavnih načela suprotstavlja se zabrani kloniranja. Glavno je načelo pravo odraslih osoba da imaju djecu... Vrhovni sud Sjedinjenih Država donio je odluku da svaki Amerikanac ima ustavno pravo da odgaja i dobije djecu. To pravo uključuje i pravo neplodnih osoba da koriste sofisticirane medicinske tehnologije poput in vitro fertilizacije... Vrhovni sud Sjeverne oblasti (Illinois) utvrdio je "da se sklopu ustavnih prava na zaštitu slobode izbora koja uključuju pravo na kontracepcijska sredstva, mora dodati i... pravo podvrgavanja medicinskim postupcima kojima se dolazi do trudnoće, a ne samo do pobačaja... Kloniranje će možda mnogim Amerikancima uskoro postati jedini način da iskoriste to svoje ustavno pravo na reprodukciju." Postoje također i teoretičari u Americi koji pravo na kloniranje utemeljuju na tvrdnji da bi zabrana kloniranja Zakon "Americans with Disabilities" (o građanima s nedostacima).¹¹¹

Prema J. S. Millu, slobode se dijele na pozitivne i negativne. Pozitivna je sloboda da se koristimo svojim potencijalima za realizaciju vlastitih ciljeva, a negativna se sloboda sastoji od prava da država ili društvo ne intervenira u naše postupanje ako se ono ne tiče drugih. Prema riječima Dana Brocka (1998.) nove se reproduktivne tehnologije obično koriste kao izraz pozitivnih prava, dok je "reproduktivno pravo vezano za ljudsko kloniranje negativno pravo, a to znači da je riječ o pravu da se koriste tehnologije reproduktivne asistencije bez utjecaja vlade ili drugih". Međutim, bez obzira pripada li reproduktivna sloboda pozitivnim pravima ili ne, zagovornicima kloniranja dovoljno je da dokažu kako je kloniranje "negativno" pravo, odnosno kako se država i društvo ne bi smjele miješati u privatne odluke pojedinaca, ili ukratko: da je zabrana kloniranja u demokratskim društvima - neustavna.¹¹² Ako je kloniranje izraz reproduktivnoga prava, tada je jasno da kritičari kloniranja moraju iznijeti argumente za zabranu kloniranja (odnosno da je težište dokaznog postupka na njima), bez izbora definira li se reproduktivno pravo kao pozitivna ili negativna sloboda.

¹¹¹ McGee, Wilmut (2002:225)

¹¹² Eibert (1999:174) štoviše spominje kako je zabrana kloniranja, a ne njezino dopuštanje, jedna eugenička mjera: "Neki kritičari kloniranja izvrnuli su eugenički argument naglavce, tvrdnjom da kloniranje dovodi do "dizajnirane djece" i superiornih bića koja bi jednoga dana mogla zavladati svijetom. Ali dopuštanje neplodnim pojedincima da dobiju djecu čiji je genom gotovo identičan već postojeći genomima, ne stvara ni "dizajniranu djecu" kao što ne stvara ni "dizajnirane roditelje". Ti kritičari su previdjeli da samo vlade imaju velike ovlasti prisile nad društvom u cjelini kojima se pomoću eugeničkih zakona može "popraviti ljudska rasa". Upravo su zagovornici zabrane kloniranja oni koji se ustvari zalažu za nove eugeničke zakone, a ne oni koji smatraju da bi se vlast trebala suspregnuti od odlučivanja o tome tko je dovoljno savršen ili socijalno poželjan da se rodi."

Kritičari kloniranja obično iznose dvije vrste argumenata: Prvo: da se kloniranjem narušavaju osnovna načela na kojima su utemeljena ljudska prava, poput načela jednakosti, osobnoga identiteta, i digniteta. I drugo: da se kloniranjem narušavaju prava djeteta (tj. potencijalnih klonova). Razmotrimo stoga prvo pitanje jesu li ideje na kojima se zasnivaju ljudska prava dovoljno jako uporište kritičara kloniranja.

Jednakost, identitet, jedinstvenost, dignitet

Prvi važan argument koji koriste kritičari kloniranja jest tvrdnja da se reproduktivnim kloniranjem narušava ideja **ljudske jednakosti** odnosno **ravnopravnosti**. Neki zagovornici zabrane kloniranja tvrde da se kloniranjem ljudi namjerno stvaraju "nejednaki" tj. neravnopravni pojedinci. Primjerice, u *Rezoluciji o kloniranju* Europskoga parlamenta, nalazimo sljedeću tvrdnju: "Kloniranje ljudskih bića... nijedno društvo ni u kakvim uvjetima ne može opravdati ili tolerirati, jer je ono ozbiljno narušavanje temeljnih ljudskih prava i u suprotnosti s načelom jednakosti ljudskih bića." Premda često nailazimo na slične tvrdnje, opravdano je postaviti pitanje: čime kloniranje narušava jednakost? Zašto klon ne bi bio jednak bilo kojoj drugoj osobi na svijetu? (Štoviše, u biološkome je smislu klon "jednakiji" nekoj već postojećoj osobi od drugih). Utemeljuje li način donošenja na svijet ljudsku nejednakost? Mislim da je odgovor na to pitanje jasan: Narušavanje jednakosti pojedinaca u slučaju kloniranja pojavit će se *samo onda* kada će društvo tretirati kloniranog pojedinca kao osobu koja po definiciji ima manja prava. Ali u tome slučaju pitanje nejednakosti klonova i neklonova postaje pitanje nejednakog *političkog* tretmana osoba u društvu, a ne pitanje njegova genetskog statusa. Ako bi netko tvrdio da klon zbog svog genetskog statusa "nije jednak" drugim pojedincima, bilo bi to oblik političkog rasizma, protiv kojega se bore sve demokratske države svijeta. Drugim riječima, ako se zabrana kloniranja za koju su se založile (ili izglasale) razne svjetske institucije temelji na tvrdnji o nejednakosti, onda su upravo one počinile politički i pravni prijestup koji proskribiraju u brojnim drugim oblicima. Primjerice, bilo bi apsurdno blizance (i ostale osobe identične genetske konstitucije rođene višestrukim trudnoćama) smatrati osobama s manjim pravima samo zbog toga što imaju identičnu genetsku konstituciju. Ako je pak način donošenja na svijet legitimacija za dodjeljivanje (jednakih) prava osobama, tada bismo i osobama koje su začete pomoću raznih metoda *in vitro* fertilizacije također morali odreći jednaki status s obzirom na njihova ljudska prava. U oba slučaja riječ je o apsurdnim zaključcima. Ne ulazeći u namjere toga tijela, možemo zaključiti da nema mnogo smisla govoriti o tome da kloniranje narušava ljudsku jednakost.

Druga srodna ideja na koju se pozivaju kritičari jest ideja **jedinstvenosti osobe**. Tvrdi se, primjerice, da kloniranje narušava jedinstvenu genetsku konstituciju osobe koja tvori njezin identitet. Ali to je također apsurdno, jer postoje stotine tisuća blizanaca i nitko blizancima ne osporava njihovu jedinstvenost. Mi smo proizvodi i prirode i

kulture, i vrlo je jasno da jedinstvenost osobe mnogo više tvori njezino različito kulturno iskustvo negoli njezina genetska konstitucija. Razmotrimo Harrisovu ilustraciju: "Lenjinovo mumificirano tijelo leži u moskovskom mauzoleju. Pretpostavimo da se jedna stanica toga tijela može de-nuklearizirati i da se može klonirati Lenjinov genom. Bi li takav proces Lenjina učinio besmrtnim i bi li mu omogućio da ponovno šeće među nama, a nama da ga ponovno sretnemo ako bismo to poželjeli? Nadam se da je odgovor očit. Vladimir Iljič se rodio 22. travnja 1870. u gradu Sibirsku na Volgi. To je osoba koja je postala i koja je većini nas poznata kao V. I. Lenjin. Čak i kada bismo sačuvali nataknutim genom toga čovjeka, Lenjina više nikada nećemo vidjeti. Premda njegov genom možemo reproducirati, toliko je mnogo stvari stvorilo Vladimira Iljiča. Ne možemo ponovno stvoriti predrevolucionarnu Rusiju, ne možemo simulirati njegovu okolinu i obrazovanje, ne možemo ponovno stvoriti njegove roditelje koji su ga odgojili i utjecali na njegov razvoj onako značajno kako su to njegovi roditelji zasigurno učinili. Ne možemo učiniti da učenje Karla Marxa opet postane onako puno nade kako što je to nekoć bilo, ukratko, ne možemo učiniti ništa doli reproducirati njegov genom, a to nikako ne može biti dovoljno. Možda je istina da "manire čine čovjeka", ali geni to pouzdano ne čine." (Harris, 1998:8).

Stav prema kojem genetska konstitucija oblikuje jedinstvenost toga pojedinca počiva na genetskom ili biološkom determinizmu. To je također jedna od optužbi koja se obično upućuje genetskim tehnolozima i zagovornicima kloniranja. I ovdje kritičari kloniranja počinjaju pogrešku za koju optužuju suprotstavljenu stranu.

Srodnu ideju kritičara kloniranja nalazimo i u stavku 1. već spomenute Rezolucije Europskoga parlamenta. To je ideja **osobnoga identiteta**. Prema tome stavku: "Svaki pojedinac ima pravo na svoj genetski identitet, stoga ljudsko kloniranje jest, te i dalje mora biti zabranjeno". Kako u bilo kojem logičnom smislu možemo izjednačiti jedinstvenost pojedinca i njegov identitet, sve gorespomenute primjedbe vrijede i za ideju osobnoga identiteta.

Isto tako, većina argumenata koje smo koristili kako bismo opovrgnuli temelje kritike kloniranja, odnosi se i na ideju **autonomije pojedinca**. Ne postoji nijedan razlog zbog kojega bismo smatrali da ljudski klon ne bi mogao ili smio biti autonoman u odlučivanju o svojoj sudbini. Čudno je da kritičari kloniranja uopće koriste ideju autonomije pojedinca kao razlog za njegovu zabranu. Naime klonovi baš kao niti obični smrtnici ne mogu odlučivati o svojoj genetskoj konstituciji. Autonomija pojedinca svojstvo je odlučivanja i ne može se odnositi na ono što nikako ne možemo promijeniti.

Istina je međutim, da ideja autonomije osvjetljava jedno važno ograničenje u argumentaciji zagovornika kloniranja. Riječ je o sigurnosti i izvjesnosti postupka kloniranja. Mnogi kritičari kloniranja ističu činjenicu da naše dosadašnje spoznaje o

kloniranju nisu dovoljna garancija za sigurnost postupka reproduktivnog kloniranja. Dosadašnji eksperimenti s kloniranjem sisavaca (metodom injekcije nukleusa somatske stanice odraslog organizma) upućuju na zaključak da životinje stvorene takvim postupkom nemaju normalnu životnu povijest, da boluju od bolesti svojstvenih starijim organizmima odnosno da prerano stare. Stoga treba naglasiti kako *svi dosad prikazani argumenti kojima se brani reproduktivno kloniranje ljudi pretpostavljaju da je postupak kloniranja siguran, odnosno da ne stvara pojedince koji mogu imati medicinski normalnu životnu povijest. Stoga je u ovome trenutku moratorij na reproduktivno kloniranje ljudskih bića (iz somatskih stanica odrasle osobe) opravdan.*¹¹³ Kada bi se pokazalo da metoda injekcije nukleusa odrasle osobe dovodi do sistematski bolesnih jedinki, zabrana te metode bila bi posve opravdana. Isto bi vrijedilo i kada bi se pokazalo da klonovi dobiveni tom metodom boluju od bilo koje druge bitne bolesti, ili kada bi se pokazalo da sistematski nisu sposobni za autonomno, razumno prosuđivanje, odnosno za to da ih se tretira kao razumne, svjesne, punopravne i odgovorne osoba.

Peta, i najozbiljnija ideja na koju se pozivaju protivnici reproduktivnoga kloniranja jest ideja **osobnoga digniteta**. U nastavku već spomenutog stavka 1. Rezolucije o kloniranju tvrdi se da kloniranje "narušava ljudski dignitet i iziskuje eksperimentiranje na ljudima." Slično se tvrdi i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskome genomu i ljudskim pravima (paragraf 11): "Prakticiranje postupaka koji narušavaju ljudski dignitet, poput reproduktivnog kloniranja ljudskih bića, bit će zabranjeno." Ista se ideja ponavlja i u Izjavi o kloniranju Svjetske zdravstvene organizacije od 11. ožujka 1997. "WHO smatra da je korištenje kloniranja za replikaciju ljudskih pojedinaca etički neprihvatljivo, jer narušava... poštovanje digniteta ljudskoga bića." Ideja digniteta glavna je ideja Kantove deontološke etike. Ona je povezana s još jednom idejom, a to je da ljude ne smijemo tretirati isključivo kao sredstvo za postizanje ciljeva. Riječ je dakle o zabrani instrumentalnoga tretmana osoba. Ideju prema kojoj bi zabrana kloniranja bila legitimna jer narušava osobni dignitet, kritizirao je John Harris (1998., 1999., 2000.) U većini bioetičkih pitanja, tvrdi Harris, Kantova nam deontologija nažalost nije od prevelike pomoći. Prvo, "(a)ko vas zanima etika stvaranja ljudi, sve dok je postojanje osoba u njihovom najboljem interesu, i sve dok će ta osoba imati sposobnost autonomije, motivi zbog kojih je stvorena ta osoba bit će ili moralno irelevantni ili potčinjeni drugim moralnim

113 Između tvrdnje da kloniranje pripada reproduktivnom pravu čovjeka, ali da je trenutno opravdana njegova zabrana postoji kontradikcija. Kako se možemo istodobno zalagati za legalizaciju i zabranu? Većina bioetičkih komisija (posebno značajna je američka NBAC) donijela je zaključke o "privremenoj" zabrani reproduktivnog kloniranja. Preporuke i zakoni te vrste imaju ugrađenu "sunset clause", prijelaznu odredbu, prema kojoj zakonodavac u izvjesnom roku treba preispitati odluku o zabrani ako se uvjeti promijene. To znači da je pogonost postupka kloniranja načelno nije odbačena, već je odluka donešena na temelju dosadašnjih spoznaja (odnosno dosadašnjega neznanja o procesima sazrijevanja kloniranih stanica). U sporovima "za" i "protiv" kloniranja prikrija se upravo činjenica da se naši moralni sudovi mogu mijenjati ili adaptirati u skladu s novim spoznajama. Stoga ne postoji proturječje između donošenja odluke koja se tiče trenutačnih znanja i tehnika, i s druge strane, načelnih odluka o tome bi li takav postupak bio legalan i legitiman kada bi bio primjereno izvediv.

razmatranjima. Primjerice, ako smo začeli dijete da nam pruži "sina i nasljednika" (kao što je to uobičajeno u mnogim kulturama) nije jasno kako bismo, i da li bismo, mogli primijeniti Kantovo načelo. Naime, tada roditeljima moramo pripisati i druge motive kako bismo neutralizirali Kantov prigovor instrumentalnosti. Ili pak, u drugom slučaju, djetetova potencijalna autonomija i njezin jasan i bitan interes, te korist od toga što uopće postoje, moraju imati primat nad razmjerno trivijalnim pitanjem roditeljskih motiva. U bilo kojem od tih slučajeva "temeljno načelo moderne bioetičke misli" nije nam od pomoći" (Harris, 1998:69). Prema Harrisu, način reprodukcije i razlog zbog kojega želimo imati djecu uvijek je na neki način instrumentalan. Djecu uvijek želimo imati zbog nekog razloga. Kada bismo takve motive proglasili instrumentalnim, svaku bismo reprodukciju prema Kantovoj deontologiji morali smatrati moralno neprihvatljivom. Roditeljska motivacija nema nikakve veze s načinom na koji ćemo nakon rađanja tretirati tu djecu kao osobe. Harris nastavlja: "Nema nikakvih dokaza, pa čak ni ikakve plauzibilnosti u pretpostavci da roditelji djecu neće voljeti zbog njih samih, ili da ih neće tretirati civilizirano, ako izaberu klonirani genom kako bi ih stvorili. Mnogi ljudi žele djecu zbog nekoga cilja: da imaju potomstvo, da si osiguraju sina i nasljednika, da "Bill dobije sestricu", da im budu od pomoći kada budu stari, "zato jer sam uvijek želio dijete o kojem ću se brinuti", zato što našem plemenu ili etničkoj skupini prijeti iskorjenjivanje, itd. Je li ikada opravdano reći da ljudi rađaju djecu isključivo zbog tih razloga?... Stoga je čudno da (kritičari kloniranja) koriste Kantovo načelo s tako dramatskom sigurnošću u to da se ono nužno odnosi na etiku ljudskog kloniranja." (1998:70). Harris navodi da se Kantovo načelo može korisno upotrijebiti pri opovrgavanju opravdanosti ropstva ili nacističke prakse, ali "ono očito nije ni od kakve pomoći u slučajevima kada ljudi druge ljude djelomično koriste, ili razmišljaju, instrumentalno; a to je slučaj pri zapošljavanju, u obiteljskim i spolnim odnosima, i u gotovo svim drugim ljudskim kontekstima." Ukratko, Kantov prigovor protiv instrumentalnosti (kojim se narušava dignitet pojedinaca) nije od pomoći u gotovo svim situacijama ljudske komunikacije. To je zbog toga što su kritičari kloniranja (i drugi) previdjeli da se Kantovo načelo legitimno može primijenjivati u kritici ljudskih postupaka samo kada se ljude koristi "isključivo" kao sredstvo. Harris također koristi i drugi argument o irelevantnosti Kantova prigovora ili tzv. Parfitovu dilemu: usporedimo li opravdanost prigovora instrumentalnosti s korišću da bića (u ime kojih izričemo optužbu za instrumentalnost) uopće postoje, jasno je da život djece ima moralno veću snagu i važnost od roditeljske motivacije.

Premda Kantov prigovor protiv instrumentalnosti ne bismo smjeli olako odbaciti, Harris je u pravu kada smatra da se dignitet djeteta ili osobe (do čijeg postojanja tek treba doći) ne narušava time što ćemo se u postupku kloniranja služiti i nekim instrumentalnim motivacijama. Takve su motivacije prisutne i u prirodnome rađanju, stoga iz toga ne treba zaključiti kako instrumentalne motivacije nužno dovode do kršenja digniteta osobe. Međutim, Kantov je prigovor protiv instrumentalnosti vrlo opravdan u slučajevima zloupotrebe kloniranja, tj. u situacijama u kojima bismo

kloniranje i klonove mogli koristili "isključivo kao sredstva", recimo kada bi neki tiranin želio stvoriti vojsku klonova, kada bismo koristili klon kao rezervoar rezervnih dijelova za same sebe, odnosno u cijelom nizu sličnih situacija koje kritičari kloniranja i pisci znanstvene fantastike predviđaju kao ishod i razlog kloniranja. Tada bismo doista bili spremni reći da se klonovi koriste kao instrumenti, kao bića kojima oduzimamo ljudska prava, a prigovor da je postupak kloniranja nemoralan, nehuman i pravno ništavan imao bi vrlo veliku snagu.

Iz dosad rečenoga vrlo je jasno da zagovaranje i opravdanost kloniranja izvedeno iz ljudskih (reproduktivnih) prava ne znači opravdanje postupaka kojima ćemo klonovima negirati prava koja vrijede i za nas same. Mogućnost zloupotrebe klonova nije dovoljan razlog za zabranu kloniranja, baš kao što ni mogućnost da djecu ili osobe tretiramo kao roblje, ili da ih zlostavljamo, ne može biti legitiman argument kojim ćemo zabraniti ljudsku reprodukciju uopće.

Diskriminacija klonova, njihov potencijalno nejednak zakonski tretman, ne proizlazi ni iz kakve biološke determiniranosti njihove konstitucije, iz genetske različitosti klonova, već isključivo iz naše predrasude, ili našeg potencijalno nejednakog i neravnopravnog tretiranja tih osoba. Stoga deklaracije kojima u ime jednakosti, jedinstvenosti osoba, njihova digniteta ili autonomije zabranjujemo kloniranje, implicite pretpostavljaju ili čak štite politički nejednaki tretman osoba s obzirom na način rađanja, genetsku konstituciju, pa stoga čak i izvjesna vrstu (potencijalnoga) rasizma.

Ideje koje zastupaju kritičari kloniranja, ideje jedinstvenosti, ravnopravnosti, jednakosti i digniteta, mogu se mnogo bolje koristiti u prilog kloniranja. Ako pretpostavimo da će jednoga dana metoda kloniranja biti sigurna, tada se djeca rođena takvim postupkom moraju tretirati kao jednaka, ravnopravna, jedinstvena bića s dignitetom. Kritičari i zagovornici kloniranja slažu se da su to temeljna načela ljudskosti na kojima se zasnivaju ljudska prava. Ali kritičari nisu iznijeli dovoljno jake argumente kojima bi objasnili zašto klonovi ne bi mogli ili smjeli imati ista prava kao i svi drugi ljudi.

Regulacija kloniranja – da, zabrana – ne!

Argumentacija u prilog kloniranja na temelju ljudskih prava, rekli smo, pretpostavlja da je metoda kloniranja (transferom nukleusa ili cijepanjem zametnih stanica) dovoljno sigurna¹¹⁴. Isto tako, rekli smo da se Kantov prigovor protiv

114 Bi li bilo opravdano klonirati čovjeka čak i kada takav postupak ne bi bio savršen? Ako je kloniranje manifestacija ljudskoga prava, onda se pravo osobe na kloniranje ne može načelno zabraniti tvrdnjom o njegovoj dosadašnjoj nesavršenosti. Pravo kloniranja nije pravo na savršeno kloniranje. Ako postoji pravo da roditelj izabere rađanje djeteta s poremećajem, moralo bi analogno postojati i pravo roditelja na rađanje "nesavršenog" klona. Zahtjevom da klon bude "savršen" kličemo u oblik klasične, stare, totalitarne eugenike, prema kojemu postoji slika dopustivoga, ispravnoga, normalnoga djeteta, i u skladu s kojim država ili društvo dodjeljuje pravo

instrumentalnosti legitimno može koristiti u slučajevima zloupotrebe kloniranja, recimo u slučaju stvaranja "vojske" klonova ili stvaranja bića koje će poslužiti kao rezervoar rezervnih dijelova za već postojećeg pojedinca, odnosno u svim slučajevima kada se klon ne bi tretirao kao ravnopravna osoba s dignitetom. To su dva bitna, ali ne i jedina ograničenja koja se legitimno postavljaju postupku kloniranja. Ali to nisu nužno jedina ograničenja.

Neki su kritičari liberalnog stava prema kloniranju pogrešno pretpostavljali da zagovornici kloniranja nužno moraju biti protiv bilo kakve regulacije reproduktivnog kloniranja. Ljudsko reproduktivno pravo ne pretpostavlja apsolutnu slobodu na području reprodukcije. Iz te pogrešne pretpostavke izveli su zaključak da je liberalan stav prema reproduktivnom kloniranju nevaljan.

Ako pak reproduktivno pravo ne pretpostavlja apsolutnu slobodu u regulaciji reprodukcije, možda se ograničenja koja vrijede za druge oblike reproduktivnih prava odnose i na kloniranje. Možda država i društvo imaju dovoljne razloge da ograniče takvu slobodu? Ruth Deech (1998) primjerice tvrdi kako "(m)noga društva, uključujući i naše, ima pravila o incestu, o spolnosti malodobnih osoba, o općenju sa životinjama, o bračnoj prevari, ili o abortusu zbog dobrih ili načelnih razloga. Stoga reproduktivna autonomija ne znači da pojedinci imaju pravo da rode dijete ili da postanu roditelji prema vlastitome nahođenju.... Primjerice," nastavlja Deechova, "nitko u Velikoj Britaniji nema takvo pravo. Muškarac ne može spriječiti ženu da napravi pobačaj ili da koristi kontracepciju. Kada muškarac želi dobiti dijete mora postići potpunu suglasnost majke o začeću, trudnoći i načinu odgoja. A žene, kao ni muškarci nemaju apsolutno pravo da ostanu roditelji koji odgajaju djecu – jer katkada im ona mogu biti oduzeta... Odmjerena regulacija spolnih odnosa i roditeljstva upravo je temeljna značajka brižnog društva..." (Deech 1998:97). Popisu regulacija R. Deech možemo dodati niz socijalno-pravnih ograničenja, poput načela monogamnoga braka, zabrane sklapanja mješovitih (rasnih) brakova ili zabrane homoseksualnih brakova u nekim zemljama itsl. Sva ta pravila i regulacije čini se zadiru u pravo na reproduktivni izbor i u druga prava koja smatramo "univerzalnim" ljudskim pravima.

Na taj prigovor Deechove mogli bismo odgovoriti na nekoliko načina. Prvo, regulacije spolnih odnosa pomoću zakona ne znače da je takva regulacija po sebi pravedna ili ispravna, odnosno da opravdavaju državno ograničenje reproduktivnih prava. To se posebno vidi u slučaju zabrane sklapanja mješovitih brakova. Drugo, postoji velika razlika između načelne zabrane kloniranja, i njegova reguliranja.

roditelja da rode dijete. Međutim, to je minimalan zahtjev brige za potomstvo. Nema nikakvoga smisla govoriti o pravu na loše cjepivo ili na loš medicinski zahvat. Ispravan metodološki tj. medicinski postupak ne pretpostavlja da klon mora u genomskom smislu biti "savršen", ili da je u nekom smislu "bolji" od bilo kojeg drugog djeteta. Stoga usporedba s rađanjem djeteta s poremećajem nije na mjestu. Zbog toga je odgovor na treću "komplikaciju" sljedeći: nije opravdano iskušavati kloniranje čovjeka dok nismo sigurni da je takav postupak izvediv bez sistemski loših posljedica za dijete.

Primjerice, zagovornici kloniranja (Burley, Harris 2002., Robertson 2002.) ne tvrde da nikako ne bi trebala postojati regulacija kloniranja, već da ne bi trebala postojati *načelna* zabrana kloniranja, naime bez obzira na naše znanje, medicinske postupke kojim se ono izvodi ili čak ulaže zahtjev za kloniranjem. Postoji golema razlika između tvrdnje o postojanju prava na kloniranje, i njegovih praktičnih mogućnosti (zlo)upotrebe. Primjerice, upotrijebimo li analogiju, mi možemo imati pravo na nošenje oružja, ali nam ono ne ozakonjuje ubojstvo ljudi. Stoga posjedovanje *ljudskih* prava ne podrazumijeva nemogućnost ili nelegitimnost regulatorne razrade. Ograničenje ljudskoga prava zakonom ne pretvara ga u "uvjetno" pravo.

Ali postoji čak i dodatno regulatorno optrećenje, s obzirom na to tko polaže pravo na kloniranje. Imaju li zahtjevi za reproduktivno kloniranje različitu snagu s obzirom na osobe koje ulažu takav zahtjev? Dan Brock (1998:143), inače zagovornik reproduktivnoga kloniranja na temelju argumenta o reproduktivnom ljudskom pravu, iznio je misao da je zahtjev za kloniranjem jači ako je ono *jedino* sredstvo reprodukcije pojedinca na raspolaganju: "Izbor pomoćnih metoda reprodukcije trebao bi biti zaštićen reproduktivnom slobodom čak i kada ona nisu jedina sredstva za reprodukciju pojedinaca... Međutim, slučaj kojim bi se odobrilo korištenje posebnih metoda reprodukcije bit će najjači kada će taj način biti nužan da se pojedinac u pitanju uopće reproducira."

Ta ideja može imati mnogo različitih posljedica. Jedno tumačenje takvoga stava jest da se zahtjev za kloniranjem ne mora temeljiti na "univerzalnom ljudskom pravu". Ono bi moglo biti pravo koje se "dodijeljuje" samo onim pojedincima koji nemaju druga sredstva reprodukcije (vlasitih gena) na raspolaganju. Druga je posljedica da interesima druge osobe tj. klona moramo pridavati veću moralnu težinu negoli osobi koja se reproducira, ako za nju kloniranje nije jedino sredstvo reprodukcije na raspolaganju. Brock tvrdi: "Što reproduktivni izbor manje određuje vlastiti život, odnosno više prirodu drugoga, kao što je slučaj s ljudskim kloniranjem, to će više moralne težine interesi druge osobe, tj. kloniranoga djeteta, imati u određenju prirode kloniranja" (Brock, 1998:144). Premda "interesi djeteta" obično prevladavaju u argumentima kritičara kloniranja, Brock smatra da postoje jaki razlozi za prihvaćanje stava o reproduktivnoj slobodi koja bi uključivala i selekciju sredstava reprodukcije, kao i određenje vrste djece koju bi roditelji željeli imati u slučaju ljudskoga kloniranja.

Premda postoje indicije (Posner and Posner 1998) da reproduktivno kloniranje, kada bi bilo izvedivo i legalno, nikada ne bi postalo standardna praksa već uglavnom metoda rješavanja neplodnosti bogatijih pojedinaca, utemeljenje prava na reproduktivno kloniranje koje smo dosad slijedili, ne može (ne smije) pretpostavljati da se moralna težina zahtjeva za kloniranjem smije legalno razlikovati od osobe do osobe. Ako je neki postupak ljudsko pravo, onda ono ne može ovisiti o kontingentnosti situacija u kojoj se osoba nalazi.

Brockov je pristup, pisan za potrebe NBAC-a, međutim realniji od pristupa koji smo slijedili. Posve je moguće, a u bioetičkoj praksi i opravdano, prihvaćati doktrinu tzv. "moralnog partikularizma", prema kojemu se procjena moralnih razloga u prilog i protiv nekog postupka može poduzimati od slučaja do slučaja. Ta dva pristupa nisu isključiva. Primjerice, u slučajevima pobačaja, unatoč tomu što u većini demokratskih država postoji *pravo* na pobačaj, prihvatljivost ili opravdanost (različite od legalnosti) toga postupka može se dodatno procijenjivati od slučaja do slučaja. Moralni status toga postupka razlikuje se u slučaju silovanja i u slučaju kasn(ij)e trudnoće. Bilo kako bilo, posve je jasno da se stavovi zakonodavca mogu promijeniti ako uvjeti za realizaciju reproduktivnoga prava u jednom posebno izuzetnom slučaju budu uvjerljiviji od apstraktne "potrebe" za reprodukcijom. (Sličan slučaj u realnosti bio je s Diane Blood, koja je dugi niz godina vodila parnicu – i naposljetku je i dobila, kako bi mogla dobiti dijete začeto sjemenom svog mrtvog supruga). Ali isto vrijedi i obrnuto: načelna se dopustivost prava na kloniranje može "obesnažiti" pod utjecajem medicinski nezgodnih primjera.

Zaštita interesa klona (djeteta)

Međutim, bolje argumente u prilog regulaciji kloniranja s obzirom na zahtjeve pojedinca za realizacijom svojih reproduktivnih prava pružili su najjači zagovornici kloniranja, John Harris (Burley, Harris 2002), John Roberson (Robertson 2002.), i njegov prvi "realizator" Ian Wilmut (McGee, Wilmut 2002.).

Razmotrimo tablicu izvedenu iz različitih zahtjeva pojedinaca za kloniranjem (izvedenu iz Robertson 2002.):

TKO POSTAVLJA ZAHTJEV ZA KLONIRANJEM / OPIS	LEGALNI STATUS ZAHTJEVA
bračni par/kloniranje iz stanice jednoga člana	da
bračni par/kloniranje razdvajanjem stanica postojećeg fetusa	da
bračni par/kloniranje postojećeg djeteta	da, ako postoji namjera odgajanja
bračni par/kloniranje treće osobe	da, ako postoji namjera odgajanja
pojedinaac kao izvor DNK/izvedeno iz reproduktivnoga prava da se bude kloniran	ne, jer ne postoji namjera odgajanja
kloniranje samoga sebe	ne, ako ne postoji namjera odgajanja

Vrlo je jasno da je osnovni Robertsonov kriterij za dodjeljivanje prava na kloniranje namjera odgajanja djeteta tj. klona. "Pravo na kloniranje samoga sebe je najslabije ako ne postoji namjera odgajanja... Ako ne postoji namjera odgajanja, već samo zahtjev da se repliciraju vlastiti geni, to ne kvalificira osobu za zaštitu njegovih moralnih i

zakonskih prava" (2002:52). Naime, ne postoji posebno pravo na "replikaciju vlastitih gena", već je se to pravo kontekstualizira, smješta u društveno priznati i prihvatljivi oblik obitelji.

Takvo dodjeljivanje prava (premda za neke isuviše liberalno) odgovara i na brojne kritike koje su postupku kloniranja upućivali kritičari, kao i na brojne nesporazume između samih zagovornika kloniranja. Razmotrimo argumentaciju sukladnu navedenoj, koju su pružili McGee i Wilmut (2002.). Prema McGeeju i Wilmutu, u raspravama o kloniranju obično se ističu dvije struje: jedna koja zastupa pravo pojedinca na reprodukciju, i druga, koja zastupa interese novorođenog (ili potencijalnog) djeteta. Prvu grupu predstavlja "model reproduktivnih prava (sloboda) čovjeka". Drugu grupu predstavlja tzv. "pedijatrijski model". Najjači zastupnik takvoga "modela" jest Dena Davis (1997.), koja se zalaže za "djetetovo pravo na otvorenu budućnost", odnosno nužnu odgovornost i brigu prema biću koje se stvara. S obzirom da kloniranje narušava takvo pravo djeteta, prema Davisovoj je zabrana kloniranja opravdana. Prema McGeeju i Wilmutu nijedan od ova dva modela ne odgovara na pitanje kako regulirati ili raspravljati o kloniranju, jer svaki od njih štiti samo jednu stranu. Stoga kao temelj regulacije kloniranja oni predlažu treći, ili tzv. "adoptivni model", model koji vrijedi prilikom usvajanja djece. "Prilikom usvajanja djece, u gotovo svim nacijama, roditelji trebaju zatražiti dopuštenje lokalne vlasti ili suda da usvoje djecu. Podnositelji zahtjeva moraju proći psihološko testiranje, posebne osobe posjećuju njihove domove, a katkad su potrebni i dodatni testovi. U većini slučajeva takvi se testovi postavljaju prije negoli se identificira posebno dijete koje će se usvojiti... Usvajanje u vrlo različitim oblicima utjelovljuje najbolja obilježja modela reproduktivnoga prava i pedijatrijskoga modela... Međutim, takav postupak u bitnome smislu dodjeljuje zajednici imprimatur za stvaranje obitelji... Roditelji kojima se odbije pravo na usvajanje mogu se žaliti, ali su naposljetku ipak ostavljeni na milost i nemilost zajednice." (McGee, Wilmut 2002:229-230.) Adoptivni model pretpostavlja legitimnost obje vrste zahtjeva i prava, odnosno i DNK-izvora (roditelja) i djeteta (klona), ali isto tako i odgovornost. Stoga adoptivni model predlaže regulativu kloniranja analognu zakonima o zaštiti djece bez roditelja, ili o zaštiti djece od roditeljskoga nemara, zapuštenosti i sl. Bez takve regulative, djeci ne bi bilo omogućeno da razviju svoje potencijale.

U raspravi o zabrani kloniranja s argumentacijom zaštite blagostanja djeteta u postupku kloniranja, Burley i Harris (2002.) raspravljaju o tri argumenta protiv kloniranja: 1. da će se klonovima nauditi zbog predrasuda ljudi; 2. da će se klonovima nauditi zbog zahtjeva i očekivanja roditelja i donatora stanica; 3. da će se klonovima nauditi zbog njihove svijesti o vlastitome podrijetlu, odnosno spoznajom da je genetski donator stranac. Oni odbacuju sva tri argumenta (od kojih smo prvi posebno obradili ranije), te tvrde: "Premda suosjećamo s motivima (kojima se rukovode protivnici kloniranja, op. DP), i tvrdimo da društvo ima i mora imati interes da ostvari blagostanje budućih ljudi, ne smatramo da su prikazani argumenti

protiv kloniranja izvedeni iz blagostanja djeteta dovoljno uvjerljivi (da legitimiraju zabranu kloniranja, op. DP)." (Burley, Harris 2002:246-7). Ponuđeni argumenti nisu dovoljni za zabranu kloniranja. Međutim, priznanje da je razumljiva motivacija članova društva da zaštite djecu od zloupotrebe, dokazuje i to da je neka vrsta regulacije nužna. Stoga oni u pozitivnom kontekstu spominju McGeejev i Wilmutov "adoptivni model". Čini se dakle da McGee-Wilmutov model pruža kompromisno rješenje između "dvije zaraćene strane", naime između onih koji zagovaraju interes pojedinca (roditelja) i onih koji zagovaraju interes djeteta (klona).

Zaključak

U ovome članku prikazali smo argumente prema kojima reproduktivno (ne nužno i "terapijsko") kloniranje pripada skupu reproduktivnih prava osoba. Ta sloboda je prvenstveno negativna, kao pravo privacije, tj. pravo na neuplitanje države u poslove pojedinca koje se ne tiču drugih. Nadalje, pokušali smo objasniti da se pojmovi na kojima se temelje neke kritike kloniranja poput ideja jedinstvenosti osobe, ravnopravnosti i njezina digniteta ne mogu korisno upotrijebiti kao argumenti za zabranu kloniranja, premda one mogu poslužiti kao bitno ograničenje zloupotrebe kloniranja. Potom smo razmotrili argument "djetetovih prava" tj. djetetova blagostanja, odnosno legalni status zahtjeva za kloniranjem s obzirom na to tko ulaže zahtjev za kloniranjem i u kakvim socijalnim okolnostima. Pokazalo se da je glavno načelo dodjeljivanja prava na kloniranje pitanje uključuje li kloniranje i odgoj djeteta. Složili smo se s Robertsonom da je namjera odgajanja djeteta osnovni kriterij za dodjeljivanje prava na kloniranje. Naposljetku, ako je namjera odgajanja osnovni kriterij, neka vrsta regulacije kloniranja je nužna. Ona ne podrazumijeva samo reguliranje mogućnosti zloupotrebe, već isto tako i procjenu socijalnoga konteksta osoba (roditelja) koji postavljaju takav zahtjev. Stoga smo prihvatili McGee-Wilmutov "model usvajanja djece" kao osnovu za regulaciju prava roditelja (donatora) i djeteta (klona). Za klasičnog "libertera" to je u izvjesnom smislu "previše" koncesija koje se dodjeljuju zajednici. Ali budući da je roditeljstvo pravo koje se prirodnim roditeljima katkada također može oduzeti, čini mi se da takva "koncesija" (kojom se traži da se odrede legalni roditelji, bez obzira na njihov genetski udio u "roditeljstvu") nije isuviše velika. S obzirom na dosadašnja znanja o samom postupku kloniranja, odnosno o njegovim ishodima, ionako je upitno hoće li se ovakva prava u ljudskome društvu ikada moći realizirati.

Zaključak

U duhovitoj "kronici budućnosti" pod naslovom *Treće tisućljeće: povijest svijeta od 2000.-3000. n.e.*, Brian Stableford i David Langford (1985) medicinsku transformaciju ljudi i njihove okoline opisuju na sljedeći način: "Tijekom druge polovice dvadesetipetog stoljeća stavovi prema genskoj tehnologiji znatno su se promijenili. Kada je kozmetička promjena ljudi postala općeprihvaćena, stav javnosti prema tehnološkoj promjeni ljudi... omogućio je ambicioznije modifikacije ljudskih zametaka." Prva generacija sirena (mermaid - mer-people) prilagođenih za život u oceanima imala je i škrge i pluća, plivaće kožice između prstiju, receptore njuha za vodu, eko-lokacijski sustav poput delfina, kožu otpornu na sol, posebni potkožni sloj masti. "Vijest uopće nije potaknula najavljenju buru negodovanja. Ustvari ljudi su bili potpuno nezainteresirani", a krajem 26. stoljeća, mer-people su pred UN-om tražili zaštitu svojih suverenih prava u oceanima. Godine 2502. počela se uzgajati posebna vrsta ljudi za nastanjanje u svemiru, s kraćim nogama i ručnim prstima, prilagođena za duge svemirske letove u bestežinskom stanju. Stvorena je i nova vrsta "čimpanza koje govore" (chimpmen) ali je njihovu proizvodnju zabranila etička komisija UN godine 2595. U 27. stoljeću "humanisti" se bore za održanje genoma *Homo sapiens*, a "Zaman-transformacija" omogućuje beskonačan produžetak ljudskog života, pa je smrt "postala akt milosrđa prema novim generacijama".

Sudeći po dalekom razdoblju u koji su smjestili takve pretvorbe, i po naglom skraćivanju vremena genskih otkrića, jednoga će se dana futuristička humoreska Stableforda i Langforda možda čitati kao isuviše neambiciozno proroštvo. Neću se upuštati u futuristiku. Moja namjera nije bila da ocrtam viziju budućnosti. Pa ipak, s futuristima (ozbiljnim ili duhovitim) dijelim jednu zajedničku ideju: ako pojedinci djeluju u skladu sa svojim potrebama, kao što je slučaj s medicinski asistiranom reprodukcijom, neke trendove današnjega razvoja znanosti ne možemo zaustaviti, bez obzira na naše moralne sudove. Međutim, takav stav nije fatalistički, baš kao što nije ni moralistički. Mi ne znamo kako će izgledati genetska budućnost čovječanstva, i je li, kako tvrdi Guenther Anders čovjek već zastario. Mi ne znamo koje će metode i instrumente ljudi htjeti koristiti. Mi ne znamo čak ni to je li trenutno korištenje novih medicinskih tehnologija pri reprodukciji dobro za pojedince koji ih sami upotrebljavaju. (To nismo ni dužni znati). Budućnost je otvorena. Ali ona je otvorenija za pojedince ili skupine koje se ne boje o tome razmišljati, i koji tehnološku sudbinu uzimaju u svoje ruke. Strah je naime loš vodič u znanost, a vjerojatno i u život. I zato kritike tehnologija i zabrane u ime "općeg dobra" koje smo spominjali često promašuju svoju metu, jer tzv. opće dobro ne proizlazi iz zaustavljanja povijesti ili iz znanja o moralnome zlu. Kada bi samo povijest bila svjedok (a eugenička povijest posebno), ideja "općega dobra" češće je bila uzrok zla, a ne njegova kočnica.

Moje putovanje u eugeničku prošlost započelo je 1997. godine, na Fulbrightovoj stipendiji u Blacksburgu, Virginija. Nedaleko od mogega stana firma ..., surađivala je sa Wilmotovom ekipom koja je upravo u to vrijeme objavila stvaranje ovce Dolly. Ta se sveučilišno-poslovna organizacija bavila (kao i danas), kloniranjem goveda, uzgojem ljudskih tkiva i ksenotransplantacijom. Nizala su se brojna predavanja s područja društvenih znanosti o raznim biološkim temama, o darvinizmu, sociobiologiji, kladizmu, genskim «satovima» (i općenito o molekularnoj genetici), o pravnim slučajevima i sporovima oko zaštite patenata genoma pojedinaca u "slučaju Moore" i dr. Velik se broj društvenih znanstvenika laički i stručno bavio problematikom utjecaja genetike na društvo, a razina znanja mojih kolega društvenjaka o povijesti biologije, genetike, medicine ili prava bila izuzetno visoka. Uspoređujući njihova znanja s temama koje su se u isto vrijeme obrađivale u društvenim znanostima u Hrvatskoj došao sam do zaključka da se demarkacijske «fronte» društvenih znanosti u svijetu nalaze negdje drugdje, naime u znanjima genetike i medicine, koje društvenim znanostima svakodnevno postavljaju bitno nova pitanja. Stvorio sam doduše nepravilnu generalizaciju, kao što je obično slučaj s generalizacijama, da se Amerikanci za razliku od dekadentnih Europljana na različite načine «brinu» za svoju genetsku ili fizičku budućnost, bilo osobnim fitnessom, ili stalnim učenjem i razglabanjem o novim medicinskim mogućnostima i opasnostima. Darlingtonov motto s početka knjige učinio mi se doista karakterističnim za Amerikance. "Oni su postali druga rasa", neformalno sam izjavio na jednom bioetičkom skupu.

U pet godina otkako se bavim eugenikom došlo je do eksplozije znanstvenog interesa za niz povijesnih i etičkih problema nove eugenike. Eksplozija interesa dogodila se, naravno, od rađanja prvoga klona, ovce Dolly, a pogotovo nakon objave Jamesa Watsona i Craiga Ventera da je ljudski genom dešifriran, naime kada se pokazalo da dostignuća suvremene tehnologije mogu oživjeti strahove za koje je većina znanstvenika smatrala da su odavno mrtvi. U toj eksploziji velik dio čine svakodnevni novinski članci. Potankosti u tematici znanstvenih članaka sežu od općenitijih, poput istraživanja eugenike u zemljama u kojima eugenike *de facto* nije bilo (Francuska, Brazil, Nikaragva) do etnografskih studija i psiholoških profila terenskih istraživačica koje su radile za Davenportov Eugenik Record Office u Cold Spring Harbouru, ili pak socioloških ispitivanja majki koje su prikazivale svoje bebe na tzv. Baby Fairs, sajmovima kvalitetne djece, ili pak do psiholoških profila pojedinih eugeničara. Elektronska baza znanstvenih članaka J-Store samo na području društvenih znanosti nudi 11.000 članaka na temu "eugenika". Slično je i s bazom EBSCO. Baza Eureka nudi popis od 746, a Proquest 852 članka. U tim brojevima najčešće nisu bili uključeni članci iz medicinskih baza podataka i članaka, premda je, s obzirom da je riječ o genetskom poboljšanju populacija, upravo u tim bazama trebalo očekivati još i veći broj članaka o eugenici. Nakon sjajnih knjige Daniela Kevlesa *U ime eugenike* (1985.), dvaju knjiga Diane Paul, *Politika nasljeđivanja* (1998.) i *Kontrola ljudskog nasljeđivanja* (1995.), izuzetne studije Roberta Proctora *Rasna*

higijena. Medicina pod nacistima (1988), i još mnogih drugih - je li imalo smisla pisati o eugenici? Sada na kraju, mogu se samo ponadati da će čitateljev odgovor biti pozitivan.

Sada na kraju smijem reći i koje probleme nisam obradio. S obzirom na golemo područje problema srodnih eugeničkima, nadam se da će mi to biti oprašteno. Možda će o tim problemima biti riječ nekom drugom prilikom, a možda će nekoga od vas ona motivirati da istražuje upravo te probleme. Mnogi smatraju da je eugenika nužno povezana s rasizmom. Doista, mnogi su eugeničari bili rasisti. Upravo je rasizam diskvalificirao pojam eugenike. Tu sam povezanost spominjao u nekoliko povijesnih poglavlja. Ali rasizam i eugenika u biti su različiti problemi. Čitatelju je sada već jasno da postoje brojni primjeri eugeničkih mjera koje nisu rasističke, pa čak niti ne "popravljaju" genetsku strukturu stanovništva (i upravo na tome se temelji ideja o "laissez-faire" eugenici). Nadalje, kako bismo shvatili razliku, razmotrimo primjerice «slučaj» Herrensteina i Murraya i njihovu po mnogima "rasističku" knjigu *The Bell Curve* iz 1994. U brojnim oštrim kritikama ideje o različitim rasnim distribucijama inteligencije nitko nije predlagao da iz eventualne ispravnosti istraživanja na koje se autori pozivaju slijedi kako bi bilo dobro spriječiti rađanje manje inteligentnijih (premda su autori, istini za volju, sugerirali neracionalnost povećanja proračunskih sredstava za pomoć neobdarenim pojedincima). Da te dvije teme nemaju nužno zajednički predznak pokazuje još jedan podatak. Kako je za brojne eugeničare umjetna selekcija životinjskih pasmina često bila eugenički uzor i argument, nije prošla neopaženo činjenica da "inbreeding", tj. sparivanje srodnih jedinki iste populacije ili loze češće dovodi do deformacija negoli do poboljšanja. Neki od najpoznatijih eugeničara, poput dugogodišnjeg ravnatelja Eugenetic Records Office, ozloglašenog Charlesa Davenporta, opravdano su smatrali da te dvije teme (u biti, ali ne i u stvarnoj povijesti) nemaju ništa zajedničkoga. Davenport primjerice piše: "Osoba koja želi osigurati poboljšanje rase bilo koje vrste ima samo dvije mogućnosti: ili čekati da se u rasi koju želi poboljšati stvori slučajna mutacija, ili da je križa s drugom rasom koja već posjeduje kvalitetu koju on želi." (1928:238)

Drugi problem koji nisam detaljno obradio, i koji stoga ostaje tema nekog budućeg istraživanja, jest utjecaj globalnih političkih koncepcija na demografiju, odnosno na izbor mjera za eventualno spriječavanje socijalnih zala koja slijede iz izbora pojedine *natalitetne politike*. Koliko su današnje natalitetne politike u svijetu eugeničke? Na međunarodnim skupovima, primjerice u Pekingu i Kairu, pojavili su se razmjerno oštri sukobi između zagovornika pronatalitetne politike (čiji je najoštrij predstavnik katolička crkva) i zemalja poput Sjedinjenih država koje se, vrlo često u ime zaštite prava žena, zalažu za kontrolu rađanja. Zanimljivo je da iz obje ideologije i politike slijedi paradoksalna situacija: naime, prirodni, *pronatalitetni laissez-faire* za koji se zalaže katolička crkva, u mnogim, pogotovo onim najsiromašnijim krajevima, rađa brojnu neželjenu djecu, te još brojnije socijalne i ekonomske probleme. Akutni

primjer je demografsko stanje na srednjem istoku, u Pakistanu, Kašmiru, ili u Južnoj Americi. S druge strane, za kontrolu rađanja zalažu se zemlje *ekonomskog laissez-fairea*, Sjedinjene države ili europske zemlje, kojima je upravo zbog ekonomije i relativno loše vlastite demografske slike potreban izvor mlade radne snage iz zemalja koje su slijedile "prirodni" *laissez-faire*. Tu temu, premda definitivno sadrži eugeničke elemente, nisam slijedio. Isto se tako tek uzgred spominje tema pobačaja. Prema shematizmu ove knjige ta tema definitivno pripada problematici *laissez-faire* eugenike. Ali među povjesničarima eugenike općenito se smatra da se natalitetna politika *ne smije* smatrati eugeničkom ako ne postoje implicitne ili eksplicitne ideološke pretpostavke o poboljšanju ili pogoršanju nataliteta i «demografske slike» *različitih* društvenih ili genetskih klasa, ako se ne prakticiraju sredstva za «odabir» podobnijih pojedinaca, parova, ili klasa, odnosno ako u takvu politiku nije uključen i element genetske odnosno medicinske "procjene".

Treći problem koji bi u nekim okolnostima također mogao pripadati spektru eugeničke problematike jest odnos eugenike i javnoga zdravstva. Velik je broj eugeničara to postao zbog brige za javno zdravstvo. Rockefellerova zaklada, čijim je novcem 1927. utemeljen Zavod za javno zdravstvo u današnjoj Rockefellerovoj ulici u Zagrebu, vjerojatno je (sudeći po drugim projektima te zaklade u svijetu) pri dodjeli sredstava imala na umu neke eugeničke mjere. Nasreću, čelnici tadašnjega Zavoda, više su brinuli za malariju i filmske žurnale kojima se obrazovala naša publika. Međutim veza između javnoga zdravstava i eugenike povijesno je bila vrlo akutna. Velik broj eugeničara regrutirao se iz slojeva koje je diferencijalna stopa rađanja po klasama zanimala kao problem poboljšanja javnoga zdravstva ili zdravlja nacije. Mnogi su ljevičarski eugeničari smatrali da su društveni sustavi koji stvaraju velike socijalne razlike ustvari disgenični (tj. da ugrožavaju genetsku sliku populacije), te su predlagali da se prvo poboljša socijalno stanje kako bi moglo doći do «pravilne» genetske selekcije. Drugi su smatrali da je pravo na kontrolu rađanja kojom će se poboljšati opće stanje zdravlja nacije uvjet za provođenje eugenike. Ili su pak imali ekstremnije stavove. Poznate feministkinje i zagovornice kontrole rađanja, poput Margaret Sanger, Marie Stopes ili Annie Besant bile su vatrene eugeničarke. Sangerova, čije ime danas nosi jedan od najpoznatijih medicinskih instituta, izrazila se na sljedeći način: "Više djece sposobnih ljudi, a manje od nesposobnih, to je cijelo pitanje kontrole rađanja" (Paul, 1995:20). Treći pak, primjerice Francis Fukuyama (2002.), smatraju da će se nova (kolektivistička) eugenika budućnosti stvoriti upravo zbog nužne državne brige za javno zdravlje. Prema Fukuyami, država koja će se iole brinuti za pravednu raspodjelu zdravstvenih sredstava morat će odobravati eugeničke postupke poboljšanja onima koji sami neće imati dovoljno novaca da plate takve postupke.

Ali bez obzira što te rubne eugeničke teme nisam posebno obrađivao, nadam se poglavlja u knjizi dovoljno govore o važnosti eugenike, ne samo kao povijesnoga

fenomena. Nadam se da knjigu možemo čitati kao povod ili informaciju za daljnju raspravu, ako već ne i kao definitivni odgovor na pitanja iz eugeničke povijesti, sadašnjosti i budućnosti.

Dodatak I. O pravnoj regulativi na području nove eugenike

Tablica: Pravna regulativa o zabrani kloniranja

Jurisdikcija	Legalna snaga	Zabrana kloniranja embrija	Zabrana kloniranja oocita	Sankcije
UNESCO: Nacrt Univerzalne deklaracije o ljudskom genomu, 1996	deklaratorna	da	da	političke
Svjetska zdravstvena organizacija: Rezolucija o kloniranju čovjeka, 1997.	deklaratorna	da, eksplicitno	da, eksplicitno	političke
Savjet Europe: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, 1997.	obvezujuća	da implicitno	da, implicitno	političke
Savjet Europe: Preporuka 1046, 1986	deklaratorna	da, eksplicitno		n. n.
Savjet Europe: Preporuka 1240, 1994.	deklaratorna	da, eksplicitno	da, eksplicitno	n. n.
Europski parlament: Rezolucija, 16. ožujka 1989.	deklaratorna	da, eksplicitno	da, eksplicitno	n. n.
Europski parlament: Rezolucija od 28. listopada 1993.	deklaratorna	da, eksplicitno	da, eksplicitno	n. n.
Europski parlament: Rezolucija od 12. ožujka 1997.	deklaratorna	da, eksplicitno	da, eksplicitno	n. n.
Europski parlament: Odluka #1110/94/EC	obvezujuća	da, eksplicitno	da, eksplicitno	n. n.
Australija: Viktorija – Zakon o tretmanu neplodnosti	obvezujuća	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Australija: Nacional Health and Medical	obvezujuća, kada se	da, eksplicitno	da, eksplicitno	ekonomske

Research Council: Etičke upute o ART, 1996	podnese			
Austrija: Federalni zakon za reguliranje rađanja uz medicinsku pomoć, 1992.	obvezujuća	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Belgija	-	-	-	-
Brazil: Federal Medical Council, 1992	deklaratorna	?	?	?
Kanada: Zakon C-47, 1996	obvezujuć ako se donese	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Danska: Zakon #503 od 24. lipnja 1992.	obvezujuće	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Francuska: Zakon #94-653 i 654, lipanj 1994.	obvezujuća	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Njemačka: Zakon o zaštiti embrija, 1990	obvezujuća	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Grčka	-	-	-	-
Irska	-	-	-	-
Italija	-	-	-	-
Luksemburg	-	-	-	-
Norveška: Zakon #56 o medicinskoj upotrebi biotehnologije iz 1995	obvezujuća	da implicitno	n. n.	n. n.
Nizozemska: Health Council, Heredity: Science and Society, 1989.	deklaratorna	?	n. n.	n. n.
Nizozemska: Pismo ministra zdravlja parlamentu, 15. ožujka 1995.	deklaratorna	da, eksplicitno	?	?
Portugal: Nacionalna etička komisija, Mišljenje o embriju, 1995	deklaratorna	da, implicitno	n. n.	n. n.
Slovačka: Zakon o	obvezujuća	da, implicitno	n. n.	n. n.

zdravstvenoj zaštiti, 1994.				
Južna Afrika: Zakon o ljudskom tkivu, 1983.	obvezujući	da eksplicitno	da eksplicitno	kriminalne
Španjolska: Zakon #35/1988. o postupcima pri medicinskoj pomoći u reprodukciji	obvezujući	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Švedska: Zakon #115 od 14. ožujka 1991.	obvezujući	da, implicitno	da, implicitno	kriminalne
Švicarska: Federalni Ustav	obvezujući	da, implicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Švicarska: Federalni zakon o medicinskoj pomoći u reprodukciji, 1997.	obvezujući, ako se prihvati	da, eksplicitno	da, eksplicitno	kriminalne
Velika Britanija: Zakon o ljudskoj fertilizaciji i embriologiji, 1990.	obvezujući	da, eksplicitno za razdvajanje stanica embrija pri istraživanju	?	kriminalne
Sjedinjene Američke Države: NIH komisija za istraživanje ljudskog embrija	deklaratoran	dijelom	?	ekonomske
Sjedinjene Američke Države: NBAC izvješće o kloniranju, 1997.	deklaratoran	dijelom	dijelom	n. n.
Hrvatska	?	?	?	?

Izvor: European Commission: *Societal, medical and ethical implications of cloning*, EUR #18180/1998.: str. 78-80.

Dodatak III. Korisni dokumenti o medicinski asistiranoj reprodukciji i kloniranju

Enciklika Donum vitae

<http://www.priestsforlife.org/magisterium/donumvitae.htm>

Barcelonska deklaracija

<http://www.ruhr-uni-bochum.de/zme/Barcelona.htm>

Dacarska deklaracija

<http://www.undp.org/hiv/policies/dakare.htm>

Secular Humanism. Deklaracija u obranu kloniranja

http://www.secularhumanism.org/library/fi/cloning_declaration_17_3.html

Helsinška deklaracija

http://www.wma.net/e/policy/17-c_e.html

Lisabonska deklaracija o pravima pacijenata

http://www.wma.net/e/policy/17-h_e.html

Madridska deklaracija

http://www.wma.net/e/policy/10-10_e.html

Briselska deklaracija o pravima liječnika

http://www.wma.net/e/policy/17-l_e.html

Marabella deklaracija o ljudskom genomu

http://www.wma.net/e/policy/17-s-1_e.html

Etičke upute o korištenju fetalnih tkiva – Nizozemska

<http://www.nesu.mphy.lu.se/nectar/eth.1.html>

European Commission. O zabrani kloniranja

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/cloningban.html>

World Medical Association. Kodeks medicinske etike

http://www.wma.net/e/policy/17-a_e.html

World Health Organization. Upute o medicinskoj etici

<http://www.nature.com/wcs/b23a.html>

IPPF povelja o spolnim i reproduktivnim pravima

<http://www.ippf.org/pdf/charter1.pdf>

Skupina savjetnika Europske komisije za etičke implikacije biotehnologije. Mišljenje o etičkim aspektima patentiranja koji uključuju elemente ljudskoga podrijetla

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/humanoriginopinion.html>

Skupina savjetnika Europske komisije za etičke implikacije biotehnologije. Mišljenje o etičkim aspektima prenatalne dijagnostike

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/prenatalopinion.html>

Skupina savjetnika Europske komisije za etičke implikacije biotehnologije. Mišljenje o etičkim aspektima tehnika kloniranja

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/cloningopinion.html>

Skupina savjetnika Europske komisije za etičke implikacije biotehnologije. Mišljenje o etičkim aspektima Petog Okvirnog programa

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/researchopinion.html>

Skupina savjetnika Europske komisije za etičke implikacije biotehnologije. Mišljenje o etičkim implikacijama genske terapije. Mišljenje br. 5, (Svibanj 5, 1995)

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/genetherapyopinion.html>

Sveta Stolica. Misli o kloniranju

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdlife/documents/rc_pa_acdlife_doc_30091997_clon_en.html

Savjet Europe. Izvješće o ljudskoj umjetnoj prokreaciji. "Cahbi-Oviedo rezolucija"

<http://www.coe.fr/oviedo/artif-e.htm>

Svjetska zdravstvena organizacija. Prijedlog međunarodnih uputa o etičkim pitanjima u medicinskoj genetici i o uslugama na području genetike

<http://www.who.int/ncd/hgn/hgnethic.htm>

Savjet Europe. Preporuka br. R (90) 3 Ministarskog vijeća državama članicama o

medicinskim istraživanjima na ljudskim bićima. <http://www.coe.fr/cm/ta/rec/1990/90r3.htm>

Savjet Europe. Ministarsko vijeće. Preporuka br. R (92) 3 državama članicama o genetskom testiranju i ispitivanjima zbog zdravstvenih razloga.

<http://www.coe.fr/cm/ta/rec/1992/92r3.htm>

Savjet Europe. Ministarsko vijeće. Preporuka br. R (94) 11 državama članicama o medicinskim testiranjima kao sredstvima preventivne medicine

<http://www.coe.fr/cm/ta/rec/1994/94r11.htm>

Europski Parlament. Rezolucija o kloniranju
<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/cloning1.html>

Europski Parlament. Rezolucija o ljudskom kloniranju 1998.
<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/cloning2.html>

Izjava UN komisije o ljudskim pravima i bioetici 1995/82.
<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/2848af408d01ec0ac1256609004e770b/a2f25d6a0d8a2f1d802566ac005c01cb?OpenDocument#82>

Komisija za ljudska prava. Ljudska prava i bioetika. Rezolucija 1999/63
<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d85deea99805ebf68025676600491100?Opendocument>

Savjet Europe. Akcijski plan o bioetici <http://www.coe.fr/summit/eplan.htm>

World Health Organization: Program ljudskog genoma
http://whqlibdoc.who.int/hq/1998/WHO_HGN_ETH_98.2.pdf

Etički komitet HUGO. Izjava o sakupljanju, kontroli i pristupu DNK materijalima
<http://www.gene.ucl.ac.uk/hugo/sampling.html>

World Medical Association. Izjava o etičkim aspektima redukcije embrija
http://www.wma.net/e/policy/17-n3_e.html

World Medical Association. Izjava o transplantaciji fetalnih tkiva
http://www.wma.net/e/policy/17-t_e.html

World Medical Association. Izjava o in-vitro fertilizaciji i transplantaciji embrija
http://www.wma.net/e/policy/17-n_e.html

Hugo etička komisija. Izjava o načelnome ponašanju u genetici
<http://www.gene.ucl.ac.uk/hugo/conduct.htm>

UNESCO: Univerzalna deklaracija o ljudskome genomu i ljudskim pravima
<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/Udhrhg.htm>

SVETA STOLICA. Deklaracija o proizvodnji te znanstvenoj i terapijskoj upotrebi ljudskih embrijskih zametnih stanica
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdlife/documents/rc_pa_acdlife_doc_20000824_cellule-staminali_en.html

World Health Organization. Deklaracija o promociji prava pacijenata u Europi
<http://www.health.fgov.be/WHI3/periodical/months/wwhv2n1tekst/WHI19019804.htm>

Literatura

- "An Overview of Genetic Screening and Diagnostic Tests in Health Care", *The Gene Letter*, Vol. 1, Issue 2, September 1996. <geneletter.org/0996/screening.htm>
- "Facts about Baby M." Medical and Public Health Law Site
<plague.law.umkc.edu/xfiles/x661.htm>
- "The Children of Sperm Donors. Pressure Grows to Identify Anonymous Fathers", *MacLean*, September 28, 1998.
- "Wanted: Sperm of Nobel Prize Winners", <nhk.or.nhk.or.jp/formu/life/e/case/c-001.htm>
<<http://coldfusion.discover.com/output.cfm?ID=1440>>
- Abram, Ido & Matthias Heyl. 1996. *Thema Holocaust*, Rowolt, Reinbek
- Adams, Mark (ed.) 1990. *Wellborn science: eugenics in Germany, France, Brazil and Russia*, Oxford University Press, Oxford.
- Admiraal, Pieter, Rubern Ardila, Isaiah Berlin et al. 1998. "Declaration in Defense of Cloning and the Integrity of Scientific Research", *Free Inquiry*, Vol. 17, #3, prijevod u: Polšek, Darko, Krešimir Pavelić (ur.) 1999. Društveni značaj genske tehnologije, Ivo Pilar Zagreb.
- Adshed, Gwen. 1999. «Time Flies». *British Medical Journal*, Vol. 319, #7207, p.458-
- Alexander, Richard. 1979. *Darwinism and Human Affairs*, University of Washington Press, Seattle.
- Allen, Garland. 1975. "Genetics, Eugenics and Class Struggle", *Genetics* 79:29-45.
- Allen, Garland. 1976. "Genetics, Eugenics and Society. Internalists and Externalists in Contemporary History of Science", *Social Studies of Science*, 6:105-22
- Allen, Garland. 2000. «Flaws in Eugenics Research, Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory,
<http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay5text.html>
- Allen, Garland. 2000. «Social Origins of Eugenics», Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory,
<http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay1text.html>
- Aly, Goetz & Christian Pross (Hrsgs). 1989. *Der Wert des Menschen: Medizin in Deutschland, 1918-1945.*, Berlin.
- Aly, Goetz (Hrsg.) 1987. *Aktion T4 1939-1945: Die «Euthanasie»-Zentrale in der Tiergartenstrasse 4*, Berlin.
- Andolšek, Lidija, 1991. «Sterilizacija – gdje smo i što hoćemo», *Jugoslavenska ginekologija i opstetricija*, 3-4/91, str. 85-7.
- Andolšek-Jeras, Lidija. 1980. «Današnji pogledi na sterilizaciju», *Jugoslavenska ginekologija i opstetricija*, 3-4/80
- Appleyard, Bryan. 1998. *Brave New Worlds. Staying Human in the Genetic Future*, Viking, New York.
- Ardrey, Robert. 1966. *The Territorial Imperative*. Dell Publishing, NY.
- Armstrong, Charles W. 1927. *Survival of the Unfittest*, C. W. Daniel, London.

- ASHG/ACMG Report 1995. "Points to Consider: Ethical, Legal and Psychological Implications of Genetic Testing in Children and Adolescents", *Am. J. Hum. Genet.* 57:1233-1241 <faseb.org/genetics/acmg/pol-13.htm>
- Bailey, Ronald. 1997. "The Twin Paradox. What exactly is wrong with cloning people?", *Reason Online*, veljača 18, www.reason.com/9705/col.bailey.htm
- Bailey, Ronald. 1999. "The Standard Objections to Cloning Won't Bear Examination", u Rantala, Milgram 1999.
- Bailey, Ronald. 2002. "What Exactly is Wrong with Cloning People", u McGee 2002.
- Bajema, Carl Jay (ed.). 1976. *Eugenics. Then and Now*, Dowden-Hitchinson, Stroudsburg PA.
- Bannister, Robert. 1979. *Social Darwinism. Science and Myth in Anglo-American Thought*, Temple University Press, Philadelphia
- Barker, Penelope (ed.) 1995. *Genetics and Society*, H. W. Wilson Company, New York.
- Barker, Penelope. 1995. *Genetics and Society*, H. W. Wilson Co. (The Reference Shelf, v. 67, #3), New York
- Bay Area Fertility & Gynecology Medical Group: 1995. "Assisted Reproductive Technologies", <ihr.com/bafertil/assistre.html>
- BBC News 1998. "Hugs and kisses for sperm case woman", *BBC News Online*, June 29, 1998. <news.bbc.co.uk/hi/english/health/newsid_121000/121986.stm>
- BBC News 1998. "Push for sperm and egg donors", *BBC News Online*, June 15, 1998. <news.bbc.co.uk/hi/english/health/latest_news/newsid_113000/113119.stm>
- BBC News 1998. "Internet Sperm Alert", *BBC News Online*, July 10, 1998. news.bbc.co.uk/hi/english/health/latest_news/newsid_129000/129992.stm
- Beardsley, Tim. 1997. "China Syndrome. China's eugenics law makes trouble for science and business", *Scientific American* 03/97, www.sciam.com/0397issue/0397techbus2.html
- Beiderbeck, Richard. 2001. «Wollte Lebensborn e.V. den Uebermenschen zuechten?», www.kroi.de/Lebensborn.htm
- Benford, Gregory. 1995. "Biology: 2001", *Reason Online*, November 1995.
- Benthall, Jonathan (ed.) 1973. *The Limits of Human Nature*, Allen Lane, London
- Bix, Amy Sue. 1997. «Experiences and Voices of Eugenics Field Workers: «Women's Work» in Biology», *Social Studies of Science*, Vol. 27., #4, 625-668.
- Blacker, C. P. 1945. «Eugenics in Prospect and Retrospect», *Occasion Papers*, London.
- Blacker, C. P. 1952. *Eugenics: Galton and After*, Duckworth, London.
- Boas, Franz. 1916. «Eugenics», *Scientific Monthly*, Vol. 3, #5, 471-478
- Bock, Gisella. 1986. *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, Opladen.
- Bowler, Peter, 1989. *Evolution. History of an Idea*, University of California Press, Berkeley
- British Medical Association. 1998. *Human Genetics. Choice and Responsibility*. Oxford University Press, Oxford.

- Broberg, Gunnar & Roll-Hansen, Nils (eds.) 1996. *Eugenics and the welfare state: sterilization policy in Denmark, Sweden, Norway and Finland*, Michigan State University Press, East Lansing
- Brock, Dan. 1998. "Cloning Human Beings: Assessment of the Ethical Issues Pro and Con", u Nussbaum and Sunstein 1998.
- Burley, Justine (ed.) 1999. *The Genetic Revolution and Human Rights*, Oxford UP, Oxford.
- Burley, Justine, John Harris. 2002. "Human Cloning and Child Welfare", u McGee 2002.
- Burt, Cyril. 1946. «Intelligence and Fertility», *The Eugenic Society*, Hamish Hamilton, London.
- Campanella, Thomaso Grad Sunca
- Campbell, Bernard (ed.) 1972. *Sexual Selection and the Descent of Man 1871-1971*, Aldine Publishing, Chicago
- Caplan, Arthur (ed.) 1978. *The Sociobiology Debate*. Harper and Row, New York
- Caplan, Arthur. 1998. "Why the Rush To Ban Cloning?", *The New York Times*, 28. siječnja, <http://headlines.yahoo.com/nyt/28capl.html>
- Carlson, Elof. 2000. «Scientific Origins of Eugenics», Archive on American Eugenics Movement, Cold Springs Harbor Laboratory, <http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay2text.html>
- Carrington Coutts, Mary & Pat Milmo McCarrick. 1997. "Eugenics", National Reference Center for Bioethics Literature, Scope Note #28.
- Carrington Coutts, Mary. 1998. "Human Gene Therapy", National Reference Center for Bioethics Literature, Scope Note #24.
- Cartmill, Matt, 1998. "Oppressed by Evolution", *Discover*, March 1998.
- Chadwick, Ruth (ed) 1987. *Ethics, Reproduction, and Genetic Control*, Routledge, London
- Chadwick, Ruth. 1998. "A Kantian Approach to Biotechnology", u European Commission (1998.)
- Chan, C. K. 1987. "Eugenics on the Rise. A Report from Singapore", in Chadwick.
- Chan, C. K. 1987. "Eugenics on the Rise. A Report from Singapore", u: Chadwick.
- Clay, Catrine & Michael Leapman. 1995. *Master Race. The Lebensborn Experiment in Nazi Germany*, Hodder & Stoughton, London.
- Coghlan, Andy. 1998. "Perfect People's Republic", *New Scientist* 24. listopada, www.newscientist.com/ns/981024/nchina.html
- Cohen, Phillip, 1998. "Dolly helps the infertile. Cloning technology yields an important spin-off for IVF", *New Scientist*, May 1998. clone.newscientist.com/nsplus/insight/fertility/dolly.html
- Council of Europe. 1998. "Report on human artificial procreation", Strassbourg, <http://www.coe.fr/oviedo/artif-e.htm>
- Crook, Paul. 1994. *Darwinism, war and history. The debate over the biology of war from the Origin of Species' to the First World War*, Cambridge UP

- Darwin, Charles Galton, 1956. "Osborn's Eugenic Hypothesis", *Eugenics Review* 48:130-132.
- Davenport, Charles. 1921. «Research in Eugenics», *Science*, Vol. 54. #1400, 391-397.
- Davis, Dena. 1997. "The Right to an Open Future," *Hastings Center Report*, ožujak-travanj, str. 34-40.
- Dawkins, R., Wilson, E., Flew, A., et all. 1998. "Declaration in Defense of Cloning and the Integrity of Scientific Research", *Free Inquiry*, 17:3
(http://www.SecularHumanism.org/library/fi/cloning_declaration_17_3.htm)
- Dawkins, Richard. 1998. "What's Wrong with Cloning" in Nussbaum (1998)
- Dawkins, Richard. 1998. "When Religion Steps on Science's Turf", *Free Inquiry*, 18:2
(http://www.SecularHumanism.org/library/fi/dawkins_18_2.htm)
- Deech, Ruth. 1998. "Cloning and Public Policy", in Burley (ed.) 1998.
- Dewar, Helen, Rick Weiss, 1998. "Senate Blocks GOP Drive to Quickly Ban Human Cloning", *Washington Post*, 12.1.98:A12
- Dicke, Jan. 2002. *Eugenik und Rassenhygiene im wissenschaftlichen Diskurs*,
www.jandicke.net/examenstart.html
- Dobzhansky, Theodosius: "Genetics and the Races of Man", u: Campbell (1972)
- Dong-Sheng, Sun. 1981. "Eugenic Theory in Contemporary Mainland China. Popularizing the Knowledge of Eugenics and Advocating Optimal Births Vigorously", *Mankind* 22,
- Drlica, Karl. 1995. *Double-edged Sword. The Promises and Risks of the Genetic Revolution*, Addison-Wesley
- Drobnjak, Predrag. 1980. «Podaci o dobrovoljnoj sterilizaciji žena i muškaraca u SR Hrvatskoj u 1979.», *Jugoslavenska ginekologija i opstetricija*, 3-4/80
- Dunn, L. C. & Dobzhansky, Th. 1946. *Heredity, Race and Society*, Mentor Books NY.
- Duster, Troy (ed.) 1984. *Cultural perspectives on biological knowledge*, Ablex Publishing, Norwood, New Jersey
- Dworkin, Ronald. 1993. *Life's Dominion*, Harper & Collins, London
- Dworkin, Ronald. 1996. *Freedom's Law*, Oxford University Press, Oxford
- Eggen, J. B. 1926. «The Fallacy of Eugenics», *Social Forces*, Vol. 5, #1, 104-109.
- Eibert, Mark. 1998. "Human Cloning, Infertility, and Reproductive Freedom", *Reason Online*, 18. veljače. www.reason.com/opeds/eibert.html
- Eibert, Mark. 1999. "Freedom to Reproduce is a Right", u Rantala, Milgram 1999.
- Epstein, Richard. 1998. "A Rush to Caution: Cloning Human Beings" in Nussbaum (1998)
- European Commission (Ruth Chadwick, ed.) 1998. *Cultural and social attitudes to biotechnology: analysis of the arguments...*, Eur 18491 EN
- European Commission, Directorate Generale XII. 1992. "Opinions of Europeans on Biotechnology in 1991" (Eurobarometer 35.1), (Durant, John 1992. *Biotechnology in public. A review of recent research*, Science Museum, London) http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_61_en.pdf

- European Commission, Directorate Generale XII. 1993. "Biotechnology and Genetic Engineering. What Europeans Think About It in 1993" (Eurobarometer 39.1) http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_80_en.pdf
- European Commission, Directorate Generale XII. 1997. "Europeans and Modern Biotechnology" (Eurobarometer 46.1) http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_108_en.pdf
- European Commission: 1998. *Societal, medical and ethical implications of cloning*, EUR #18180/1998. Bruxelles.
- European Parliament (Directorate A) STOA. 2000. *The Ethical Implications of Research Involving Human Embrios*, PE289/Fin.St., Luxemburg (Tony McGleenan)
- European Parliament, 1997. Resolution on Cloning, O.J. (C 115) 14.4/92 (Mar. 12, 1997)
- Field, Marta 1988. *Surrogate Motherhood. The Legal and Human Issues*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Flew, Antony 1984. *Darwinian Evolution*, Paladin Books, London
- Fox, Robin : "Alliance and Constraint: Sexual Selection and the Evolution of Human Kinship Systems", u: Campbell (1972)
- French Anderson, W. 1987. "Human Gene Therapy: Scientific and Ethical Considerations", in Chadwick.
- Galton, David. 2001. *Eugenics. The Future of Human Life in 21st Century*, Abacus, London
- Galton, 1865. «
- Galton, Francis. 1869. *Hereditary Genius*
- Gaylord, Gladys. 1941. «Report of Committee on Eugenics and the Family», *Marriage and Family Living*, Vol. 3, #2, 37-39.
- Gejman, Pablo. 1997. «Ernst Ruedin and Nazi Euthanasia», *American Journal of Medical Genetics*, Vol.74:455-456.
- Gershon, Elliot. 1997 «Ernst Ruedin, a Nazi Psychiatrist and Geneticist», *American Journal of Medical Genetics*, Vol. 74:457-458.
- Glover, Jonathan. 1999. "Eugenic and Human Rights", u Burley 1999.
- Gosden, Richard. 1999. *Designer Babies. The brave new world of reproductive technology*, Phoenix, London
- Gould, S. Jay. 1988. *Flamingo's Smile*,
- Gould, S. Jay. 1992. «The Most Unkindest Cut of All», *Natural History*, Vol. 101, #5, 2-6.
- Gould, Stephen Jay. 1981. *The Mismeasure of Man*, W. W. Norton, New York
- Gould, Stephen, J. 1981. *Mismeasure of Man*, Norton, NY.
- Gould, Stephen, J. 1983. "The hardening of the modern synthesis", u: M. Greene (ed.) *Dimensions of Darwinism*, Cambridge UP.
- Gould, Stephen, J. 1997. "A Tale of Two Worksites", *Natural History* 10:18-68
- Graham, Loren. 1981. *Between science and values*, Columbia University Press, New York (poglavlja 8. i 9.)
- Graham, Loren. *Science and Values*

- Greenberg, Jill. 1998. "The Great Gene Escape", Discover, May 1998.
- Group of Advisers on the Ethical Implications of Biotechnology to the European Commission. 1996. "Ethical Aspects of Prenatal Diagnosis", Bruxelles.
- Haldane, John Burdon Sanderson. 1985. On being the right size and other essays, Chaucer Press, Bungay, edited by John Maynard Smith.
- Hall, Stephen, 1998. "Genome Dread", The New York Times Magazine, 18.1.98:12
- Hansen, Bert Sigurd. 1996. "Something Rotten in the State of Denmark. Eugenics and the Ascent of the Welfare State", u Bromberg - Hansen (ed.) 1996. UP, Cambridge Mass.
- Harding, T. Swann, 1937. «Are We Breeding Weaklings?», American Journal of Sociology, Vol. 42. #5, 672-681.
- Harris, John (ed.) 2001. Bioethics, Oxford University Press, Oxford
- Harris, John. 1998. Clones, genes and immortality, Oxford University Press, Oxford (prošireno izdanje njegove ranije knjige *Wonderwoman and Superman*)
- Harris, John. 1999. "Clones, genes and human rights", in Burley (ed.) 1999.
- Harris, John. 1999. "Clones, Genes and Human Rights", u Burley 1999.
- Harris, John. 2002. "Liberation in reproduction", in Lee, English at al. (2002)
- Hawkins, Mike. 1997. Social Darwinism in European and American Thought 1860-1945. Nature as Model and Nature as Threat, Cambridge Univ. Press.
- Häyry, Matti. 1998. "Genetic Engineering and Risk", u European Commission (ur. R. Chadwick) 1998.
- Häyry, Heta. 1998. "Liberalism, Communitarianism and Biotechnologies", u European Commission (ur. R. Chadwick) 1998.
- Henig, Robin M. 1998. "Tempting Fates", Discover, May 1998.
- Herman, Robin, 1992. "When the "Father" is a Sperm Donor", Washington Post (February 11:H10)
- Hillel, Marc & Clarissa Henry. 1976. *U ime rase*. August Cesarec, Zagreb
- Hilton, Bruce, Daniel Callahan et al. (eds). 1973. Ethical Issues in Human Genetics. Genetic Counseling and the Use of Genetic Knowledge, Plenum Press, New York
- Hofstadter, Richard. 1944. Social Darwinism in American Thought, The Beacon Press, Boston.
- Holme, Howard 1995. "Choose Better Human Genes",
<med.upenn.edu/~bioethic/genetics/articles/10.holme.better.html>
- Huxley, Aldous. 1958. Brave new world revisited, Harper & Brothers, New York
- Huxley, Julian. 1948. Man in the Modern World, A Mentor Book, NY.
- Huxley, Julian. 1953. Evolution in Action. Signet Science Library, NY.
- Hyams, Ross 1995. "Who gets to choose? Responses to the foetal/maternal conflict", Murdoch University Electronic Journal of Law, vol. 2, #3, December 1995.
<murdoch.edu.au/elaw/issues/v2n3/hyams.txt>
- Jaekel, Eberhard. 1972. *Hitler's World View. A Blueprint for Power*, Harvard UP, Boston
- Jaekel, Petra. 1999. «Rassenhygiene in der Weimarer Zeit»,

Kaku, Michio, 1997. *Visions*

- Kass, Leon, James Wilson. 1998. *The Ethics of Human Cloning*. AEI Press, Washington. (cit. prema www.nytimes.com/books/first/k/kass-cloning.html)
- Kass, Leon. 2002. "The Wisdom of Human Repugnance", u: McGee 2002.
- Kaye, Howard. 1997. *The Social Meaning of Modern Biology. From Social Darwinism to Sociobiology*, Transaction Publishers, New Brunswick.
- Kevles, Daniel & Leroy Hood (eds.) 1992. *The Code of Codes. Scientific and Social Issues in the Human Genome Project*, Harvard UP
- Kevles, Daniel. 1985. *In the Name of Eugenics. Genetics and the Uses of Human Heredity*, Harvard UP. Cambridge Mass.
- Khumar, Dharma 1987. "Should One be Free to Choose the Sex of One's Child?", u Chadwick.
- Kimbrell, Andrew. 1993. *The Human Body Shop. The Engineering and Marketing of Life*, Harper-Collins, NY.
- Kitcher, Philip. 1996. *Lives to Come. The Genetic Revolution and Human Possibilities*, Touchstone Books (Simon / Schuster), New York
- Kitcher, Phillip. 1999. "Svatko postoji samo jedanput", *Treći Program Hrvatskoga radija*
- Klee, Ernst. 1986. «*Euthanasie*» im NS-Staat. Die «*Vernichtung lebensunwerten Lebens*», Fischer, Frankfurt aM.
- Klee, Ernst. 1987. *Was sie taten – Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, Fischer, Frankfurt aM.
- Klee, Ernst. 1997. *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*, Fischer, Frankfurt aM
- Kolata, Gina. 1988. "Fetal Sex Test Used as Step to Abortion", *New York Times* (December 25:A1)
- Kolata, Gina. 1998. *Clone, The Road to Dolly and the Path Ahead*, W. Morrow, New York
- Koonz, Claudia. 1992. «Ethical Dilemmas and Nazi Eugenics: Single-Issue Dissent in Religious Contexts», *The Journal of Modern History*, Vol. 64. Issue Supplement: Resistance Against the Third Reich, Dec. 1992, S8-S31.
- Krausnick, Michail. 1999. «Der Voelkermord der unterschlagen wurde», www.lpb.bwue.de/publikat/sinti/sinti6.htm
- Kuehl, Stefan. 1994. *The Nazi Connection. Eugenics, American Racism and German National Socialism*, Oxford UP. New York
- Kufrin, Krešimir. 1997. "Stavovi o genetičkom inženjerstvu", *Socijalna ekologija*, #3/1997: 235-251
- Kufrin, Krešimir. 1998. "Gen-tehnologija: rješenje ili problem", u Ivan Cifrić (ur.), *Bioetika: etički izazovi znanosti i društva*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Laughlin, Harry. 1921. «The Socially Inadequate: How shall we Designate and Sort Them», *American Journal of Sociology*, Vol. 27, #1, 54-70.
- Lee, Ellie, Veronica English at al. (eds.) 2002. *Designer Babies. Where should we draw the line?* Hodder & Stoughton, Oxon

- Lerer, Bernard & Ronnen Segman, 1997. «Correspondence Regarding German Psychiatric Genetics and Ernst Ruedin», *American Journal of Medical Genetics*, Vol. 74:459-460.
- Lewontin, Richard, 1977. "Biological Determinism as an Ideological Weapon", *Science for the People*, Vol 9, No. 6, Nov.-Dec.) 36-39
- Lewontin, Richard, 1992. *The Doctrine of DNA. Biology as Ideology*, Penguin, London.
- Lewontin, Richard. 2002. "The Confusion over Cloning" u: McGee 2002.
- Leys Stepan, Nancy. 1991. *The Hour of Eugenics. Race, Gender and Nation in Latin America*, Cornell University Press, Ithaca.
- Licht, Judy, 1991. "Frozen in Time", *Washington Post* (November 26:H10)
- Lifton, Robert, Jay. 1986. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York, Basic Books.
- Lifton, Robert. 1982. «Medicalized Killing in Auschwitz», *Psychiatry*, Vol. 45, studeni 1982:282-285
- Lifton, Robert. 1986. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York
- Lischka, Konrad. 2000. «Himmlers Toechter», *taz*, 6. rujna www.konradlischka.de/nhpro/ben162.htm
- Lombardo, Paul. 2000. «Eugenic Laws Against Race Mixing», Archive on American Eugenics Movement Cold Spring Harbor Laboratory, <http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay7text.html>
- Lombardo, Paul. 2000. «Eugenics Laws Restricting Immigration», Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory, <http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay9text.html>
- Lyon, Jeff, Peter Gorer. 1995. *Altered Fates. Gene Therapy and the Retooling of human life*, W.W. Norton, New York
- Maček, Maca. 1980. «Sterilizacije razmatrane na komisiji I stepena za umjetni prekid trudnoće u Ljubljani», *Jugoslavenska ginekologija i opstetricija*, 3-4/80.
- Marantz Henig, Robin 1998. "Tempting Fates", *Discover*, May 1998.
- Masters, Roger, 1981. "The Value - and Limits - of Sociobiology: Toward a Revival of Natural Right," u White (1981)
- Maynard Smith, John. 1998. *Shaping Life*, Weidenfeld & Nicholson, London
- Mayr, Ernst, 1985. "Darwin's Five Theories of Evolution", u: D. Kohn (ed.), *The Darwinian Heritage*, Princeton UP.
- Mayr, Ernst, William Provine (eds.) 1982. *The Evolutionary Synthesis*, Harvard UP
- Mayr, Ernst: "Sexual Selection and Natural Selection", u Campbell (1972)
- Mazumdar, Pauline. 1992. *Eugenics, Human Genetics and Human Failings*, Routledge, London
- McCarrick, Pat Milmo. 1997. "Genetic Testing and Genetic Screening", National Reference Center for Bioethics Literature, Scope Note #22.
- McGee, Glen, Ian Wilmut. 2002. "A Model for Regulating Cloning", u McGee 2002.

- McGee, Glenn (ed.) 2002. *The Human Cloning Debate*, Berkeley Hills Books, Berkeley.
- McGee, Glenn. 1997. *The Perfect Baby. A Pragmatic Approach to Genetics*, Rowman & Littlefield, Boston
- Mehler, Barry. 1987. "Eliminating the Inferior: American and Nazi Sterilization Programs," *Science for the People* (Nov-Dec 1987) pp. 14-18
- Midgley, Mary. 1985. *Evolution as Religion. Strange hopes and stranger fears*, Methuen, London.
- Miklos, David. 2000. «Eugenics Research Methods», Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory, <http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay3text.html>
- Morell, Virginia. 1998. "A clone of one's own", *Discover*, May 1998.
- Morus, Thomas Utopija
- Mosher William, William Pratt (1990). "Fecundity and Infertility in the United States, 1965-1988" i *Vital Health Statistics of the National Center for Health Statistics* 192 (December 4, 1990:1)
- Muller, Hermann Joseph. 1935. *Out of the night*, Vanguard Press
- Muller, Hermann Joseph. 1973. *Man's Future Birthright*, State University of New York Press, Albany, edited by Elof Axel Carlson.
- Muller, Hermann Joseph. 1973. *The Modern Concept of Nature*, State University of New York, Albany, edited by Elof Axel Carlson.
- Muller, Hermann. 1976. "Guidance of Human Evolution", u Bayema, 1976
- Muller-Hill, Benno. 1984. *Toedliche Wissenschaft. Die Aussonderung von Juden, Zigeunern and Geisteskranken 1933-1945*. Reinbek.
- Myhrvold, Nathan. 1997. "Human Clones. Why Not?. Opposition to cloning isn't just Luddism but racism", *Slate* (Critical Mass) 13. ožujka, www.slate.com/CriticalMass/97-03-13/CriticalMass.asp
- Narod*, glasilo Hrvatskog populacijskog pokreta, godišta 1996., 1997., i 1998.
- Nash, Madeleine. 1998. "The Case For Cloning" *Time*, 9.2.98
- NEJM Board 1998. "Human Cloning and the Challenge of Regulation", *The New England Journal of Medicine*, July 9, Vol. 339, #2 nejm.org/content/1998/0339/0002/0119.asp
- Neuhaus, Richard John (ed.). 1990. *Guaranteeing the Good Life. Medicine and the Return of Eugenics*, William Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan.
- Nichols, Eve. 1988. *Human Gene Therapy*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Nussbaum, Martha, Cass Sunstein (eds.) 1998. *Clones and Clones. Facts and Fantasies about Human Cloning*, Norton, New York.
- Office of Science and Technology, Cabinet Office: 1999. "The Advisory and Regulatory Framework for Biotechnology. Report from the Government's Review", London

- Office of Technology Assessment, US Congress, "Artificial Insemination: Practice in the US. Summary of a 1987 Survey-Background Paper," OTA-BP-BA-48 (Washington D.C. U.S. Government Printing Office, August 1988:48-49)
- Office of Technology Assessment, US Congress, "Infertility: Medical and Social Choices", OTA-BA-358 (Washington DC: US Government Printing Office, May 1988:53)
- Osborne, Frederick, Carl, Jay Bajema. 1972. "The Eugenic Hypothesis", *Social Biology* 19:337.
- Osborne, Frederick. 1940. Preface to *Eugenics*, cit. iz Bajema 1976.
- Oswald, Frances. 1930. «Eugenic sterilizations in the United States», *American Journal of Sociology*, Vol. 36, #1, July:65-73.
- Parker Michael, Donna Dickenson (eds.) 2001. *The Cambridge Medical Ethics Workbook. Case studies, commentaries and activities*, Cambridge UP
- Parrinder, Patrick 1997. «Eugenics and Utopia: Sexual Selection from Galton to Morris», *Utopian Studies*, Vol. 8, #2: 1-13.
- Paul, Diane. 1984. "Eugenics and the Left", *Journal of the History of Ideas* 567-590.
- Paul, Diane. 1995. *Controlling human heredity: 1865 to the present*, Humanities Press, Atlantic Highlands, NJ
- Paul, Diane. 1998. *The Politics of Heredity. Essays on Eugenics, Biomedicine, and the Nature-Nurture Debate*, State University of New York Press, Albany.
- Pearson, Karl. 1930. *The Life, Letters and Labours of Francis Galton*. Cambridge UP, Cambridge.
- Pernick, Martin. 2002. «Taking better baby contests seriously», *American Journal of Public Health*, Vol. 92., #5, svibanj 2002: 707-710.
- Peters, Ted. 1997. *Playing God. Genetic Determinism and Human Freedom*, Routledge, London.
- Platon Država**
- Pool, Robert 1998. "Saviors", *Discover*, May 1998.
- Popenoe, Paul. 1935. «Education and Eugenics», *Journal of Educational Sociology*, Vol. 8, #8, 451-458
- Posner, Eric, Richard Posner. 1998. "The Demand for Human Cloning", in Nussbaum (1998)
- Prijić, Snježana (ur.). 1995. *Pobačaj - za ili protiv*, Analytica Adriatica, Rijeka
- Proctor, Robert. 1988. *Racial Hygiene. Medicine Under Nazies*, Harvard UP. Cambridge Mass.
- Proctor, Robert. 1997. «Nazi Health and Social Policy», Simon Wiesenthal Center Online, Annual 7, <http://motlc.wiesenthal.com/resources/books/annual7/chap07.html>
- Provine, William. 1971. *The Origins of Theoretical Population Genetics*, University of Chicago Press.
- Ramsey, Paul. 1970. *Fabricated Man. The Ethics of Genetic Control*, Yale UP, New Haven.

- Rantala, M. L., Artur Milgram (eds.) 1999. Cloning. For and Against, Open Court, Chicago.
- Ridley, Matt 1996. The Origins of Virtue. Human Instincts and the Evolution of Cooperation, Viking, Harmondsworth.
- Ridley, Matt. 1997. "Why should males exist," US News Online, 18. kolovoza 1997
- Rifkin, Jeremy. 1988. "The New You", Mother Jones, May-June 1998.
- Rifkin, Jeremy.
- Robertson, John. 1994. Children of Choice. Freedom and the New Reproductive Technologies. Princeton UP
- Robertson, John. 2002. "The Question of Human Cloning" u: McGee 2002.
- Roetzer, Florian. 1998. "Weniger, dafür aber bessere Menschen", *Telepolis*, 22. listopada, www.ct.heise.de/tp/deutsch/inhalt/co/2507/1.html
- Roll-Hansen, Nils. 1988. "The progress of eugenics: Growth of knowledge and change in ideology," *Hist. Sci.* xxvi:295-231.
- Roll-Hansen, Nils. 1989. "Geneticists and the Eugenics Movement in Scandinavia", *British Journal for the History of Science*, 22:335-346
- Rose, Hilary. 1999. «Screening Awakens Spectres of the Past», *UNESCO Courier*, Vol. 52, #9, 22-24
- Rosenfeld, Israel, Edward Ziff & Born van Loon, 1983. DNA for Beginners, W & R Documentary Comic Book.
- Saetz, Stephen. 1985. «Eugenics and the Third Reich», *The Eugenics Bulletin*.
- Sahlins, Marshall, 1976. The Use and Abuse of Biology, University of Michigan Press, Ann Arbor
- Savulescu, Julian. 2001. "Sex selection: a case for", iz Parker, Dickenson 2001.
- Sawyer, Diane, 1997. "Genes and Genius. Sperm Banks Dedicated to Making Superior Babies", ABCNews.com October 1, 1997.
<archive.abc.news.go.com/onair/ptl/html_files/transcripts/ptl1001c.html>
- Schmitz-Koester, Dorothee. 1997. *Deutsche Mutter bist du bereit. Alltag im Lebensborn*, Aufbau Verlag.
- Schmuhl, Hans-Walter. 1998. «Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie»
www.comlink.de/cl-hh/m.blumentritt/agr265s.htm
- Schneider, William 1990. "The Eugenic Movement in France 1890-1940", u: Adams 1990.
- Schubert, Glendon, 1976. "Politics as a Life Science: How and Why the Impact of Modern Biology Will Revolutionize the Study of Political Behavior", u Somit (1976)
- Schwartz, Michael. 1995. *Sozialistische Eugenik. Eugenische Sozialtechnologien in Debatten und Politik der deutschen Sozialdemokratie 1890-1933*.
- Searle, G. R. 1979. "Eugenics and Politics in Britain in the 1930s", *Annals of Science*, 36.159-169
- Seidler, Franz. 2002. «Lebensborn E.V. der SS»,
<http://www.vho.org/D/dsdv/Seidler.html>

- Selden, Steve. 2000. «Eugenics Popularization», Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory, <http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay4text.html>
- Sen, Amartya. 1990. "More than 100 Million Women are Missing", New York Review of Books, 20. prosinac.
- Silver, Lee. 1997. *Remaking Eden. How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family*, Avon Books, New York
- Singer, Eleanor, Amy Corning, Mark Lamias. 1998. «Trends: Genetic Testing, Engineering, and Therapy: Awareness and Attitudes», *Public Opinion Quarterly*, Vol. 62. #4, 633-664.
- Smith John Maynard: "Can We Change Human Nature? The Evidence of Genetics" in Benthall (1973)
- Smith, Stephen. 1997. "Surrogate Motherhood", MPR News, December 1997. news.mpr.org/features/199711/20_smiths_fertility/common/stats.shtml&
news.mpr.org/features/199711/20_smiths_fertility/part4
- Somit, Albert (ed.) 1976. *Biology and Politics*, Mouton, Haag-Paris + Introduction
- Stawicki, Scott. 1998. "Pros of Genetic Screening", BioWIN, biowin.kribb.re.kr/topic/ethics/human-genome/genetic-screening/screening003.htm
- Steinberg, Deborah. 1997. *Bodies in Glass. Genetics, Eugenics and the Embryo Ethics*, Manchester UP, Manchester.
- Stepan, Nancy Lays. 1991. *The Hour of Eugenics. Race, Gender and Nation in Latin America*, Cornell UP, Ithaca.
- Stephan, Nancy Lays. 1991. *The Hour of Eugenics. Race, Gender and Nation in Latin America*, Cornell UP, Ithaca.
- Stove, David, 1995. *Darwinian Fairytales*, Avebury, Aldershot.
- Stuhmke, Anita 1996. For Love or Money: the Legal Regulation of Surrogate Motherhood, Murdoch University Electronic Journal of Law, vol. 3, #1, May 1996. murdoch.edu.au/elaw/issues/v3n1/stuhmck1.txt
- Suzuki, David & Peter Knudtson. 1989. *Genethics. The Clash Between the New Genetics and Human Values*, Harvard
- Taubes, Gary. 1998. "Ontogeny Recapitulated", *Discover*, May 1998.
- UNESCO. Division of Human Sciences, Philosophy and Ethics of Sciences and Technology. 2001. "The Use of Embrionic Stem Cells In Therapeutic Research", BIO-7/00/GT-1/2 (rev. 3) Paris. (Izvešće iz Quita, 2000. sa 7. konferencije Internacionalnog savjeta za bioetiku, i Pariza 2001.)
- UNESCO. Division of Human Sciences, Philosophy and Ethics of Sciences and Technology, International Bioethics Committee. 2001. "Draft Report on Collection, Treatment, Storage and Use of Genetic Data", SHS-503/01/CIB-8/3, Paris.
- UNESCO. Division of Human Sciences, Philosophy and Ethics of Sciences and Technology, International Bioethics Committee. 2001. "Draft Report on the

- Follow-up of the International Symposium on "Ethics, Intellectual Property and Genomics", SHS-503/01/CIB-8/2, Paris.
- UNHCHR. 1999. "Human rights and bioethics. Resolution 1999/63", Geneva, <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/>
- Wade, Nicholas. 1998. "With No Other "Dollys" Yet, Cloning Report Draws Critics", The New York Times, siječanj 30.
- Wade, Nicholas. 1998. "International Gene Project Gets Lift", The New York Times, 17.5.98.
- Walters, Carol. 1998. "Vermont Triple Markers Screening Program", <vtmednet.org/vhgi/vhgi_mem/triple/intro.htm>
- War against the «Inferior», 2001. «The nationalisation of reproduction. Forced sterilizations and marriage prohibitions», <http://www.gedenkstaettesteinhof.at/>
- War against the «Inferior», 2001. «The T4 Project. Mass murder of the handicapped and mentally ill», <http://www.gedenkstaettesteinhof.at/>
- Ward, Lester. 1913. «Eugenics, Euthenics, and Eudemics», American Journal of Sociology, Vol. 18. #6, 737-754.
- Warnock, Mary. 1985. A Question of Life. Blackwell, London.
- Weindling, Paul. 1989. "The "Sonderweg" of German Eugenics; Nationalism and Scientific Internationalism," BJHS, 22:321-333
- Weingart, Peter; Juergen Kroll, Kurt Bayertz. 1988. *Rasse, Blut und Gene. Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Suhrkamp, Frankfurt aM
- Weiss, Rick, 1998. "Engineering the Unborn", Washington Post, March 22:A01
- Wertz, Dorothy, 1997b. "Society and Not-so-New Genetics: What are We Afraid Of? Some Future Predictions from a Social Scientist", www.shriver.org/Research/SocialScience/Staff/Wertz/lawjrl.htm
- Wertz, Dorothy, John Fletcher (1989) "Fatal Knowledge? Prenatal Diagnosis and Sex Selection," Hastings Center Report (May/June:21)
- Wertz, Dorothy, John Fletcher. 1993. "A Critique of some feminist challenges to prenatal diagnosis", Journal of Women's Health 2:1-16, www.schrivers.org/Research/SocialScience/Staff/Wertz/critique.htm
- Wertz, Dorothy, John Fletcher. 1997. "Ethical and Social Issues in Prenatal Sex Selection: A Survey of Geneticists in 37 Nations", Eunice Kennedy Shriver Center, www.schrivers.org/Research/SocialScience/Staff/Wertz/sexselect.htm
- Wewetzer, Hartmut. 1999. «Germany: The Dark Shadow of the Past», UNESCO Courier, rujan 1999:34-35.
- White, Elliott (ed.) 1981. Sociobiology and Human Politics, Lexington Books, Lexington.
- Wilkie, Tom. 1999. "The genome gets political", Prospect, November: 11-12
- Williams, Raymond: "Social Darwinism" in Benthall (1973)
- Wilmot I., Keith Campbell, Colin Tudge. 2000. The Second Creation. Dolly and the Age of Biological Control, Harvard UP, Cambridge Mass.

- Witkowski, Jan. 2000. «Traits Studies by Eugenicists», Archive on American Eugenics Movement, Cold Spring Harbor Laboratory,
<http://vector.cshl.org/html/eugenics/essay4text.html>
- World Health Organization. "Ethical, Scientific and Social Implications of Cloning in Human Health. Implementation of resolutions and decisions" Report by the Director-General, A51/6 Add. 1, 8. travnja 1998., New York.
- Wright, Karen. 1998. "Human in the Age of Mechanical Reproduction", Discover, May 1998.
- Wright, Robert. 1994. *The Moral Animal: Evolutionaryday Life*, Vintage Books, New York.
[www.mankind.org/man22.Htm\\$mgToken=CDA00E12EB8AAB4FD](http://www.mankind.org/man22.Htm$mgToken=CDA00E12EB8AAB4FD)
www.uni-hamburg.de/Wiss/FB/09/Volkskul/Texte/Vocus/1999-2/jaekel.html
- Xiong Ping. 1996. "Eugenics: A plan for controlling the ratio of sexes", Population Institute Review, studeni/prosinac,
- Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, *Narodne novine*, 4. svibnja 1978.
- Zupančić, Karel. 1980. «Pravni propisi o sterilizaciji», *Jugoslavenska ginekologija i opstetricija*, 3-4/80
- Burg, Wibren van der. 1997. "Bioethics and Law: A Developmental Perspective", *Bioethics* 2/97
- Jauhar, Sandeep. 2003. "When Doctors Slam the Door", *The New York Times Magazine*, 16. ožujka:32-36